SOUDOBÉ DĚJINY

AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY
KNIHOVNA
PRAHA

4/2003

ÚSD

Předplatné na ročník XI (2004), tj. 4 čísla:

250,– Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,
290,– Kč (včetně poštovného) pro instituce.
Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,– Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku XI (2004).

Předplatné pro zahraničí:
45 euro (včetně poštovného) pro jednotlivce,
60 euro (včetně poštovného) pro instituce.

Cena 68,– Kč za jedno číslo.

Objednávky přijímá:
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,
tel.: 257 531 122
257 533 036
fax: 257 531 121
E-mail: dvorak@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210–7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR.
Obálka Alena Nievaldová.
Resumé přeložil Derek Paton.
Vychází za podpory Grantové agentury AV ČR.
Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.
© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 2003

SOUDOBÉ DĚJINY

X / 4

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma

REDAKČNÍ KRUH:

Eva Broklová, Milan Drápala, Drahomír Jančík, Stanislav Kokoška,
Jan Měchýř, Derek Paton, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejdánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Vilém Prečan, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

REDAKCE:

Milan Drápala (vedoucí redaktor)
Ela Nauschová

Autoři

Antonín Benčík (1926)
externí spolupracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, zabývá se československým odbojem za druhé světové války a reformním hnutím „pražského jara". Je autorem nebo spoluautorem řady publikací, například *Rekviem za pražské jaro* (Třebíč 1998) a *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi: Drama muže, který předběhl svou dobu* (Praha 2001).

Kateřina Bláhová (1976)
odborná pracovnice oddělení současné literatury Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Zabývá se dějinami českého dějepisectví a literární vědy ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století v evropském kontextu a českými kulturními dějinami po roce 1945. Podílí se na týmovém projektu ÚČL AV ČR „Dějiny české literatury 1945–1990".

Petr Blažek (1973)
interní doktorand Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, zabývá se českými dějinami druhé poloviny 20. století. Je spoluautorem publikace *Ostrůvky svobody: Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu* (Praha 2002).

Jaroslav Cuhra (1971)
vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, specializuje se na církevní dějiny ve střední a východní Evropě po druhé světové válce. Je autorem práce o vztazích mezi Československem a Vatikánem *Československo-vatikánská jednání 1968–1989* (Praha 2001).

Karel Hrubý (1923)
sociolog, od roku 1968 žije v Basileji. V letech 1983–1991 byl šéfredaktorem kulturně-politického čtvrtletníku Společnosti pro vědu a umění *Proměny*, vydávaného v New Yorku. Zabývá se sociologií změn politických systémů ve starší době (husitství) i v současnosti. Vydavatel studií o Masarykovi *T. G. Masaryk in Perspective: Comments and Criticism* (spolu s Milíčem Čapkem, Ann Arbor 1981).

Stanislav Kokoška (1959)
vedoucí oddělení pro dějiny druhé světové války, okupace a odboje Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Zabývá se problematikou domácího odboje, osvobozování českých zemí na jaře 1945 a dějinami zpravodajských služeb. Spolu s Jaroslavem Kokoškou je autorem publikace *Spor o agenta A-54: Kapitoly z dějin československé zpravodajské služby* (Praha 1994).

David Kovařík (1972)
odborný pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Brně a doktorand Historického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Zabývá se regionálními dějinami po roce 1945 se zaměřením na život v pohraničních oblastech Československa.

Jiří Křesťan (1957)
archivář a historik, vedoucí oddělení Státního ústředního archivu v Praze. Zabývá se dějinami komunismu a socialismu v českých zemích, zvláště pak osobností Zdeňka Nejedlého, jemuž věnoval studii *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého* (Praha 1996).

Jan Rataj (1951)
docent katedry politologie Fakulty mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické v Praze. Zabývá se českými politickými dějinami 19. a 20. století, zvláště krajní politickou pravicí, vývojem komunistického hnutí a česko-německých vztahů. Je autorem monografie *O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939* (Praha 1997).

Karel Sieber (1978)
studuje historii a politologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a pracuje v archivu zpravodajství České televize. Zabývá se československou zahraniční politikou během studené války, zejména ve vztahu k africkým zemím.

Dalibor Státník (1962)
pracuje v Archivu Ministerstva vnitra ČR, zabývá se dějinami odborů a kulturně historickými souvislostmi 20. století (zejména spisovatelem Jaroslavem Mariou a jeho dobou). V ediční řadě Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR vydal v roce 1994 studii o sankčním pracovním právu.

Daniel Štěpánek (1976)
postgraduálně studuje politologii na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Zabývá se osobností politika Františka Kriegla a integrací středoevropských zemí do Evropské unie.

Petruška Šustrová (1947)
novinářka a překladatelka, přední signatářka Charty 77 a členka Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Počátkem devadesátých let se jako náměstkyně federálního ministra vnitra podílela na transformaci československých tajných služeb.

Prokop Tomek (1965)
vedoucí skupiny dokumentace Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu. Zabývá se zejména činností různých složek represivního aparátu v komunistickém Československu. Je autorem publikací *Československý uran 1945–1989* (Praha 1999) a *Dvě studie o československém vězeňství 1948–1989* (Praha 2000).

Jaroslav Vaculík (1947)
docent Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, přednáší světové dějiny 17.–20. století. Zabývá se především osudy českých minorit v zahraničí, kterým věnoval řadu publikací, například trojdílné *Dějiny volyňských Čechů* (Praha 1997, 1998 a 2001).

Tomáš Vilímek (1976)
interní doktorand na katedře politologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Zabývá se ekologickými, sociálními a ekonomickými příčinami pádu komunistických režimů v Československu a NDR a komparací dějin opozice v obou státech.

Vyhlášení 3. ročníku soutěže o Cenu Josefa Pekaře

Výbor Sdružení historiků České republiky (Historického klubu 1872) a výbor Pekařovy společnosti Českého ráje vyhlašují třetí ročník soutěže o Cenu Josefa Pekaře, v níž chtějí každoročně oceňovat nejlepší monografii z českých dějin (v chronologickém záběru od středověku do roku 1918).

Do soutěže mohou přihlašovat své monografie (vydané v knižní podobě nebo ve sborníku, přičemž minimální rozsah tištěné monografie činí 100 stran tisku) historičky a historici, kteří v době uzávěrky přihlášek nepřesáhli věk 35 let. Pravidla soutěže jsou podrobněji uvedena ve Statutu Ceny Josefa Pekaře ze dne 17. ledna 2002, který byl publikován ve *Zpravodaji Historického klubu: Časopisu Sdružení historiků České republiky*, roč. 12, č. 2 (2001), s. 62–64 a na internetových stránkách: *http://www.phil.muni.cz*.

Autorka či autor vítězné monografie bude oceněn(a) peněžní částkou 10 000 Kč, diplomem a zveřejněním výsledku ve *Zpravodaji Historického klubu*, popřípadě i v dalších sdělovacích prostředcích. Výsledek 3. ročníku soutěže o Cenu Josefa Pekaře bude vyhlášen na valném shromáždění Sdružení historiků České republiky (Historického klubu 1872).

Uzávěrka 3. ročníku soutěže o Cenu Josefa Pekaře je 31. května 2004. Do ní je možno přihlásit monografie vydané v letech 2002 a 2003. Práce je třeba osobně předat nebo zaslat poštou na adresu: Historický ústav AV ČR (Prosecká 76, 190 00 Praha 9) spolu s průvodním – vlastnoručně podepsaným – dopisem, v němž budou uvedeny tyto údaje: název monografie, místo a rok vydání, desetiřádková charakteristika této monografie, datum narození autorky či autora a kontaktní adresa. Na obálku je třeba uvést poznámku: „Soutěž o Cenu Josefa Pekaře".

Prosíme všechny zainteresované instituce, aby o vyhlášení soutěže o Cenu Josefa Pekaře informovaly mladé historičky a historiky a povzbudily je k účasti v této soutěži.

Za výbor Sdružení historiků České republiky
Jiří Pešek
Za výbor Pekařovy společnosti Českého ráje
Karol Bílek

Obsah

Studie a články

Stanislav Kokoška — Německá vojenská kontrašpionáž v Praze
Referát III F Abwehrstelle Prag a jeho činnost proti spojeneckým zpravodajským službám na Balkáně (1941–1944) 465

Dalibor Státník — Československé zpravodajské hry v Rakousku v počátcích studené války
Exilové skupiny, západní výzvědné služby a jejich infiltrace československými agenty 487

Prokop Tomek — Akce „Kassel"
Příprava únosu Jana Vlčka v roce 1960 519

Materiály

Tomáš Vilímek — Mezi námi čekisty
Spolupráce politické policie ČSSR a NDR v letech 1970–1989 532

Recenze

Karel Sieber — Sborníky Securitas Imperii
ÚDV mezi kriminalistikou, dokumentaristikou a historií . . 554

Petruška Šustrová — Pozoruhodné srovnání tajných služeb tří postkomunistických zemí 564

Jiří Křesťan — Rudí vládcové Hradu 569

Jaroslav Cuhra — Sumář komunistických zločinů na Slovensku 575

Petr Blažek — Historie jedné „spolupráce" s komunistickou rozvědkou . 579

Jiří Křesťan — Moudré svědectví manželů Bernardových o vlasti i exilu . 588

Jan Rataj — Dvojí pohled
Česká krajní pravice optikou specialisty a aktivisty 592

Kateřina Bláhová — Hledání klíče k alternativní kultuře 601

Jaroslav Vaculík — Polské historické časopisy v roce 2002
o poválečných dějinách 605

Diskuse

Karel Hrubý — Perspektivy „pražského jara" 611

Kronika

David Kovařík — Mezinárodní konference o sovětizaci armád
východního bloku 626

Antonín Benčík — „Alexander Dubček, Itálie, Evropa"
Výstava v italské Boloni 629

O archivech

Daniel Štěpánek — Opomenutá pozůstalost Františka Kriegla 632

Anotace 639

Resumé 650

Německá vojenská kontrašpionáž v Praze

Referát III F Abwehrstelle Prag a jeho činnost proti spojeneckým zpravodajským službám na Balkáně (1941–1944)[1]

Stanislav Kokoška

Stav výzkumu a pramenná základna

Problematika kontrašpionážní činnosti německé vojenské rozvědky a kontrarozvědky (abwehru) stála až do počátku devadesátých let na pokraji zájmu českých historiků a historizujících publicistů. Zcela jasně to dokládá případ nejznámějšího československého agenta z let druhé světové války Paula Thümmela. Této vskutku rozporuplné postavě bylo od roku 1964 věnováno již několik samostatných publikací,[2] z nichž některé se dočkaly svého vydání v zahraničí.[3] Thümmel pro československou zpravodajskou službu pracoval od roku 1936. I v seriózních zahraničních pracích je označován za důstojníka abwehru, který díky svému služebnímu postavení a osobnímu přátelství s říšským vedoucím SS Heinrichem Himmlerem dodal československé zpravodajské službě nejenom důležité informace o chystané okupaci českých zemí, ale i o vojenských přípravách proti Polsku, Francii, Velké Británii

---

1 V poněkud jiném znění vychází tato studie souběžně pod názvem „Das Referat III F der Abwehrstelle Prag im Kampf gegen alliierte Nachrichtendienste 1941–1944" ve sborníku: SCHAFRANEK, Hans – TUCHEL, Johannes (ed.): *Krieg im Äther: Widerstand und Spionage im zweiten Weltkrieg*. Wien, Picus Verlag 2003, s. 335–365.

2 AMORT, Čestmír – JEDLIČKA, Ivan M.: *Tajemství vyzvědače A-54: Z neznámých aktů druhého oddělení*. Praha, Vydavatelství časopisů MNO-SPB 1964; rozšířené vydání: TÍŽ: *Hledá se zrádce X*. Praha, Naše vojsko 1968; STRÖBINGER, Rudolf: *Stopa vede k Renému*. Praha, Nakladatelství Lidové demokracie 1964; doplněné vydání: TÝŽ: *A-54: Stopa vede k Renému*. Brno, Moravská Bastei 1994.

3 AMORT, C. – JEDLICKA, I. M.: *The Canaris File*. London, Wingate 1970; STRÖBINGER, Rudolf: *A-54: Spion mit drei Gesichtern*. München, Paul List Verlag 1966; TÝŽ: *Die unheimliche Jagd*. Landshut, VPA 1977.

a SSSR.[4] Ve skutečnosti se však jednalo o civilního zaměstnance, který nejpozději od roku 1937 působil v kontrašpionážním referátu III F drážďanské úřadovny abwehru. S tímto dvojitým agentem se v tomto příspěvku ještě setkáme, protože v březnu 1939 byl přeložen k nově zřízené pražské úřadovně abwehru (*Abwehrstelle Prag*, oficiálně užívaná zkratka *Ast Prag*) a jako zkušený hlavní důvěrník (*Hauptvertrauensmann*, zkratka *H-V-Mann*) stál v čele zdejší „*Hauskapelle*".[5]

Obrat v dosavadním historickém bádání nastal koncem osmdesátých let, kdy začaly být ke studiu postupně uvolňovány archivní fondy důležité pro poznání činnosti německé zpravodajské služby v letech druhé světové války. Z hlediska daného tématu největší význam mají fotokopie měsíčních hlášení pražské úřadovny abwehru, respektive jednotlivých referátů třetího oddělení, která souvisle pokrývají období od září 1941 do dubna 1944. Tento materiál se sice podařilo získat už v šedesátých letech z bývalého Sovětského svazu, byl však uložen v Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ a naprostá většina badatelů tak k němu neměla přístup.[6] Měsíční hlášení referátu III F byla zpracovávána pouze ve dvou exemplářích, z nichž jeden se postupoval referátu III F v berlínském ústředí německé zpravodajské služby (*Amt Ausland/Abwehr*) a druhý se zakládal v registratuře její pražské úřadovny. Šlo o pevně strukturovaný dokument se dvěma základními body: „Situace" (*Lage*), v níž se uvádělo nasazení vlastních agentů proti nepřátelským zpravodajským službám, a „Obecné záležitosti" (*Allgemeines*), kde se zachycovaly hlavní události ve služebním obvodu úřadovny abwehru, ať už se jednalo o sledování zahraničních konzulátů nacházejících se v Praze, dopadení nepřátelských „padákových agentů", radiové obranné zpravodajství (*Funkabwehr*) nebo služební cesty pracovníků referátu III F. Od března 1942 byla zavedena nová forma měsíčních hlášení, která obsahovala následující hlavní rubriky: Spolupráce s jinými služebnami, Služební návštěvy, Důvěrníci (*V-Leute*), Zvláštní zprávy a Různé, kde se uváděly dovolené, služební cesty a odvelení. Nejdůležitější část měsíčních hlášení představovaly údaje o nasazení vlastních agentů. Poměrně obsažně popisovaly průběh kontrašpionážního nasazení jednotlivých důvěrníků, jejichž pravou identitu je však nutné zpětně rekonstruovat. V měsíčních hlášeních se totiž k označení agentů používalo evidenčních čísel,[7] v případě kmenových důvěrníků a příležitostných informátorů pak jejich krycích jmen.

---

4 Srv. např. DEAR, Ian – FOOT, M. R. D. (ed.): *The Oxford Companion to World War II*. Oxford – New York, Oxford University Press 1995, s. 1108; HINSLEY, F. H. – THOMAS, E. E. – RANSOM, C. F. G. – KNIGHT, R. C.: *British Intelligence in the Second World War*, sv. 1: *Its Influence on Strategy and Operations*. New York, Cambridge University Press 1979, s. 58; MACDONALD, Callum: *The Killing of SS Obergruppenführer Reinhard Heydrich*. New York, The Free Press 1989, s. 54–55; WALLER, John H.: *The Unseen War in Europe: Espionage and Conspiracy in the Second World War*. New York, Random House 1996, s. 66–67.

5 Pod tímto názvem se rozuměla menší skupina důvěrníků, která působila při každé *Abwehrstelle* a pod vedením přiděleného hlavního důvěrníka (takzvaný *Kapellmeister*) prováděla naléhavé operativní úkoly. Viz MADER, Julius: *Hitlers Spionagegenerale sagen aus*. Berlin (Ost), Verlag der Nation 1970, s. 212.

6 Dnes jsou tyto dokumenty uloženy ve Vojenském ústředním archivu v Praze (dále jen *VÚA*) v archivní sbírce Abwehrstelle Prag (dále jen Ast Prag).

7 Pražská úřadovna původně používala obecně známého značení agentů složeného z kombinace

Další důležitý pramen pro poznání činnosti pražské úřadovny představují poválečné výpovědi jejích zaměstnanců a agentů. Československým bezpečnostním orgánům se podařilo už 11. června 1945 dopadnout kapitána Alfreda Klausnitzera, který byl v lednu 1942 přeložen z drážďanské úřadovny abwehru do Prahy a osm měsíců nato zde převzal vedení referátu III F.[8] Zadržena byla rovněž Ludmilla Ascherová, která od června 1939 pracovala v tomto referátu jako sekretářka.[9] Vypátrat se podařilo i svobodníka Antonína Blatného (Blatny), jenž zde působil od října 1943. Než však mohl být orgány československé kontrarozvědky řádně vyslechnut, opustil území Československa a zmizel ve Vídni. Z amerického zajetí byl naopak předán v červenci 1946 podplukovník Robert von Tarbuk. Jeho zpravodajská kariéra začala u *Abwehrstelle Wien*, během války vystřídal několik dalších služeben abwehru a v listopadu 1944, již po začlenění části abwehru do Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (*Reichssicherheitshauptamt* – RSHA), byl převelen k takzvanému *Kommando Meldgebiet Prag*, kde převzal vedení Sekce VI Z – Ost (bývalý referát III F).[10] Obdobné dokumenty vzešlé z činnosti americké vojenské kontrarozvědky jsou k dispozici i v Národním archivu ve Washingtonu D.C.[11]

Společným jmenovatelem výše uvedených poválečných dokumentů je jejich povšechnost, nepřesnost v údajích, a především zjevná snaha vyšetřovaných zatajit některé důležité momenty z činnosti abwehru. Například kapitán Klausnitzer ve svém prvním výslechu 11. června 1945 tvrdil, že po svém přidělení do Prahy působil ve štábu zplnomocněnce branné moci u úřadu říšského protektora, kde v rámci kurýrní služby jezdil do Vídně, Bělehradu, Sofie, Budapešti a Berlína. V pozdějších výsleších pak sice celkem podrobně hovořil o úspěších abwehru proti britské a americké zpravodajské službě v Turecku, vytrvale se však vyhýbal všem tématům, která souvisela s jeho činností proti Československu.

Pozici vyšetřovacích orgánů ztěžovala skutečnost, že neměly k dispozici dostatek původního dokumentárního materiálu. Tento problém se nejvýrazněji projevoval při pokusech zdokumentovat činnost agentů pražské úřadovny abwehru a v případě vážných provinění je postavit před mimořádný lidový soud. Celkem se po skončení války podařilo vypátrat pět těchto agentů, kteří působili v zahraničí. Alexander Brabec,

---

písmen a čísel, ve kterém počáteční velké písmeno označovalo druh agenta (E = *Erkunder*, U = *Umschlagstelle* apod.). V lednu 1942 byl u pražské úřadovny zaveden nový evidenční systém. Počáteční velké písmeno zůstalo zachováno, dále následovalo vlastní evidenční číslo, uváděné od jedné, které bylo doplněno o malé písmeno „p" (např. E 19p). Původní značení se po tomto datu používalo jen u agentů, kteří kmenově příslušeli k jiným úřadovnám a do Prahy byli jen dočasně převedeni.

8 Výslechové protokoly kapitána Klausnitzera jsou uloženy v Archivu ministerstva vnitra ČR v Praze (dále jen *AMV ČR*), ve fondu Hlavní správa vojenské kontrarozvědky (dále jen 302), 302-49-16.

9 Její výslechové protokoly jsou uloženy *tamtéž*, 302-1-10.

10 Výpovědi Roberta von Tarbuka jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Praze (dále jen *SOA Praha*), ve fondu Mimořádný lidový soud Praha (dále jen MLS Praha), Tk XX 15119/47.

11 Srv. svazek zde vydávané ediční řady faksimilií dokumentů *Covert Warfare*, č. 13 (1988), kde jsou mj. přetištěny výtahy z výslechů podplukovníka Roberta von Tarbuka, nadporučíka Rudolfa Pandera a několika dalších důstojníků abwehru, kteří působili v jihovýchodní Evropě.

jenž pracoval hlavně pro sofijskou pobočku německé zpravodajské služby, však za zády abwehru prokazatelně působil jako kurýr domácího odboje, a tak proti němu nebylo ani zahájeno řízení podle poválečných retribučních dekretů.[12] Další dva agenty, bratry Antonína a Bruno Kratschmera (E 392 a E 18p), předaly do Československa orgány americké vojenské kontrarozvědky. Soudní proces s Bruno Kratschmerem probíhal od 6. února do 28. března 1947 a skončil osvobozujícím rozsudkem, protože se nepodařilo dostatečně prokázat, že by obžalovaný byl agentem německé zpravodajské služby.[13] Naprostým paradoxem skončilo přípravné soudní vyšetřování Antonína Kratschmera, jednoho z úspěšných agentů pražské úřadovny abwehru, který byl mimo jiné nasazen na balkánské kurýrní linky československého odboje. O jeho vině nemohly existovat žádné pochyby, protože jako agent německé zpravodajské služby byl veden už za války v dokumentech orgánů československé exilové vlády, a vyšetřování americké vojenské kontrarozvědky (*Counter Intelligence Corps* – CIC) v létě 1945 skončilo závěrem, že své cesty do Istanbulu v letech 1942 a 1943 vykonával v zájmu abwehru s cílem proniknout do britské a dalších spojeneckých zpravodajských služeb. Naprostá většina českých svědků však vypovídala v jeho prospěch, snad proto, že si nechtěli připustit, že za války bezelstně uvěřili „německému provokatérovi". Nelze ovšem ani vyloučit, že za Kratschmerovým případem stály zájmy některé z československých zpravodajských služeb. V každém případě 31. března 1947 veřejný žalobce u Mimořádného lidového soudu v Praze podal návrh na zastavení trestního stíhání Antonína Kratschmera s tím, že pro ně neshledal žádné důvody.[14]

Jedinými agenty pražské úřadovny odsouzenými po válce se tak stali Antonín Křížek (E 1288, později E 3p) a Mirko Šmat (E 10p). V případě Křížka se jednalo skutečně o nebezpečného agenta, který působil na balkánských kurýrních linkách československého a srbského odboje. Tlumočníka a pomocníka mu na těchto cestách dělal Čech Mirko Šmat, který žil až do roku 1941 v Bělehradě. I když o vině obou mužů neexistovaly žádné pochybnosti, jejich případ se táhl tři roky. Teprve v říjnu 1948 Mimořádný lidový soud v Praze vynesl rozsudek, kterým odsoudil Křížka k dvaceti a Šmata k pěti letům vězení.[15]

---

12 Na základě dokladů, které Brabec při šetření předložil na svoji obhajobu, dospěla Oblastní úřadovna Státní bezpečnosti v Praze k následujícímu závěru: „Brabec nijakým způsobem nepoškodil zájmy českého odboje a národa, a naopak, jak vysvítá ze všech potvrzení, byla jeho činnost ve prospěch české věci velice úspěšná." Viz *AMV ČR*, 302-110-2, přípis OÚ StB z 19.2.1947.

13 *SOA Praha*, MLS Praha, Lsp XXXIV 5062/46. Bruno Kratschmer, spolumajitel velkoobchodu s květinami, s abwehrem spolupracoval především proto, aby se vyhnul službě ve wehrmachtu. V roce 1943 vykonal dvě cesty do Vatikánu, kde se neúspěšně pokusil vzbudit zájem papežské kurie o tajné kontakty do protektorátu. Vzhledem k tomu, že kapitán Klausnitzer byl již předán do SSSR a nemohl být proto ve věci dodatečně vyslechnut, mohl se soud opřít pouze o svědectví Ludmilly Ascherové. Ta sice potvrdila, že vyšetřovaný byl veden v registratuře pražské úřadovny a že vykonal několik zahraničních cest, avšak neznala žádné podrobnosti. Podle jejího názoru „Bruno Kratschmer byl celkem neškodný a pro svoje poslání se vůbec nehodil".

14 *Tamtéž*, MLS Praha, Ls XXXIII 6216/46.

15 *Tamtéž*, MLS Praha, 660/48. V září 1956 byl Křížek podmínečně propuštěn na svobodu s odůvodněním, že ve výkonu trestu se choval řádně a je již pokročilého věku.

Přestože po skončení války se podařilo odsoudit pouze dva agenty, spisy Mimořádného lidového soudu v Praze jsou důležitým pramenem k historii pražské úřadovny abwehru. Vedle výslechových protokolů obviněných osob jsou zde uloženy jejich pasy, různá vyjádření odborných znalců a výpovědi lidí, kteří s těmito agenty přišli do kontaktu, respektive s nimi v dobré víře spolupracovali.

Zpřístupnění široké škály archivních pramenů po roce 1989 se samozřejmě pozitivně odrazilo i v historickém bádání. V této souvislosti je nutné na prvním místě jmenovat monografii Václava Kurala *Vlastenci proti okupaci*, jež je věnována dějinám domácího odboje v letech 1940 až 1943. Práce však obsahuje i rozsáhlý exkurz o činnosti referátu III F pražského abwehru při odhalování československých, polských a srbských kurýrních spojů na Balkáně.[16] Vojenský historik Břetislav Tvarůžek na základě dochovaných měsíčních hlášení zpracoval obsažný přehled o organizační struktuře pražské úřadovny a jejích úkolech.[17] A konečně, odborné historické revize se dočkaly i životní osudy Paula Thümmela[18] a Bedřicha Laufera,[19] dvou nejznámějších agentů pražské úřadovny abwehru, kteří na Balkáně působili.

Počátky činnosti pražské úřadovny

Pražská úřadovna abwehru se začala formovat hned v první den okupace českých zemí. Už 15. března 1939 muselo být pro její potřebu vyklizeno celé jedno patro v budově hlavního štábu československé armády na Vítězném náměstí. Podle původních záměrů viceadmirála Wilhelma Canarise měla působit „ve směru na východ a jihovýchod a ve středomořském prostoru".[20] V jejím čele stanul kapitán Otto Heymer, který stejnou funkci zastával již v mnichovské úřadovně abwehru. Vzhledem k tomu, že až do roku 1943 území protektorátu netvořilo samostatný branný obvod (*Wehrkreis*), byla nová služebna přičleněna k úřadu zplnomocněnce branné moci u říšského protektora. Struktura nového pracoviště německé tajné služby odpovídala tradičnímu schématu: oddělení I. (špionáž) s referáty pro pozemní vojsko, letectvo, zbrojní průmysl a s fotografickou a chemickou laboratoří, oddělení II. (sabotáže a podvratná činnost), které však bylo brzy zrušeno, a oddělení III. (obranné zpravodajství), jemuž vedle běžné obrany jednotlivých složek branné moci

16 KURAL, Václav: *Vlastenci proti okupaci: Ústřední vedení odboje domácího 1940–1943*. Praha, Karolinum 1997, s. 167–181. Práce sice poprvé vyšla v samizdatové podobě již v roce 1985, nicméně vznikla za využití všech klíčových pramenů k dějinám pražské úřadovny abwehru.

17 TVARŮŽEK, Břetislav: Abwehr v Protektorátě Čechy a Morava (1939–1944). In: *Historie a vojenství*, roč. 42, č. 3 (1993), s. 110–141; č. 4, s. 95–119.

18 KOKOŠKA, Jaroslav – KOKOŠKA, Stanislav: *Spor o agenta A-54: Kapitoly z dějin československé zpravodajské služby*. Praha, Naše vojsko 1994.

19 BAUER, Yehuda: *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933–1945*. New Haven – London, Yale University Press 1994, s. 128–144; ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: Obrana národa na Slovensku: Česi v čs. demokratickom odboji na Slovensku 1939–1941. In: *Historie a vojenství*, roč. 42, č. 6 (1993), s. 77–131; ŠKORPIL, Pavel: Případ Bedřicha Laufera. In: *Terezínské studie a dokumenty 1998*. Praha, Academia – Nadace Terezínská iniciativa 1998, s. 364–374.

20 BUCHHEIT, Gert: *Der deutsche Geheimdienst*. München, Paul List Verlag 1967, s. 151.

a zbrojních závodů před činností nepřítele připadlo v rámci referátu III F i provádění aktivní kontrašpionáže s těžištěm v zahraničí.

Pokud šlo o referát III F, jeho zformování bylo svěřeno zkušeným expertům na československou zpravodajskou službu, kteří byli přeloženi do Prahy z drážďanské úřadovny abwehru. Vedoucím nového referátu se stal kapitán Schönherr, alias „Falk", jenž nejpozději od roku 1937 vedl stejný referát v Drážďanech. Spolu s ním přišel sonderführer Alfred Petermann, alias „dr. Franz", a hlavní důvěrník Paul Thümmel, alias „dr. Holm". Přestože Thümmel, vyučený pekař a nositel zlatého odznaku NSDAP, stál v hierarchii pražské úřadovny fakticky nejníže, byl všeobecně považován za důležitého pracovníka referátu III F a jako takový zaujímal zvláštní postavení. Podle poválečné výpovědi Roberta von Tarbuka vrchní velení německé armády přikládalo Thümmelovým zprávám velký význam a také vedoucí referátu III F ve Vídni major Heinz Schmalschläger ho již v roce 1938 označil za nejlépe informovaného muže v záležitostech československé zpravodajské služby. Thümmel měl proto přístup k nejtajnějším informacím a mohl pro svou činnost čerpat bez omezení potřebné finanční prostředky.[21]

Souběžně s pražskou úřadovnou vznikala i pobočka v Brně (*Abwehrnebenstelle Brünn*). Zpočátku se počítalo s tím, že bude podléhat úřadovně abwehru ve Vídni. Proto zde již od 15. března 1939 působil kapitán von Tarbuk z vídeňského referátu III F spolu se dvěma dalšími důstojníky. V dubnu 1939, v souvislosti se zrušením vojenské správy v protektorátě, však bylo rozhodnuto, že řízení brněnské pobočky bude předáno do Prahy.[22] Jejím novým vedoucím se stal kapitán Zeh a referát III F převzal kapitán Mimra, který o dva roky později přešel ve stejné funkci do Prahy.

Hlavní pozornost abwehru zpočátku patřila československé zpravodajské službě. V Haagu a Curychu zůstávaly i nadále v činnosti její zahraniční expozitury, a navíc jedenácti důstojníkům druhého oddělení hlavního štábu československé armády v čele s plukovníkem Františkem Moravcem se vpředvečer okupace podařilo odletět do Velké Británie. Do pokračování protihry se jako první pustil major Schmalschläger, jehož důvěrníkům se ještě v březnu 1939 podařilo v Praze dopadnout Wernera Mikkelsena, alias „Mörze". Šlo o bývalého policejního úředníka z Hamburku, který byl stoupencem takzvané Černé fronty Otto von Strassera, a současně jako spolupracovník protišpionážní sekce druhého oddělení přispěl k odhalení několika agentů v řadách německé emigrace. Za slib, že nebude vydán gestapu, přešel na druhou stranu a se svolením viceadmirála Canarise odjel do Švýcarska. Úspěšně kontaktoval zdejší československou zpravodajskou expozituru a vzápětí se dostal i do Londýna a Haagu. Ještě v létě 1939 s ním však československá zpravodajská služba přerušila všechny kontakty, protože vyšly najevo některé podezřelé okolnosti jeho „útěku" z protektorátu.[23]

---

21 Viz Excerpts from an Interrogation Report of Lieutenant Colonel Robert von Tarbuk, Chief of VI Z – Ost of KdM Prague, 19 January 1946. In: *Covert Warfare*, č. 13, nestránkováno.

22 *SOA Praha*, MLS Praha, Tk XX 15119/47, vyšetřovací protokol s Robertem von Tarbukem z 9.8.1946.

23 KOKOŠKA, J. – KOKOŠKA, S.: *Spor o agenta A-54*, s. 142–143.

Výrazně lépe se vedlo druhému Schmalschlägerovu agentu, vídeňskému obchodníkovi Erichu Wenderovi. Pro abwehr začal pracovat krátce po anšlusu Rakouska a záhy se mu podařilo proniknout do agenturní sítě československé rozvědky, v níž byl od 20. července 1938 veden pod značkou A-1101 (krycí jméno „Venda"). Už počátkem května 1939 se objevil na záchytné adrese v Curychu a znovu se přihlásil ke „spolupráci". Byl proto vyslán do Paříže, kde dekonspiroval nově vznikající zpravodajskou expozituru a zřejmě i některé agenty, se kterými chtěli českoslovenští zpravodajští důstojníci obnovit spojení. Hned na další cestu ho major Schmalschläger vybavil mikrofilmy dvou vojenských předpisů, aby tak povzbudil zájem československé rozvědky. Koncem srpna, tedy krátce před vypuknutím války, Wender znovu přijel do Paříže a oznámil, že se už do Vídně nevrátí. Protože tvrdil, že za sebe našel náhradu, obchodního cestujícího s povolením k cestám do zahraničí, byl přemístěn ke švýcarské expozituře, aby odtud i nadále udržoval spojení se svými údajnými zdroji: stenotypistkou zaměstnanou u sedmnáctého armádního sboru ve Vídni (*Fräulein XVII*) a pracovníkem spisovny sedmého armádního sboru ve Vídni (*Freund VII*). Jeho činnost o rok později ukončila švýcarská policie, která ho zřejmě vzhledem k jeho francouzskému pasu mylně považovala za agenta francouzské zpravodajské služby a zatkla jej pro porušování švýcarské neutrality.[24]

Mnohem jednodušeji obnovoval kontakty s československou zpravodajskou službou referát III F v Praze. Paul Thümmel od roku 1936 udržoval spojení přímo s druhým oddělením hlavního štábu a v rámci československé výzvědné sítě byl veden v kategorii nejdůležitějších agentů pod značkou A-54. Plukovník František Moravec byl přesvědčen, že se jedná o dobře informovaného a současně i úplatného důstojníka z drážďanské úřadovny abwehru. Na tomto místě je nutné připomenout, že Thümmel byl ve skutečnosti dvojitý agent a československé zpravodajské službě předal řadu informací, které vysoko přesahovaly rámec zpravodajské protihry. Už v dubnu 1939 pomocí kontaktní adresy obnovil spojení s československými zpravodajskými důstojníky v zahraničí. Počátkem června 1939 se pak s nimi poprvé sešel v Haagu a pro referát III F dekonspiroval tamní expozituru československé zpravodajské služby.[25] Na své třetí haagské schůzce, která se konala ve dnech 25. až 27. listopadu 1939, Thümmel mimo jiné obsáhle popisoval poměry vládnoucí v pražské úřadovně abwehru: „Ofenzivně se už téměř nepracuje, Polsko odpadlo, Rusko se už

---

24 Erich Wender po svém vyhoštění ze Švýcarska nadále pokračoval v činnosti pro vídeňskou úřadovnu. Později byl vyslán do Istanbulu, kde navázal spojení k americké zpravodajské službě a současně pracoval i pro Jewish Agency. K jeho osudům blíže viz MEYER, Winfried: *Unternehmen Sieben: eine Rettungsaktion für vom Holocaust Bedrohte aus dem Amt Ausland/Abwehr im Oberkommando der Wehrmacht*. Frankfurt/M., Verlag Anton Hain 1993, s. 183–185, 429 a 431. Autor nepřesně uvádí, že Wender působil ve Francii a Švýcarsku pod jménem Reitmaier. Jeho říšskoněmecký pas zněl na jméno Franz Reithoffer, v Paříži pak obdržel francouzský pas na jméno Ernst Wellner.

25 Schůzky probíhaly v obchodě s uměleckými předměry De Favoriet, jejž vlastnili manželé Karel a Eliška Jelínkovi. Popis schůzek československých zpravodajských důstojníků se „zpravodajským agentem dr. Holmem" je popsán ve spise německého lidového soudu značka 12 J 268/42g, který oba manžele (s ohledem na rasové zákony byli formálně rozvedeni) odsoudil 29. května 1943 k trestu smrti.

nesmí dělat, jihovýchodní státy se zpracovávají z Vídně, Klagenfurtu, Vratislavi a z nových zahraničních služeben v těchto zemích. Ast plní především úkol obrany (proti špionáži – pozn. autora). (...) Ofenzivní oddělení (něm[ecky] Abt[eilung] I, Wi[rtschaft]) je personálně velmi nepatrné a téměř se nezměnilo, jak jsem je nahlásil dříve. Poměry v protektorátu nakupily takovou přemíru papírování, že je také prakticky vidět, že se nic jiného nedělá. (...) Práci Ast Prag je možné z valné části považovat za čistě státněpolicejní práci (*Stapoarbeit*), z čehož také [pramení] trvající spor s gestapem. (...) Práce III F, vlastní kontrašpionáž, se skoro výhradně omezuje na zjišťování bývalých agentů [nasazených] proti Německu a pátrání po sítích zahraničních zpravodajských služeb pracujících v Praze. Vlastní agenti vysílaní do ciziny téměř žádní. (...) Jediný útvar, který pracuje ofenzivně, je úderná četa (*Stoßtrupp*) proti konzulátům, zde jsou získáváni agenti a důvěrníci. (...) Vedle toho má Ast Prag štáb spolupracovníků z okruhu místních Němců, většinou studentů, kteří slídí po Praze a v okolí. Dostávají drobné úkoly, jako vypátrat nějakou adresu, zjistit některé styky, pozorovat podezřelé důstojníky a jiné osoby."[26]

„*Stapoarbeit*", jak se Thümmel ve zprávě s despektem vyslovil o činnosti pražské úřadovny, tvořila z valné části pracovní náplň jím řízené „*Hauskapelle*". Jestliže v roce 1938 „domácí kapely" sledovaly především osoby podezřelé ze špionáže, tak po okupaci českých zemí činnost pražské „*Hauskapelle*" dostala zcela nové rozměry. Někdy v první polovině roku 1942 zpracoval Thümmel pro pražskou řídicí úřadovnu gestapa čtrnáctistránkový elaborát o organizování „politické zpravodajské služby", do kterého vtělil, jak výslovně uvedl, své vlastní zkušenosti získané ve funkci vedoucího „domácí kapely". Hned v úvodu vypočítal následujících šest hlavních úkolů:

„1. Dozor nad politickými organizacemi a spolky v oblasti Protektorátu Čechy a Morava, převážně Velká Praha;
2. spojení k těmto skupinám a boj proti jejich činnosti namířené proti říši;
3. dozor nad českými kulturními a hospodářskými organizacemi;
4. dozor nad jinými neněmeckými spolky, jako jsou ruské emigrantské skupiny, slovenská, švýcarská, italská kolonie atd.;
5. spojení ke skupinám a stranám organizovaným v zahraničí; infiltrování důvěrníků za účelem boje proti jejich činnosti namířené proti říši (ve většině případů vydávajících se za zmocněnce domácích ilegálních skupin);
6. dozor nad politickými zastoupeními cizích států (konzuláty); boj proti zneužívání jejich exteritoriálních práv ke škodě říše."

Konkrétní příklady „nasazení na různé skupiny" pak ukazovaly, že pražská úřadovna abwehru pojímala kontrašpionáž skutečně široce a měla své jednotlivé důvěrníky i v okruhu osob spojených s protektorátní vládou, v českých kulturních kruzích a v jediné povolené české politické organizaci – v Národním souručenství.[27]

O počtu osob pracujících v pražské „*Hauskapelle*" nemáme zatím k dispozici žádné přesnější údaje. Pro svou potřebu sice měla městskou kancelář pod krycím označením

---

26 *AMV ČR*, 302-195-4, nedatovaný strojopisný záznam pořízený v Haagu Paulem Thümmelem.

27 *Tamtéž*, 302-1-346, Bericht, wie ich mir aufgrund meiner Erfahrungen einen politischen Nachrichtendienst denke, bezw. aufziehen würde (nedatovaný elaborát).

firmy Chlorosan, ale její členové se většinou scházeli se svým řídícím orgánem v soukromých bytech, po kavárnách, vinárnách a v jiných veřejných podnicích. O verbování vhodných důvěrníků a poskytování potřebných informací se staral širší okruh osob, které většinou ani nemusely být v přímém řídícím vztahu k pražské úřadovně abwehru. Podle Thümmelova elaborátu zajímavé tipy mohli dodávat důvěrníci, kteří byli činní v Praze před válkou, němečtí a čeští právníci, do jejichž kanceláří běžně přicházeli vhodní lidé, činovníci Národního souručenství a české fašistické organizace Vlajka, příslušníci různých českých policejních složek a německé osoby, které se před okupací stýkaly s takzvanou lepší českou společností. Z orgánů německé okupační správy se pak jednalo o takzvané *Devisenschutzkommando* a pobočku Zahraničního úřadu (*Auswärtiges Amt*), která poskytovala informace o zahraničních zastupitelských úřadech.[28]

To, že pražská „*Hauskapelle*" v tomto ohledu připomínala informační aparát Bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst* – SD), nebylo zřejmě pouze dílem náhody. Thümmel byl ve třicátých letech funkcionářem místní pobočky NSDAP v Neuhausenu a do jeho kompetence spadalo sledování politických odpůrců a jiné zpravodajské úkoly.[29] V roce 1933 byl převelen do zpravodajského oddělení Skupiny SA Sasko, a teprve potom, když po několika měsících byla tato provizorní zpravodajská služba SA zastavena, přešel k drážďanské úřadovně abwehru.

Pražská „domácí kapela" se skládala ze dvou částí, z nichž jedna, v Thümmelově haagské zprávě označovaná jako *Stoßtrupp*, sledovala zahraniční konzuláty a prováděla běžná šetření. Jejím členem se stal i Rudolf Chruma, okresní vedoucí Mládeže Národního souručenství v Praze XV, který byl naverbován typickou policejní provokací. Na jaře 1940 se dostal do kontaktu s jedním mužem, který se vydával za pracovníka britské Zpravodajské služby (*Intelligence Service*), a začal pro něho plnit různé pátrací úkoly. Asi po třech měsících byl předvolán na gestapo, kde dostal na výběr: buď bude pracovat pro pražskou úřadovnu, anebo půjde do vězení. V rámci zdejší „domácí kapely" pak měl za úkol sledovat návštěvníky švédského konzulátu a podle dodaných seznamů prověřovat ty, kteří „se jako Češi hlásili k německé národnosti", respektive byli podezřelí z ilegální činnosti.[30]

Druhou část „domácí kapely" tvořili zkušení důvěrníci německé zpravodajské služby, kteří dokonale ovládali český jazyk. Věnovali se náboru nových agentů, prověřovali jejich činnost a rovněž vyjížděli do zahraničí, kde v souvislosti s nasazením agentů referátu III F prováděli pomocné kontrašpionážní úkoly. Patřil k nim například dr. Otto Knahl, alias „Krátký", který ještě před rozbitím Československa jako nacionalisticky orientovaný německý vysokoškolák pracoval pod řízením Paula Thümmela pro drážďanskou služebnu abwehru a v roce 1937 byl za tuto činnost odsouzen

---

28 *Tamtéž.*

29 Srv. *10 Jahre 1927–1937: Ortsgruppe Neuhausen der NSDAP*. Sayda – Neuhausen 1937, s. 31–32, 43.

30 *AMV ČR*, 302-44-3, výslechový protokol s Rudolfem Chrumou z 8.3.1946. Tuto činnost Chruma vykonával do konce roku 1941, kdy došlo k reorganizaci „*Hauskapelle*". V roce 1943 se stal konfidentem pražského gestapa a v rámci referátu IV N plnil identické úkoly.

k patnácti letům vězení.[31] Důležité úkoly však plnil zejména Augustin Seidl, alias „Sedláček", kterého Thümmel nechal dosadit na místo ředitele známého pražského zábavního paláce Lucerna. V roce 1941 Seidl prokazatelně asistoval v Bratislavě a Budapešti při odhalování kurýrního spojení a později pracoval pro pražské gestapo, kde v rámci referátu IV N pomáhal organizovat chod konspirační kanceláře „Glawa" ve Štěpánské ulici.[32]

Rychlost, s jakou se abwehr v protektorátu etabloval, dokládají i denní hlášení, jež podávalo policejní *Einsatzkommando Prag*. Už 30. března 1939 němečtí vojenští zpravodajci informovali své kolegy z německé tajné policie, že „jeden jejich spolupracovník v Brandýse narazil na síť tajné organizace, namířené proti Protektorátu Čechy a Morava, která je převážně složena z mladých českých důstojníků". V dubnu se v denních hlášeních gestapa objevilo několik dalších příspěvků, které pocházely od důvěrníků pražské úřadovny abwehru a týkaly se vytváření odbojových skupin, ilegálních letáků a odbojných nálad v české společnosti. Sedmnáctého května 1939 v nich bylo zmíněno i to, že „na základě důvěrných hlášení bylo zatčeno devět příslušníků jedné ilegální skupiny, kteří se chtěli věnovat teroristickým činům, jakož i zpravodajské činnosti".[33]

Pražská úřadovna abwehru stála rovněž v pozadí jednoho z prvních skutečně významných úspěchů německé kontrašpionáže, který byl v dokumentech gestapa veden jako „Případ ČTK" a německým lidovým soudem nakonec souzen jako „Trestní věc Zdeněk Schmoranz a spol.". Šlo o skupinu bývalých důstojníků, kteří po 15. březnu 1939 byli zaměstnáni jako úředníci tiskové dozorčí služby. Podléhali vedoucímu tiskového odboru předsednictva ministerské rady Zdeňku Schmoranzovi a ve skutečnosti tvořili tajný informační aparát, který pro předsedu protektorátní vlády generála Aloise Eliáše shromažďoval informace o politickém, hospodářském a vojenském dění v českých zemích. Dalšími kanály pak byly tyto zprávy předávány domácímu vojenskému odboji a současně i odesílány československým exilovým představitelům v zahraničí. Případ se gestapu podařilo otevřít koncem června 1939 po hlášení bývalého agenta abwehru Karla Prokopa, který od roku 1936 pracoval v Praze pro výzvědnou síť drážďanské *Abwehrstelle*, na jejímž řízení se významně podílel Paul Thümmel.[34] Gestapo, které převzalo další pátrání, pravidelně informovalo pražskou úřadovnu abwehru o průběhu vyšetřování a po dohodě s ní stanovilo i datum zatčení celé skupiny. Šlo o důležitý úspěch, který nejenom kompromitoval

---

31 Blíže viz *Státní ústřední archiv*, Praha (dále jen *SÚA*), fond Prezidium ministerstva vnitra, 225-1295-4, trestní oznámení policejního ředitelství Praha na Otto Knahla z 30.3.1936.

32 *VÚA*, archivní sbírka 308, 308-56-1, Zpravodajská služba a důvěrnický aparát gestapa v Praze (nedatovaný elaborát).

33 *SÚA*, fond Úřad říšského protektora (dále jen *ÚŘP*), 114-303-1, denní hlášení *Einsatzgruppe Böhmen* z 30.3.1939 a 17.5.1939.

34 Za jednoho z úředníků tiskové dozorčí služby byl vybrán i bývalý kapitán Václav Mennert, který byl Prokopovým švagrem. Mennert, jenž později přijal německé občanství, vystupoval pak v procesu jako svědek obžaloby.

protektorátní vládu, ale otevřel gestapu i cestu k nejvýznamnější vojenské ilegální organizaci – Obraně národa.[35]

Kompetenční spory a aféra „zrádce X"

Úzká spolupráce pražské úřadovny abwehru s gestapem při potírání českého odboje pokračovala i v následujícím období. Několikrát byla výslovně zmíněna v obsáhlé zprávě, kterou 2. dubna 1941 u příležitosti výročí své dvouleté existence připravila služebna zplnomocněnce branné moci u úřadu říšského protektora. V kapitole věnované činnosti abwehru v protektorátu se k tomu uvádělo: „Od jara 1939 vzniká mezi českým obyvatelstvem, zejména mezi inteligencí, hnutí odporu proti říši. (...) Proti němu je vojenským abwehrem v úzké spolupráci s velitelem Bezpečnostní policie plánovitě postupováno, zejména formou kontrašpionáže. Úspěchy této systematické práce abwehru se velice brzy projevily. Již v létě 1939, před vypuknutím války, mohla být zničena jedna rozvětvená zrádcovská skupina („Případ ČTK" – pozn. autora). V dalším průběhu války se velmi rychle dařilo odhalovat české skupiny odporu a jejich zrádcovskou činnost a četnými zásahy, které vedly k mnoha stům zatčení, je rozbíjet, nebo alespoň ochromovat. Dále byly rozkryty opěrné body nepřátelské zpravodajské služby na Balkáně a jejich spojení do protektorátu, a tak provedena cenná přípravná práce pro zpravodajské zajištění nadcházejícího nasazení wehrmachtu na jihovýchodě. Přitom se prokázalo, že česká emigrace na Balkáně a její spojení do protektorátu jsou hlavní oporou nepřátelské, zejména anglické, zpravodajské služby. (...) Současně lze vyzdvihnout, že vojenskému abwehru se podařilo v úzké spolupráci se služebnou velitele Bezpečnostní policie, účelnými opatřeními a intenzivní činností ... zabránit v obvodu protektorátu četným škodám, zejména narušování vojensky důležitých oblastí."[36]

Značně rozdílně vnímal vzájemnou spolupráci velitel Bezpečnostní policie (*Sicherheitspolizei* – Sipo) a SD v Protektorátu Čechy a Morava SS-Oberführer Walter Stahlecker. Už 12. února 1940 zpracoval pro úřad říšského protektora obsáhlou stížnost, v níž podrobně dokazoval, že generál Erich Friderici, zplnomocněnec branné moci u úřadu říšského protektora, a jemu podřízené složky náležitě neplní své povinnosti a fakticky tak ztěžují policejní práci. Na konkrétních příkladech dokládal, že při likvidaci československé armády wehrmacht nedokázal zabránit vzniku silné vojenské odbojové organizace a že liknavý přístup Fridericiho podřízených usnadnil útěk českým důstojníkům stíhaným gestapem. Pokud šlo o pražskou úřadovnu gestapa, konstatoval především to, že německá vojenská zpravodajská služba faktický překračuje dohodu o rozdělení kompetencí a vzájemné spolupráci z roku 1936: „Spolupráce

35 Blíže viz KOKOŠKA, Stanislav – PIVCOVÁ, Zuzana: Generál Eliáš a Schmoranzova skupina tiskových důvěrníků. In: *Historie a vojenství*, roč. 45, č. 6 (1996), s. 138–158.

36 *VÚA*, fond Der Wehrmachtbevolmächtigte beim Reichsprotektor in Böhmen und Mähren (WB B.u.M.), Zusammenstellung über die Aufgaben und Arbeiten der Dienstelle des Wehrmachtbevollmächtigten während des zweijährigen Bestehens, zpráva č. 22/41Gdos z 2.2.1941.

je drahnou dobu stanovena ústřední říšskou dohodou mezi admirálem Canarisem a SS-Gruppenführerem Heydrichem, přičemž Bezpečnostní policii byla přiznána výlučná příslušnost v politickopolicejní oblasti. Co se týká spolupráce odehrávající se v oblasti abwehru, nejsou vznášeny ani úřadovnou abwehru branné moci, ani mým vedoucím řídicí úřadovny gestapa nějaké stížnosti. Naopak! V politické oblasti je tomu jinak. Zde si Ast počíná způsobem, který nutně musí vést k rozporu s Tajnou státní policií a také s Bezpečnostní službou. Chtěl bych zde v zájmu porozumění odhlédnout od jednotlivých případů a místo toho navrhnout, aby zplnomocněnec branné moci se zřekl činnosti v této oblasti, a ačkoli se to mělo stát, zrušil pokyny dané Astu. Ze své strany se budu starat o to, aby zplnomocněnec branné moci byl informován o rozsahu probíhající spolupráce v oblasti abwehru, jakož i o aktuálních politických otázkách v českomoravském prostoru."[37]

Spor, o jehož dalším průběhu zatím mnoho nevíme, se pravděpodobně podstatným způsobem dotýkal i pražské „*Hauskapelle*". Už v roce 1936 se Heydrichovi nelíbilo, že tyto zpravodajské složky vyšetřují na vlastní pěst a vykonávají kvazipolicejní funkce. Heydrichův požadavek na zrušení „domácích kapel" však Canaris tehdy odmítl.[38] V protektorátu se celý problém znovu otevřel, protože v podmínkách okupované země zjevně nešlo dost dobře určit, kde končí kontrašpionáž a začíná „politickopolicejní oblast", respektive boj proti domácímu hnutí odporu. Ostatně i gestapo hranici danou takzvanými deseti přikázáními z roku 1936 překračovalo a pracovalo v oblastech, které měly tvořit doménu abwehru. Šlo například o rozkrývání zpravodajské sítě československé zpravodajské služby z doby před okupací. Pražská úřadovna abwehru, respektive její referát III C, sice pro tento účel analyzovala spisový materiál československé armády, avšak zjišťovací výslechy bývalých zpravodajských důstojníků provádělo gestapo, jež pak předávalo abwehru jeden exemplář protokolů k dalšímu využití.[39] Obdobný případ představovalo i nasazení agenta Augustina Přeučila, které neslo všechny znaky aktivního kontrašpionážního opatření. Šlo o bývalého svobodníka letectva, jenž byl v červnu 1939 zatčen gestapem při pokusu získat brazilské vízum a pak donucen ke spolupráci. O měsíc později ho kontrašpionážní oddělení pražského gestapa vyslalo do Polska, aby zde zjišťoval podrobnosti o formování československých zahraničních jednotek.[40]

Byla to však pražská úřadovna abwehru, která musela postupně vyklízet své pozice. Podle poválečné výpovědi SS-Obersturmbannführera Waltera Jacobiho, jenž za války řídil pražský vedoucí úsek Bezpečnostní služby (*SD-Leitabschnitt Prag*), byla někdy

37 *SÚA*, fond Úřad říšského protektora – státní tajemník (dále jen ÚŘP-ST), 109-4-343, Sicherheitspolizei und Wehrmacht im Protektorat.

38 HÖHNE, Heinz: *Canaris: Patriot im Zwielicht*. Bindlach, Gondrom Verlag 1993, s. 202–203.

39 *SOA Praha*, MLS Praha, Ls XVIII 2480/46, výslechový protokol s majorem Josefem Kratochvilem, nedatováno.

40 Přeučil zasílal svá hlášení pomocí smluveného kódu na krycí adresu v Praze. Postupně se dostal až do Velké Británie, odkud 18.9.1941 přelétl ve stíhacím letounu Hurricane II do okupované části Francie. I po svém návratu působil jako konfident pražského gestapa a zavinil zatčení několika lidí. Dne 14.4.1947 byl odsouzen k trestu smrti a popraven. Jeho příběh v beletristické podobě zpracoval František Koucký v knize *Zrada na křídlech Hurricanu*, 2. doplněné vydání, Praha 1992.

v roce 1940 uzavřena dohoda o vymezení kompetencí, v níž se wehrmacht zřekl zpravodajské činnosti ve vnitropolitických otázkách. Tato úmluva se však prý i nadále porušovala, až došlo k odhalení velké špionážní aféry přímo v řadách příslušníků pražského abwehru. Teprve potom se situace „normalizovala" a zdejší *Abwehrstelle* se nadále angažovala už jen v čistě vojenských otázkách.[41]

Aféra, kterou měl Jacobi na mysli, byla ve spisech gestapa vedena jako případ „Neznámý zrádce X". Na jejím začátku stálo několik radiotelegrafických depeší, které se podařilo nalézt 4. října 1941 při přepadení vysílačky Ústředního výboru odboje domácího v Praze-Jinonicích. Po jejich rozluštění se potvrdilo podezření gestapa, že český odboj má v německých kruzích dobře informovaného agenta. O identitě této osoby se však z depeší dalo vyčíst pouze to, že „zrádce" používá krycí jméno „René", pracuje v abwehru a v létě 1941 byl na služební cestě v Istanbulu. Ještě v říjnu 1941 byli proto zatčeni čtyři důvěrníci pražského abwehru včetně Paula Thümmela, ale protože důkazní materiál byl příliš slabý, museli být v následujícím měsíci opět propuštěni na svobodu.[42] Už v této fázi se špionážní aféra řešila na nejvyšší úrovni a její důsledky postihly pražskou úřadovnu. Šestého listopadu 1941 přijel admirál Canaris spolu se šéfem kontrašpionážního oddělení berlínské ústředny abwehru plukovníkem von Bentivegnim do Prahy, kde na pracovním obědě jednal s SS-Obergruppenführerem Reinhardem Heydrichem, velitelem Bezpečnostní policie a Bezpečnostní služby v protektorátu SS-Standartenführerem Horstem Böhmem, vedoucím pražské řídicí úřadovny gestapa SS-Standartenführerem Hansem Geschkem a zplnomocněncem wehrmachtu generálem Rudolfem Toussaintem.[43] O obsahu porady se sice nedochovaly žádné podrobnosti, ale ze složení účastníků je zřejmé, že se projednávaly otázky související s činností abwehru v protektorátě. Bezprostředním důsledkem aféry se pak stalo odvolání vedoucího pražské úřadovny abwehru podplukovníka von Kornatzkého, kterého 26. listopadu 1941 nahradil podplukovník von Engelmann.

Nové kolo špionážní aféry se začalo roztáčet 22. února 1942, kdy gestapo znovu zatklo Paula Thümmela. Tentokrát mělo k dispozici již dostatek usvědčujících důkazů, a tak byl Thümmel nucen přiznat, že právě on je tím hledaným agentem s krycím jménem „René", alias „Franta". Jeho obhajoba spočívala v tvrzení, že hrací materiál uvolňovaný abwehrem pro protihru s československou zpravodajskou službou „byl tak podřadný, že by s ním nikdy nemohl navázat spojení, natožpak taková spojení udržet". Současně prohlašoval, že i informace, které předal československé rozvědce z vlastní iniciativy, přepracoval tak, aby neobsahovaly žádné státní tajemství. Šlo prý o záležitosti, ke kterým měl běžný přístup anebo o kterých slyšel od důstojníků abwehru. Gestapo proto 27. března 1942 navrhlo vyslechnout v této záležitosti nejenom všechny Thümmelovy dřívější a nynější nadřízené, ale i sedm dalších osob, mezi nimiž byl i major Otto Wagner, vedoucí takzvané *Kriegsorganisation* v Sofii, jeho pomocník kapitán Richter, sonderführer Alfred Petermann, důstojník abwehru v Bu-

41 *SOA Praha*, MLS Praha, Ls VI 560/47, výpověď W. Jacobiho z 29.10.1946.
42 *SÚA*, fond ÚŘP, 114-3-6, Unbekanter Verräter X, zpráva č. 432/41gRs.-III z 27.3.1942.
43 *Tamtéž*, 114-9-77, Heydrichův denní program.

kurešti, a kapitán Erdmann, který od ledna 1942 pracoval proti Sovětskému svazu ve frontovém štábu abwehru, takzvaném Walli III.[44]

K tomu, aby z celého případu vznikla rozsáhlá aféra, měli činitelé gestapa i své osobní důvody. V protektorátu od roku 1940 probíhalo intenzivní pátrání po bývalých československých důstojnících – Josefu Balabánovi, Josefu Mašínovi a Václavu Morávkovi, kteří patřili k předním činitelům vojenské odbojové organizace Obrana národa. Na této akci se podílela i „domácí kapela", jejíž vedoucí, tedy Paul Thümmel, se účastnil pravidelných koordinačních porad pořádaných kontrašpionážním oddělením pražského gestapa. Svým kolegům v černých uniformách sice předal několik významných informací o českém hnutí odporu, ale to nejdůležitější zamlčel: od července 1940 udržoval spojení s československou zpravodajskou službou v Londýně právě prostřednictvím těchto tří důstojníků. A nutno zdůraznit, že zvláště pátrání po štábním kapitánu Morávkovi přineslo nejednu blamáž gestapa. Ve zprávě o neznámém zrádci „X" se v této souvislosti proto objevila i následující věta: „Thümmela ... je nutné považovat nepřímo za zodpovědného za zranění, která utrpěli 20. 11. 1941 kriminální komisař Bingel, kriminální tajemník Lingner a kriminální zaměstnanec Jäger při pokusu zatknout Morávka."[45]

Thümmelův případ se řešil v době, kdy Canaris a Heydrich intenzivně jednali o změně dosavadní úpravy kompetencí mezi oběma jejich resorty. Už 1. března 1942 byly podepsány nové zásady spolupráce, které znamenaly přesun některých pravomocí do rukou Bezpečnostní policie a Bezpečnostní služby.[46] Thümmelova špionážní aféra se však zřejmě promítla do Ujednání o služební instrukci pro domácí kapely vojenských úřadoven abwehru, které Canaris a Heydrich podepsali 10. května 1942. I úprava tohoto již letitého neuralgického bodu skončila pro Heydrichův resort vítězně. Hned v prvním odstavci bylo řečeno, že označením *„Hauskapelle"* se rozumí „orgán pro vnitroslužební zpravodajské účely". K jejich konkrétnímu úkolu se pak uvádělo následující: „Úkolem domácích kapel je dohled nad vlastní agenturní sítí vojenských zpravodajských služeben. Vzhledem k nedostatku personálu Bezpečnostní policie a Bezpečnostní služby v důsledku válečné situace mohou úřadovny abwehru branné moci v dohodě s příslušnými služebnami Bezpečnostní policie a Bezpečnostní služby ve výjimečných případech pověřit domácí kapely úkolem prověřovat věrohodnost hlášení zachycených u úřadoven abwehru. (...) Příslušníkům domácích kapel je každá exekutivní činnost překračující jejich úkoly zakázána."[47]

Pokud šlo o pražskou úřadovnu abwehru, reorganizace „domácí kapely" referátu III F začala hned po zatčení Paula Thümmela. Personální zemětřesení přečkali bez úhony pouze dva důvěrníci, které 24. února 1942 převzal referát III C 2. Činnost

---

44 *Tamtéž*, 114-3-6, Unbekanter Verräter X, zpráva č. 432/41gRs.-III z 27.3.1942.

45 *Tamtéž*. Dne 20.11.1941 osm příslušníků kontrašpionážního oddělení gestapa zaskočilo Morávka v jeho ilegálním bytě v činžovním domě v Karlově ulici 25. Přestože v době příchodu zatýkacího komanda Morávek ještě spal, reagoval bleskurychle a dokázal si prostřílet cestu na svobodu.

46 Blíže viz HÖHNE, H.: *Canaris*, s. 448–449.

47 *SÚA*, ÚŘP-ST, 109-5-61, Vereinbarung über die Dienstanweisung für die Hauskapellen der militärischen Abwehrdienstellen, zpráva č. IVE-936 g.Rs. z 13.5.1942.

této složky byla zaměřena na evidování případů špionáže, prověřování osob a spolupráci s gestapem. A k tomuto účelu měla i svou síť důvěrníků, která je v některých kusých pramenech označována jako „*Hauskapelle Stadt und Land*".[48] Tyto reorganizační změny se odrazily i v činnosti referátu III F. Po Thümmelově aféře, která ovšem nikdy nebyla dovedena až do soudní síně,[49] se prakticky jedinou pracovní náplní tohoto referátu stalo provádění kontrašpionážních operací v zahraničí.

V boji proti kurýrním spojům na Balkáně

V již citovaném elaborátu z roku 1942 Paul Thümmel popsal, jak kontrolovat obchodní firmy, aby pod jejich krytím mohli být do zahraničí vysíláni agenti. Konkrétně uvedl dva případy: Při arizaci firmy „Te-Ta" Beck & Co., která obchodovala na Balkáně, se treuhänder vyhledal z řad důvěrníků, a to tak, aby byl v této branži skutečným odborníkem. V případě Centrokomise, jež byla známou českou obchodní firmou a jejíž kontakty sahaly až do Orientu, byl dosazen nový ředitel, protože se podařilo využít skutečnosti, že šlo o akciovou společnost. Thümmel sice dodával, že tyto kroky je nejlépe provést v době míru, protože „dnes podniknout první cesty do ciziny je velmi obtížné a dotyčný zástupce je posuzován velmi nedůvěřivě",[50] avšak jeho skepse rozhodně nebyla namístě. Jména dvou Thümmelových agentů – Bedřicha Laufra, alias „Lauterbacha", a Antonína Křížka, alias „Korfa" – si v sovětském zajetí vybavil i vedoucí kontrašpionážního oddělení berlínské ústředny abwehru generál von Bentivegni,[51] a rovněž některé další agenty vysílané z Prahy je možno s odstupem let hodnotit jako víceméně úspěšné.

Referát III F pražské úřadovny abwehru zaznamenal první úspěchy na takzvané české lince (*Tschechische Linie*). Tímto názvem se v měsíčních hlášeních označovalo spojení českého odbojového hnutí s exilovými středisky na Balkáně. Jedním z prvních agentů nasazených na tuto „linku" se stal německý student z Prahy Oskar Glazowski (GV 1281, krycí jméno „Oskar").[52] V roli redaktora novin *Varšavský kurýr* se v listopadu 1939 vetřel do ilegální skupiny, která organizovala útěky osob ohrožených

---

48 Srv. např. *VÚA*, Ast Prag, Referat III F, měsíční hlášení za únor 1942.

49 Ještě v květnu 1942 byl Thümmel tajně vyloučen z NSDAP. Uzavření jeho případu však bránil nedostatek písemného materiálu, který gestapo získalo až v roce 1944 v souvislosti s reorganizací abwehru. Teprve na podzim 1944 byl případ připraven pro říšský válečný soud, ale Thümmel byl nakonec poslán do věznice gestapa v Terezíně, kde byl 20.4.1945 na základě zvláštního příkazu k likvidaci (*Sonderbehandlung*) popraven.

50 *AMV ČR*, 302-1-346, Bericht, wie ich mir...

51 MADER, J.: *Hitlers Spionagegenerale*, s. 223.

52 Podle kusých zmínek v pramenech se původně jednalo o agenta úřadovny abwehru ve Vratislavi, jehož řízení bylo předáno do Prahy. V září 1940, kdy již cestoval jako zástupce obchodní firmy „Te-Ta", byla na jeho činnost upozorněna jugoslávská policie a vzápětí i československá zpravodajská služba v Londýně, kterou v rámci své dvojí hry varoval Paul Thümmel. Glazowski později vykonal několik cest do Švédska, kde měl za úkol kontaktovat polskou zpravodajskou službu.

gestapem. Glazowskému se tak podařilo odhalit tajné spojení do Budapešti, kde na francouzském vyslanectví začalo vznikat československé zpravodajské a odsunové středisko. Jeho činnost však sledoval i kontrašpionážní referát vídeňského abwehru, jehož vedoucí, major Schmalschläger, dohodl v únoru 1940 zatčení zjištěných osob maďarskou policií.

Po tomto zásahu se pozornost německé vojenské rozvědky soustředila na Bělehrad, kde vedle jiných československých exilových orgánů od ledna 1940 působila i expozitura Moravcovy zpravodajské skupiny. Do Jugoslávie pražská úřadovna abwehru vyslala postupně několik agentů, kteří již zpravidla cestovali jako obchodní zástupci různých exportních a importních společností. Jedním z prvních se zřejmě stal obchodník židovského původu Bedřich Laufer (GV 1283, později GV 1p, krycí jméno „Lauterbach"), kterého ke spolupráci získal Paul Thümmel. V lednu 1940 Laufer opustil Prahu a usadil se v Budapešti, odkud podnikal své obchodní cesty po Balkáně. V Bělehradě se mu podařilo získat důvěru slovenského advokáta Michala Zibrína, jenž zde po svém útěku ze Slovenska působil v rámci československé zpravodajské odbočky. Zibrín pak od března 1941 používal Laufra jako kurýra ke svým spolupracovníkům na Slovensko, což referátu III F umožnilo odhalit Vladimíra Veleckého a další přední činitele ilegální skupiny Demec. Vlastní zásah provedla v červenci 1941 slovenská policie, aniž by pochopitelně znala podrobnosti o tom, jak se podařilo získat informace o Zibrínových spolupracovnících. Referát III F současně fingoval Laufrův útěk z Bratislavy do Budapešti, respektive Sofie, odkud v srpnu 1941 GV 1283 odcestoval do Istanbulu, aby zdejší československé zpravodajské expozituře znovu nabídl své služby. Úspěšnému pokračování protihry napomohla i skutečnost, že GV 1283 figuroval *in contumaciam* mezi třiačtyřiceti osobami, které Krajský soud v Banské Bystrici odsoudil v listopadu 1941 k trestu odnětí svobody v rozpětí od šesti měsíců do patnácti let.[53]

V Bělehradě rovněž začala špionážní kariéra Antonína Křížka (E 1288, později E 3p, krycí jméno „Korf"). Šlo o četnického strážmistra ve výslužbě, který se po svém odchodu do civilu nepříliš úspěšně pokoušel podnikat a v roce 1938 se zabýval i ilegálním převáděním Židů z Rakouska do Československa. V říjnu 1939 se začal věnovat dovozu koní z Jugoslávie, ale po několika cestách mu byla koncese zrušena. V této souvislosti se seznámil s „doktorem Holmem", tedy Paulem Thümmelem, který mu nabídl zajistit místo nákupčího u již zmíněné Centrokomise. Křížkovy první jugoslávské cesty ve službách abwehru zřejmě žádný velký kontrašpionážní efekt neměly. Mezi československými krajany a řadovými příslušníky exilu si ale postupně získával pověst dobrosrdečného obchodního cestujícího, který je vždy ochoten vyřídit příbuzným v protektorátu různé vzkazy a nebojí se ani doručit soukromé dopisy. E 1288 si tak vytrvale budoval pozici pro své pozdější úspěchy.[54]

Možnost rozehrát na balkánských kurýrních linkách velkorysou zpravodajskou protihru se referátu III F otevřela po skončení balkánského tažení. Vojenská porážka Jugoslávie a Řecka vážně narušila činnost spojeneckých služeb na Balkáně a zpře-

---

53 ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: Obrana národa na Slovensku, s. 122–130; KOKOŠKA, J. – KOKOŠKA, S.: *Spor o agenta A-54*, s. 252–253, 308.

54 *SOA Praha*, MLS Praha, Lsp XI 660/48, výslechové protokoly Antonína Křížka.

trhána byla i většina dosud používaných kurýrních spojení. V centru pozornosti referátu III F stál teď Istanbul, který už v létě 1940 dočasně posloužil československým zpravodajským důstojníkům jako záložní stanoviště, když jim v Bělehradu hrozilo zatčení jugoslávskou policií. Už v červnu 1941 dorazil do Turecka Bedřich Laufer a setkal se s doktorem Zibrínem, který mu potvrdil, že československá rozvědka bude nyní pracovat ze své istanbulské základny. Laufrovi se postupně podařilo identifikovat další členy zpravodajské skupiny včetně jejího vedoucího, plukovníka Prokopa Kumpošta, takže už 3. září 1941 mohl vedoucí referátu III F major Mimra osobně referovat v Berlíně o „nové organizaci anglicko-české zpravodajské služby".[55]

V září 1941 prověřoval v Istanbulu Laufrovy poznatky agent F 1289, kterého doposud nejsme schopni zcela bezpečně identifikovat.[56] Z měsíčních hlášení je však zřejmé, že se rovněž těšil důvěře československých exilových činitelů. Oba agenti byli proto zřejmě doporučeni polským důstojníkům v Istanbulu,[57] kteří hledali vhodné osoby pro obnovení kurýrního spojení k přepážkám v Bukurešti (Baza „Bolek") a Budapešti (Baza „Romek"). „Rozpracování" nové „polské linky" se dělo velice rychle, byť od října 1941 se na ní podílel jen Bedřich Laufer. Zašifrovanou poštu přebíral v Budapešti „ing. Grodzicki" a v Bukurešti „dr. Chrzanowski". Do akce byly pochopitelně zapojeny i referáty III F v obou metropolích, které sledovaly polské přepážky. Už v říjnu abwehr věděl, že spojení slouží především k přepravě objemných zpravodajských hlášení z Generálního gouvernementu a že polská střediska na Balkáně se radiotelegraficky informují o doručení zásilek. Poté co Laufer úspěšně splnil kontrolní úkoly, polští důstojníci jej pověřili kurýrním spojením mezi Budapeští a Sofií, kde přepážku vedl muž vystupující pod krycím jménem „Kowalewski". Ještě do konce roku 1941 se podařilo zjistit, že z bulharské metropole jsou zásilky dopravovány prostřednictvím argentinského a amerického konzulátu do Istanbulu. V lednu 1942 byl zatčen „ing. Grodzicki" a postupně se začala připravovat likvidace i zbývajících dvou polských přepážek. Zásah, ke kterému došlo v květnu 1942, proběhl současně v Sofii a Budapešti, kde záhy přerostl do rozsáhlého zatýkání.[58]

---

55 *VÚA*, Ast Prag, referát III F, měsíční hlášení za září 1941. Agentům E 1283 a F 1289 se sice podařilo identifikovat řadu osob, ale údaje o jejich služebním zařazení a vnitřní organizaci exilových orgánů většinou neodpovídaly skutečnosti.

56 Podle údajů Václava Kurala pod tímto označením pracovala slovenská státní příslušnice Zuzana Hanesková. Ta podle archivních pramenů přijela do Istanbulu v srpnu 1941 jako obchodní zástupkyně firmy „Te-Ta". Zde s ní z pověření majora Jaroslava Kašpara-Pátého jednali především civilní spolupracovníci československé zpravodajské expozitury, novináři Karel Jíše a Jiří Wičaz. Její činnost však vzbudila podezření, a už 22.8.1941 šetření domácího odboje vyústilo v závěr, že je nespolehlivou osobu stýkající se s Němci. Hanesková skutečně pracovala pro abwehr a v evidenci referátu III F od ledna 1942 figurovala jak agent GV 2p. I když některé věcné souvislosti naznačují, že v předchozím období mohla být vedena pod značkou F 1289, nelze tuto skutečnost zatím ani potvrdit, ani vyvrátit.

57 Československá a polská diplomatická mise v Turecku navázaly oficiální spolupráci v červnu 1941. Vzájemné kontakty se pak odehrávaly i na úrovni zpravodajských expozitur.

58 *Tamtéž*, měsíční hlášení ze zmiňovaného období.

V červenci 1941 se v Istanbulu objevil i Antonín Křížek. E 1288 zpočátku opět jen doručoval soukromou korespondenci a balíčky s potravinami, ale tentokrát už i pro jugoslávské diplomaty, kterým ochotného obchodníka doporučil pro tyto služby Karel Jíše z československého konzulátu. Kýžený okamžik vstupu na „srbskou linku" přišel v březnu 1942, kdy Křížek dostal v Istanbulu nabídku, aby pro srbskou zpravodajskou službu dopravil do Bělehradu dopisy a větší částku peněz. E 1288 se tak stal kurýrem zajišťujícím spojení mezi jugoslávskou vládou v Káhiře a jednou z odbojových skupin napojených na plukovníka Draža Mihajloviče. K tomu, aby si Křížek upevnil pozici, zinscenoval referát III F v říjnu 1942 ilegální odchod viceguvernéra srbské národní banky Mato Ruskoviče do zahraničí. Šlo o pečlivě připravenou akci, na niž osobně dohlížel nový vedoucí referátu III F kapitán Alfred Klausnitzer a do které byl zapojen i agent E 10p Mirko Šmat. Ten jako bývalý kovorytec zhotovil v Bělehradě padělky vízových razítek a v Ruskovičově přítomnosti pak jimi vybavil jeho falešný pas. Protihra pokračovala s řadou zajímavých peripetií až do května 1943, kdy bělehradská skupina byla pozatýkána.[59]

Pražská úřadovna abwehru se rovněž významnou měrou podílela na odhalení známé americké výzvědné sítě, kterou řídil obchodník Alfred Schwarz, alias „Dogwood".[60] K jejímu rozkrytí přispěl především Bedřich Laufer, který v červnu 1942 dostal za úkol navázat kontakt s britskou zpravodajskou pobočkou v Istanbulu. Už z Bělehradu ho předcházela pověst schopného ilegálního pracovníka a na svou cestu byl vybaven i kvalitním hracím materiálem. Ještě v srpnu 1942 se tak rozběhla nová zpravodajská protihra. Laufrovým partnerem se stal Artur Ellerington z istanbulské pobočky britské zpravodajské služby, respektive jeho podřízený orgán, kterým byl právě Alfred Schwarz. Záměr referátu III F vyprovokovat Brity k radiové protihře sice nevyšel, ale Laufrovi se opět rychle dařilo rozkrývat systém kurýrního spojení. Když se pak v červenci 1943 v Istanbulu znovu setkal se Schwarzem, dozvěděl se, že Schwarz se s Brity nepohodl ve finančních otázkách a začal proto pracovat pro americkou zpravodajskou službu.[61] Totéž navrhl i Laufrovi, který samozřejmě souhlasil, zvláště když mu Schwarz řekl, že Američané s ním chtějí udržovat i radiotelegrafické spojení.

Referát III F od samého počátku hodnotil nový kontakt jako velice významný: „Kromě vydatného napojení na cenný zpravodajský materiál a úspěšného rozkrytí má GV 1p rovněž instalovat vysílačku, k čemuž mu byly předány šifrovací podklady."[62] Spojení s Istanbulem však zatím bylo udržováno pomocí fingované obchodní korespondence, respektive telegramů šifrovaných podle jednoduchého klíče. Už v srpnu 1943 se touto cestou podařilo odhalit přepážku v Budapešti, která nečekaně zkom-

59 Blíže viz KURAL, V.: *Vlastenci proti okupaci*, s. 174–177.

60 Schwarz pocházel z Ústí nad Labem a od roku 1928 žil trvale v Istanbulu, kde vlastnil obchodní firmu specializující se na dovoz strojů z Československa, Rakouska a Německa. Blíže k němu viz např. ŠKORPIL, P.: *Případ Bedřicha Laufera*, s. 367–368.

61 Podle poválečné výpovědi kapitána Klausnitzera důvodem byla daň z majetku, kterou turecká vláda uvalila na cizince a kterou britská zpravodajská služba odmítla za Schwarze uhradit.

62 *VÚA*, Ast Prag, měsíční zpráva referátu III F za červenec 1943. Laufer byl v rámci Schwarzovy sítě veden pod krycím označením „Iris".

plikovala rozbíhající se protihru. Ukázalo se totiž, že se jedná o židovského obchodníka pochybné pověsti Bandi Grosze, alias „Andre Györgyho", o němž pražský abwehr věděl, že pracuje pro maďarskou zpravodajskou službu.[63] Podle Klausnitzerovy poválečné výpovědi byl další postup konzultován s Berlínem, který chtěl vyloučit, aby se převážně pravdivý hrací materiál dostal touto cestou do rukou maďarské zpravodajské služby. Ještě v srpnu 1943 proto kapitán Klausnitzer odjel do Budapešti, kde se s maďarskými kolegy dohodl, že kontakt mezi oběma agenty se neuskuteční.[64]

Pro toto rozhodnutí hovořila i samotná taktika protihry, která v této fázi spočívala v co největším rozkrytí kurýrních spojů americké zpravodajské služby. Ve spolupráci s maďarskou kontrarozvědkou proto Němci v září 1943 podnikli pokus vypojit Grosze z kurýrního spojení s Istanbulem. Laufer písemně sdělil Schwarzovi, že „Györgymu" nedůvěřuje, a jako důvod nejspíše uvedl, že se jedná o zištné individuum, které za peníze pracuje pro obě strany. Tento postup přinesl referátu III F ještě na podzim první výsledky. U Laufra se postupně přihlásili dva kurýři, aby od něho převzali mikrofilmy se zprávami z protektorátu. Podle poválečné výpovědi kapitána Klausnitzera se jednalo o Eugena Rotha, švýcarského obchodníka, který zastupoval jistou tureckou exportní firmu a pravidelně cestoval mezi Istanbulem, Budapeští a Curychem, a Emericha Kálmana, jenž jako ředitel dopravní firmy Intercontinentale často zajížděl z Budapešti do Istanbulu.[65]

V říjnu 1943 byl Laufer na pokyn Berlína z protihry oficiálně stažen a jeho místo zaujal důvěrník označovaný v měsíčních hlášeních pouze jako „Nachfolger H."[66] Zřejmě se však jednalo pouze o formální změnu, spočívající ve způsobu řízení agenta, a pod tímto krycím jménem se opět skrýval Bedřich Laufer, který ve Schwarzově výzvědné síti zaujímal už tak důležité místo, že ho z tohoto případu nešlo odvolat. Tuto domněnku podporuje skutečnost, že z pohledu americké zpravodajské služby se nic nezměnilo a „Nachfolger H." vůči ní i nadále vystupoval jako Laufer, alias „Iris",

---

63 Barry Rubin v knize *Istanbul Intrigues* (New York, McGraw-Hill 1989, s. 191) charakterizuje Grosze jako „obyčejného zločince, budapešťského krále pašeráků zlata, diamantů a orientálních koberců". Grosz dříve pracoval pro úřadovnu abwehru ve Stuttgartu a údajně se podílel na akcích namířených proti spojeneckému embargu vyhlášenému na obchod s Německem. V létě 1943 pražská úřadovna podezřívala Grosze, že udržuje tajné spojení do protektorátu. Nasazením agenta E 3p Antonína Křížka pak bylo v červenci zjištěno, že Grosz pracuje pro podplukovníka Merklyho z maďarské zpravodajské služby. Grosz byl veden v rámci zpravodajské sítě Alfreda Schwarze pod krycím označením „Trillium".

64 *VÚA*, Ast Prag, měsíční zpráva referátu III F za srpen 1943.

65 *AMV ČR*, 302-49-16, nedatované rukopisné záznamy kapitána Klausnitzera. Jména jsou zřejmě překroucena. V prvním případě se nejspíše jedná o Schwarzova spolupracovníka s krycím označením „Scabiosa", který je v dokumentech amerického Úřadu strategických služeb (*Office of Strategic Services* – OSS) identifikován jako Eugen Huber, třiadvacetiletý švýcarský obchodník s kontakty v Istanbulu.

66 Důvody tohoto kroku nejsou v měsíčním hlášení objasněny. Kapitán Klausnitzer se této záležitosti dotkl v poválečných výsleších jen letmo: „Tenkrát se uvolnil styk s Laufrem, jednak že Laufer byl podezřelý, že pracuje pro OWI, zadruhé že Berlín už nechtěl s ním pracovati." Klausnitzer ve výpovědi nerozlišuje mezi americkým Úřadem pro válečnou propagandu (*Office for War Informations* – OWI) a Úřadem strategických služeb, který měl vlastně na mysli.

respektive „Hermes", jak znělo od října 1943 jeho nové označení pro spojení uskutečňované pomocí rozhlasových relací vysílače United Nations Radio North Africa.[67]

Novým úkolem agenta se stalo rozkrytí kurýrního spojení, které „podle sdělení Američanů už existuje mezi Říší a Istanbulem".[68] I v tomto případě referát III F použil osvědčené provokační metody: „Nachfolger H." pravidelně zásoboval „Dogwooda" hracím materiálem a odhaloval tak jeho spolupracovníky. Někdy na přelomu listopadu a prosince 1943 dokonce odjel do Bukurešti, aby se zde setkal se zástupcem americké zpravodajské služby a projednal s ním přímé přebírání tajných zásilek a nové kurýrní trasy.[69] Po této schůzce, která znamenala další kvalitativní pokrok v probíhající protihře, „Nachfolger H." svým nadřízeným z abwehru ohlásil, že konečně obdrží vysílačku a že k jejímu převzetí dojde v Budapešti.

Pražský referát III F postupně vyslal do Istanbulu další „trojské koně", z nichž dva se dokázali napojit na „Dogwoodovu" síť. Prvním byl Nikolaus Nobile de Tartaglia (E 4p, krycí jméno „Engel"), německý treuhänder z Berouna, jenž do Turecka jezdil jako zástupce textilní firmy Johann Liebig & Sohn A. G.[70] Cestu k americké zpravodajské službě si otevřel přes českého obchodníka Antona Kratkého, který žil od dvacátých let v Turecku a v rámci „Dogwoodovy" istanbulské skupiny byl veden pod krycím jménem „Mignonette". De Tartaglia se už koncem října 1943 setkal se Schwarzem, dostal od něho šifrovací klíč a dohodl se s ním i na pozdějším instalování vysílačky. V rámci „Dogwoodovy" zpravodajské sítě byl pak veden pod označením „Plumbago", respektive „Tarragona", jestliže dostával pokyny prostřednictvím Rádia Alžír. Druhým úspěšným agentem byl doktor Johann Charmatz (E 19p),[71] který se dostal do kontaktu s americkou zpravodajskou službou v lednu 1944. Na Schwarze se napojil prostřednictvím rakouského emigranta doktora Georga Meyera a setkal se

---

67 Tohoto vysílače, který je v měsíčních hlášeních referátu III F uváděn jako Rádio Tunis, resp. Alžír, se používalo i ke spojení s dalšími členy Schwarzovy sítě, působícími v Maďarsku a Rakousku. Zprávy zašifrované do pětimístných číselných skupin byly zařazovány do vysílání ve francouzském nebo německém jazyce a ohlašovány například takto: „Vysíláme osobní poselství pro Scabiosu. Po jeho skončení bude toto poselství ještě jednou zopakováno." Odposlech těchto relací zajišťovalo oddělení radiotechnického zpravodajství vrchního velitelství branné moci (*Oberkommando der Wehrmacht, Abteilung Wehrmachtnachrichten-Verbindungen* – OKW-WNV), do jehož kompetence patřil referát radiové obrany (*Funkabwehr*).

68 *VÚA*, Ast Prag, měsíční zpráva referátu III F za říjen 1943.

69 *Tamtéž*, měsíční zpráva referátu III F za listopad 1943.

70 De Tartaglia se do protektorátu přestěhoval ze Sudet a byl treuhändrem firmy Schnaps und Likörbreunerei Julius Pick v Berouně. Jako agent pracoval pro pražskou úřadovnu abwehru nejpozději od jara 1942 a za svých pravidelných cest do Turecka byl nasazen především proti československé a britské zpravodajské službě. Po skončení války bylo po něm sice vyhlášeno pátrání, skončilo však neúspěšně.

71 Václav Kural identifikuje agenta E 19p jako obchodního zástupce Alexandra Brabce. Ten však pracoval především pro referát III F v Sofii, a proto nemohl být veden jako kmenový agent pražského abwehru. Charmatze, který byl v lednu 1944 prokazatelně v Istanbulu a předal Schwarzovi několik zpráv o situaci průmyslu v Sudetech a protektorátu, zmiňuje jako agenta pražského referátu III F ve své poválečné výpovědi Klausnitzer. Charmatz, bývalý docent německé univerzity v Praze, pocházel z Karlových Varů. Německé občanství mu bylo zrušeno v roce 1942 vzhledem k tomu, že podle rasových zákonů byl židovským míšencem prvního stupně.

i s doktorem Hansem Wilbrandtem, jenž pro „Dogwooda" zprostředkovával spojení k významné části vnitroněmecké opozice – takzvanému Kreisauskému kruhu.[72] Nicméně referát III F považoval za nejdůležitější moment navázání přímého spojení s Alfredem Schwarzem, který zařadil Charmatze do své výzvědné sítě pod krycím jménem „Columbine": „Schwarz uložil E 19p řadu výzvědných úkolů v protektorátu a slíbil mu, jako již GV 1p E 4p, že mu předá vysílačku a bude mu posílat příkazy prostřednictvím Rádia Alžír. Schwarz zvažoval, že tento přístroj bude poslán důvěrníkovi do Prahy diplomatickým kurýrem."[73]

Ještě dříve než pražská úřadovna abwehru stačila oba nové kontakty náležitě rozehrát, došlo v Istanbulu ke známé Vermehrenově aféře.[74] Když pak v únoru 1944 přeběhli na britskou stranu další tři pracovníci zdejší pobočky abwehru, nechal Hlavní úřad říšské bezpečnosti s okamžitou platností uzavřít tureckou hranici. Zpět do Prahy se musel vrátit i de Tartaglia, který 15. února 1944 odjel vlakem do Istanbulu, aby zde „mohl zintenzivnit své spojení s Alfredem Schwarzem a naléhat u něho na předání vysílačky".[75] Zákaz cest do Turecka byl sice v dubnu 1944 odvolán, avšak než mohl pražský referát III F připravit nové nasazení svých agentů, došlo o měsíc později ke zrušení abwehru.

V poslední fázi své existence mohl proto referát III F pokračovat ve své protihře s americkou zpravodajskou službou pouze v omezeném rozsahu. Do popředí se tak opět dostala Budapešť, kde běželo spojení přes „GV 1p, Nachfolger H.". Bedřich Laufer, alias „Hermes", sehrál provokační úlohu při dopadení řecké kurýrky Barbary Issakidesové, jež byla napojena na rakouské hnutí odporu, a nejspíše se podílel i na zatčení vedoucího této skupiny, doktora Franze Josefa Messnera, který padl do rukou Němců v Budapešti při pokusu převzít vysílačku.[76] Tajemný „Nachfolger H." pak plnil důležité úkoly i po vojenském obsazení Maďarska, ke kterému došlo 19. března 1944. V posledním známém měsíčním hlášení referátu III F z dubna 1944 se uvádělo, že „H. je asi tři týdny začleněn ve spojení Horthy junior – americká zpravodajská služba" a že „jeho poznatky podstatně přispěly k vyjasnění situace v Maďarsku a k doznání šéfa maďarské zpravodajské služby plukovníka Kadara",[77] který vedl

---

72 V lednové měsíční zprávě referátu III F se k tomu uvádí jen následující: „Dále přišel důvěrník do spojení s rakouským emisarem dr. Wilbrandtem a jedním Turkem jménem Ali Transever, který byl už pražské úřadovně znám jako turecký agent." Wilbrandt ve skutečnosti pocházel z Berlína a v Turecku působil od roku 1934 jako národohospodářský expert. Blíže viz HEIDEKING, Jürgen – MAUCH, Christoff: Das Herman-Dossier: Helmuth James Graf von Moltke, die deutsche Emigration in Istanbul und der amerikanische Geheimdienst Office of Strategic Services (OSS). In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 40, č. 2 (1992), s. 567–623.

73 *VÚA*, Ast Prag, měsíční zpráva referátu III F za únor 1943.

74 Blíže viz HÖHNE, H.: *Canaris*, s. 521–525.

75 *VÚA*, Ast Prag, měsíční zpráva referátu III F za únor 1944.

76 Blíže viz BEER, Siegfried: „Arcel/Cassia/Redbird": Die Widerstandsgruppe Maier-Messner und der amerikanische Kriegsgeheimdienst OSS in Bern, Istanbul und Algier 1943–44. In: *DÖW Jahrbuch 1993*. Wien, Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes 1993, s. 75–100. Srv. též RUBIN, B: *Istanbul Intrigues*, s. 194, 196; BAUER, Y: *Jews for Sale?*, s. 127–128, 139–140.

77 *VÚA*, Ast Prag, měsíční zpráva referátu III F za duben 1944.

tajná jednání s Angloameričany o uzavření separátního míru. V Budapešti v této době ostatně aktivně působil i vedoucí referátu III F kapitán Alfred Klausnitzer. Řídil zde činnost jednotky abwehru (*Abwehrtruppe*) 398, která v Maďarsku likvidovala dosud odhalené špionážní případy.[78]

Na závěr je třeba se pokusit alespoň načrtnout, co všechno usnadňovalo referátu III F pronikání do spojeneckých zpravodajských služeb. Na prvním místě úspěchům abwehru nahrávaly nedostatky na straně spojenecké kontrašpionáže, jež nebyla schopna náležitě využívat informace o podezřelých osobách a již odhalených německých agentech. Je smutnou skutečností, že například jednu z prvních zpráv upozorňujících na podezřelou činnost Bedřicha Laufra obdrželi českoslovenští činitelé v Istanbulu už 30. září 1941 a že původcem tohoto varování bylo americké vyslanectví v Budapešti.[79] Stejně tak se podceňovala bezpečnostní rizika při styku s vlastními důvěrníky a nahodilými informátory. Zvláště zpravodajští neprofesionálové, k nimž patřil Michal Zibrín, Karel Jíše a Alfred Schwarz, nedodržovali konspirační zásady a za svůj nejdůležitější úkol považovali co největší shromažďování zpráv. A konečně, nikoli však na posledním místě, byla to dobře promyšlená taktika, kterou při řízení svých agentů používal referát III F. Její součástí bylo, jak dokládají měsíční zprávy, i využívání rivality mezi představiteli jednotlivých zpravodajských služeb. A že tato taktika byla úspěšná, dokazuje nejenom působení agenta Bedřicha Laufra, ale i následující výňatek líčící situaci v Istanbulu počátkem roku 1944 z pohledu československé zpravodajské služby: „Neutrální Turecko by předpokládalo neobyčejně živý pohraniční styk. (...) Ve skutečnosti se nám však situace rýsuje zcela jinak. Osoby, které zajíždějí do Turecka, mají buď poslání úřední, nebo obchodní. (...) Měl jsem možnost nahlížet denně do výkazů pohybu cizinců a konstatuji, že jejich příliv není značný. Vyloučí-li se ze zpravodajského zájmu osoby úřední, a to jak Němci, tak příslušníci jiných národností, zůstává malá hrstka těch, o něž by se odbočka mohla zajímat. O získání těchto osob pro zpravodajské účely se pak svádějí mezi mnoha jednotlivými zpravodajskými službami, které jsou v Istanbulu zastoupeny, hotové bitvy."[80]

---

78 Ve své výpovědi z 27.6.1945 Klausnitzer uvedl: „Při obsazení Budapešti německým vojskem, několik dní potom, měl jsem převzít velení nad jedním feldweblem a dvaceti muži, tzv. Abwehrtruppe 398 nebo 389, která byla vyslána na žádost úřadovny Vídeň. Tato skupina měla za úkol zajistit podezřelé osoby, které byly v nějakém seznamu. (...) Chci ještě dodat, že skupina 21 mužů, která byla pod mým velením, zatkla 12 mužů, z nichž byli 3 Italové, 3 Francouzi, asi 3 Angličané (zřejmě míněn americký zpravodajský výsadek Sparrow, pozn. autora), 1 Němec, asi 2 Poláci, se kterými se zacházelo velmi brutálně, jeden z nich byl, jak je mi známo, zastřelen na Fő utca (ulici Fő, pozn. autora), a je možné, že tam bylo zastřeleno i více osob. Všechno to dělali členové organizace Abwehrtruppe."

79 ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: Obrana národa na Slovensku, s. 130.

80 *VÚA*, archivní sbírka 20, 20-21-13, hlášení majora Františka Fryče o výsledcích inspekční cesty do Istanbulu, 5.1.1944.

Československé zpravodajské hry v Rakousku v počátcích studené války

Exilové skupiny, západní výzvědné služby a jejich infiltrace československými agenty

Dalibor Státník

Studium dějin poválečného, respektive poúnorového Československa se může opřít o rozsáhlou pramennou základnu a sama heuristika je náročným předpokladem k zvládnutí tématu. Přesto k mnohým událostem a souvislostem prameny scházejí (vzpomeňme na známé a dnes již okřídlené úsloví, že „nejdůležitější rozhodnutí se za socialismu dělala po telefonu"). Z toho plyne dvojí metodologická obtíž. Na jedné straně badatel musí počítat s tím, že leckteré problémy a otázky (zatím) nedokáže svou historickou reflexí uspokojivě prosvětlit a že jeho závěry budou mít nejednou hypotetický charakter. Na druhé straně nesmírné množství dochovaných usnesení, rozhodnutí, směrnic, elaborátů, zápisů a podobných dokumentů v sobě skrývá interpretační past spočívající v sémiotické vícevrstevnatosti sdělení, která je komplikována všudypřítomnou matricí ideologického jazyka. To si vyžaduje, aby badatel se zvláště pečlivou pozorností podrobil tyto prameny vnitřní kritice z hlediska jejich funkce, vypovídací hodnoty a pravdivosti. Obojí úskalí platí pro písemnosti „běžných", civilních institucí z komunistické éry, a tím spíše, jsme-li konfrontováni s kilometry archiválií, které po sobě zanechaly tehdejší tajné služby (a které přitom tvoří jenom zlomek jejich celkové produkce).

Archiváře či historika tajných služeb se zpočátku zmocňuje opojení nad až nepřebernou masou informací. Posléze se dostaví vystřízlivění, kdy si uvědomí, že tyto informace jsou z velké části triviální, respektive nečestnými a nelegitimními způsoby získané údaje o (z hlediska „velké" historie) bezvýznamných či okrajových osobách, které se na chvíli ocitly v centru pozornosti bezpečnostního aparátu, aby záhy zmizely kdesi ve vězení, v cizině, v zapomenutí, mnohdy doslova v neznámu. Tyto protichůdné pocity pak překonává pochopení, že historii přece tvoří lidé a že jsou období a témata, kdy právě oni zdánlivě nepatrní jednotlivci hrají důležitou roli. Zkrátka že

by historie bez nich byla historií bez lidí, prázdnými, odlidštěnými dějinami. Nakonec historik postupně skládá mozaiku jejich osudů a vztahů, snaží se rekonstruovat a vyprávět příběh, který žili. Mohou ovšem tyto příběhy být vůbec pravdivé, vycházejí-li ponejvíce z těchto pramenů zvláštní povahy?

Je nutné brát v úvahu, že například plány práce, vyhodnocení činnosti, zprávy či hlášení určené nadřízeným orgánům ministerstva vnitra nebo komunistické strany mohly podávat – a většinou také podávaly – zkreslený obraz reality. Podíl Státní bezpečnosti, a zvláště jejích vyšetřovatelů, účelově měnících či přímo fabrikujících výslechové protokoly, na konstrukci politických procesů a vytváření fiktivních protistátních skupin je dnes nezpochybnitelný a v podstatě objasněný (byť je mnohdy těžké stanovit hranici mezi vlastní iniciativou a prací na politickou objednávku).

Naproti tomu se domnívám, že vlastní operativní a analytická činnost výkonných orgánů, ve které šlo o řízení konkrétních agentů, rozehrávání zpravodajských her, hodnocení síly skutečného protivníka a podobně, vycházela z reálného poznání a zvážení situace, nakolik toho ovšem byly tyto orgány schopny. Snažily se o to mimo jiné cíleným prověřováním kvality informací svých agenturních zdrojů a kontrolou jejich spolehlivosti. Jistěže někdy také pracovaly s domnělými fakty, jež předávali *bona fide* její spolehliví agenti, kteří se však nevědomky stali „obětí" zpravodajských her. Jestliže se však podle nich orientovaly, v jejich rámci postupovaly a na jejich základě vytvářely svůj – třeba mylný – obraz „nepřátelské reality", neznamená to, že by dokumentace vzešlá z jejich tehdejší činnosti byla falešná, ale pouze tolik, že ve svém jednání vycházely z dané úrovně znalostí a že jejich obzor byl jimi vymezen. Pro poznání tohoto jednání a myšlení nejsou tedy takovéto dobové prameny irelevantní; naopak, v tomto smyslu považuji víceméně všechny prameny, se kterými zde pracuji, za hodnověrné a pravdivé.

Bohužel dosud vycházíme ponejvíce z domácích pramenů, tedy z materiálů československých tajných služeb, které by měly být konfrontovány se zahraničními dokumenty, minimálně pro posouzení významu „československé agendy" z hlediska západních zpravodajských služeb. Takové srovnání by přineslo i eventuální korekci informací obsažených v tuzemských pramenech a naše poznání zkoumané problematiky by jistě posunulo na novou úroveň.

Předúnorový exil v Rakousku z pohledu československé špionáže

Při dosavadním výzkumu vojenského zpravodajství po roce 1945 se spíše zdůrazňovala jeho defenzivní složka neboli vojenská kontrašpionáž – Obranné zpravodajství (OBZ), později páté oddělení hlavního štábu ministerstva národní obrany – a její podíl na převzetí moci komunisty v únoru 1948, na následné destrukci důstojnického sboru a na represivních zásazích mimo armádu.[1] Ofenzivní složka neboli vojenská

1 Z dnes již poměrně obsáhlé literatury stojí za zmínku zvláště následující tituly: LICHNOVSKÝ, Milan: Bedřich Reicin a Československá armáda (1945–1948). In: *Historie a vojenství*, roč. 43, č. 2 (1994), s. 3–44; TÝŽ: Bedřich Reicin a Československá armáda, 2 (1948–1952). In: *Tamtéž*,

rozvědka, kterou tvořilo druhé oddělení hlavního štábu ministerstva národní obrany, zůstávala donedávna stranou pozornosti.

Vlastní ústředí agenturního zpravodajství při druhém oddělení hlavního štábu představovala skupina B, takzvaná pátrací, která se dělila na tři sekce a reflektovala předválečný a vlastně i válečný stav přednostní orientací na „tradiční" nepřátelské země – Německo, Rakousko a Maďarsko. Výzvědná činnost byla organizována i u velitelství vojenských oblastí, sborů a divizí a zaměřovala se na pohraniční oblasti v působnosti těchto útvarů. Pátrací referáty měly za úkol vyhledávat na československém území ozbrojené zbytky německé armády, případně jejich agenty a osoby, které s nimi byly ve spojení, dále členy bývalých fašistických organizací doma i za hranicemi a podobně.[2] Pronikání vojenské rozvědky do zahraničí navazovalo na praxi předmnichovské armády ve využívání dosavadní agenturní sítě, kterou československá armáda po květnu 1945 i po únoru 1948 mnohdy bez větších změn převzala. Vojenské orgány zabývající se zpravodajskou činností spolupracovaly také s „civilními" složkami, jako byl Zemský odbor bezpečnosti (ZOB) a Státní bezpečnost.[3]

Pomineme-li akce proti werwolfům (ostatně byly spíše v kompetenci OBZ) a soustavné získávání poznatků o organizování ozbrojených složek v Rakousku a Německu (o Maďarsko se rozvědka přestala zajímat po podpisu mírové smlouvy se Spojenci v únoru 1947), v centru zpravodajského zájmu stála česká a slovenská poválečná emigrace. S ustupující německou armádou uprchla řada zkompromitovaných osob, kolaborantů a konfidentů gestapa či německé Bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst*). V Československu byly šetřeny jejich delikty a mimořádné lidové soudy či trestní nalézací komise při národních výborech nad mnohými viníky vynesly rozsudky *in contumatiam*.

Fenomén předúnorové politické emigrace z Československa není dosud zdaleka popsán a zhodnocen. Představuje dosti různorodou směsici osob a skupin, mnohdy

---

roč. 44, č. 6 (1995), s. 81–117; HANZLÍK, František – POSPÍŠIL, Jaroslav – POSPÍŠIL, Jan: *Sluha dvou pánů*. Vizovice, Lípa 1999; HANZLÍK, František: *Únor 1948: Výsledek nerovného zápasu*. Praha, Prewon 1997; TÝŽ: *Vojenské obranné zpravodajství v zápase o politickou moc 1945–1950*. Praha, Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu 2003.

2 ŠTAIGL, Jan: Organizácia a hlavné smery činnosti čs. vojenského výzvedného spravodajstva (rozviedky) v rokoch 1945–1967. In: *Historie a vojenství*, roč. 50, č. 2 (2001), s. 410–436. Proti západním zónám Německa a Rakouska však směřovala i aktivita vojenské zpravodajské služby, později přeformované na vojenskou kontrarozvědku, která byla součástí Státní bezpečnosti. Narozdíl od zpravodajské správy generálního štábu, která prováděla vojenskou špionáž v „tradičnějším" slova smyslu, ofenzivní aktivity kontrarozvědky byly zacíleny proti československému exilu a jeho snahám o spolupráci se západními zpravodajskými službami i o agenturní průniky do Československa. Podle zprávy o činnosti vojenské zpravodajské služby od počátku května do konce listopadu 1951 se první výzvědný odbor dělil na dvě oddělení: první oddělení se sídlem v Praze mělo svůj operační prostor v Německu, druhé, „brněnské" oddělení mělo na starosti Rakousko.

3 Viz FROLÍK, Jan: Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1950. In: *Sborník archivních prací*, roč. 41, č. 2 (1991), s. 447–510; TÝŽ: Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. In: *Tamtéž*, roč. 52, č. 2 (2002), s. 371–520.

pochybného morálně-politického profilu. Historiky však staví také před otázky, které se dotýkají samotné podstaty poválečného režimu z let 1945 až 1948, k jehož pilířům patřil systém Národní fronty, Košický vládní program nebo odsun německého obyvatelstva, stvrzený rozhodnutím velmocí. Dnešní historik je jistě v úplně jiné situaci než prominentní poúnoroví exulanti (kteří výše uvedený politický konsenzus aktivně spoluvytvářeli), když stanuli tváří v tvář svým nedávným nesmiřitelným, opovrhovaným kritikům a protivníkům a ocitli se s nimi takříkajíc na jedné lodi. Není divu, že s nimi většinou těžko hledali společnou řeč a vzpírali se připustit, že jejich argumentace může být alespoň v něčem opodstatněná.[4] Historické poznání od té doby dospělo k náhledům, které v nejednom směru rehabilitují politické postoje a argumenty odpůrců poválečného režimu v Československu. Z toho však automaticky neplyne jejich morální satisfakce a uznání výjimečného statutu předvoje bojovníků proti nastupující totalitě ani ocenění jejich politických koncepcí jako demokratické a inspirativní programové alternativy. Jejich prudká kritika domácího režimu nebyla ani tak důkazem prozíravosti, předvídavosti a historické oprávněnosti jako spíše výrazem oportunismu či závisti vůči tehdy úspěšnějším politikům. Podle mého názoru jejich myšlenky a činy vesměs nevzešly z pozitivního stanoviska, ale z negativismu, který vyplýval z neukojené ctižádosti či osobních averzí (zvláště vůči Edvardu Benešovi) a který často provázel svět fašismu a antisemitismu, s nímž byli mnozí z nich duchovně spřízněni.

Tento článek si neklade za cíl zmapovat politickou činnost předúnorového ani poúnorového exilu, ale přiblížit aktivity československých zpravodajských služeb po skončení války v Rakousku a jejich střetávání s výzvědnými službami západních velmocí, jejichž operační základny zde fungovaly v rámci amerického, britského a francouzského vojenského sektoru. Terčem zájmu špionážních služeb v tomto prostoru byli často právě uprchlíci z Československa – Češi, Slováci i sudetští Němci. Obě strany mezi nimi „lovily" své agenty (případně se snažily odhalit agenty svých protivníků). Praha v těchto lidech ovšem především viděla „vnějšího nepřítele", jenž ve spojení s „vnitřním nepřítelem" usiluje o „rozvrat lidovědemokratického zřízení". Obraz československé politické emigrace je v tomto článku – v souladu s jeho intencemi – vykreslen z perspektivy československých zpravodajských služeb, které sledovaly její činnost a soustřeďovaly o ní zprávy své agenturní sítě. Záměrem autora bylo také upoutat pozornost na velmi rozdílné osudy několika aktérů zpravodajských her, jimž je věnována druhá část článku.[5]

---

4 Komunistické tajné služby sledovaly rozpory mezi předúnorovými a poúnorovými exulanty se zjevným potěšením: „Bývalý generál Prchala ... přivlastňuje si primát, že on to byl, který první odsoudil a 'správně' hodnotil špatnou zahraničněpolitickou koncepci dra Beneše... Novouprchlíci (rozuměj poúnoroví demokraté – pozn. autora) z větší části odmítají Prchalovu skupinu, představitelé uprchlíků nechtějí se spoluprací s Prchalou kompromitovat a vyčítají mu hlavně: a) postoj v otázce sudetské, že hlásá návrat sudetských Němců; b) postoj v otázce slovenské iredenty (snaha o spolupráci s Ďurčanským, Sidorem a Prídavkem); c) negativní stanovisko k dr. Benešovi." *Archiv Ministerstva vnitra ČR*, Praha (dále jen *A MV ČR*), fond 302 (Hlavní správa vojenské kontrarozvědky), karton 138, inventární jednotka 3 (dále značeno zkratkou 302-138-3), zpráva 2. oddělení hlavního štábu pro 5. oddělení z 15.7.1948.

5 Pramennou základnu práce tvoří především fondy uložené ve Studijním ústavu Ministerstva

Jádro české politické emigrace po roce 1945 tvořila zahraniční akce generála Lva Prchaly, působící v Londýně již za války pod egidou České národní jednoty, která se přejmenovala na Český národní výbor (14. dubna 1945), a čeští fašisté, k nimž se časem přidávali různí dobrodruzi. Organizovanější slovenská politická emigrace se skládala ze dvou hlavních skupin. Platforma bývalého vyslance Slovenské republiky ve Vatikánu Karola Sidora své plány spojovala s vytvořením středoevropské federace, do níž se mělo začlenit i suverénní Slovensko. Hlásila se k ní Slovenská katolická federace v Rakousku, Slovenská národní rada v Londýně pod vedením Petera Prídavka, Slovenský sociální výbor pro pomoc slovenským utečencům v Linci a samozřejmě roku 1949 v USA založená Slovenská národní rada v zahraničí, v jejímž čele spolu se Sidorem stál bývalý generální tajemník Hlinkovy slovenské lidové strany a vyslanec slovenského státu ve Švýcarsku Jozef Kirschbaum. Sidorovi konkurovala skupina bývalého slovenského ministra zahraničí Ferdinanda Ďurčanského, která zastávala ještě vyhraněnější nacionalistická stanoviska. Podle představ roku 1946 v Německu založeného Slovenského akčního výboru o právní kontinuitě slovenského státu byly federativní projekty možné až po jeho faktické obnově.[6]

Mnozí z uprchlíků se poměrně logicky ztotožnili s Prchalovou opozicí proti oficiální československé exilové vládě v Londýně a posléze proti celému poválečnému československému vývoji. V zahraničí vznikaly takzvané české národní skupiny, které byly napojeny na Český národní výbor v Londýně jako na své ústředí. Patrně nejvýznamnější z nich založil v Německu Vladimír Pekelský, bývalý mládežnický vlajkař z Brna. Pražské zpravodajské služby ovšem koncem roku 1948 ve své zprávě vyhodnotily, že „nejlépe organizovanou Prchalovou skupinou na kontinentě je Česká národní skupina v Rakousku... Jejím vedoucím byl jmenován Prchalou dne 2. května 1945 bývalý ma-

---

vnitra ČR, který je součástí Archivu MV ČR. Nejvíce jsem čerpal z fondu Hlavní správy vojenské kontrarozvědky (fond 302) a z fondu Vedení Státní bezpečnosti po roce 1945 (fond 305), v menší míře jsem těžil ze svazků StB a z fondu Z, který obsahuje tzv. mapy zpráv, zpracované studijním ústavem v 50. a 60. letech pro operativní využití různými složkami StB. Záměrně stranou jsem zatím ponechal materiály I. správy ministerstva vnitra a svazky vojenského zpravodajství, spravované dodnes armádou ČR, které jsou obtížně přístupné badatelům.

6 Problematiky předúnorového exilu se spíše okrajově dotýkají některé práce, jež mají své těžiště v mapování exilové vlny po únoru 1948 a její politické strukturace (soustavně se tomuto tématu věnuje zejména Centrum pro československá exilová studia při Palackého univerzitě v Olomouci). Viz JIRÁSEK, Zdeněk – TRAPL, Miloš: *Exilová politika v letech 1948–1956: Počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa*. Olomouc, Centrum pro československá exilová studia – Moneta-FM 1996, s. 8–12; TRAPL, Miloš: *Exil po únoru 1948: Počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa*. Olomouc, Moneta-FM 1996, s. 10; JIRÁSEK, Zdeněk: *Československá poúnorová emigrace a počátky exilu*. (Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989, sv. 2.) Brno, Prius 1999. Zásluhou autorů ze Slovenska je vnitřně členitější a složitější slovenský exil před únorem 1948 zpracován lépe. Viz např. ŠPETKO, Jozef: *Líšky kontra ježe*. Bratislava, Kalligram 2002; TÝŽ: Slovenská exilová a emigrantská politika v rokoch 1945–1989. In: *Historický časopis*, roč. 39, č. 3 (1991), s. 241–261; JABLONICKÝ, Jozef: *Podoby násilia*. Bratislava, Kalligram 2000. Docentu Václavu Vondráškovi děkuji za laskavé zpřístupnění jeho habilitační práce *Politický exil a domácí ilegální hnutí na Slovensku v letech 1945–1947*, vypracované na Vojenské akademii v Brně.

jor Jaroslav Táborek.[7] Sídlo skupiny je v Bad Aussee. Táborek byl pověřen organizovat a podchytit Čechy, a to jak starousedlíky, tak uprchlíky po r. 1945 i po r. 1946."[8] Podle téže zprávy nicméně Česká národní skupina v Rakousku (ČNSR) měla ke konci roku 1948 jen „asi 250 řádně zapsaných členů". Z toho vyplývalo, „že ČNSR nemá politického významu, podobně jako ostatní uprchlické organizace v Rakousku, je třeba jí však věnovat zvýšenou pozornost pro její organizovanou zpravodajskou činnost".[9]

Kolem Táborka se soustředilo několik dalších předúnorových emigrantů: baron Ervín Nádherný, Ladislav Javůrek, Otto Šandera (který byl jistý čas Prchalovým zástupcem pro Rakousko, ale upadl do podezření, že pracuje pro československé zpravodajské služby),[10] Ladislav Růžička,[11] Rurik Rožděstvenskij (alias „Ronský")[12] a další. Odbočky České národní skupiny v Rakousku působily ve Vídni, Linci, Bregenzu,[13] Salzburku a Innsbrucku.

---

7 Táborkova osobnost byla krajně nedůvěryhodná. Za prorektorátu arizoval v Přerově lihopalnu, patřil tedy mezi několik málo Čechů, kteří se podíleli na majetkových „převodech" tohoto druhu (viz *A MV ČR*, 302-566-12). Počátkem 50. let československé orgány požádaly o jeho vydání s odůvodněním, že je to válečný zločinec. Tehdy v jeho prospěch u rakouských úřadů intervenoval Vladimír Pekelský (*tamtéž*, 302-273-2).

8 Jedná se asi o překlep, smysl zde dává spíš rok 1948 než 1946.

9 *Tamtéž*, 302-562-5, zpráva ministerstva vnitra z 22.12.1948. Podobně zpráva zahraničního zpravodajství StB (tzv. Bab sektoru) z 24.2.1949 uvádí, že „ČNSR je nejlépe organizovanou skupinou prchalovců vůbec". (*Tamtéž*, 302-594-4a, Zpráva o stavu prchalovské emigrace r. 1949.) Při ČNSR působila zpravodajská služba, tzv. Zpravodajská ústředna Salzach (ZÚS), nazvaná podle místní části Salzburku, kde sídlila. Měla získávat, soustřeďovat a podávat zprávy z Československa a o československých uprchlících a plnila též úkoly „kontrarozvědné", jako např. odhalovat agenty Prahy a styky emigrantů s československými úředními místy ve Vídni. Byla prý napojena na rezidenty americké vojenské kontrarozvědky (*Counter Intelligence Corps* – CIC) v Salzburku a jejím vedoucím byl Ladislav Javůrek. (*Tamtéž*, 302-199-1, zpráva 2. oddělení hlavního štábu pro 5. oddělení z 15.3.1949.) ČNSR neměla dostatek členů, aby se mohla pouštět do významnějších akcí, zvláště když převážná část z nich toužila usadit se v jiné zemi, kde by si mohla zařídit novou existenci. Na počátku 50. let, kdy tato skupina víceméně ukončila svou činnost, ji orgány vojenského zpravodajství rekapitulovaly poněkud rozporně: „Pracovala politicky velmi slabě. Zaměřila svoji činnost hlavně na špionáž proti ČSR. Měli do ČSR dobré spojení, dostatek lidí a poměrně velmi dobrou organizaci." (*Tamtéž*, 302-594-4a, Zpráva o stavu prchalovské emigrace r. 1949.)

10 *Tamtéž*, 302-273-1.

11 Růžička byl úředníkem ministerstva vnitra, který po únoru 1948 uprchl do Rakouska. Tento fakt dokládá, že občas docházelo k organizačnímu propojování „nového" a „starého" exilu, podobně jako zpráva, že pro Táborka jistý čas zpravodajsky pracoval i národní socialista Josef („Jožka") Pejskar. (*Tamtéž*, 302-138-3.)

12 Byl to ruský emigrant, od ledna 1942 herec Intimního divadla v Praze. Většina ostatních herců „se od něj izolovala pro jeho fašistické názory a později se mu vyhýbali, protože nosil volně viditelnou střelnou zbraň". Ke konci války uprchl do Rakouska. V Táborkově „štábu" měl na starosti zpravodajské záležitosti, ovšem zároveň pracoval pro CIC, kterou informoval o aktivitách této exilové formace. (*Tamtéž*, 302-594-4a, Zpráva o stavu prchalovské emigrace r. 1949.)

13 Její existence byla však krátkodechá. „V Bregenzu např. ustanovil Táborek důvěrníka, a již za několik málo dnů D-ČNSR Bregenz ruší, jelikož důvěrník emigruje dále na Západ." (*Tamtéž*, 302-199-1, hlášení 2. oddělení hlavního štábu pro 5. oddělení z 16.3.1949.)

Již na jaře 1946 druhé oddělení velitelství vojenské oblasti Tábor zjistilo, že v Linci se „jakšovci" a vůbec uprchlí a odsunutí Němci scházejí v restauraci Zur Stadt Würzburg.[14] Mezi návštěvníky byli rozpoznáni Karel Majer (správně Edmond Kadlík)[15] a Gejza Kantor, který odešel do Rakouska se štábem generála Štefana Haššíka, posledního ministra národní obrany Slovenské republiky.[16] Mezi zdejšími „prchalovci" byl údajně zpočátku agilní Miroslav Rohovec z Jindřichova Hradce, který byl „zaměstnán u CIC Linec a byl prý vyslán na Slovensko a převedl přes Moravu několik skupin benderovců". Rohovec byl ve zprávě československé rozvědky charakterizován jako fašistický organizátor, antisemita a rváč. „Spolu se Zahájským (1946 odsouzen mimořádným lidovým soudem k smrti) a udavačem Koškem pronásledoval Židy, dával je zatýkat a tloukl."[17]

Hornorakouský Linec byl místem, které nikoli náhodou spojovalo osudy řady uprchlíků z Československa. Byl největším průmyslovým střediskem země, v jeho továrnách Hermann Göring Werke bylo za války totálně nasazeno mnoho Čechů a odtud se začala odvíjet jejich další životní dráha.

V Salzburku, které československá zpravodajská služba vyhodnotila jako další centrum „prchalovců", stál v jejich čele Jindřich Schmidt. Příslušné archivní fondy o něm zatím prozrazují jen tolik, že uprchl z Brna před Rudou armádou a v jeho blízkosti se poté pohyboval major Manfred Hübl, dřívější mladý funkcionář NSDAP z Podmokel, který byl v Linci zaměstnán u organizace Volksdeutsche Information, jež údajně také vysílala agenty do Československa.[18]

Vedení odboček České národní skupiny v Rakousku se rychle měnilo, jak emigranti ztráceli zájem na této politické práci, odcházeli do dalších zemí a podobně. V roce 1948 v Innsbrucku (ve francouzském okupačním pásmu) byl předsedou[19] inženýr

---

14 Provozovatelem restaurace byl Karel Fedko z Tábora. Za války sympatizoval s Němci, přihlásil se na práci do říše a od března 1943 pobýval v Linci. Po válce několikrát, zřejmě ilegálně, navštívil i Tábor. (*Tamtéž*, 302-138-4, hlášení Velitelství vojenské oblasti Tábor pro 5. oddělení hlavního štábu z 22.11.1947.)

15 V roce 1944 zběhl z německé armády k Titovým partyzánům. Po válce se nakrátko vrátil do Prahy a poté působil jako lékař v Linci a Salcburku. V roce 1947 žádal o rehabilitaci a umožnění návratu do Československa. Ve vlasti však byl mezitím obviněn z přijetí německé národnosti, z vyhrožování gestapem kolegovi lékaři ve Vinohradské nemocnici, z pronásledování kolegy Bedřicha Placáka, udavačství, vymáhání neoprávněných honorářů apod. Bylo proti němu vedeno trestní řízení u okresního soudu „dle dekretu o národní cti". (*Tamtéž*, 305-122.)

16 Kantor byl civilním zaměstnancem slovenské armády a za Slovenského národního povstání pracoval s přesvědčením pro německou armádu jako zpravodajec. V roce 1950 údajně získal povolení k repatriaci, byť pracoval pro CIC v Linci. (*Tamtéž*, 302-408-16.)

17 *Tamtéž*, 302-138-4, zpráva 2. oddělení hlavního štábu z 22.10.1947.

18 V Německu a Rakousku vznikla po válce řada organizací sdružujících a podporujících odsunuté a uprchlé Němce z různých zemí Evropy, které měly v názvu slovo *Volksdeutsche*, jako např. Zentralberatungsstelle der Volksdeutschen (*tamtéž*, 302-138-4; 302-211-1).

19 „Předseda OČNSR vede odbočku duchovně a organizačně, odpovídá za výběr členstva a provádění pokynů ČNSR. Ustanovuje a kontroluje ostatní činovníky a vydává jim pokyny k jejich činnosti... Je volen členstvem prostou většinou." (*Tamtéž*, 302-565-6, zpráva 2. oddělení hlavního štábu pro 5. oddělení z 25.11.1948, získaná „z agenturních hodnověrných pramenů".)

Karel Bělohlávek, jednatelkou[20] inženýrka Zdena Zemanová[21] a zpravodajem[22] doktor Edmund (Eduard) Donald Bogda. V Salzburku působil jako předseda baron Ervín Nádherný, jednatelem byl Otto Šandera a zpravodajem Ladislav Javůrek, v Linci tyto funkce zastávali inženýr Jaroslav Reichstaetter, uprchlík ze Slovenska a údajný germanofil, František Brunclík a Emil Sacher.[23]

Česká národní skupina v Rakousku se zřejmě v podstatě rozpadla po zatčení Jaroslava Táborka Američany, když zjistili, že prodává zprávy i Angličanům a Francouzům.[24] Část jeho spolupracovníků přešla přímo k CIC, skupina Zdeny Zemanové pracovala pro Francouze, jiní se vydali dále do ciziny.[25]

Politicky nejkontroverznějšími body programu exilových kruhů soustředěných kolem generála Prchaly byl jejich vstřícný přístup k požadavkům sudetských Němců a slovenských nacionalistů.[26] Československé zpravodajské služby přitom registrovaly názorové rozdíly mezi jednotlivými činiteli a skupinami. Pokud šlo o první problém, Lev Prchala viděl řešení v „právu na sebeurčení" sudetských Němců, až po odtržení národnostně německých území od československého státu. Jaroslav Táborek byl naopak pro návrat Němců a Maďarů a restituci jejich majetku, jestliže „uznají bezpod-

---

20 „Jednatel OČNSR vede písemnou agendu a kartotéku členstva, uschovává spisy, podporuje předsedu v jeho činnosti, provádí nábor členstva a vede koresp[ondenční] protokol a poštovní knihu." (*Tamtéž.*)

21 Tato bývalá profesorka obchodní akademie v Hodoníně a ve Vyškově jako vlajkařka uprchla z Československa z obavy před trestním stíháním. Údajně vystřídala ve funkci předsedy OČNSR v Innsbrucku Bělohlávka a „vedla skupinu Táborka v Rakousku" po jeho zatčení. (*Tamtéž*, 302-138-3, zpráva 2. oddělení hlavního štábu pro 5. oddělení ze 4.3.1948 o Táborkovi; viz též Z-10-6.)

22 „Zpravodaj OČNSR prověřuje nové uchazeče o členství, ve zvláštních případech s nimi sepisuje protokol, jehož opis posílá CIC. Získává zprávy o poměrech v ČSR výslechem uprchlíků a podle pokynů předsedy. Má na starosti styk s novou emigrací a obranu proti špionáži." (*Tamtéž*, 302-565-6.)

23 *Tamtéž*, 302-562-5.

24 „V létě 1949 začala se pozice Táborka u Američanů (CIC) zhoršovati. Američané, pro které Táborkova špionážní ústředna pracovala, se totiž dozvěděli, že Táborkovi spolupracovníci a agenti jsou československým bezpečnostním orgánům známi, a přestali Táborkovi důvěřovat. (...) Celá věc vyvrcholila v polovici ledna 1950, kdy byl Táborek Američany zatčen. Důvodem tohoto zatčení bylo, že dodával zprávy mimo CIC také Francouzům a Angličanům a že svojí nedostatečnou konspirací poškodil celou organizaci." (*Tamtéž*, 302-594-4a, Zpráva o stavu prchalovské emigrace r. 1949.)

25 „Podle všech náznaků chtějí Američané své bývalé spolupracovníky z čs. emigrace, ať již jde o prchalovce nebo i jiné skupiny, vystěhovati a donutiti k další emigraci do Jižní Ameriky nebo Austrálie. Američané jsou přesvědčeni, že všem těmto spolupracovníkům nemohou důvěřovati, neb prý mezi špionážními skupinami čs. emigrace v Rakousku pracují zrádci, které nemohou odhalit. Prchalovské skupiny se tím staly ještě bezvýznamnější..." (*Tamtéž.*) Tato a další podobné zprávy československých zpravodajských služeb potvrzují oprávněnost uvedené domněnky.

26 Podle souhrnné zprávy vojenské rozvědky o činnosti Prchalovy skupiny od února 1947 byl jejím programem „boj proti komunismu a SSSR s cílem vytvořiti na území ČSR nový federativní stát Čechů, Slováků a Němců po švýcarském vzoru". Zpráva končí konstatováním: „Možno říci, že většina českého národa nebrala Prchalovu skupinu téměř ani na vědomí. Jsou to většinou fašisté, vlajkaři a dobrodruzi, kteří kolaborují s Němci." (*Tamtéž*, 302-138-3, zpráva 2. oddělení hlavního štábu z 15.7.1948.)

mínečně existenci a historické hranice státu českého i slovenského". Vladimír Pekelský byl opatrnější, protože v rámci jednání o konceptech budoucí středoevropské federace by takové plány narazily na odpor Poláků, kteří „návrat Němců zásadně odmítají".[27]

V květnu 1947 se k Českému národnímu výboru přihlásila organizace Svobodní čeští křižáci, tvořená často bývalými vlajkaři, která rovněž upoutala zájem československé rozvědky. „První zpráva o založení organizace Křižáci byla zjištěna v srpnu 1947. Je to skupina československých emigrantů, žijících v městečku Laufenu, na trati Salzburg–Traunstein asi 15 km severozápadně od Salzburgu. Skupinu založil bývalý agilní člen Vlajky Miloš Svoboda z Brna, který v r. 1939 jako župní vedoucí poslal okresnímu úřadu v Brně a gestapu návrh na zákrok proti Židům. Z ČSR uprchl do Vídně v září 1946." Poté prý navázal kontakty se CIC a sešel se s Karlem Kramářem z Brna, „který z podobných příčin jako on opustil území ČSR. Také Kramář byl župním vedoucím mládeže ČNST Vlajky, Svatoplukových gard. (...) I když nenávist členů této organizace k lidovědemokratickému Československu byla veliká, nebyla jediným důvodem, který vedl k jejímu založení. Hlavní důvod spočíval v nutnosti rozhodnouti se pro nějaký způsob obživy, a nejsnadnější způsob viděli v tom, když budou pracovati v protistátní skupině." Svobodní čeští křižáci vydávali časopisy *Integrál* a *Palcát*. V březnu 1948 došlo k přerušení jejich spolupráce s „prchalovci" kvůli neshodám mezi Svobodou a Pekelským.[28]

Vztah mezi tímto krajně pravicovým a demokratickým exilem byl napjatý. Prchala se ocitl v izolaci, z níž hledal východisko ve spolupráci se sudetoněmeckými organizacemi, hlavně sociálnědemokratickou skupinou Wenzela Jaksche. Vznikl Česko-sudetoněmecký federativní výbor, jehož první zasedání se konalo 20. prosince 1950. Na podzim 1951 se od Prchalova Českého národního výboru odštěpila skupina Vladimíra Pekelského, která založila Stranu českých demokratických federalistů (SČDF) jako pokus o protiváhu a opozici vůči Radě svobodného Československa.[29]

---

27 *Tamtéž*, 302-566-10, zpráva 2. oddělení hlavního štábu z 24.9.1948.

28 *Tamtéž*, 302-562-3, Zpráva o činnosti čs. emigrace po 20.2.1948, část první z 1.7.1948. Svoboda podle zprávy označil Pekelského „jako kolaboranta a člověka nečisté politické minulosti", a proto odmítl přistoupit na splynutí obou hnutí. Navrhl, aby v čele České národní skupiny v Německu stanul syn generála Prchaly Ladislav. Lev Prchala však stál za Pekelským a pokusil se o zprostředkování mezi oběma znesvářenými muži. Někteří „křižáci" mezitím individuálně přešli k Prchalově skupině, což odůvodňovali obavou, že „mají ve svých řadách značný počet exponentů pražského ministerstva vnitra". Pekelský z toho obvinil dokonce i Miloše Svobodu. (*Tamtéž*, 302-566-13.) Zprávu o vnitřních neshodách v této části exilu získalo 2. oddělení hlavního štábu „z důvěrných agenturních pramenů" v srpnu 1948. Na základě citovaného dokumentu i dalších písemností z této archivní složky se zdá, že uvedená podezření nebyla bezdůvodná.

29 *Tamtéž*, 302-273-1, konvolut agenturních hlášení a zpráv z Rakouska. SČDF vydávala časopis nazvaný příznačně *Federalista*. K RSČ viz např. ČELOVSKÝ, Boris: *Politici bez moci: První léta exilové Rady svobodného Československa*. Šenov u Ostravy, Tilia 2000.

Operační prostor a agenturní průniky československé špionáže v Rakousku

Probíráme-li se materiály, které jsou dílem výzvědných složek československé armády a vojenské kontrarozvědky jako součásti Státní bezpečnosti, odkrývá se před námi bizarní, dobrodružný i tragický, cynický i naivní svět agentů a tajných služeb. Ať už se lidé vydávali na špionážní dráhu záměrně, z donucení či náhodou, stávali se aktéry i oběťmi zpravodajských her, na jejichž konci mnohdy nebylo jasné, kdo je jejich vítězem a poraženým. Mezitím žili podivné životy vícenásobných agentů. Především doba druhé světové války a po jejím skončení, která rozvrátila celou středoevropskou společnost, byla živnou půdou takovýchto osudů. S bipolarizací světa a nástupem studené války jich dále přibývalo a dostávaly tragičtější dimenze. To platí zvláště o agentech-chodcích, skutečných pěšácích studené války.

Ve středu zájmu tajných služeb stojí člověk. Umístit někde v nepřátelském prostředí vhodně „našeho člověka" neboli „krtka" je zájmem každé rozvědky, odhalit ho a eventuálně převerbovat zase přáním každé kontrarozvědky. Ve směrnici o vysílání agentů mimo území Československa z léta 1951 je mimo jiné vyjádřena vůdčí „idea" tohoto počínání z hlediska komunistického státu: „Agentura je nejostřejší a nejúčinnější zbraní proti třídnímu nepříteli našich zpravodajských bezpečnostních složek. Agentura umožňuje odhalovat a likvidovat třídního nepřítele dřív, než svoje zločinné záměry uskuteční."[30]

Exil se snažil nebezpečí komunistické zpravodajské infiltrace čelit a upozorňoval na podezřelé osoby ze svých řad. Svědčí o tom například varování Československé informační služby v exilu (ČISE), která v jednom ze svých bulletinů (15. dubna 1950) uveřejnila seznam exulantů podezřelých ze spolupráce s komunistickou bezpečností. Autoři seznamu přitom emotivně vyzývali své čtenáře: „Naleznete-li některou z publikovaných osob ve svém okolí, vstupte okamžitě do spojení s bezpečnostní službou příslušného státu. (...) Děkujeme vám všem, kteří jste pochopili náš úmysl, a prosíme vás, abyste i nadále napomáhali nám v našem úkolu. Jest povinností každého poctivého českého a slovenského uprchlíka přiložiti ruku k dílu na zneškodňování nejhorších lidí, jejichž vinou trpí tisíce našich krajanů v československých věznicích a koncentračních táborech a jejichž vinou byla prolita již i mnohá krev na československých popravištích."[31]

Zvláště ohroženi československými tajnými službami byli exulanti v sousedních zemích, v Německu a Rakousku. Vídeň, ostatně jako celá země, byla díky svému rozdělení do čtyř sektorů ideálním prostorem pro akce tajných služeb, jehož přitažlivost navíc umocňovala dlouhodobá a záměrná pasivita rakouských orgánů. Exulanti a jejich skupiny byli zpravidla určitým způsobem svázáni s některou zpravodajskou službou západních okupačních mocností (začínalo to již základním zpravodajským

30 Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 36 ze 17.7.1951 (nachází se spolu s jinými tajnými rozkazy ve speciální složce v Archivu MV ČR).

31 Tento seznam – mimochodem ve svých odhadech docela odpovídal skutečnosti – získala vzápětí agenturní cestou československá rozvědka. Viz *A MV ČR*, 302-198-3, zpráva velitelství první vojenské oblasti pro 5. oddělení hlavního štábu z 19.5.1950.

vytěžováním neboli screeningem, jemuž se museli podrobit prakticky všichni uprchlíci z Československa). Infiltrací exilu tedy československé bezpečnostní orgány sledovaly záměr získat zpravodajský přístup do jejich rakouských centrál. Prvořadou pozornost věnovaly ovšem kontaktům „zrádné emigrace" do vlasti a jejímu spojení s „vnitřním nepřítelem". Zájem československé špionáže v obou těchto směrech souvisel také s očekávaným válečným konfliktem na přelomu čtyřicátých a padesátých let, do kterého vkládali velké naděje odpůrci režimu doma i za hranicemi. (Za mnohé plány lze uvést úvahu o zapojení Čechů a Slováků do armády polského exilového generála Władysława Anderse, který vyjednával ve Španělsku o možnosti vojenského výcviku pro údajně až sto padesát tisíc mužů.)[32]

Již byla řeč o skupině majora Jaroslava Táborka, jejíž činnost – včetně spojení s domovem a obsahu agenturních zpráv zasílaných americké vojenské kontrarozvědce – československá špionáž poměrně podrobně monitorovala. Jisté spojení s ní patrně udržovala zpravodajská skupina Taube, která zřejmě fungovala jako „soukromý" výdělečný podnik. Také ona prodávala informace službám všech tří demokratických okupačních mocností, a vyskytlo se i podezření, že má určité kontakty se sovětskou stranou. Jejím zakladatelem a vedoucím činitelem byl bývalý válečný zpravodajec Josef Urban,[33] zástupcem pak „věčný student" a dlouholetý pronacistický aktivista Heinrich Otto Fröhlich, který byl československým orgánům dlouho známý jen pod svou zpravodajskou přezdívkou „Heinz".[34] Spolu s nimi pracovala ve skupině Taube řada dalších emigrantů, včetně československých agentů Vladimíra Smrčiny a Františka Klimoviče (o nich podrobněji níže).

---

32 *Tamtéž*, 302-273-1. Občas se spekuluje o existenci tzv. Prchalovy armády. Podle jedné agenturní zprávy z poloviny roku 1947 „v Kasselu je náborová kancelář pro emigrantskou českou armádu, která je nyní umístěna v Maroku. Zájemci české a slovenské národnosti podepisují reverz, že uznávají jedině čs. emigrantskou vládu pod vedením gen. Prchaly za vládu demokratickou, která je povolána k tomu, aby v nejbližší době osvobodila ČSR od Sovětského svazu. (...) Každému zájemci v Kasselu je řečeno, že výcvik musí prodělat ve francouzské armádě, a jakmile gen. Prchala bude potřebovati svoji armádu, budou všichni dáni k dispozici." (*Tamtéž*, 302-66-12.) Je zřejmé, že se jednalo o vcelku průhledný nábor do francouzské Cizinecké legie.

33 Do roku 1938 byl prokuristou u největší chmelařské firmy v Žatci Bři Kellnerové. Jeho vášní byl fotbal, předsedal klubu DSV Žatec, který v letech 1933–1935 hrál první ligu. Za války působil jako ředitel Dunajské paroplavební společnosti v Budapešti a pohyboval se po celém Balkáně. Údajně byl také zpravodajsky činný ve štábu německé skupiny vojsk Süd-Ost a měl blízko k chorvatskému fašistickému vůdci Ante Paveličovi. (*Tamtéž*, Z-310.)

34 Studoval na německé univerzitě v Praze (do Prahy přijel v říjnu 1930 a pobýval v ní s přestávkami do ledna 1939), více se ovšem věnoval publicistice a politickým půtkám v nacionalistickém a od počátku 30. let nacistickém hnutí. Ve vnitrostranickém boji uvnitř Sudetoněmecké strany vystupoval aktivně proti přívržencům Kameradschaftsbundu. Za tuto „mimoškolní činnost" byl občas vyšetřován a vězněn, takže studia nedokončil. Po mobilizaci v září 1938 uprchl do Německa a vrátil se až po obsazení pohraničí. V červnu 1940 byl navržen říšským protektorem von Neurathem na vyznamenání pamětní medailí za zásluhy o odtržení Sudet od Československa. Na začátku okupace nastoupil se svým mladším bratrem Petrem k německé bezpečnostní službě v Brně. (*Tamtéž*, Z-308, podle zprávy vypracované v roce 1960 na vyžádání II. správy ministerstva vnitra studijním ústavem.)

Právě tento agent s krycím jménem „Třináct" počátkem padesátých let zasílal pražskému ústředí podrobné elaboráty o dění v rakouském exilu, o jeho kontaktech se západními špionážními službami a kanálech do Československa. O Urbanovi se z jedné jeho zprávy dovídáme, že se ani v Rakousku nevzdal záliby ve fotbale. „Za fotbalem byl ochoten jíti i do sovětské zóny, ačkoliv se jinak sovětské zóně vyhýbal a měl strach, když tam musel vystoupit." Pokud šlo o jeho „světonázorové" přesvědčení, stále prý nenáviděl Československo, a nikdy by také nespolupracoval s jeho zpravodajskou službou, jelikož ji považoval za neschopnou. Stejně nevraživě pohlížel ale i na Spojené státy, které prý s pomocí Německa chtějí upevnit svou nadvládu ve světě. „Je si však vědom, že vzhledem ke svému stáří nemá již nejlepší naděje ve zpravodajské službě, a jeho cílem je hmotné zajištění a klidný život někde stranou. Sovětskou zpravodajskou službu považuje za velmi schopnou a tuto obdivoval." Podle této zprávy s ním byl spřízněn Jaroslav Lukáš, který jinak spolupracoval s Ukrajinskou povstaleckou armádou (UPA) a pro Urbana v roce 1952 získal Vladimíra Smrčinu, právě propuštěného z amerického vězení.[35]

I přes Urbanův odsudek schopností československé rozvědky se z dochovaných materiálů zdá oprávněné tvrzení, že v letech 1949 až 1952 měla „v Rakousku poměrně dobrou bázi spolupracovníků".[36] Nasvědčují tomu její tamní agenturní průniky do francouzských zpravodajských služeb, které byly ve srovnání s obdobnými pokusy proniknout do amerických či britských centrál zřejmě nejúspěšnější.

Ve Vídni působily dvě složky francouzské zpravodajské služby (*Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage* – SDECE), mezi nimiž vypukla řevnivost, úzce souvisící s poválečným vnitropolitickým vývojem ve Francii. Civilní zpravodajská služba okupačních úřadů (*Sûreté*),[37] ke které byly přičleněny i četnické a správní úřady, sídlila na vídeňské Gablenzstraße. Tato složka po jistém čase obdržela výslovný zákaz vysílat agenty do Československa (v nutných případech musela žádat o povolení francouzské ministerstvo války přes zpravodajské oddělení štábu okupačních armád ve Vídni) a nadále směla provádět jenom výslechy uprchlíků a jejich transport do táborů. Bylo jí kladeno za vinu – zřejmě oprávněně – množství „provalů" s tragickými následky pro zatčené agenty. Pro *Sûreté* pracovali mnozí českoslovenští uprchlíci, mimo jiné Milan Šinkora,[38] zmíněný dvojitý agent František Klimovič nebo Květoslav

35 *Tamtéž*, Z-10-310, agenturní zpráva F. Klimoviče z roku 1952; o Jaroslavu Lukášovi (Lukasovi) viz též 302-273-1.

36 Tvrdilo se to ve studii statisticko-evidenčního odboru Hlavní správy StB z února 1969 k osobě francouzského novináře Georgese Pencheniera, který byl na jaře 1949 vídeňským zpravodajem listu *Le Monde* a údajně „v poválečných letech vyvíjel na území ČSR a později z cizího území aktivní nepřátelskou činnost proti ČSSR ve prospěch francouzské SDECE". (*Tamtéž*, Z-929.)

37 Přednostou tohoto zpravodajského oddělení byl blíže neurčený kapitán Xavier. K organizaci francouzského zpravodajství po roce 1945 viz *tamtéž*, 302-553-2, Shromážděné poznatky k organizaci a činnosti francouzských orgánů vojenského zpravodajství od r. 1946 do r. 1949; 302-209-3, Písemnosti zabývající se úlohou Anity Moret[ové] ve struktuře francouzské zpravodajské služby ve Vídni a plány týkající se jejího získání pro spolupráci s československými orgány.

38 Šinkora uprchl do Rakouska krátce po únoru 1948, byl naverbován *Sûreté*, vyslán do Československa a dopaden. Státní bezpečnosti doznal svůj pobyt ve Vídni, dal najevo nespokojenost s tamními poměry a rozhodl se natrvalo vrátit do vlasti. Státní soud ho pro nedostatek

Kyzlík, který si zaslouží zmínku pro svůj tragický osud. Jako frekventant vojenské inženýrské akademie v dubnu 1949 uprchl do Vídně, kde se v Národním domě dostal do kontaktu s francouzskou tajnou službou. Po určitém školení měl být vyslán do Československa, ale ještě předtím přešel k „prchalovcům" a československé hranice překročil bez jakýchkoli zpravodajských zkušeností ve službách České národní skupiny v Rakousku. V srpnu 1949 byl zatčen, odsouzen k mnohaletému vězení a v druhé polovině padesátých let zahynul na následky úrazu.[39]

Ke Kyzlíkově dekonspiraci jistě přispělo indiskrétní prostředí českého Národního domu ve Vídni, které bylo známo jako francouzská zpravodajská sféra, jeho styky s dalšími tajnými službami (scházel se i s činiteli skupiny Taube Urbanem a Fröhlichem), zkrátka porušování základních pravidel zpravodajské činnosti, pramenící do značné míry z nezkušenosti. Na nedostatek profesionality ostatně doplatilo i mnoho jiných spolupracovníků západních zpravodajských služeb, kteří při plnění zadaných úkolů v Československu padli do rukou bezpečnostních orgánů.[40] Lze ovšem spekulovat o tom, kolik z těchto nešťastníků bylo prostě obětováno, aby jejich odhalení krylo důležitější mise, jež vykonávala skutečná profesionální „esa". Takovouto dezorientační strategii později nepřímo připouštěli dokonce oficiální historikové Sboru národní bezpečnosti, když napsali: „Agentů chodců byla na sta. Západní zpravodajské ústředny předem počítaly s tím, že celá řada z nich bude zadržena našimi bezpečnostními orgány či z jiných důvodů nesplní dané úkoly. (...) Tak kupříkladu do konce roku 1949 bylo zatčeno československými bezpečnostními orgány více než pět set těchto lidí."[41]

Nespolehlivost *Sûreté* byla zčásti důsledkem vnitropolitického vývoje ve Francii, kdy do civilních správních úřadů byli přijímáni také francouzští komunisté (československými agenty byla ovšem kontaminována i vojenská zpravodajská složka, v níž žádní francouzští komunisté nepůsobili).[42] Francouzi se rozhodli k organizačním změnám, které však nepřinesly očekávaný úspěch. „Pravděpodobně i z tohoto důvodu byl u štábu gen[erála] Bethouarda utvořen nový zpravodajský orgán, který byl stavěn úplně na nových základech a nových lidech a kde již neměli francouzští komunisté zastoupení. Tato složka přebírala veškerou výkonnou zpravodajskou moc a jedině ona byla oprávněna k vysílání agentů do zahraničí a ke zpravodajské práci mimo rámec

---

důkazů o špionáži poté propustil. Opět se však dostal do Vídně a přes jistou nedůvěru (zřejmě oprávněnou), zda nebyl vyslán zpátky jako československý agent, byl znovu zařazen do služeb *Sûreté*. (*Tamtéž*, 302-198-3; 302-209-3.)

39 *Tamtéž*, 302-209-3; 302-198-3; 302-411-6.

40 Ve zprávě z 18.6.1951 například velitelství československé vojenské zpravodajské služby konstatovalo, že „nepřátelská agentura je rozrušena. Jsou k nám vysíláni agenti necvičení. Chybí jim spojení. Toho musíme využít a zasazovat jim ránu za ranou." (Citováno z vyšetřovacího spisu Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunisu, ÚDV-19/Vt-99.)

41 CÍSAŘ, Alois – HOLUB, Ota: *Příběhy věrnosti a ctí*. Praha, Naše vojsko 1979, s. 156.

42 „...staly se i případy, že byly vyneseny zprávy, které měly za následek zatýkání spolupracovníků francouzské zpravodajské služby v ČSR i v jiných zemích. (...) Právě vinou komunistů se stalo, že byly některé zprávy prozrazeny, což mělo za následek zatčení jejich spolupracovníků v ČSR a jiných zemích." *A MV ČR*, 302-411-6, výslechový protokol Zdeňka Píška z 11.6.1949.

okupační zóny vůbec."[43] Vojenská složka (*Sécurité Militaire*) zahájila činnost 1. června 1949 a služebně podléhala ministerstvu války. Jejím přednostou se stal Roger Prochat a zástupkyní Anita Moretová.[44]

Mnoho českých exulantů se přirozeně ve Vídni scházelo v českém Národním domě, který se nacházel ve francouzské okupační zóně města a byl známým střediskem zpravodajské činnosti. V březnu 1949 byl Prochat upozorněn, že v tomto hotelu přespávají cizinci bez policejní přihlášky. Moretová, která měla věc prošetřit, na místě zjistila, že nájemce Antonín Svoboda československé uprchlíky přijímá z příkazu poslance rakouské sociální demokracie Jirawy. Uprchlíci byli již dříve vytěžováni vídeňskou služebnou CIC a Svoboda Moretové doporučil, aby tak postupovali i Francouzi. Tak započala spolupráce Anity Moretové s Antonínem Svobodou.[45] Někteří utečenci v tomto hotelu a místní restauraci strávili jen první dny svého exilu nebo se stali příležitostnými návštěvníky, jiným se však stal Národní dům a jeho nájemce osudným. Většinou k nim patřili lidé, kteří se jako agenti-chodci vraceli zpět do Československa s nejrůznějšími úkoly, a to mnohdy bez jakéhokoli zpravodajského výcviku a bez dodržení základních konspiračních pravidel.

O nájemci Antonínu Svobodovi bylo v Praze záhy známo, že „pracuje pro všechny zpravodajské služby ve Vídni. V jeho podniku se scházejí téměř všichni uprchlíci a agenti všech zpravodajských služeb ve Vídni". Tento stav však nadlouho nebyl udržitelný a Svoboda se vcelku logicky rozhodl dát přednost Francouzům, „jelikož jeho podnik jest v zóně francouzské."[46] Jeho obojakost i finanční problémy nicméně vedly československé orgány k úvaze, že by ho mohly získat do svých služeb: „Antonín Svoboda je t[oho] č[asu] v dosti těžké finanční situaci a má velké rozpory s Reinerem.[47] Je pravděpodobné, že by se dal získat pro spolupráci."[48]

Do Národního domu denně docházela za svými zpravodajskými úkoly Anita Moretová. Spolu se svým nadřízeným Rogerem Prochatem do práce zapojila též

---

43 *Tamtéž.*

44 O zřízení *Sécurité Militaire* se československé orgány dověděly např. z výslechu Zdeňka Píška 15.7.1949 (*tamtéž*, 302-198-3). Křestní jméno Prochata se v archivních dokumentech často uvádí ve zkomoleném tvaru „Rogger" nebo „Roggers", někdy je zaměněno i za příjmení.

45 *Tamtéž*, V-4310/MV, vyšetřovací spis A. Moretové. (Písmeno „V" na začátku archivní šifry značí, že se jedná o vyšetřovací spis.)

46 *Tamtéž*, 302-209-3; 302-553-2. „Jakýmsi střediskem náboru agentů pro jejich služby jest Národní dům ve Vídni XV, Turnergasse 9, jehož nájemce Antonín Svoboda jest pro Francouze tipařem. U něho se také většina uprchlíků a již hotových agentů schází." (*Tamtéž*, V-4310/MV, výslechový protokol Zdeňka Píška z 15.7.1949.) Národní dům „je střediskem všech agentů, kteří pracují pro různé zpravodajské služby a pokud se rekrutují z řad české nebo slovenské emigrace". (*Tamtéž*, 302-198-3, Poznatky o cizích zpravodajských službách a uprchlických táborech a čsl. uprchlících, zaslané v březnu 1950 pro 5. oddělení hlavního štábu.)

47 Zpravodajský „orgán" CIC ve Vídni Petr Reiner, pravým jménem Herbert Němec, byl bývalým majorem československé armády.

48 *Tamtéž*, 302-272-2, agenturní zpráva F. Klimoviče z vázací schůzky v červnu 1951. Agent s krycím jménem „Třináct" dále prozradil, že „v Národním domě se skrývala velká většina čs. uprchlíků. Docházel tam Vávra-Stařík a jeho hlavní spojka Antonín Slabík (jeden z představitelů ilegální organizace Světlana – pozn. autora). (...) Do Národního domu docházel hledat tipy pro francouzskou zpravodajskou službu uprchlík František Sehnal..."

uprchlíka Zdeňka Píška,[49] který byl „pro začátek pověřován zjišťováním nově přišlých uprchlíků v Národním domě ve Vídni a odesíláním jich k výslechu ku kapitánu Roggerovi (sic!), zjišťováním vhodných tipů pro agenturní práci a zjišťováním, kdo z uprchlíků pro kterou zpravodajskou službu již pracuje."[50] S Anitou Moretovou přišli do styku mnozí uprchlíci z Československa, kteří byli pak získáni pro návrat do vlasti se zpravodajskými úkoly a nejednou na to krutě doplatili.

Anita Moretová – ostře sledovaná žena

Právě na Anitu Moretovou se zaměřila pozornost československých tajných služeb, neboť v ní spatřovaly klíčový a – díky jejímu původu – také slabý článek francouzského zpravodajství ve Vídni. Tato dáma velkého světa se narodila v roce 1895, původně se jmenovala Anna Hložková a pocházela z kraje u Mladé Boleslavi. Před první světovou válkou jako mladá dívka přijala zaměstnání vychovatelky v carském Rusku, prožila zde obě revoluce a teprve na začátku roku 1919 se vrátila do vlasti. V nové Československé republice vstoupila do státních služeb. Nejprve pracovala na ministerstvu národní obrany a odtud přešla v roce 1921 na ministerstvo zahraničí, kde se jí otevírala slibná kariéra. Působila na československých legacích v Turecku a ve Švýcarsku, ale již v roce 1924 odešla ze světa diplomacie do podobně mondénního prostředí mezinárodních hotelů. V letech 1926 až 1928 provozovala pohostinskou živnost v Karlových Varech, roku 1930 přesídlila do Francie, kde se živila čtyři roky jako hoteliérka, než její podnikání zkrachovalo a hotel se ocitl v dražbě. V polovině třicátých let se ve Francii vdala za majitele realitní kanceláře Theofila M. Moreta, záhy však ovdověla. Po obsazení Francie se snad zapojila do hnutí odporu a v roce 1944 byla zařazena do francouzské armády jako expertka, která měla zkoumat jazykovou úroveň vojáků na okupovaných nepřátelských územích. Roku 1945 přibyla do Vídně jako ataše francouzského generálního konzula. (Některé československé prameny považují tento diplomatický post jen za legalizaci její už započaté zpravodajské činnosti.) V roce 1947 byla zatčena francouzskou policií, údajně kvůli ztrátě cestovních pasů. Po pětiměsíční vazbě byla propuštěna a nastoupila jako „zjišťovací orgán" a tlumočnice ke zpravodajskému oddělení štábu francouzské armády. K této napohled zvláštní koincidenci ji přiměl Roger Prochat, s nímž po celou dobu spolupracovala. Do února 1948 navštěvovala svou rodinu v Československu (trochu podivný se zdá údaj o její legální návštěvě ještě v roce 1950), kterou v té době tvořili její sourozenci

---

49 Píšek byl odsouzen krajským soudem k sedmi letům vězení za černý obchod. V listopadu 1948 uprchl do Vídně a po výslechu u CIC se uchýlil do Národního domu, kde ho Svoboda seznámil s Moretovou. Prochat jej pak angažoval jako agenta pro výslech nových uprchlíků. Aby si přilepšil, rozhodl se za úplatu převádět osoby z Československa za rakouské hranice. Při prvním pokusu byl 8.6.1949 zadržen s celou skupinou a odsouzen na doživotí. (*Tamtéž*, 302-209-3, Písemnosti zabývající se úlohou Anity Moret[ové]...)

50 *Tamtéž*.

a jejich již dospělé děti.[51] Její silná fixace na rodinu a stesk po vlasti zřejmě sehrály zásadní roli při jejím využití v plánech československé vojenské rozvědky.

Zpočátku (jistě již v roce 1949) na ni byl nasazen zatím blíže neurčený agent Josef Kochta (s krycím jménem „Bob", jako zaměstnanec francouzské zpravodajské služby ve Vídni vystupoval pod jménem kapitán Kopeček), který s ní udržoval milostný poměr „a pracoval s mimořádnými úspěchy. Dělo se tak až do té doby, kdy mu byl dán úkol z příkazu Reicina, aby ve Vídni předal dopis pro jistého československého uprchlíka Smrčinu, který již tehdy byl sledován západními agenturami ve Vídni, jak se dozvěděl přímo od A. Moret[ové] agent Kochta. Podal o tom ihned zprávu do ČSR se žádostí, aby Smrčina byl varován a stažen, což se nestalo, a po krátké době byl zatčen. Tím, že agent Kochta předal pak dopis generála Reicina kompromitovanému Smrčinovi, se sám dekonspiroval a po varování od Moret[ové], která mu sdělila, že na něj dostali kompromitující zprávy z ČSR, Kochta uprchl (zřejmě někdy na sklonku roku 1949 – poznámka autora) do ČSR, když ještě před útěkem ukradl A. Moret[ové] z bytu všechny dosažitelné písemnosti, zejména seznam československých agentů pracujících v Rakousku."[52]

Anita Moretová se podle všeho československým tajným službám jevila jako stárnoucí žena, která se chce vdát, zbavit se samoty uprostřed lidí, jimž nemůže věřit, a jednou provždy zanechat své práce (neúspěšně se pokusila získat za sebe jako adekvátní náhradu hraběnku Žerotínovou-Steinovou).[53] Když v pražské centrále spřádali

---

51 Tyto informace o jejím životě známe z jejího vlastního podání při prvním výslechu Státní bezpečností, poté co se rozhodla k podivnému návratu do vlasti. (*Tamtéž*, V-4310/MV, výslechový protokol s A. Moretovou z 26.10.1954.) Ze sourozenců Moretové si zaslouží pozornost její bratr, akademický malíř Pavel Hložek. Za protektorátu byl velitelem partyzánského oddílu ve „Smetanových" Jabkenicích. Jednotka působila v prostoru mezi Mladou Boleslaví a Nymburkem, prý již od roku 1939 (činnost se projevovala podporou uprchlíků a zajatců) a bojově se aktivizovala v květnu 1945. Po skončení bojů se oddíl početně rozrostl a přijal název „Revoluční garda Mladá Boleslav – skupina Pavla Hložka". Dne 21.5.1945 se konala v Mladé Boleslavi přísaha a pak byla garda, čítající údajně na 1500 osob, vyslána do pohraničí na Liberecko, kde si podle hlášení vojenských orgánů počínala kořistnicky a rozvratně. (*Tamtéž*, 302-153-1; 2 M 11823; 2 M 11852. Fond 2 M Archivu MV ČR tvoří písemnosti odboru pro politické zpravodajství – odboru Z – ministerstva vnitra.)

52 *Tamtéž*, 302-209-3, Písemnosti zabývající se úlohou Anity Moret[ové] ve struktuře francouzské zpravodajské služby... Jedná se o několik plánů vojenské rozvědky na její zverbování, zejména z března a dubna 1952, které se ovšem v základní motivaci a způsobu provedení příliš neliší. V návrhu z 18.3.1952 se přímo kalkuluje s „důvěřivostí M[adame] Moret[ové]".

53 *Tamtéž*, 302-273-1. „Námluvy" probíhaly v létě 1952, poté co se v roce 1951 hraběnka jako rakouská státní příslušnice vystěhovala z Československa. (*Tamtéž*, 302-226-7.) Agent „Třináct" o tom do Prahy hlásil: „Francouzská zpravodajská služba ve Vídni hledá náhradu za dosavadní svoji zaměstnankyni M[adame] Anitu Moret[ovou], která v nejbližší době půjde na odpočinek. Moret[ová] pomýšlí na podzim t[oho] r[oku] nadobro odcestovat z Vídně. Kde se usadí, aby strávila zbytek svého života, není dosud ani jí známo, nejraději by však chtěla dožít svůj život u své sestry v ČSR." (*Tamtéž*, 302-221-4, agenturní zpráva F. Klimoviče z 9.7.1951.) Klimovič chystanou výměnu ve funkci zástupkyně šéfa vídeňské úřadovny *Sécurité Militaire* vítal: „...měl bych rozhodně větší možnosti z ní těžit nežli z M. Moret[ové], neboť s Žerotínovou-Steinovou jsem ve velmi dobrém přátelském styku a mohl bych ji plně využívat pod firmou SČDF, neboť ona jest také v dobrém styku s dr. Pekelským..." (*Tamtéž*, agenturní zpráva F. Klimoviče

plány na její převerbování, hodlali při vázacím aktu vsadit na kombinaci dvou hlavních momentů. Jednak měli v úmyslu využít její údajné slabosti pro ruský národ a respektu před sovětskou zpravodajskou službou, aby ji přesvědčili o jistém vítězství Sovětského svazu a „lidovědemokratických" zemí nad kapitalistickým Západem, ať již v otevřeném konfliktu nebo v dlouhodobější perspektivě. Vedle toho chtěli roznítit její city k domovu a nabídnout jí možnost, že by se po splnění „úkolu" mohla vrátit do Československa a žít v klidu se svými příbuznými.

První pokus se uskutečnil na začátku roku 1950 a zorganizoval jej major Josef Bartoněk z divizního velitelství zpravodajské služby šesté pěší divize v Brně. Kromě agenta vojenské rozvědky Josefa Kochty, který měl být znovu vyslán na místo činu, se do něj zapojil i synovec Anity Moretové, vysokoškolský student Pavel Franc. Kochta se nakonec neodvážil do francouzské zóny Vídně, protože byl náhodou na ulici poznán Jaroslavem Salajkou,[54] který pracoval pro britskou tajnou službu a prostřednictvím Aloise Veselého[55] i pro obě francouzské zpravodajské kanceláře ve Vídni. Salajka měl vůči „Bobovi" oprávněné podezření a celý den jej tehdy sledoval. Došlo tedy pouze k setkání synovce France s jeho tetou, zpravodajsky nezkušený mladík však neuspěl. „Fakt je však ten, že Moret[ová] ho neudala a o jeho pokusu ji získat pro spolupráci nikomu se vší pravděpodobností neřekla."[56]

Této potenciálně kompromitující skutečnosti se československá rozvědka chystala využít při dalším pokusu o převerbování Moretové. Vedle výše zmíněných „ideových" sympatií a osobních motivů navíc kalkulovala i s jejím sociálním cítěním, neboť prý na dění v současném Československu se nedívá „očima západních velkokapitalistů". Jak psal major Bartoněk v návrhu adresovaném velitelství vojenské zpravodajské služby z 2. prosince 1951, „všechny nahoře uvedené okolnosti chtěl bych skloubit v akci, při které bych se pokusil získat M[adame] Moret[ovou] pro naši spolupráci". Nový plán se měl obejít bez agenta „Boba". Moretová totiž první nabídku odmítla také s poukazem na to, že v československých zpravodajských službách působí lidé, „kteří spolupracují se západními zpravodajskými agenturami". Možná v opravdové víře, možná z důvodu alibi tak vzala na zřetel nedávná zatčení vedoucích činitelů Státní bezpečnosti a Obranného zpravodajství, kteří byli obviněni ze spolupráce s cizími zpravodajskými službami. Tato nepodložená obvinění a posléze politické procesy se

---

z 10.7.1952.) O naivitě Moretové, ženy jistě ušlechtilé, svědčí její domněnka, že „o její zpravodajské činnosti proti ČSR nejsou ze strany čs. zpravodajských orgánů dostatečné poznatky, tudíž že jí v ČSR nehrozí žádné osobní nebezpečí, již také proto, že je francouzskou státní příslušnicí". (*Tamtéž*, 302-209-3, záznam pracovníka velitelství vojenské zpravodajské služby majora Bohumila Čecha z 1.8.1951.)

54 Železničáře Jaroslava Salajku, který pendloval na trati Praha–Vídeň, před únorem 1948 využívala československá zpravodajská služba jako spojku. Poté byl propuštěn, spolupráce se přerušila a v listopadu 1948 uprchl do Rakouska. (*Tamtéž*, 302-198-3; Z-7-7.)

55 Alois Veselý, bývalý příslušník SNB, uprchl v lednu 1949 do Rakouska. V archivních dokumentech je charakterizován jako zarytý příznivec lidové strany. Zpočátku ve Vídni pracoval pro CIC, poté i pro *Sécurité Militaire*.

56 *A MV ČR*, 302-209-3, Písemnosti zabývající se úlohou Anity Moret[ové] ve struktuře francouzské zpravodajské služby...

špičkami bezpečnostního aparátu na počátku padesátých let vážně pošramotily „prestiž" československých tajných služeb. Major Bartoněk se v této souvislosti obával případných výhrad Moretové, že „pracujeme s lidmi jako dříve" (rozuměj Kochtou, alias „Bobem"), známými „nejen prominentním osobám v našem státě, kteří na nejvyšších funkcích zradili, ale že tito lidé byli známí i služebnám v zahraničí, pro které tito lidé pracovali".[57]

Druhý pokus získat Moretovou do svých služeb měl ambiciózní cíl. V dopise náměstkovi ministra národní bezpečnosti Oskaru Jeleněmu z března 1952 jej formuloval náčelník velitelství vojenské zpravodajské služby František Chalupa: „Účelem celé akce jest dostat se do centra francouzské špionážní ústředny ve Vídni a z této plně zpravodajsky těžit." Do akce vkládal pochopitelně velké naděje také její iniciátor, major Bartoněk: „Osobně jsem toho názoru, že tentokráte by se pokus podařil a že bychom našim nepřátelům zasadili tímto činem citelnou ránu." Byl přesvědčen, že „spolupráci přijat (sic!) musí, ať již dobrovolně nebo násilně". Zřejmě však přitom nadsazoval její význam a vliv, když tvrdil, že se účastní „zpravodajských porad v rámci této úřadovny (francouzské zpravodajské služby ve Vídni – poznámka autora) a spolurozhoduje o věcech agenturních a organizačních".[58]

Rozhodující okamžiky „verbovky" se měly odehrát při setkání s Moretovou v kavárně v prvním, tehdy mezinárodním obvodu Vídně, jehož správa od 1. dubna 1952 přecházela na základě rotačního principu do sovětských rukou. Jako přesvědčovací argumenty (vedle souhrnné zprávy o celkové politické situaci ve světě) měly sloužit hlavně kompromitující materiály: záznam výslechu Pavla France na okresním velitelství StB v Mladé Boleslavi o jeho rozmluvě s Moretovou, seznam agentů francouzské tajné služby ve Vídni, který ji z bytu ukradl v lednu 1950 „Bob", a zprávy, jež od ní tento agent získal „následkem její sdílnosti". Podle plánu majora Bartoňka měl být na schůzce Moretové předán „krásně vypracovaný, výstižný a vyčerpávající" dopis obsahující „kategorické konstatování, že v zájmu boje za mír a výše uvedeného musí spolupráci přijmout." Dále měla být vyzvána, aby prozradila jména „nepřátel" v československých tajných službách, kvůli nimž spolupráci dříve odmítla, s ujištěním, „že budou ihned vhodnou formou likvidováni, resp. že tito se nikdy, i když by prozatím likvidováni býti nemohli, o její spolupráci s námi nedoví". Zároveň měla být vyrozuměna a uklidněna, že „likvidované" osoby „nebudou námi nezaslouženě a zbytečně tvrdě trestány", že „socialistické zřízení jim dává v pracovních táborech ... možnost

57 To zpočátku nebyl případ Františka Klimoviče, který se od poloviny roku 1951 stal pod krycím jménem „Třináct" mimořádně výkonným agentem Prahy v Rakousku. Tento člověk, který patřil k blízkým přátelům Moretové, byl pověřen, aby v rámci přípravy „verbovky" rozleptával její důvěru v západní společnost a aby zjišťoval její časový rozvrh a pohyb v jarních měsících roku 1952.

58 Všechny výše uvedené citace pocházejí ze spisu ÚDV-19/Vt-99, Návrh na získání ke spolupráci Moret[ové] Anity, krycím jménem Marion, z června 1954. (V rámci tohoto třetího návrhu byla soustředěna dokumentace k oběma předchozím návrhům, což vysvětluje zdánlivé neshody v datací citovaných dokumentů.) Za zpřístupnění spisu děkuji PhDr. Janu Kalousovi a Prokopu Tomkovi.

nápravy a převýchovy. Tím bych chtěl u ní dosáhnouti dojmu, že se nemusí báti odpovědnosti před svým svědomím apod.," kalkuloval Bartoněk.[59]

Počítalo se i s eventualitou, že Anita Moretová přijme spolupráci jen zdánlivě a francouzská služba ji pak využije pro svou zpravodajskou hru. Další stopy o akci však mizí a není zatím známo, zda se uskutečnila, případně s jakým výsledkem. (Bylo by to snad možné zjistit podrobným rozborem dochovaných agenturních zpráv z Rakouska z první poloviny padesátých let.) Ze zpráv o Moretové, které z Vídně přicházely i nadále, je zřejmé jen tolik, že československá vojenská rozvědka tehdy svého záměru nedosáhla.

Československé orgány se ovšem nevzdaly svých představ, že by ji mohly získat na svou stranu, respektive zneškodnit únosem do Československa. Po nezdaru vojenské rozvědky převzala iniciativu první správa ministerstva vnitra, tedy „civilní" rozvědka. Vycházela přitom dokonce z předpokladu, že Moretová by mohla být přeložena do pařížské centrály, čímž by se otevíraly lákavé možnosti. Jak víme, skutečnost byla trochu jiná a její úlohu v pražském zpravodajském ústředí zřejmě trvale přeceňovali.[60] Navíc v dubnu 1954 jí nadřízený Roger Prochat oznámil, že v důsledku „snížení stavu zaměstnanců francouzské zpravodajské služby v Rakousku" bude propuštěna ze zaměstnání.[61] V době, kdy československá rozvědka znovu hledala cesty k jejímu získání, tak vlastně již byla „mimo hru".

Anita Moretová nedokázala potlačit svou touhu po rodné zemi v korespondenci s příbuznými v Československu, kteří byli ovšem od počátku padesátých let pod dohledem Státní bezpečnosti. Její slova z jednoho dopisu určeného sestře si StB vyložila tak, že lituje odmítnutí spolupráce z roku 1950 a že si přeje opět se vrátit do Československa.[62] Příbuzní pod kontrolou StB jí odpověděli dopisem, který jí ve Vídni předal osobně „kádrový příslušník" československé rozvědky. Za těchto okolností se československá strana rozhodla nabídnout jí azyl, pokud nepřijme agenturní spolu-

---

59 *A MV ČR*, 302-209-3, Návrh plánu mjr. Bartoňka za získání A. Moret[ové] pro zpravodajskou spolupráci s vojenskou zpravodajskou službou v Praze, 18.3.1952. (Další koncepty tohoto plánu pocházejí z 22.4. a 28.4.1952.) Společně s Francem se měl akce zúčastnit Bartoněk a velitel 1. odboru vojenského zpravodajství A. Solfronk. Součástí výše uvedeného dopisu měl být „návrh vlastní spolupráce a podmínky spolupráce, tj. doba, do které by spolupráce přibližně trvala", a „doba, do které bychom jejím prostřednictvím pronikli do francouzské zpravodajské služby a event[uálně] do jiných zpravodajských služeb ... jakým způsobem bude nakonec ze spolupráce vyjmuta a jak by jí bylo umožněno, coby francouzské penzistce, usaditi se na území ČSR, a to beztrestně v okruhu svých příbuzných". (*Tamtéž.*)

60 Agent „Třináct" přitom například v říjnu 1952 do Prahy hlásil: „Sama neřídí žádné agenty, neboť v roce 1949 a 1950 byla mnohokráte napálena československými agenty, kteří se vetřeli do její důvěry, a proto jí byla odebrána práva, aby směla pracovati agenturně." (*Tamtéž*, 613409/MV.)

61 *Tamtéž*, V-4310/MV, protokol z výslechu A. Moretové ze 17.11.1954. Moretová se pak pokoušela najít zaměstnání u amerických okupačních úřadů.

62 Autorství dopisu a jeho smysl pisatelka výslovně potvrdila při svém „vytěžování" v Československu na podzim 1954. Přiznala, že se zabývala myšlenkou, „že uteču z Rakouska do Československa. V tomto směru jsem již také podnikla určité kroky." (Měla tím na mysli právě onen dopis.) Chtěla, aby ji synovec Pavel Franc opatřil vízum k cestě do Československa, s tím, že již v republice zůstane nastálo. Spoléhala přitom na intervenci svých příbuzných, kteří byli „téměř všichni členové KSČ". (*Tamtéž.*)

práci. A této perspektivě již Moretová nedokázala odolat. Dochovala se dokonce její vlastnoručně psaná několikastránková žádost vládě Československé republiky, datovaná „ve Vídni 23. října 1954", v níž „prosí o udělení politického azylu v ČSR". Mezi důvody, které ji k tomuto kroku vedly, uváděla, že „nechce již dále pracovat ve spojení se západním Německem proti svému lidu".[63]

Celá záležitost nicméně nebyla tak jednoznačná. Jisté je, že Anita Moretová trpěla steskem po vlasti, netajila se s ním a českoslovenští zpravodajci s tím kalkulovali. Ze zmíněné žádosti o udělení azylu v Československu plyne, že nabídku spolupráce odmítla a musela být zvolena druhá varianta. Zdá se však, že Moretová – přes svou zpravodajskou zkušenost – si svůj návrat do vlasti představovala poněkud naivně. Možná že spoléhala na své francouzské státní občanství a netušila, že se již z Československa nikdy nedostane. V tomto ohledu je tedy možno hovořit o jejím únosu, i když ve Vídni do automobilu, ve kterém seděl mimo jiné její synovec Pavel Franc, nasedla dobrovolně. Ostatně takové je i dobové hodnocení tohoto činu z pohledu zainteresovaných osob: „Po vyčerpání všech možností byla unesena do ČSR a zde po hloubkovém vyšetřování byla použita k veřejnému prohlášení proti francouzské rozvědce a Američanům."[64]

Krátce před Štědrým dnem, 21. prosince 1954, byla Anita Moretová propuštěna z vyšetřovací vazby. Poté co učinila zmíněné prohlášení, byla již snad ponechána v klidu, také kvůli svému nedobrému zdravotnímu stavu.[65] Její život se uzavřel 1. února 1965.

František Klimovič – nešťastná „Třináctka"

Zřejmě nejvýkonnějším československým agentem v Rakousku v padesátých letech byl lékař František Klimovič. Za války studoval medicínu v Německu, snad se zapojil do ilegální činnosti, a proto uprchl někam do okolí jugoslávského jezera Bled. Po válce pokračoval ve studiích v Bratislavě a dokončil je na vídeňské univerzitě. Ve Vídni pobýval zpočátku legálně na československý pas. V roce 1947 tam vstoupil do Klubu československých akademiků, který byl založen Františkem Šigutem, bývalým

63 Citováno podle spisu ÚDV-19/Vt-99.

64 „Poslední její získávání v r. 1954 bylo zakončeno jejím únosem do ČSR. Během jejího vyšetřování v ČSR nesdělila žádných významných poznatků u francouzské zpravodajské služby (sic!). Celá akce pak byla uzavřena veřejným prohlášením Marion." (Citováno podle spisu ÚDV-19/Vt-99, AS-1368, vyhodnocení I. správy MV z 25.11.1965 – tedy několik měsíců po její smrti). O případu A. Moretové se stručně zmiňuje a do širšího kontextu jej zařazuje Pavel Žáček ve studii: Odluky osob v padesátých letech: Únosy v režii československé Státní bezpečnosti. In: BABKA, Lukáš – VEBER, Václav (ed.): *Za svobodu a demokracii*, sv. 3: *Třetí (protikomunistický) odboj*. Hradec Králové, Ústav filozofie a společenských věd Univerzity Hradec Králové 2002, s. 118. Autorovi též děkuji za upozornění na další směr bádání a řadu faktografických a metodických postřehů.

65 Již ve zprávě o průběhu jejího vyšetřování z 28.10.1954 se uvádí: „Moret[ová] mluví dosti pomateně a nesouvisle, odbíhá od jednotlivých problémů. Běduje, že to dlouho nevydrží." (*A MV ČR*, V-4310/MV.)

vojákem wehrmachtu. Po únoru 1948 klub odmítl vydat prohlášení loajality k novému zřízení; ba naopak, stal se vlastně první skupinou protikomunistického odboje v cizině a vzal na sebe zpočátku starost o uprchlíky z Československa. Členové klubu, jako Jiří Zvonikov, Jaroslav Lukas, Bohumil Broum a další, prováděli jejich screening (je to celkem pochopitelné, klub disponoval aspoň skromným zázemím a kancelářskými prostorami). Kvůli machinacím s konzervami, které jim přidělovala Mezinárodní organizace pro uprchlíky (*International Refugees Organization* – IRO), o tuto pravomoc přišli a výslechy uprchlíků převzala především vídeňská ústředna americké vojenské kontrarozvědky.

Klimovič zatím bezplatně vykonával lékařskou praxi v nemocnicích a jako zdroj obživy mu sloužilo převaděčství, které opravdu ve velkém provozoval od podzimu 1949 do léta 1950. Spolu s Františkem Gajdou převedli v prostoru pohraničních obcí Lanžhot a Bernhardstahl na sto šedesát osob. (Ať už byla pozdější Klimovičova „kariéra" jakkoli odpudivá a odsouzeníhodná, nemělo by se zapomínat, kolika lidem, arci za úplatu, tehdy pomohli ke svobodě.) Úspěšnosti jejich počínání nahrávala i skutečnost, že z československé strany dosud nebyly na hranicích vybudovány žádné technické překážky. Sám Klimovič později přiznal, že „tato práce nebyla nijak v tuto dobu nebezpečná, ježto nějaká opatření jak na československých, tak na rakouských hranicích prakticky neexistovala".[66] František Gajda musel po Vánocích 1949 uprchnout z Československa, to však zatím jejich činnost nepřerušilo. Půl roku nato byl ovšem zastřelen na československo-rakouských hranicích. Klimovičem tato událost podle jeho vlastních slov hluboce otřásla a od té doby přestal ilegálně přecházet hranice. Navíc pro něj měla nepříjemné existenční důsledky v tom, že vídeňská úřadovna CIC ho podezírala ze zavinění Gajdovy smrti a přestala ho nadále úkolovat.[67]

Jeho rodina, novomanželka a malé dítě, se ocitla v hrozivé finanční tísni. Sám pracoval po vídeňských nemocnicích jako dobrovolník a nemohl jí poskytnout ani základní zajištění. A tak „prodávala jeho manželka mateřské mléko a za takto utržené peníze se živila se svým dítětem..." Tuto zprávu se dověděly orgány československého vojenského zpravodajství od agenta s krycím jménem „Anton", který se pohyboval v Klimovičově blízkosti. A Praha (či spíše Brno) pochopila, že se jí nabízí jedinečná příležitost. Klimovič sice už přímo zpravodajsky nepracoval, přesto však měl svou cenu, neboť byl informován „o tom, co jednotliví agenti a orgánové dělají, znal jejich styky a částečně spolupracovníky a úkoly"[68] (což nesvědčí o zrovna vysoké úrovni konspirace v tomto prostředí). Agent „Anton" Klimoviče pozval na konspirační schůzku na československém území a závdavkem mu vyplatil pět set šilinků. Schůzka s majorem Josefem Bartoňkem z brněnského divizního velitelství vojenského zpravo-

66 *Tamtéž*, 613409/MV, záznam rozhovoru s F. Klimovičem z 28.10.1952. (Číslo před lomítkem v archivní šifře znamená archivní číslo uloženého operativního svazku konkrétního člověka, zkratka za lomítkem označuje, která složka daný svazek vedla. V tomto případě se jedná o osobní agenturní svazek F. Klimoviče, zavedený ministerstvem vnitra.)

67 *Tamtéž*.

68 *Tamtéž*, 613409/MV, agenturní zpráva „Antona" ze 17.2.1953.

dajství se uskutečnila 24. června 1951 v Poštorné u Brna a trvala od deseti hodin dopoledne do půl třetí odpoledne. Nedávný převaděč československých uprchlíků zde podepsal vázací akt a přijal krycí jméno „Třináct".[69] Ke zdaru „verbovky" kromě finanční nouze jistě přispěla zmíněná distance ze strany vídeňské CIC, pocity odstrčení a zřejmě i nedocenění.

Pro československou vojenskou kontrarozvědku získal Klimovič velký význam jako vedoucí rakouské pobočky organizace Veritas, což byla z jejího pohledu vatikánská tisková a zpravodajská agentura zaměřená na Československo, jejíž římské ústředí vedl exulant Stanislav Koutník. Československé orgány byly navíc přesvědčeny, že Veritas vyvíjí špionážní činnost ve prospěch hlavního štábu Severoatlantické aliance a že vytváří opěrné body podél československých hranic, které slouží k vysílání agentů do vnitrozemí.[70] Kromě této zpravodajsky užitečné funkce byl Klimovič oceňován i pro své vazby na Stranu českých demokratických federalistů Vladimíra Pekelského. Jak už o tom byla řeč v souvislosti s případem Anity Moretové, „Třináctka" svou pražskou centrálu hojně zásobovala informacemi z vídeňské ústředny *Sécurité Militaire*. Byla však nasazena také proti orgánům vznikající západoněmecké vojenské rozvědky v Rakousku, které se zaměřovaly na Československo a zajímaly se výhradně o vojenské záležitosti, jako byla kupříkladu dislokace, velitelský sbor a morálka jednotek. Tomuto zpravodajskému úkolu přikládaly československé tajné služby zvlášť velký význam, neboť vycházely z poněkud paranoidní představy, že „celá západoněmecká zpravodajská služba pracuje v převzatých nacistických tendencích, všichni orgánové této služby jsou bývalí nacističtí vojenští zpravodajci, příslušníci gestapa a Sicherheitsdienstu, a hodlá aktivovat svou bývalou zpravodajskou síť ve střední a východní Evropě".[71]

Klimovičovo postavení v Rakousku se nicméně stále více komplikovalo, jak se z různých zdrojů vynořovalo a postupně znovu nabíralo na síle podezření, že je československým špionem.[72] Přesto za necelé dva roky, od konce června 1951 do konce března 1953, kdy byl přes sovětskou okupační zónu stažen do Československa v rámci ma-

---

69 *Tamtéž*, 302-272-2. Již na počátku Klimovičovy spolupráce byla zakódována téměř osudová chyba, která jen shodou okolností neměla pro něj tragické následky. Jiný československý agent pohybující se v blízkosti Klimoviče, který používal krycí jméno „Diversant", se totiž cítil ve svém významu pro pražskou ústřednu ohrožen jeho zverbováním, o němž se indiskrecí Bartoňka dověděl, neboť všechny své zprávy čerpal právě od Klimoviče. I ve vídeňských zpravodajských kruzích opakovaně mluvil o tomto svém podezření, takže zdejší ústředna CIC tuto informaci zprostředkovala svým francouzským kolegům. Klimovič pak byl společně s Moretovou vyslýchán, ale omyl v datu schůzky v Poštorné jej zachránil (i když podezření proti Klimovičovi se nikdy zcela nerozptýlilo). (*Tamtéž*, 613409/MV, agenturní zpráva „Antona" ze 17.2.1953.)

70 *Tamtéž*.

71 *Tamtéž*, 613409/MV, návrh na obnovu spolupráce s F. Klimovičem podaný v roce 1965 2. oddělením 3. odboru II. hlavní správy StB. V tomto duchu také jeho dalším úkolem bylo, „aby pronikl do nacistické vojenské zpravodajské skupiny Taube ve Vídni". Oproti tomu zprávy o Pekelském a jeho skupině podával prý jen „ze setrvačnosti" a nahodile.

72 Takové podezření vůči němu choval mimo jiné slovenský kněz Alfonz Verček, o jehož „likvidaci" proto uvažovaly sovětské vojenské orgány. Verčeka snad zachránila jen včasná emigrace mimo evropský kontinent.

sivní likvidace československé špionážní sítě v Rakousku,[73] „předal poznatky na cca 1500 osob, mezi nimiž byla velká řada nepřátelských agentů, kteří docházeli za špionážními úkoly do Československa. Na základě jeho zpráv bylo likvidováno na území Československa několik nepřátelských agentů."[74]

František Klimovič svou spolupráci se Státní bezpečností obnovil v roce 1965. V následujícím roce vycestoval s rodinou na návštěvu k rodičům své manželky do Rakouska (již dříve tam byl zřejmě několikrát vyslán se zpravodajskými úkoly) a této cesty využil k emigraci. Dle laskavého sdělení Pavla Žáčka zemřel 13. dubna 1981 v hlavním městě Ghany Akkře s pověstí lékaře-lidumila.

Vladimír Smrčina – od odborů k udavačství a zločinům

Vedle špičkového agenta Františka Klimoviče působila v československých tajných službách řada podivných, efemérních, ale neméně nebezpečných existencí. Jedním z těchto individuí byl již zmiňovaný Vladimír Smrčina.[75] Pocházel z Vitorazska a žil ve Velenicích, které byly po první světové válce rozděleny mezi Československo a Rakousko. Smrčinova zpravodajská, či spíše „špiclovská" kariéra byla podivná, plná nejasností a v porovnání s Františkem Klimovičem naprosto okrajová. To však neznamená, že by neuškodil mnoha lidem. Jeho případ je také zajímavý a svým způsobem snad charakteristický propojením konfidentské minulosti za německé okupace s dráhou komunistického agenta na počátku studené války. Smrčinův otec byl rescipientem Finanční stráže a jeho spolupráce s armádní zpravodajskou službou předmnichovské republiky jako by předznamenala i osud syna. Minimálně jeden otcův zpravodajský kontakt v Rakousku mu údajně též pomohl při získání falešného úředního potvrzení.

Vladimír Smrčina byl poměrně vzdělaný člověk, vystudoval reálné gymnázium a obchodní školu, kterou dokončil ve Vídni. Spisy ministerstva vnitra jsou však neúprosné a zaznamenávají jeho časný konflikt se zákonem, když byl v roce 1936 vyšetřován pro krádež ve středoškolské kantině v Praze-Dejvicích. Údaje se rozcházejí v tom, zda byl po maturitě v roce 1941 totálně nasazen jako „jednadvacátý ročník" či zda se přihlásil do říše dobrovolně. Po zaměstnání v Českém Krumlově přešel do závodů Hermann Göring Werke v Linci. Následující období Smrčinova života zřejmě do značné míry předurčilo směr, kterým se ubírala jeho poválečná kariéra, kdy se snažil (jako mnozí jiní) své prohřešky z válečných let zastřít avanturismem a brutál-

---

73 Viz spis ÚDV-19/Vt-99, Zpráva o stavu agentury a o činnosti prvního odboru Hlavní správy vojenské kontrarozvědky za měsíc březen 1953.

74 *AMV ČR*, 613409/MV, návrh na obnovu spolupráce podaný v roce 1965 2. oddělením 3. odboru II. hlavní správy StB. Na svědomí měl např. Františka Bossera (Bozera), odsouzeného v Československu na doživotí, Otilii Mückovou nebo A. Mlčkovského, který pracoval ve zpravodajské organizaci Taube ve Vídni a byl zde zatčen sovětskou kontrarozvědkou.

75 Údaje o Smrčinově životě viz *tamtéž*, Z-309; Z-310; 652592/MV (osobní agenturní svazek V. Smrčiny).

ními činy „spravedlivé odplaty" na Němcích v řadách „revolučních gard". Tato sice krátká, avšak zlomová epizoda stojí proto za pozornost.

Jeho život významně ovlivnila známost s dívkou, jejíž sestra, Ingeborg Fischerová, pracovala jako sekretářka u protektorátních „sjednocených" odborů, Národní odborové ústředny zaměstnanecké (NOÚZ), a to konkrétně u Spojovacího místa (*Verbindungstelle*) Úřadu říšského protektora k NOÚZ, které vedl Franz Seiboth.[76] S její pomocí nastoupil jako zaměstnanec odborové ústředny.[77] Nestal se však řadovým úředníkem. Po doporučení Franze Seibotha povýšil v roce 1944 do vedoucí funkce v Berlíně u Česko-moravského spojovacího místa při Úřadu pro pracovní nasazení Německé pracovní fronty (*Böhmisch-Mährische Verbindungstelle beim Amt für Arbeitseinsatz der DAF*).[78]

Když po válce stanul Seiboth před vyšetřovací komisí čestného soudu při Ústřední radě odborů (do níž se přetransformovala protektorátní zglajchšaltovaná NOÚZ), výslech se netýkal *a priori* Vladimíra Smrčiny, ale obecně záležitostí nedávné protektorátní minulosti. Seiboth při té příležitosti uvedl: „V žádném případě nikdo ze spojovacích úředníků českých neučinil u mne udání, které bych býval měl předati gestapu."[79] Ovšem již za týden, 23. srpna, tomu bylo zcela jinak. Seiboth se rozpomněl, že Smrčina udržoval spojení s nacionálněsocialistickou stranou a policií: „Smrčinu, který byl župním spojovacím vedoucím v Porýní, jsem sám nepřijímal, neboť tento tam byl dosazen přímo od organizace DAF. Po jeho přijetí jsem od jednoho Hauptsturmführera des Reichssicherheitshauptamtes[80] v Berlíně se dověděl, že Smrčina je velmi schopný člověk a že má spojení ke straně a k policii. Na podzim minulého roku jsem hovořil se Smrčinou, když tento mne navštívil v kanceláři, a tehdy mně

---

76 Tento sudetský Němec měl od roku 1942 jako říšskoněmecký ministerský úředník na starosti péči o české dělníky v říši, pracoval jako pověřenec německého státního ministra pro Čechy a Moravu pro péči o tábory (*Beauftragte des Deutschen Staatsministers für Böhmen und Mähren für die Lagerbetreuung*). Po válce byl zatčen, ale díky příznivým svědectvím spolupracovníků a dalších osob o jeho pročeském smýšlení (v Německé pracovní frontě byl údajně považován za čechofila) bylo řízení proti němu u mimořádného lidového soudu zastaveno. V roce 1947 byl odsunut do Německa, kde se v 50. letech stal sudetoněmeckým politikem a poslancem Spolkového sněmu. (*Tamtéž*, Z-10-10.)

77 Podle jiných údajů toto místo získal díky doporučení vedoucího spojovacího úředníka NOÚZ k Německé pracovní frontě (*Deutsche Arbeitsfront* – DAF) v Linci Františka Klátila.

78 Tento úřad, kterých bylo v říši několik, sloužil k vyřizování záležitostí českých dělníků nasazených na práci v říši. Měl řešit jejich stížnosti a požadavky, starat se o využití jejich volného času (zájezdy českých umělců, dar padesáti tisíc knih od ministra Emanuela Moravce) a zajišťovat ideologické školení (*Schulung*), tak aby bezproblémově a loajálně plnili své úkoly. (*Tamtéž*, 305-628-7.) Smrčina v Berlíně navázal intimní poměr s Jarmilou Vazačovou, tiskovou referentkou NOÚZ, která podléhala přímo Seibothovi a měla volný vstup do všech táborů pro české dělníky. Tyto zdánlivě soukromé a osobní záležitosti nejsou bez významu, jelikož právě ženy hrály ve Smrčinově zpravodajské (a udavačské) kariéře důležitou roli. (*Tamtéž*, 652592/MV.)

79 *Tamtéž*, 302-702-4, protokol z výslechu F. Seibotha (v přítomnosti předsedy čestného soudu Václava Havelky a tajemníka prezidia ÚRO Františka Vavřičky) ze 16.8.1945. ÚRO si vyžádala jeho výslech a předvedení z vazby u Komise pro vnitřní národní bezpečnost (KVNB).

80 Hlavní úřad říšské bezpečnosti (RSHA).

Smrčina vyprávěl, že tím, že získal dobré styky se stranou a policií, mohl také našim dělníkům hodně prospěti. Ačkoliv tato zpráva byla pro dělníky prospěšná, učinil Smrčina na mne velmi špatný dojem, o čemž jsem se v kanceláři také vícekráte vyjádřil. Pokládal jsem jej za potápku člověka, který učiní vše pro svůj osobní prospěch."[81]

Smrčina prý Seibothovi oznámil, že „dr. Siegmund" (z předchozího protokolu je zřejmé, že se jedná o Oldřicha Zikmunda, českého spojovacího úředníka v Gdaňsku) je komunista, „a žádal, aby Seiboth učinil udání gestapu. Současně žádal o opatření proti spojovacím úředníkům, kteří slibovali dr. Siegmundovi pomoc při vojenském organizování českých dělníků, aby mohli býti zapojeni k pomoci Rudé armádě po příchodu do Německa."[82] Smrčina Seibotha poté vyzval, aby ho představil SS-Standartenführerovi Ferdinandu Fischerovi,[83] který měl blízko ke Karlu Hermannu Frankovi. Byť se tato rozmluva udála až koncem války (v lednu 1945), Seiboth se obával následků, kdyby udavači nevyhověl, a Smrčinu k Fischerovi skutečně uvedl. Smrčina se pak nabídl, že pojede do Gdaňska, „aby celou záležitost vyšetřil na místě. Fischer souhlasil s tímto návrhem. Asi za týden se Smrčina vrátil s usvědčujícím materiálem" a Oldřich Zikmund byl zatčen a snad i popraven.[84]

Smrčina později svou činnost v roli exponenta Národní odborové ústředny zaměstnanecké a Německé pracovní fronty interpretoval jednoznačně ve svůj prospěch a tvrdil, že jen dbal o blaho nasazených českých dělníků v říši, a dokonce jim pomáhal uniknout domů. A jak bylo v jeho životě obvyklé, opět se přitom dovolával svědectví žen, speciálně sekretářek. Ingeborg Fischerová (po válce byla zaměstnána u denacifikačního oddělení americké vojenské kontrarozvědky v Linci a Smrčina uvažoval o jejím zpravodajském zneužití)[85] podle Smrčiny nenáviděla nacisty, protože její snoubenec byl kvůli ilegální činnosti vězněn v koncentračním táboře, a místo Seibothovy sekretářky získala jen díky přátelství s jeho manželkou. Měla přístup k důležitým razítkům a jedno mu dala spolu s papíry opatřenými úřední hlavičkou. „Pomocí těchto dokladů mi umožnila odchod v západním Německu nasazených Čechů, jimž jsem vystavoval na těchto úředních dokladech potvrzení, že jsou oprávněni k návratu do vlasti, protože v Německu továrny, ve kterých pracovali, byly při náletech zničeny.

---

81 *Tamtéž*, protokol z výslechu F. Seibotha z 23.8.1945. Ovšem tentokrát Seiboth nestanul před nezkušenými odboráři, ale byl vyslýchán 2. subkomisí při KVNB.

82 Jednalo se o tři blíže neurčené osoby: Löfelmanna z Halle, Mouchu z Frankfurtu nad Mohanem a Gaiera ze Stuttgartu.

83 SS-Standartenführer Ferdinand Fischer, původem sudetský Němec, působil mimo jiné jako pověřenec říšského komisaře pro upevnění „německví" v protektorátu, takže sloužil jako výkonný orgán K. H. Franka. K zajištění tohoto úkolu využíval možností, které mu dávala jeho funkce vedoucího Pozemkového úřadu (*Bodenamt*). Jistě měl blízko k německé Bezpečnostní službě (vykonával také kontrolu nad německými poradci v Kuratoriu pro výchovu mládeže). Po válce byl v Československu odsouzen k trestu odnětí svobody a v roce 1955 byl vyhoštěn, zřejmě jako agent StB.

84 *Tamtéž*.

85 V roce 1948 Fischerové nabídl, aby pracovala pro Československo, což předem neodmítla, bude-li jí pak umožněn návrat do vlasti. Smrčina rozvíjel dalekosáhlé plány, jak by bylo možné jejím prostřednictvím zajistit přístup k materiálům CIC a dokumentům o oživování nacistického podzemí v SRN.

Tímto způsobem jsem umožnil několika stovkám dělníků útěk z Německa. Podotýkám, že mezi nimi byli i lidé, kteří uprchli z vězení, a osoby hledané bezpečnostními orgány, jimž jsem vystavoval potvrzení pod falešnými jmény."[86] O své bezúhonnosti při výkonu funkce v Berlíně se Smrčina snažil přesvědčit vyšetřující orgány i s odvoláním na svědectví dalších osob.

Jiná závažná svědectví však naopak dokládala jeho vstřícné postoje vůči nacistům i pravděpodobnou spolupráci s jejich bezpečnostními složkami. František Prokop, bývalý vedoucí berlínské kanceláře NOÚZ, na něj v tomto smyslu po válce podal trestní oznámení, které se však údajně na ředitelství Státní bezpečnosti v Bartolomějské ulici v Praze ztratilo. Ve Smrčinův neprospěch po válce svědčil i Karel Fiala, jeho kolega ze spojovacího úřadu NOÚZ v Bochumi (později ve Schwerte), který tam byl přidělen z berlínské úřadovny v listopadu 1944.[87]

Hned po osvobození byl Smrčina na základě takovýchto výpovědí zaměstnanců NOÚZ obviněn ze spolupráce s gestapem a německou Bezpečnostní službou. Trestní řízení na svobodě proti němu vedla kriminální ústředna Sboru národní bezpečnosti v Praze, později je převzala trestní komise Ústředního národního výboru hlavního města Prahy. Rozsudek vynesla až po více než třech letech, 24. října 1948. Za styky s vyššími funkcionáři SS „způsobem urážejícím národní cítění a vzbuzujícím pohoršení" ho odsoudila na tři měsíce do vězení a k pokutě padesát tisíc korun. Za mírný verdikt jistě vděčil tomu, že se nenašly konkrétní písemné důkazy o jeho spolupráci s nacistickými tajnými službami (údajně mnoho takových dokumentů v posledních dnech války v ústředí NOÚZ sám spálil), pomohli mu však i jeho přátelé z Obranného zpravodajství, pro které tehdy již pracoval. Smrčina se navíc trestu úplně vyhnul. Jednak se na jeho činy vztahovala prezidentská amnestie, jednak v té době již ani nepobýval na území Československé republiky.

Zatímco proti němu běželo trestní řízení, Smrčina se na svobodě dopouštěl dalších kriminálních činů. Ještě předtím, v dubnu 1945, se připojil k partyzánskému oddílu

---

86 *Tamtéž*, 302-187-1, torzo Smrčinovy výpovědi z roku 1951 či 1952, kdy byl v Československu uvězněn.

87 „Po příjezdu do Bochumi jsem zjistil, že je p. Smrčina ve spojení s tamějším gestapem a SD. Užíval těchto styků, jak mi vyprávěl a jak jsem mohl pozorovati, ve prospěch našich krajanů. (...) Po příjezdu do Schwerte (od 20. listopadu 1944 do konce ledna 1945 byl Smrčina služebně v Praze a v Gdaňsku – pozn. autora) mi p. Smrčina vyprávěl, že byl v Danzigu ... a že společně s tamějším vedoucím spojovacího úřadu dr. Zikmundem sestavili provolání k českým dělníkům, aby vyčkali na svých místech do příchodu sovětských armád... Toto provolání prý poslali do všech táborů... Prozradil jsem panu Smrčinovi, že podobnou akci připravují s krajany na západě. (...) Před svým odjezdem do Prahy 15. 2. 1945 odešel pan Smrčina s příznaky záškrtu do nemocnice. 19. 2. jsem otevřel zásuvky stolu, v nichž měl svá akta. Při prohlídce těchto jsem nalezl protokol, jehož opisy byly, tuším, poslány gestapu v Danzigu, úřadovně říšského vedoucího SS v Berlíně a ing. Seibothovi do Prahy." (*Tamtéž*, 305-628-7, protokol z výslechu K. Fialy sepsaný na ÚRO 17.7.1945.) Fiala pak při policejním výslechu vyšetřovatelům reprodukoval obsah Smrčinova udání na Oldřicha Zikmnuda a uvedl, že se Smrčina zúčastnil i jednoho „zasedání" okrskových spojovacích činovníků a táborových důvěrníků, při němž se vyvíjela ilegální aktivita a poslouchal cizí rozhlas. Zikmund byl podle Fialova tvrzení na konci války popraven. (*Tamtéž*, protokol z výslechu K. Fialy na ředitelství SNB v Praze ze 4.6.1945.)

Praha a zúčastnil se květnového povstání (jako mnoho jiných, kteří donedávna udržovali úzké vztahy s okupanty). Přitom poskytl v bytě svého strýce úkryt Ingeborg Fischerové a dopomohl jí tak k útěku do Německa. Po skončení bojů se přidal k „revolučním gardám" a jako jejich „podporučík" odešel na Ústecko, kde spoluorganizoval násilné akce proti německému obyvatelstvu v Luďánkách, Horním Litvínově a Mariánských Radčicích. Účastnil se rabování, znásilňování a poprav. Podobně brutálním způsobem zneužíval své funkce velitele sběrného tábora v Mariánských Radčicích. Za tyto zločiny byl již v srpnu 1945 orgány Obranného zpravodajství zatčen a předán polnímu soudu, ovšem po čtyřech měsících byl zase propuštěn – snad také proto, že již měl dobré kontakty s Jiřím Sommerem a Emilem Bořikem z OBZ. (Ostatně jeho otec jako příslušník Finanční stráže „byl již před okupací v těsném styku s OBZ".)[88]

Po propuštění vykonával úřednické povolání v Tachově. Ovšem v roce 1947 byl znovu zatčen a za spáchané surovosti z léta 1945 ho tentokrát polní soud odsoudil k pěti a půl měsíci vězení. Následující etapa jeho života je obestřena nejistotou. Podle některých pramenů se právě tehdy, v září 1947, zavázal majoru Tichému ke spolupráci jako agent druhého oddělení hlavního štábu ministerstva národní obrany (tedy vojenské rozvědky) s pověřením získávat informace o uprchlých důstojnících a politicích v západních zónách Německa, kam měl být vyslán v březnu 1948.[89] Pochybnosti však vzbuzuje okolnost, že by měl plnit zpravodajské úkoly, aniž s ním bylo dohodnuto řádné spojení. Nabízí se tedy otázka, zda prostě Československo neopustil na vlastní pěst a zda se agentem rozvědky nestal až později. Uvažovat lze také o variantě, že do Německa odešel jako agent z pověření vedoucího Obranného zpravodajství Bedřicha Reicina s tím, že bude zpravodajsky „aktivován" až po určité době.[90]

O třicet let později, když Smrčina znovu vstupoval do služeb Státní bezpečnosti, se k této epizodě vyjádřil (ovšem jeho tvrzení je nutné brát s rezervou): „Sám k této činnosti uvádí, že do zahraničí byl vysazen formou ilegálního útěku. Jeho hlavním úkolem bylo proniknout do špiček poúnorové emigrace a odhalování (sic!) jejich činnosti proti ČSSR (sic!). Spojení do ČSSR (sic!) udržoval prostřednictvím spojek. Kromě toho byl též ve spojení s NKVD v Linci. Hlavní své působiště měl v Rakousku-Linci (sic!). Určitou dobu žil též v Baden-Badenu, kde byl verbován francouzskou

88 *Tamtéž*, Z-10-308. Smrčina svou činnost po osvobození bagatelizoval tvrzením, že s vědomím Bedřicha Reicina, se kterým se dvakrát sešel, „likvidoval mnohé nesnáze v severních Čechách". (*Tamtéž*, 652592/MV.)

89 *Tamtéž*, 652592/MV. O Smrčinově „angažmá" již od roku 1947 je řeč i v návrhu na obnovení agenturní spolupráce, který vypracovala v listopadu 1980 Krajská správa SNB v Českých Budějovicích. Jeho minulost byla více než dobrým doporučením: „Navrhovaný kandidát TS (tajné spolupráce – pozn. autora) má zkušenosti ze zpravodajské práce, které získal jako agent GŠ (generálního štábu – pozn. autora) a HS-VKR (hlavní správy vojenské kontrarozvědky – pozn. autora) v letech 1947–1953. Působil na území NSR a Rakouska, kde obsluhoval a řídil agenturu, kterou sám na území protivníka budoval." (*Tamtéž*, 14307/České Budějovice, osobní agenturní svazek V. Smrčiny.) Návrh spolupráce ze 17.11.1980 schválil náčelník Správy StB v Českých Budějovicích Zdeněk Wiederlechner, pozdější náčelník X. správy SNB, zabývající se bojem proti „vnitřnímu nepříteli".

90 *Tamtéž*, Z-10-308. Této eventualitě by napovídaly Smrčinovy opakované pokusy komunikovat z Rakouska právě s Reicinem.

rozvědkou a přišel do osobního styku s tehdejším šéfem francouzské zpravodajské služby v Německu..."[91]

Ať už se Smrčina do zahraničí dostal za jakýchkoli okolností, již v říjnu 1948 byl ve francouzské zóně Rakouska zatčen za zpronevěru a odsouzen na devět měsíců do žaláře.[92] Po svém propuštění v červnu 1949 se pokusil navázat kontakty s československými tajnými službami, dopadl však neslavně. Přes emigranta Antonína Dostálíka,[93] který se mu přiznal ke spolupráci se Státní bezpečností, zaslal v listopadu 1949 dva dopisy Bedřichu Reicinovi, v nichž žádal o navázání spojení a přidělení úkolů. Dostálík je ovšem před doručením nechal ofotografovat u místní ústředny americké vojenské kontrašpionáže, „z čehož vysvítá, že dubloval".[94] Na základě těchto dokumentů byl Smrčina 20. prosince 1949 zatčen. Později líčil, že k tomu došlo ve vídeňské kavárně, právě když se chystal zkontaktovat s jistým Reicinovým člověkem.[95] Skoro přesně za rok, 22. posince 1950, byl Smrčina zase propuštěn na svobodu, protože mu nebyla prokázána žádná konkrétní trestná činnost.

Svým uvězněním ovšem možná Smrčina unikl zase jiným nástrahám, které v kontextu tehdejších čistek v československém bezpečnostním aparátu mohly mít pro něj vážnější důsledky. Reicinův nástupce ve funkci šéfa vojenské kontrašpionáže generál Josef Musil potvrdil, že na podzim 1949 dostal Reicin dopis z Rakouska od jistého Smrčiny, který mu nabízel poznatky o americké a francouzské zpravodajské službě a jejich činnosti proti Československu a žádal o vyslání svého známého Jiřího Sommera, rovněž agenta vojenské rozvědky, jemuž by ve Vídni poznatky předal. Namísto toho bylo rozhodnuto Smrčinu vylákat do sovětské zóny Vídně, odkud měl být unesen právě za pomoci Sommera. Podle Musilových instrukcí byla Smrčinovi napsána odpověď, tento dopis však již nedostal a před únosem do Československa ho „zachránilo" zatčení Američany.

Po propuštění z vězení Smrčina spolupracoval s francouzskou zpravodajskou službou prostřednictvím Alexandra Matúše,[96] u něhož v Innsbrucku bydlel. Kromě toho udržoval spojení s vedoucím zpravodajské skupiny Taube Josefem Urbanem a jeho

---

91 *Tamtéž*, 14307/ČB.

92 Byl zatčen z podnětu hraběte Mansdorf-Pouillyho, kterému zprostředkoval prodej briliantového šperku, a peníze si ponechal pro vlastní potřebu. (*Tamtéž*, 652592/MV.)

93 Dostálík zřejmě uprchl do Rakouska někdy v polovině roku 1949. (*Tamtéž*, 302-351-31.) O jeho blízkých kontaktech s francouzským zpravodajským prostředím ve Vídni svědčí časté návštěvy Národního domu. (*Tamtéž*, S/2-164-21.)

94 *Tamtéž*, 652592/MV, agenturní zpráva z 22.3.1950. Dostálík údajně hned při úvodním screeningu ve vídeňské služebně CIC prozradil, že byl do Vídně vyslán jako československý agent.

95 *Tamtéž*. Smrčina tím patrně naznačoval Reicinovu „zrádcovskou činnost" a snažil se očistit od případného podezření, že od něj dostával úkoly, poté co byl šéf OBZ zatčen jako „nepřátelský agent". Jakmile byl Smrčina na jaře 1951 po ilegálním přechodu hranic na Slovensku zatčen, eskortě provázející ho z Bratislavy do Prahy vyprávěl, že se již nediví, že ho brzy po příchodu do Rakouska zatkli Francouzi a potom zase Američané, když byl Reicin odhalen jako zrádce, který byl ve spojení s cizí zpravodajskou službou.

96 Alexander Matúš zastával za války funkci vedoucího zpravodajského oddělení slovenské armády. Uprchl do Rakouska, stal se jedním ze zakladatelů Slovenského revolučního odboje v Mnichově a vytvořil zpravodajskou službu s cílem vytvořit podmínky pro obnovu samostatného slovenského státu. (*Tamtéž*, Z-651/5.)

zástupcem Heinrichem Fröhlichem, své služby poskytoval také americké vojenské kontrarozvědce. Na základě dostupných informací lze konstatovat, že za peníze byl Smrčina ochoten udělat cokoli, podával i vymyšlené zprávy a uváděl nesprávné prameny: „Pracoval prostě pro každého, kdo mu za jeho zprávy zaplatil."[97]

V lednu 1951 se Smrčina opět pokusil kontaktovat Bedřicha Reicina, a to prostřednictvím československého vojenského přidělence ve Vídni, ten však s celou záležitostí zřejmě nechtěl mít nic společného, a tak ani tentokrát Smrčina neuspěl. „Navázat kontakt" s československými službami se mu nakonec podařilo docela jiným, a možno říci poněkud traumatizujícím způsobem. Ve Vídni se již dříve seznámil s jistým Františkem Pokorným. Tento bývalý důstojník československé armády již od roku 1929 pracoval pro vojenské zpravodajství a v roce 1950 za nejasných okolností se v podobné roli dal do služeb komunistického režimu. Byl vyslán do Rakouska, kde navázal spolupráci s francouzskou a americkou zpravodajskou službou.[98] Záhy byl však s největší pravděpodobností odhalen a ocitl se po boku Vladimíra Smrčiny ve věznici CIC. Poté co byl stejně jako jeho mladší kumpán propuštěn na svobodu, přemluvil ho, aby společně „uprchli" do Československa.

Patnáctého března 1951 překročil Smrčina ilegálně rakousko-slovenskou hranici a vzápětí byl zatčen. Déle než rok strávil ve vyšetřovací vazbě, nakonec však nestanul před soudem, nýbrž znovu podepsal závazek k agenturní spolupráci. Chladně kalkulující komunističtí manipulátoři na něm především oceňovali, že se dobře orientuje v československém exilovém prostředí a jeho různých seskupeních, že má přehled o „umístění jejich archivů a zná ženy, které v těchto archivech jsou zaměstnány nebo k nim mají přístup, získal si jejich důvěru, měl s nimi styky milostného rázu a využíval těchto žen k získávání zpravodajských poznatků."[99] (Svými milenkami se ostatně často nechal vydržovat.) Během svého „vytěžování" Smrčina zřejmě vypověděl řadu zajímavých informací. Dnes z nich známe jen torzo. Dodnes aktuální jsou jeho údaje o Ladislavu Nižňanském,[100] který byl do Rakouska vyslán jako agent vojenské rozvědky, aby navázal styky se slovenským luďáckým exilem.[101]

---

97 *Tamtéž*, 652592/MV.

98 *Tamtéž*, V-2457/MV. Anita Moretová při svém „vytěžování" Státní bezpečností na podzim 1954 uvedla: „V létě 1950 byl mnou získán pro francouzskou zpravodajskou službu čs. uprchlík František Pokorný, bývalý major čs. armády. Během jednoho měsíce však vzniklo u francouzské zpravodajské služby proti Pokornému podezření, že je orgánem čs. zpravodajské služby, neboť Pokorný se nám legitimoval rakouskou legitimací Identitätskarte, která byla vydána předtím francouzskou zpravodajskou službou čs. uprchlíku Kochtovi. Na základě toho francouzská zpravodajská služba přerušila s Pokorným styk a mně Roger Prochat zakázal s ním se stýkat." (*Tamtéž*, V-4310/MV.)

99 *Tamtéž*, 652592/MV.

100 Ladislav Nižňanský byl příslušníkem slovenské armády a členem nechvalně proslulé protipartyzánské jednotky Edelweis, která se podílela na masakrech civilního obyvatelstva. Po útěku do zahraničí se mu podařilo vstoupit do služeb CIC a získat místo v archivu Rádia Svobodná Evropa. V poslední době se o něm začalo znovu mluvit v souvislosti s tím, že proti němu bylo ve Spolkové republice vzneseno obvinění z válečných zločinů.

101 „Od Fischerové jsem se dozvěděl všechny moje poznatky o činnosti americké tajné služby. Upozornila mě též na činnost škpt. Nižňanského, který byl vyslán hlavním štábem k provádění

Smrčina připouštěl, že za svého pobytu v Rakousku se choval „dobrodružně", a nabízel spolupráci jako formu pokání, aby tak „napravil svoje provinění z roku 1945".[102] Pětadvacátého března 1952, tedy po více než roce od svého zatčení, se stal spolupracovníkem Hlavní správy vojenské kontrarozvědky, byl propuštěn z vazby a pak vyslán do sovětské zóny v Rakousku, aby zde vybudoval agenturní síť. Záměry byly dalekosáhlé, snad až fantastické: „Vypracovati plán k vloupání se do budovy CIC a zmocniti se tam uloženého materiálu. (...) Možnost navázání spojení se skupinou rakouských kasařů, kteří by byli ochotni za odměnu na této akci pracovati. Jde o mezinárodní kasaře, kterým jde hlavně o zisk." Dále měl proniknout do zdejšího aparátu západních zpravodajských služeb nebo se s pomocí sekretářek, popřípadě kriminálních živlů zmocnit jejich materiálu, „který by byl vodítkem ke zjištění buněk na našem území". Druhým významným cílem jeho zpravodajského působení byl exil. Tak měl sledovat činnost slovenské Demokratické strany v Rakousku, řízené ze Švýcarska doktorem Glasserem-Skleněným, a zmocnit se jejího archivu „prostřednictvím kasařů z Vídně". K tomu účelu měl využít svých dřívějších znalostí zdejší slovenské politické emigrace, konkrétně zpravodajské skupiny Jozefa Vicena[103] a skupiny napojené na Ferdinanda Ďurčanského, která působila v tyrolském Kematenu pod vedením Alexandra Matúše. Stejně tak se uvažovalo o možnosti zmocnit se archivu „zpravodajské služby" exilové sociální demokracie v Rakousku, kterou zde budoval bývalý místopředseda Ústředního národního výboru v Brně Mirko Sedlák. Navíc měl Smrčina v Linci zorganizovat zpravodajskou buňku, s níž by pak pronikl do vedení nedalekého utečeneckého tábora ve Werscheidu. A konečně byl pověřen sledovat nepřátelské agenty a vypracovat plány jejich zneškodnění za případné pomoci sovětských soudruhů.[104]

Smrčina byl „vypuštěn" z opatrnosti jen do Linze, který se nacházel v sovětské zóně. (Hranice mezi americkým a sovětským sektorem probíhala Dunajem, strážnice stály na okrajích mostu vedoucího z hlavního lineckého náměstí.) Jeho pobyt v Rakousku měl být legalizován potvrzením o pobytu, jež mu měl vystavit starosta rakouských Velenic, který spolupracoval se Smrčinovým otcem pro vojenskou zpravodajskou službu předválečného Československa. Spojení bylo dohodnuto přes jeho příbuzného Jana Čurdu, který byl zaměstnán u ČSD v Českých Velenicích. Jako tip

---

zpravodajské činnosti na rakouském státním území, resp. zjištění činnosti první slovenské emigrace, kteroužto okolnost Nižňanský prozradil orgánům americké tajné služby, se kterými potom spolupracoval proti ČSR. Za tuto svoji činnost byl placen hlavním štábem, který mu zasílal tvrdé devizy." (*Tamtéž*, 302-187-1, torzo Smrčinovy výpovědi z doby jeho věznění.)

102 *Tamtéž*, 652592/MV.

103 Jozef Vicen se exponoval v Hlinkově mládeži, v době Slovenského národního povstání organizoval její zpravodajskou službu. V roce 1946 uprchl do Rakouska a začal spolupracovat se CIC, „pričom sa orientoval na odhaľovanie agentov komunistických tajných služieb. Roku 1948 koncipoval program Bielej légie ako hnutia svojpomoci obyvateľstva na ochranu ľudských práv proti komunistickému štátnemu teroru." V roce 1957 byl unesen agenty Státní bezpečnosti a odsouzen na 25 let do vězení. Propuštěn byl na amnestii v květnu 1968. Je autorem vzpomínkové knihy *Vo víroch rokov 1938–1988* (Bratislava, Lúč 1999), z níž pochází výše uvedená citace (s. 6).

104 *Tamtéž*, 652592/MV.

pro kurýrní spojení byl vybrán Josef Vocílka, vídeňský Čech, který měl být získán na základě dostatečného kompromitujícího materiálu.[105]

Celou síť budovanou Smrčinou, jež čítala údajně dvacet agentů, však americká vojenská kontrašpionáž záhy zlikvidovala. Československá strana ho (možná i pod dojmem tohoto nezdaru) znovu začala podezírat z neloajality a kvůli obavám z dekonspirace ho v roce 1953 odvolala do Československa. Ostatně nebylo možno vyloučit ani eventualitu, že již na jaře 1951 svou snahou dostat se do Československa plnil nějaký „provokační úkol některé z uvedených cizích zpravodajských služeb."[106] Tím prakticky Smrčinova činnost ve prospěch československé zpravodajské služby v zahraničí skončila. Po definitivním návratu do Československa působil ještě krátce na „domácí frontě", ale již v říjnu 1954 s ním byla spolupráce rozvázána.[107]

Smrčina poté pracoval v Praze a Českých Budějovicích v administrativních funkcích na střední úrovni řízení v několika průmyslových podnicích. V roce 1967 se stal funkcionářem jedné z nekomunistických stran Národní fronty. „Dle jeho informací přijal funkci proto, aby tuto stranu rozbil, po předešlých konzultacích s tehdejšími vedoucími funkcionáři Krajského výboru KSČ."[108] Počátkem osmdesátých let byl zaměstnán jako průvodce Čedoku v Českých Budějovicích, což skýtalo výhodné možnosti ke sledování západních turistů a jejich styků s československými občany. Jako by Smrčinu udavačství a vůbec svět tajných služeb neodolatelně přitahovaly, na podzim roku 1980 se Státní bezpečnosti upsal znovu (zřejmě potřetí). To už je však jiná kapitola.

Předešlý stručný náčrt metod práce a nepochybných „úspěchů" československé vojenské zpravodajské služby a Státní bezpečnosti (do níž byla začleněna jako vojenská kontrarozvědka) v prvních letech studené války v Rakousku je pouhým počátkem historického výzkumu na tomto poli. Jeho rozvinutí nemá význam jen pro dějiny tajných služeb, ale mohlo by přispět také k lepšímu poznání československého „třetího odboje". Likvidaci různých podzemních skupin, jež udržovaly kontakty v rakouském prostředí, a represe vůči lidem, kteří se na činnosti těchto skupin podíleli, lze totiž nejednou osvětlit právě na tomto pozadí. Většinou vůbec netušili, že jejich kroky jsou

---

105 O jeho povaze nevíme nic bližšího, neboť byl skartován. Údajně se nacházel v připojených dvanácti svazcích, do dnešních dnů z nich však zbyly pouhé dvě fiše. (*A MV ČR*, 652592/MV.)

106 *Tamtéž.* Sovětská strana se údajně domnívala, že Smrčina je agent-provokatér ve službách CIC.

107 Od roku 1953 byl nasazován do akcí v tuzemsku, ale zřejmě se příliš neosvědčil. Kontrolou bylo prý zjištěno, „že v podávání zpráv o svých stycích s objektem není přesný ... a byly zjištěny náznaky jeho pokusů odhalit metodu naší práce. (...) Dále bylo u něho zjištěno několik drobných podvodů v účtových vydáních a zpočátku přehánění intimnosti styku s manželkou objekta." (*Tamtéž*, 14307/České Budějovice, návrh na obnovení spolupráce s V. Smrčinou ze 17.11.1980.) Zhodnocení jeho poslední špionážní mise v Rakousku z odstupu téměř třiceti let vyznívá rozporně: „Zasílal hodnotné zprávy. Dne 8.10.1954 s ním byla spolupráce ukončena pro podezření z dublerství a provokace. Dle neprověřených poznatků měl pracovat s mjr. Matůšem z francouzské rozvědky a i s rozvědkou CIC." (*Tamtéž.*)

108 *Tamtéž.*

sledovány, kontrolovány, řízeny, nebo dokonce provokovány agenty režimu a že tak míří vstříc záhubě.

Nemůžeme vyloučit, že mnohé agenturní poznatky československých zpravodajských služeb byly klamné, že byly promyšlenou součástí zpravodajských her a zastíracích manévrů západní špionáže či kontrašpionáže, která své protivníky za „železnou oponou" naváděla na vedlejší stopu, zatímco své nejdůležitější záměry a operace dokázala před nimi utajit. V tom případě z mozaiky toho, co po sobě Státní bezpečnost v archivech zanechala, skládáme poněkud virtuální dějiny. Avšak i kdyby tomu tak bylo, tyto dějiny skutečně a tragicky poznamenaly stovky a tisíce konkrétních lidských osudů.

Akce „Kassel"

Příprava únosu Jana Vlčka v roce 1960

Prokop Tomek

Československý bezpečnostní aparát se únosy začal zabývat již po skončení druhé světové války, zvláště po únoru 1948 je pak vnímal jako cennou pracovní metodu. V počátcích studené války totiž bylo úkolem Státní bezpečnosti nepřítele buď eliminovat, anebo ještě lépe – využít a teprve pak zneškodnit. Úspěšně provedený únos prostě znamenal definitivní tečku za nepohodlnými zahraničními aktivitami odpůrce totalitního režimu a postupné získání důležitých informací o jeho působení i o činnosti jeho spolupracovníků. Cenné také bylo využití uneseného jako hlasatele cílených dezinformací pro zahraničí i obyvatelstvo doma. Mezi další důvody tohoto kriminálního činu patřila nepřímá výstraha, určená opět zahraničí i domovu, že nikdo si nemůže být jistý svým osudem. Státní bezpečnost únosy prokazatelně prováděla také v šedesátých letech, jejich návrhy pocházejí i z let sedmdesátých. Bez ohledu na sebevědomé plány Státní bezpečnosti však jejich realizace postupem času stále více závisela na zahraničněpolitické situaci. Únos určité osoby do Československa mnohdy přinášel kromě narušení zpravodajského prostředí i riziko zhoršení mezinárodních vztahů, které československé komunistické vedení v šedesátých letech i později většinou nechtělo podstupovat. Není ovšem známo, že by někdo uvnitř Státní bezpečnosti problematizoval únosy jako fenomén, který zcela jednoznačně překračoval hranici zpravodajské činnosti a potvrzoval tak vlastně pravý charakter politické policie ve službách totalitního režimu.

Únosy nejčastěji vykonávali přímo tajní spolupracovníci nebo i „kádroví" příslušníci československých zpravodajských služeb, někdy s pomocí spřátelených bezpečnostních složek. Například do roku 1955 prováděly únosy podle zadání z Československa samostatně sovětské okupační orgány v Rakousku a v Berlíně (zejména do postavení Berlínské zdi v roce 1961) či východoněmecké Ministerstvo státní bezpečnosti (*Ministerium für Staatssicherheit*), někdy i s pomocí uniformované Lidové policie (*Volkspolizei*). Dějištěm únosů byly snad ve všech případech státy sousedící s Česko-

slovenskem: Německá demokratická republika, Spolková republika Německo, Rakousko a Západní Berlín.[1]

Provedení únosu bylo buď „klasické" s použitím fyzického násilí (případně omámení drogou) a následným ilegálním převozem dotyčné osoby přes hranici do Československa, nebo spočívalo ve vylákání oběti na území ovládané komunistickými úřady (zejména do sovětské okupační zóny v Rakousku před rokem 1955 a do východní části Berlína před rokem 1961) a poté v jejím zatčení. Plánované a realizované únosy byly dílem všech zpravodajských složek Státní bezpečnosti, jejichž činnost nějakým způsobem přesahovala do zahraničí. Zejména se jednalo o zahraničněpolitickou rozvědku (první správa ministerstva vnitra), ústřední kontrarozvědný útvar (druhá správa MV a její předchůdce, první sektor velitelství Státní bezpečnosti), vojenskou kontrarozvědku a kontrarozvědný útvar pro kontrolu dopravy (pátá správa MV). Kromě termínu „únos" užívala Státní bezpečnost i pojem „odluka", který v žargonu tajné policie znamenal i tajné zatčení či konspirativní zadržení (například za účelem získání ke spolupráci) a opětné utajené propuštění.

Cílem provedených i plánovaných únosů byly osoby různého postavení a zaměření, zpravidla politicky či zpravodajsky aktivní, v prvé řadě pak činitelé zahraničního exilového hnutí. Asi nejznámější obětí z jejich řad se stal sociálnědemokratický politik Bohumil Laušman, unesený v prosinci 1953. Plánovány či navrhovány byly únosy slovenského separatisty Ferdinanda Ďurčanského či národněsocialistického politika a ředitele československého vysílání Rádia Svobodná Evropa Julia Firta. Na mušce se ocitli příslušníci zpravodajských struktur třetího odboje (za všechny jmenujme Jozefa Vicena) či uprchlíci před komunistickou perzekucí (například Josef Mašín). Terčem únosu se stávali i českoslovenští občané působící legálně v zahraničí a podezřelí z přípravy emigrace (československý konzul v Hamburku Josef Fořt na podzim 1950), cizí státní příslušníci, o které měly zájem spřátelené zpravodajské služby (provedený únos Nikifora Horbaňuka a nerealizovaný únos Stěpana Bandery), a přeběhlíci z komunistických politických nebo bezpečnostních struktur.

Právě jednomu z takových přeběhlíků je věnován následující text. Případ Jana Vlčka je pozoruhodný také tím, že za celá padesátá léta bylo zběhnutí z StB zcela ojedinělým jevem. Státní bezpečnost v tomto období byla ideologicky „očištěna" v dosti homogenní masu, v níž se nedařilo individualitám, jejichž myšlenkový vývoj by mohl končit „zradou" komunistického systému. Doba známých defektorů, jako byli příslušníci rozvědky Josef Frolík, Ladislav Bittman a další, nastala až po srpnu 1968. V tehdejší informační izolaci se o případu veřejnost pochopitelně nedozvěděla ani z oficiálních médií, ani například z vysílání Rádia Svobodná Evropa, kde by taková informace byla rozhodně vítaná.

---

1 Srv. ŽÁČEK, Pavel: Odluky osob v padesátých letech: Únosy v režii československé Státní bezpečnosti. In: BABKA, Lukáš – VEBER, Václav (ed.): *Za svobodu a demokracii*, sv. 3: *Třetí (protikomunistický) odboj*. Hradec Králové, ÚFSV Univerzity Hradec Králové 2002, s. 117 n.

Strmý vzestup a pád u StB

Jan Vlček se narodil 30. června 1920 v Leninsku-Omsku. Jeho rodiče byli českého původu a žili v Sovětském svazu do roku 1928, kdy se odstěhovali do Československé republiky. Za války se vyučil obchodním příručím, v letech 1942 až 1944 byl totálně nasazen jako dělník v Německé říši. Po příchodu Rudé armády na území Československa působil jako překladatel, tlumočník a řidič u majora NKVD Breniera v Brně. Dvacátého května 1945 vstoupil do Komunistické strany Československa, 17. července téhož roku se stal zaměstnancem telegrafní ústředny v Brně a od 30. června 1949 působil jako tajemník vedoucího Krajské správy spojů v Olomouci. Osmého září 1950 byl přijat ke Sboru národní bezpečnosti, po absolvování školy SNB v Brně byl zařazen ve funkci „výkonného orgánu" na Krajském velitelství Státní bezpečnosti (KV StB) v Olomouci. V roce 1951 se tam s mladším strážmistrem Vlčkem při jedné ze svých instruktážních cest setkal sovětský poradce Kosjanov, specializovaný na problematiku takzvaných ukrajinských nacionalistů. O dvanáct let později o tom zanechal svědectví přítomný pracovník KV StB Alois Formánek: „...do kanceláře vstoupil soudruh, který nás chvíli poslouchal a poté se přidal do rozhovoru v ruštině. Představil se jako mistržm. Jan Vlček a počínal si velmi sebevědomě. Na dotaz, kde se naučil rusky, Vlček vyprávěl, že jeho otec se dostal do Ruska s čs. legiemi, oženil se tam, žili (pokud se nemýlím) v Novosibirsku, a když mu byly 4 roky, vrátili se zpět do Československa. Jeho maminka, že je původem Ruska. S. Kosjanov tehdy řekl, že z této oblasti pochází, že ji dobře zná, byl rád, že se sešel s bývalým krajanem, a Vlčka pozval na večeři. V průběhu večeře Vlček vyprávěl anekdoty a chlubil se, jak úspěšně pracuje, jak realizoval jeden případ, ve kterém dopadl agenta, apod. Nakonec se s. Kosjanov ptal, zda by nechtěl jít pracovat do Prahy. Vlček byl nadšen."[2]

K 15. červenci 1951 byl Vlček přemístěn do Prahy na první sektor velitelství Státní bezpečnosti. Mezi úkoly jednoho z jejích nejdůležitějších útvarů patřilo zamezovat činnosti západních zpravodajských služeb (i neutrálních států), zejména Němců a Rakušanů podezřelých ze špionáže či takzvaných ukrajinských nacionalistů. První sektor například kontroloval zahraniční dopravní spojení, cizinecké hotely, Ministerstvo zahraničí ČSR, diplomatické a kulturní mise cizích států. Jeho zvláštní referáty se zabývaly odhalováním agentů-chodců (kurýrů) a mrtvých schránek. Pro verbování zadržených agentů-chodců ke spolupráci se Státní bezpečností byla zřízena při prvním sektoru ve Wintrově ulici v Praze-Bubenči v listopadu 1951 věznice s přísně konspirativním režimem.

---

2 *Archiv Ministerstva vnitra ČR*, Praha (dále *A MV ČR*), fond H (Operativní svazky – historický fond), svazek 3, inventární jednotka 785, s. 66, Záznam Aloise Formánka ze 17.1.1963, Východní emigrace – dodatek k záznamu z 19.12.1962 – Příchod Vlčka na Východní emigraci. Alois Formánek (1924–?), původním povoláním modelář dřeva, 1.11.1948 přijat k SNB, 22.12.1953 náčelník 1. oddělení V. zvláštního odboru MV, 1.8.1954 zástupce náčelníka V. zvláštního odboru, 1.4.1955 náčelník 1. oddělení 6. odboru III. správy MV, dále ve funkci náčelníka oddělení a staršího referenta v rámci III. (od roku 1964 II.) správy MV, 28.2.1979 odešel do důchodu v hodnosti podplukovníka.

O dva měsíce později, 17. října 1951, vydal tehdejší velitel Státní bezpečnosti podplukovník Jaroslav Hora rozkaz zřídit v rámci prvního sektoru pracovní skupinu „Východní emigrace". Vlček obdržel funkci zástupce velitele a působil rovněž jako tlumočník poradce Kosjanova. A 28. května 1952, kdy z rozkazu velitele StB byl vytvořen sektor (či samostatné oddělení) „Východní emigrace" (VM), stanul Vlček v jeho čele. Zcela jednoznačně za strmou kariérou Vlčka, který se za krátkou dobu po přijetí k SNB vyšvihl z pozice řadového příslušníka krajského velitelství Státní bezpečnosti do funkce náčelníka jedné z jejích centrálních součástí, stáli sovětští poradci.[3]

Počátkem padesátých let považovalo vedení Státní bezpečnosti problematiku „východní emigrace" za závažnou. Podle tezí obsažených například ve „Směrnici o práci po linii VM na odděleních a referátech při KV StB" ze srpna 1952 nepřerušily ukrajinské „buržoazněnacionalistické organizace" a „bělogvardějské formace" ani koncem druhé světové války svou dlouholetou činnost na území Československa. Nyní údajně vyvíjely „podvratnou činnost" proti Sovětskému svazu a jeho satelitům pod řízením zpravodajských služeb USA a Velké Británie z území Spolkové republiky Německo. Ze západního Německa prý byli vysíláni agenti k budování zpravodajských a převaděčských kanálů a ozbrojené skupiny k páchání teroristických činů. Na území Československa měli tito agenti využívat místní „nacionalistické živly", zvláště pak československé občany ukrajinského nebo ruského původu.[4]

Není divu, že operativní agenda „východní emigrace" byla nejen řízena, ale dokonce i přímo realizována sovětskými poradci, a to údajně s přímým svolením Klementa Gottwalda. Na samostatném oddělení prvního sektoru velitelství StB trvale působili dva poradci, kteří nezávisle na československé straně řídili vlastní agenty a prováděli „operativní rozpracování". Poradci dokonce přímo vedli i podřízená oddělení krajských správ StB. Výsledky činnosti StB v problematice „východní emigrace" byly však více než hubené. Nejrozsáhlejší akce „Škorpioni", které se Vlček aktivně účastnil, byla zcela vykonstruovaná. Aktéři byli k doznání své údajné ilegální činnosti nuceni a někdy i získáni ke spolupráci během až několikatýdenních tajných vazeb (takzvaných odluk). Při této akci bylo pražskou centrálou i krajskými správami StB v Brně, Olomouci, Bratislavě, Košicích a Karlových Varech „rozpracováno" více než padesát osob. A výsledek – již v roce 1955 musela být akce ukončena.[5] Opět svědectví Aloise Formánka, tehdy jednoho z Vlčkových podřízených, přibližuje konkrétní vliv poradců na metody používané tímto útvarem Státní bezpečnosti: „Když byla ... výpověď [jednoho z kandidátů tajné spolupráce] přeložena, zavolal si mne s. Dacenko a v přítomnosti Vlčka mně vytýkal, že jsme verbovku neudělali dobře, že je to ounovec,[6] a vyptával se, jak jsme při verbovce postupovali a proč nám členství v OUN nepřiznal. Když jsem mu to vysvětlil, říkal, že tak verbovky nacionalistů nelze dělat, že oni v SSSR provádějí verbovky jinak. Vysvětloval mně, že ukrajinského nacionalistu je třeba

3 *Tamtéž*, personální spis Jana Vlčka, s. 46 n., 62 n., 84.

4 *Tamtéž*, fond 310 (Velitelství StB), karton 34, inv. jedn. 26.

5 *Tamtéž*, fond H, sv. 8, inv. jedn. 405, s. 140–142, Návrh na ukončení akce „Škorpioni", 6. odbor III. správy MV, 24.11.1955.

6 Slangový výraz pro člena Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN).

verbovat aspoň měsíc. Zpočátku ostře, postavit otázku, a když se nepřiznává, třeba ji 100 i 300x opakovat a zůstat na takové otázce třeba i tři dny a ve výslechu nepokračovat. Zpočátku je třeba i křičet. Když se taková osoba začne přiznávat, odvést ji na chatu nebo do nějaké reprezentační místnosti, aby měla všechno pohodlí, vyslýchat ji třeba jen již 4 hodiny denně, provádět její výchovu a nechat jí čas na vlastní zabavení v čtení, poslechu zpráv ap. Reprezentačně takovou osobu stravovat. Když jsem mu odporoval, že nám nikdo odluku nepovolí na dobu jednoho měsíce a [že] způsob postavení otázky a u této stát [sic!] – takový způsob že se u nás neprovádí a sám jsem něco podobného neprováděl, zdůrazňoval mi, že jinak ukrajinské nacionalisty neodhalíme, na ty že se musí tvrdě a vytrvale. Vlček s tím plně souhlasil a tlumočil mi jeho poučení, jako bych s. Dacenkovi nerozuměl. Poté s. Dacenko řekl, abychom připravili na měsíc nebo asi na měsíc odluku Nevrlého,[7] že věc prohovoří s Antonem (tím myslel náměstka ministra [plukovníka Prchala]), a ten nám takovou odluku schválí. Tak se skutečně stalo. Způsob výslechu a jeho postup (jak je výše uvedeno) Nevrlého byl potom podrobně stanoven s. Dacenkem a Vlčkem."[8]

Po reorganizaci Státní bezpečnosti pod novým ministrem vnitra Rudolfem Barákem byl Vlček 22. prosince 1953 jmenován náčelníkem pátého zvláštního odboru ministerstva vnitra (samostatný odbor Východní emigrace – problematika ukrajinských nacionalistů a bělogvardějců) v hodnosti nadporučíka. Ve funkci setrval pouhé čtyři měsíce. Během krátké doby se totiž stal terčem kritiky svých podřízených, kteří poukazovali na údajné negativní charakterové vlastnosti i nedostatečné odborné znalosti, a dokonce na Vlčkovo údajné podceňování nebezpečnosti ukrajinských emigrantů na území Československa. Kritika vyvrcholila písemnými vyjádřeními podřízených k jeho práci, která shromáždil Vlčkův zástupce poručík Antonín Oplištil[9] a 16. března 1954 je zaslal náměstkovi ministra vnitra plukovníkovi Antonínu Prchalovi. Oplištil dokonce navrhoval přeřadit Vlčka na manuální práci, aby „se stykem s dělníky jeho charakter napravil". O dva dny později byl Jan Vlček usnesením kolegia ministra vnitra odvolán z funkce s tím, že definitivně bude z ministerstva vnitra propuštěn za půl roku po dočasném přeřazení na neoperativní úsek. Podle personálních dokladů bylo Vlčkovo přeřazení na druhý odbor ministerstva vnitra (cenzura pošty) k 1. dubnu 1954 změněno na umístění ke Krajské správě ministerstva vnitra v Žilině. Již 31. května 1954 byl uvolněn „na vlastní žádost"; zachované personálie však uvádějí jako důvod údajně zamlčené kádrové závady z doby války a odbornou neschopnost.[10]

---

7 Boris Nevrlý, klíčová postava akce „Škorpioni". Především na základě jeho vynucených výpovědí se celá akce rozvinula.

8 *Tamtéž*, sv. 3, inv. jedn. 785, s. 68–69, záznam Aloise Formánka ze 17.1.1963 „Příchod Vlčka a k případu škorpioni".

9 Antonín Oplištil (1920–?), původním povoláním číšník, k SNB přijat 8.6.1945, 15.2.1953 starší referent oddělení Východní emigrace, 1.11.1953 zástupce náčelníka oddělení Východní emigrace (resp. V. zvláštního odboru MV), 1.4.1954 náčelník V. zvláštního odboru MV, 1.4.1955 zástupce náčelníka odboru III. správy MV, 1964 starší referent II. správy MV, 31.12.1976 odešel do důchodu v hodnosti podplukovníka.

10 *Tamtéž*, personální spis Jana Vlčka, s. 16–38.

Z Prahy se Vlček 29. října 1954 i s rodinou v rámci osidlování pohraničí přestěhoval do Jaroslavic u Znojma. Prakticky vzápětí poté, 1. listopadu, odešel po údajné manželské hádce z domova. Nikdo z jeho rodiny se s ním již nikdy nesetkal. Podle šetření Státní bezpečnosti se mu pomocí dřevěného sušáku na seno podařilo přelézt drátěný zátaras pod elektrickým proudem na státní hranici s Rakouskem. Následujícího dne útěk potvrdilo nalezení Vlčkova psa na rakouské straně hranic, usmrceného elektrickým výbojem z hraničního zátarasu.[11]

Plánování únosu z psychiatrické léčebny

Státní bezpečnost poté z iniciativy pátého zvláštního odboru ministerstva vnitra prošetřovala jeho příbuzné a známé a sledovala jeho manželku Boženu. Na dalších opatřeních se podílel a posléze je zcela převzal první odbor Krajské správy ministerstva vnitra v Hradci Králové, neboť Vlčková byla i s dětmi koncem listopadu 1954 z Jaroslavic vystěhována do Kněžiček v okrese Poděbrady a v březnu 1955 se pak sama přestěhovala do Chlumce nad Cidlinou. Vyšetřování defekce Jana Vlčka a opatření k minimalizaci jejích následků vedla Státní bezpečnost jako akci s krycím názvem „Pes". Na Boženu Vlčkovou byl nasazen tajný spolupracovník s krycím jménem „Marie" (vlastním jménem Oldřich Kožíšek), řízený okresním oddělením ministerstva vnitra v Novém Bydžově, informace o ní poskytoval i tajný spolupracovník „Čingischán" (Radslav Kinský, narozený roku 1928), řízený Krajskou správou MV v Hradci Králové.

Cílem Státní bezpečnosti bylo Vlčka v zahraničí kompromitovat, vyvolat dojem, že byl vyslán, aby pronikl do západních zpravodajských služeb. Jakým konkrétním postupem toho chtěla československá bezpečnost dosáhnout, se nepodařilo zjistit. V době emigrace byl Vlček sice již civilistou, Státní bezpečnost však jeho útěk zcela jistě vnímala jako zběhnutí. Ovšem tehdy ani později se nepodařilo sehnat konkrétní důkazy o tom, že by své znalosti sdělil „druhé" straně.

Následujících šest let byl Jan Vlček nezvěstný, jen občasné náhodné a zcela nepotvrzené agenturní zprávy hovořily o jeho údajném pobytu v Latinské Americe či o vytěžování zahraničními rozvědkami. V rozporu s těmito poznatky je svědectví Josefa Frolíka, který Vlčka uvedl jako příklad úspěšného pronikání Státní bezpečnosti do zahraničních tajných služeb. Podle něj již měsíc po jeho útěku za hranice ve Státní bezpečnosti kolovaly první uprchlíkovy výpovědi u americké vojenské kontrarozvědky CIC (*Counter Intelligence Corps*). Na jejich základě pak Státní bezpečnost údajně zpracovávala plán protiopatření a poškození CIC.[12] Toto tvrzení nedávno vyvracel i ředitel odboru archivní a spisové služby Ministerstva vnitra ČR Jan Frolík. Navíc ovšem dodal, že jde o jediný případ, kdy se dochoval přímý písemný příkaz ministra vnitra Rudolfa Baráka k fyzické likvidaci člověka. Podle dostupných archivních ma-

---

11 *Archiv bývalé I. správy FMV*, Praha, registrační číslo (dále r. č.) 10082/306, 1. díl. Objektový svazek č. 10082 byl veden k problematice „nepřátelská emigrace".

12 FROLÍK, Josef: *Špion vypovídá*. Praha, Orbis 1990, s. 95–96.

teriálů však Barák vydal pouze předběžný souhlas k únosu, nikoliv k fyzické likvidaci; ten se v plánech akce „Pes" nikde výslovně nezmiňuje.[13]

V srpnu 1960 byla Československému červenému kříži v Praze nečekaně doručena žádost západoněmeckého Červeného kříže o sdělení adres manželky a matky Jana Vlčka. Jak z dopisu vyplynulo, byl v té době již dva roky hospitalizován v psychiatrické léčebně v obci Merxhausen, okres Wolfhagen, kraj Kassel, Spolková republika Německo. Pro kancelář Československého červeného kříže v Praze byl pravděpodobně rutinním krokem dotaz se žádostí o sdělení příslušné adresy na ministerstvo vnitra, spravující centrální registr obyvatel. Touto cestou se zřejmě dotaz dostal k druhé správě ministerstva, kde se jeho prověření okamžitě ujalo druhé oddělení (problematika britské sítě řízené ze SRN, Západního Berlína a Rakouska) druhého odboru.

Na schůzce 2. září 1960 byl svým řídícím orgánem nadporučíkem Antonínem Paterou k průzkumu psychiatrické léčebny v Merxhausenu instruován tajný spolupracovník StB s krycím jménem „Bruner", registrační číslo 5314.[14] Agent dostal za úkol obstarat informace o poloze nemocnice, vnitřním režimu, návštěvních dnech, možnostech přístupu, zabezpečení objektu a vycházkách pacientů. Měl vyfotografovat budovu (celek i detaily vchodů), pokusit se navštívit Jana Vlčka a zjistit podrobnosti o jeho zdravotním stavu, vycházkách a možnosti návštěv.[15] Charakter úkolů nasvědčuje tomu, že o únosu Jana Vlčka Státní bezpečnost uvažovala odpočátku. Spolupracovník vystupoval při návštěvě nemocnice 7. září 1960 „pod legendou" služební cesty do Spolkové republiky Německo, kdy jako by využil příležitosti a na přání známých Vlčkovy rodiny navštívil Jana Vlčka v Merxhausenu. Provedl nejprve velmi pečlivý průzkum okolí, pořídil požadovanou fotodokumentaci a přihlásil se u Vlčkova ošetřujícího lékaře. Lékař byl velmi vstřícný, právě on adresoval Červenému kříži prosbu o vyhledání Vlčkových příbuzných, jelikož od kontaktu s rodinou si sliboval zlepšení zdravotního stavu pacienta. „Bruner" se dozvěděl, že Jan Vlček byl do Merxhausenu přivezen v roce 1958. Téměř celé dva následující roky nekomunikoval, dorozumíval se jen posunky a byl velmi nedůvěřivý. Jeho nemoc byla pro lékaře záhadou, uvažovali, že by se mohlo jednat o nějaké chemické změny vyvolané v organismu uměle. Až krátkou dobu před agentovou návštěvou prý začal Vlček mluvit a jeho lékař přišel na myšlenku podpořit tento příznivý vývoj kontaktem s rodinou. O pacientově minulosti lékaři nic nevěděli, Vlček tvrdil, že ztratil paměť. „Bruner" dokonce mohl s Vlčkem mluvit a dozvěděl se od něj, že Vlček se před sedmi lety pohádal s manželkou a utekl do Rakouska. Ve Vídni byl krátce ve vazbě a odtud byl odvezen do Spojených států, kde strávil dva roky. Tam prý zažil jakousi katastrofu, pokusil se o sebevraždu (podřezal si žíly) a byl odeslán zpátky do Německa. Nejdříve byl hospitalizován v psychia-

13 PACNER, Karel: *Československo ve zvláštních službách: Pohledy do historie československých výzvědných služeb 1914–1989*, sv. 3: *1945–1961*. Praha, Themis 2002, s. 634 n.

14 Johan P. (1920–?), svazek zaveden 21.1.1957, r. č. 5314, původně zaregistrován anonymně, jen s datem narození, 15.3.1962 zapsáno do registru svazků pravé jméno. Užíval postupně krycí jména „Karl", „Bruner", od 29.2.1964 „Josef Weber". Svazek byl zaveden 3. oddělením 4. odboru II. správy MV, 16.7.1969 přeregistrován na Federální správě zpravodajských služeb, správa R, 2. odbor, r. č. 323.

15 *Archiv bývalé I. správy FMV*, sv. 4, r. č. 10082/306, s. 37–38, Záznam o schůzce, 2.9.1960.

trické léčebně ve Wiesbadenu, potom v „General hospital 97" ve Frankfurtu nad Mohanem a nakonec skončil v Merxhausenu. I pro ošetřujícího lékaře byly Vlčkovy informace nové. Podle agentova dojmu byl Vlček skutečně vážně nervově nemocný, působil dojmem člověka v neustálém šoku.[16]

O úspěšné návštěvě agenta „Brunera" v Merxhausenu byl náčelníkem druhé správy ministerstva vnitra plukovníkem Vladimírem Matouškem informován ministr vnitra Barák již 10. září 1960. Zprávu nazvanou stručně „Akce Kassel" uzavřel její zpracovatel, nadporučík Antonín Patera takto: „Opatření: Po upřesnění některých dalších detailů bude připraven a přiložen podrobný plán odluky Jana Vlčka a jeho dopravení do ČSSR." Na průvodním dopisu je rukou Rudolfa Baráka připsáno: „Podrobný plán eventuelní odluky mně ještě předejte! B."[17]

Následovalo rozpracování plánu „odluky" (únosu). Byli vytipováni vhodní tajní spolupracovníci a technické prostředky. Únos Jana Vlčka měl mít narozdíl od jiných akcí toho druhu neobvyklou formu. Tajní spolupracovníci druhé správy ministerstva vnitra se měli vydávat za pracovníky západoněmeckého Červeného kříže, s padělanými osobními dokumenty a zmocněním vyzvednout Jana Vlčka pod falešnou záminkou z nemocnice a převézt jej na území spřátelené Německé demokratické republiky. Tam ho měli odevzdat kádrovým příslušníkům druhé správy MV, kteří by jej pod kontrolou východoněmeckých partnerů převezli do Československa.

Podle nedatovaných a nesignovaných poznámek dochovaných ve svazku StB měli únos provést na území Spolkové republiky Německo tajní spolupracovníci druhé správy ministerstva vnitra s krycími jmény „Horst" (registrační číslo 11 800)[18] a „Vojta" (registrační číslo 3952).[19] Při akci měli být vybaveni falešnými západoněmeckými osobními doklady, řidičskými průkazy a „Horst" navíc i falešným průkazem generálního sekretariátu západoněmeckého Červeného kříže. Plánovaná odměna po úspěšně provedené akci měla činit pět tisíc marek pro „Horsta" a tři tisíce marek pro „Vojtu". Na území východního Německa měli únos zajišťovat příslušníci druhé správy ministerstva vnitra: kapitán Miroslav Návrat, zařazený ve sledovaném období v Berlíně jako náčelník tamní rezidentury druhé správy s krycím jménem „Redakce", dále starší referent druhého oddělení druhého odboru druhé správy nadporučík Antonín Patera a náčelník prvního oddělení (problematika úřadovny západoněmecké zpravodajské služby na území SRN a zpravodajské hry) sedmého odboru druhé správy kapitán Vladimír Kolář.[20]

---

16 *Tamtéž*, s. 39–43, Agenturní zpráva „Bruner".

17 *Tamtéž*, s. 95–98, Akce „Kassel" – zpráva.

18 Herbert S. (1917–?), zaregistrován 9.12.1960 pod r. č. 11 800 jako agent, krycí jméno „Horst". Původně registrován anonymně jen s datem narození, 28.4.1964 zapsáno do registru svazků pravé jméno. Svazek registrován u 3. oddělení, 4. odboru, II. správy. Ukončen 25.2.1965, obnoven 3.2.1967 u stejné součásti, znovu ukončen 20.12.1968, obnoven 3.3.1971 u 1. oddělení 9. odboru II. správy FMV jako r. č. 2455, definitivně uložen 28.2.1973.

19 Karel Průcha (1922–?), zaregistrován 20.10.1955 pod r. č. 3952 u 2. oddělení 7. odboru II. správy MV, později převzat 3. oddělením 4. odboru II. správy MV, krycí jméno „Vojta", svazek uložen 21.4.1963.

20 *Tamtéž*, s. 65 n., Zajištění akce a Technické zajištění a vybavení spolupracovníka „Horsta" a „Vojty".

Agenti „Horst" a „Vojta" do akce „Kassel" nakonec nijak nezasáhli a nebyl nalezen ani doklad o jakékoliv jejich instruktáži v této věci. Aktivně byl zapojen agent „Bruner", ovšem s jeho nasazením se počítalo jen ve fázi průzkumu prostředí při přípravě únosu, a nikoliv při vlastním provedení. „Bruner" byl v letech 1957 až 1973 jedním z cenných agentů druhé správy ministerstva vnitra působících na teritoriu Spolkové republiky Německo a Rakouska. Způsobem spolupráce, národností, sociálním původem i časovým obdobím, kdy poskytoval své služby StB, poněkud připomíná jiného velmi výkonného agenta druhé správy s krycím jménem „Karel", vlastním jménem Huberta Schiestla.[21] Ten vedl pod ochranou Státní bezpečnosti rozsáhlé „obchody" (ve skutečnosti pašoval přes hranici mezi Československem a Německem) a současně byl nasazován do desítek akcí včetně provedených únosů. „Brunerovým" motivem pro vstup do služeb StB byl právě strach z postihu za nelegální obchod. Rakušan „Bruner" – Johan P. – byl zaměstnán jako úředník ve Vídni a počátkem listopadu 1956 si přijel do Prahy „přivydělat". Devátého listopadu 1956 byl však zadržen příslušníky Veřejné bezpečnosti na Václavském náměstí, když se snažil rozprodávat zlaté mince, nakupovat brilianty, zlato a fotoaparáty. (Hodnota zabaveného zboží činila osmdesát tisíc korun.) Týden strávil ve vazbě a 19. listopadu 1956 byl v pokoji hotelu Ambassador v Praze získán ke spolupráci kapitánem Františkem Hereinem a nadporučíkem Dufkem, příslušníky třetího oddělení, zaměřeného na zbytky staré nacistické agentury, čtvrtého odboru druhé správy ministerstva vnitra nejprve pod krycím jménem „Karl", jež bylo změněno v nezjištěné době na „Bruner". Tři dny před zverbováním byl intenzivně vyslýchán a spolupráci přijal s vědomím své kompromitace protokoly z výslechů, v nichž Státní bezpečnost informoval o rakouských obchodnících dojíždějících do Československa, kteří údajně spolupracovali s americkými zpravodajskými službami nebo komunikovali s úředníky amerického velvyslanectví ve Vídni. Státní bezpečnost Johanu P. nabídla jako protihodnotu spolupráce možnost „legálních" obchodů v Československu, především dovozu úzkoprofilového zboží a surovin ze Spolkové republiky Německo. Dokonce mu byla vrácena část zabaveného zboží v hodnotě třiceti tisíc korun se slibem, že pokud budou jeho informace hodnotné, bude „odměněn" vrácením i zbylých věcí.[22]

O průběhu úspěšné spolupráce v době příprav akce „Kassel" informoval své nadřízené „Brunerův" „řídící orgán", nadporučík Antonín Patera (při styku s agentem používal krycí jméno „Vydra"). Její dosavadní výsledky pokládal za velmi dobré a „Brunera", jenž byl prověřován kontrolním vybíráním mrtvých schránek, hodnotil jako spolehlivého agenta. Veškeré zprávy předával písemně při schůzkách v Československu, kam legálně obchodně dojížděl téměř každý měsíc. Úkoly plnil v Německu i Rakousku. Poskytl například zprávy o pracovnících policejního prezidia ve Vídni a o policejním prezidentu rakouského ministerstva vnitra Holaubkovi, které byly předány první správě ministerstva vnitra. V době maďarské „protikomunistické" revoluce na podzim 1956 informoval o aktivitách maďarských uprchlíků ve Vídni

21 Viz ŽÁČEK, P.: Odluky osob v padesátých letech, s. 128–133.

22 *A MV ČR*, Zvláštní archiv operativních a vyšetřovacích svazků StB, archivní číslo (dále a. č.) 657 687 MV – r. č. 5314, Zpráva o průběhu verbovky, 19.1.1957.

a jeho sdělení byla předávána Ministerstvu vnitra MLR. „Spolupracovník byl používán do dnešní doby s úspěchem na provádění fotodokumentace a ustanovování objektů v zahraničí. Jeho pomocí byla řada nepřátelských objektů v zahraničí ustanovena a zadokumentována. V poslední době byl použit na sledování a ztotožnění nepřátelské agentury (STRAUCH, HÁJÍČEK). Dále je používán při spojení se zahraniční agenturou, kdy vybírá a plní mrtvé schránky po celém území NSR," psal spokojeně Patera. Svého spolupracovníka přitom charakterizoval jako „západního kapitalistického obchodníka, který svou pozici vybudoval na nelegálním obchodu s čs. ministerstvem vnitra, uložené úkoly plní vzorně a za každých podmínek, což je důsledkem toho, že je na MV existenčně závislý. (...) Vycházeje z jeho zpravodajských zkušeností, počítá se s jeho použitím jako jednoho partnera z dvojice zahraničních agentů, kteří budou používáni na vážné akce prováděné v zahraničí."[23] Spolupráce „Brunera" – od roku 1964 pod dalším krycím jménem „Josef Weber" – pak v dalších letech vskutku pokračovala, od roku 1967 však s klesající intenzitou, až byla 4. června 1973 i formálně ukončena.

Opatření připravovaná a prováděná Státní bezpečností v rámci akce „Kassel" mohou dát i obecnější představu o metodách uplatňovaných v jiných podobných případech. Dovídáme se o nich z nedatovaného plánu „Akce Kassel – postup":

„Zavésti PK [prověrku korespondence] na: manželku, matku a Merxhausen – provedeno dne 2. září;
zajistit foto Vlčka – provedeno;
zajistit speciálku [mapu] s okolím Merxhausenu – provedeno;
zajistit příjezd BRUNERA [do ČSSR] – provedeno telefonickým stykem;
připravit úkoly pro BRUNERA s cílem a) odejeti do NSR a zjistit pobyt Vlčka, b) jeho stav, c) režim budov, d) možnosti návštěv – provedeno, výsledek dne 7. srpna [?];
zajistit doklady na ČČK [Československém červeném kříži] – provedeno;
zpracovati dokument[ární] materiál – zpracováno [nečitelné];
zorganizovati schůzku s BRUNEREM za účelem jeho vytěžení – připraveno na 20. 10. u Brna;
vyžádati konzultaci a připraviti plán odluky Vlčka – připraveno, provádí se;
dle možnosti zorganizovati ještě jednu návštěvu BRUNERA v NSR – ... [?];
zajistit fotografie Vlčkovo [sic!] příbuzných pro utvrzení důvěry BRUNERA v NSR u Vlčka a vedení ústavu – ... [?];
zajistit odpověď přes ČČK, ev[entuálně] na jeho dopis domů – ... [?];
odeslán dálnopis k poslání rukopisu do Brna 5. 10. 1960."[24]

Ačkoliv se o formě provedení únosu v poznámkách nehovoří, již počátkem října o ní bylo rozhodnuto. K „vylákání" Jana Vlčka z psychiatrické léčebny měl být totiž použit falzifikát žádosti západoněmeckého Červeného kříže. Druhá správa ministerstva vnitra 5. října 1960 požádala čtvrtý odbor speciální techniky – zajišťoval výrobu

---

23 *Tamtéž*, a. č. 657 687 MV – r. č. 5314, Vyhodnocení spolupracovníka Brunera, 11.11.1960.

24 *Archiv bývalé I. správy FMV*, sv. 4, r. č. 10082/306, s. 73, Akce Kassel – postup. Rukopisem uvedeným v posledním bodě dokumentu se myslí rukopis Vlčkovy matky vylákaný k vyrobení falzifikátu jejího dopisu synovi.

falešných dokumentů – správy operativní techniky ministerstva vnitra (tj. 4. odbor IX. správy MV) o zhotovení tří kusů tiskopisu „Deutsches Rotes Kreuz". Fingovaná žádost měla znít na dvoudenní uvolnění Vlčka k osobnímu jednání komise zástupců Spolkového úřadu Červeného kříže a zástupců americké armády ve Frankfurtu nad Mohanem. Fiktivní komise měla rozhodnout o jeho předání jako cizího státního příslušníka k dalšímu léčení na náklady Rakouského červeného kříže. Na návrhu textu dosud chybělo jméno údajného zástupce západoněmeckého Červeného kříže, který měl Vlčka vyzvednout.[25]

Podle „Návrhu na provedení kontaktu v NSR" z 1. listopadu 1960[26] měl „Bruner" ještě jednou navštívit Vlčka, aby znovu detailně ověřil režim v léčebně, získal důvěru vedoucího lékaře a zjistil, zda si lékař pamatuje spolupracovníkovo jméno. Měl také prověřit, zda je možné Vlčka vylákat na vycházku nebo ven až k autu. Agent měl být vybaven rakouskými doklady na jméno Gerhard Petrasch, s datem narození 10. října 1920.

Druhá návštěva agenta „Brunera" 30. listopadu 1960 v Merxhausenu dopadla z hlediska československé bezpečnosti špatně. Vlčkův zdravotní stav se totiž mezitím silně zhoršil. Vedoucí lékař tuto skutečnost přičítal především tomu, že po „Brunerově" návštěvě nepřišel žádný dopis od rodiny. Z obavy z dalšího zhoršení dokonce mu již ani nepovolil nové setkání s Vlčkem. Navíc „Bruner" zjistil, že lékař si poznamenal podrobnosti o jeho minulé návštěvě včetně jeho jména. Proto již jen provedl dodatečný průzkum okolí léčebny a odjel.[27]

Zhoršený přístup k Janu Vlčkovi a možné zvýšení pozornosti personálu léčebny proto asi vedly k tichému odstoupení od plánované akce. V lednu 1961 třetí oddělení druhého zvláštního odboru ministerstva vnitra (cenzura pošty) sice ještě vyrobilo falzum dopisu Kláry Vlčkové, opatřené razítkem „Jaroslavice" (ve skutečnosti bydlela v Brně), který nesl datum 9. leden 1961. Podle návrhu kapitána Patery z 20. prosince 1960 mělo být totiž s Vlčkem „vyvoláno" fingované písemné spojení. Dopis měl také legalizovat „Brunerovu" návštěvu v Merxhausenu a této situace se pak mělo využít k dalším nespecifikovaným operativním opatřením.[28] Zda byl dopis odeslán, není známo. Případnou reakci ani jakékoliv další rozhodnutí příslušníků druhé správy ministerstva vnitra o postupu ve věci únosu Jana Vlčka nebo o zrušení tohoto záměru se totiž nepodařilo objevit.

Dohra

Dvacátého března 1963 odeslal náčelník druhé správy ministerstva vnitra plukovník Viktor Hladný ministru vnitra Lubomíru Štrougalovi „Zprávu o zjištění pobytu Vlčka". Klára Vlčková se totiž v roce 1963 obrátila na Ústřední výbor KSČ se žádostí

25 *Tamtéž*, s. 67–68, Návrh textu na formulář „Deutsches Rotes Kreuz" a překlad do němčiny.
26 *Tamtéž*, s. 86–91, Zajištění akce.
27 *Tamtéž*, s. 76–79, Agenturní zpráva, „Bruner", 8.12.1960.
28 *Tamtéž*, s. 84, Návrh fingovaného dopisu Vlčkovi do NSR.

o vysvětlení zmizení svého syna. Hladný ve zprávě zrekapituloval stručně vývoj případu a současně s ohledem na Vlčkův zdravotní stav navrhl, aby byl prostřednictvím Červeného kříže přepraven do Československa. Ke zprávě současně přiložil návrh dopisu Kláře Vlčkové, určený prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ Antonínu Novotnému, kde se v rozporu se skutečností uvádělo, že od útěku Jana Vlčka do zahraničí není československým úřadům známo místo jeho pobytu. Postup navrhovaný Hladným ale z nezjištěných důvodů nebyl schválen.[29]

Vlčkovým případem se kromě druhé správy zcela samostatně zabývala i první správa ministerstva vnitra (rozvědka). Materiály akce „Pes" i akce „Kassel" se také dochovaly právě v operativním svazku bývalé první správy Federálního ministerstva vnitra. Pozoruhodná je skutečnost, že rozvědka s kontrarozvědkou vůbec nekoordinovala svou činnost. Podle analýzy akce „Pes", vypracované příslušníky operativní skupiny odboru zahraniční kontrarozvědky (šestý odbor) první správy ministerstva Topinkou a Horákem s datem 9. prosince 1964, nebyl poznatek o pobytu Jana Vlčka v psychiatrické léčebně v Merxhausenu v materiálech první správy vůbec doložen, a dokonce podle nich ani neodpovídal skutečnosti! Analytikové rozvědky v době zpracování tohoto textu o akci „Kassel" nebyli vůbec informováni a o pobytu Vlčka v Merxhausenu se dozvěděli až z dopisu náčelníka druhé správy Hladného ministru vnitra z března 1963! V analýze se hovoří o řadě opatření, jež byla v letech 1954 až 1958 podniknuta s cílem zjistit místo Vlčkova pobytu a eventuálně jej kompromitovat v zahraničí. Všechny provedené kroky byly negativní nebo přinášely jen neověřitelné poznatky. Celou akci „Pes" měla řídit první správa ministerstva vnitra a její čtvrtý (germánský) odbor 14. prosince 1962 navrhl svazek akce[30] uložit do archivu. Další návrh, tentokrát na zrušení svazku a zničení uložených materiálů, vypracoval 5. května 1964 patnáctý archivní odbor. Ve vyhodnocení zmíněná analýza k otázce případných „aktivních opatření" k osobě Jana Vlčka uvádí: „Od emigrace PSA uplynulo již 10 let. Podle materiálů je zřejmé, že PES vypovídal a řekl zřejmě vše, co znal. Hmatatelně se jeho informace vůči nám neprojevily. Tato otázka nebyla také v podstatě v průběhu opatření, která proti němu byla prováděna i později, hodnocena a zkoumána. Jde především o formy a metody práce – znalost agentury – znalost orgánů MV a organizace MV [–,] i když nesporně musela [sic!] být využity. Z tohoto hlediska uplynulých 10 let značně zastírá oprávněnost aktivních opatření proti PSU z tohoto hlediska. Oprávněnost práce na PSU je dána tím, že jde o zrádce, který by měl být potrestán."[31]

Analytici správy rozvědky se tedy zamýšleli nad tím, co se jinde neobjevilo ani náznakem. Proč vlastně měl být Jan Vlček unesen? O jeho využití či spolupráci se západními zpravodajskými službami Státní bezpečnost nic nevěděla. Vzhledem k tomu, jak se nad ním od roku 1954 „zavřela voda", pravděpodobně pod kontrolou zpravodajských služeb v zahraničí opravdu byl. V Československu nebyl Vlček odsouzen, a to

29 *Tamtéž*, s. 106–108, Jan Vlček – zpráva.

30 V analýze je tento svazek I. správy označován jako archivní svazek 8000, registrační číslo není uvedeno.

31 *Tamtéž*, s. 109 n., PES – AS 8000 (I. správa MV), 9.12.1964.

ani v nepřítomnosti, a kromě trestného činu opuštění republiky nebyla otázka jeho případné trestní postižitelnosti vůbec jednoznačná. Spornou zůstává účelnost únosu z hlediska zájmů zpravodajské služby. Úspěšnou i neúspěšnou akcí by byl reálně ohrožen produktivní agent druhé správy „Bruner", který navštívil pod pravým jménem dvakrát Merxhausen. Únos by mohl zkomplikovat i zahraničněpolitickou situaci Československa. Stanovisko vedení Státní bezpečnosti k těmto otázkám však archivní materiály neprozrazují. Ještě na přelomu let 1964 a 1965 se případný návrat Jana Vlčka řešil na úrovni pracovníků západoněmeckého a Československého červeného kříže pod skrytým operativním dohledem druhé správy ministerstva vnitra, jednání však nevedlo k žádnému závěru. V září 1965 pak ještě druhá správa ověřovala nedaleko Kasselu údajnou Vlčkovu adresu. V dalších desetiletích československé úřady předstíraly, že o jeho osudu nic nevědí.

Jméno Jana Vlčka se nakonec objevilo v přehledu „zájmových osob" projektu „Vlast". V letech 1966 až 1968 tento projekt z popudu KGB připravoval referát „Zrádci" v rámci sedmého odboru (Služba zvláštního určení) první správy ministerstva vnitra. Spočíval ve vytvoření metodiky a následném postihu takzvaných zrádců, tedy některých osob odsouzených za trestné činy proti republice (vyzvědačství, velezrada atd.) z řad odborníků, příslušníků armády a StB, respektive jejích tajných spolupracovníků, kteří se vyhnuli postihu odchodem do exilu. Jako metoda jejich postihu měla sloužit totální diskreditace, získání ke spolupráci, únos do Československa za účelem jejich potrestání, dokonce i fyzická likvidace. Mezi prvními vytipovanými osobami byl vojenský a letecký přidělenec na československém velvyslanectví ve Washingtonu a současně rezident vojenské rozvědky major František Tišler (akce „Truhla"), který odešel z ambasády v roce 1959 a dal se k dispozici americkým úřadům, dále sovětští defektoři Jurij Nosenko (akce „Nil"), Petrov, Pjotr Děrjabin (akce „Brunet") a také Jan Vlček. Práce na projektu byla ukončena pravděpodobně v dubnu 1968, do té doby se kromě zpracovávání metodiky jen zdlouhavě vyhledávaly některé „zájmové osoby" ve Spojených státech. Vlček byl pouze zanesen do seznamu možných cílů, v rámci akce „Vlast" proti němu nebylo podniknuto žádné opatření.[32]

Jan Vlček zemřel 31. května 1993 ve Frankfurtu nad Mohanem. Jeho rodině se jej přes opakované pokusy nepodařilo vypátrat. Do roku 1989 veškeré snahy sabotovalo ministerstvo vnitra, které se pravděpodobně obávalo, že pokud by se příbuzní setkali, dokázali by pochopit události z roku 1960 a odhalit tehdejší hru Státní bezpečnosti, případně agenta „Brunera". Po roce 1989 již setkání blokoval snad jen nepružný mechanismus byrokratického aparátu. Dotaz Vlčkova syna podaný v roce 1990 zodpověděl totiž Český červený kříž až 5. prosince 1994 (!), tedy rok a čtvrt po smrti Jana Vlčka.

Osud Jana Vlčka není jen příběhem jednoho z nedokonaných zločinů komunistické Státní bezpečnosti, ale i ukázkou manipulací a lží užívaných totalitním režimem ve vztahu k vlastním občanům.

---

32 *Tamtéž*, r. č. 12 320, „Vlast".

Materiály

Mezi námi čekisty

Spolupráce politické policie ČSSR a NDR v letech 1970–1989

Tomáš Vilímek

Činnost politické policie v obou státech se stala tématem nepřeberného množství knih a dílčích studií. Zejména německá historiografie vyprodukovala řadu publikací, které se zabývají problematikou Ministerstva státní bezpečnosti (*Ministerium für Staatssicherheit* – MfS)[1] a jeho rolí v mocenských strukturách.[2] Rovněž o československé Státní bezpečnosti, jež byla složkou Sboru národní bezpečnosti a v období „normalizace" podléhala Federálnímu ministerstvu vnitra, vyšla řada prací, které se věnují zejména její organizační struktuře, ale i jiným otázkám.[3] Na první pohled

---

1 Samotné ministerstvo bylo ustaveno Zákonem o vytvoření Ministerstva státní bezpečnosti (*Gesetz über die Bildung eines Ministeriums für Staatssicherheit*) z 8.2.1950. Jak zní první paragraf tohoto zákona, došlo k přeměně Hlavní správy ochrany národního hospodářství (*Hauptverwaltung zum Schutze der Volkswirtschaft*) na samostatné ministerstvo, které postupem času, zejména pod vedením Ericha Mielkeho, převzalo veškeré pravomoci „v boji s vnitřním a vnějším nepřítelem". Pro MfS se běžně v hovorové němčině užívá i pojem „Stasi", který v sobě implicitně obsahuje negativní postoj uživatele k této instituci. Ve vědeckých publikacích se však většinou užívá plného názvu ministerstva či zkratky MfS.

2 Za všechny alespoň několik příkladů: FRICKE, Wilhelm Karl: *Macht, Strukturen, MfS intern: Auflösung der DDR-Staatssicherheit*. Köln/R., Wissenschaft und Politik 1991, 208 s.; GILL, David – SCHRÖTER, Ulrich: *Das Ministerium für Staatssicherheit: Anatomie des Mielke-Imperiums*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1993, 526 s.; GIESEKE, Jens: *Mielke-Konzern: Die Geschichte der Stasi 1945–1990*. München, Deutsche Verlag-Anstalt 2001, 287 s. Zejména poslední z autorů publikoval množství příspěvků k tématu MfS. Na internetových stránkách Úřadu spolkového pověřence pro dokumentaci Státní bezpečnosti bývalé NDR (*Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen der Staatssicherheit der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik* – BStU) je možné najít vyčerpávající bibliografii. Srv. *www.bstu.de/bibliothek/bibliografie/*. V češtině zatím vyšly jen ojedinělé příspěvky: viz ENGELMANN, Roger: Funkční proměny Státní bezpečnosti. In: *Soudobé dějiny*, roč. 7, č. 1–2 (2000), s. 122–137.

3 Mnohé z těchto příspěvků byly otištěny ve sbornících Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu nesoucích název *Securitas Imperii*. Pozornosti by neměly ujít rovněž práce Pavla Žáčka, jako např. *Přísně tajné: Státní bezpečnost za normalizace. Vybrané směrnice a metodické*

zřetelná disproporce mezi dostupnými materiály o MfS a StB – a to nejen publikací, ale i archivních pramenů – je specifickým problémem, se kterým se musí v současné době vyrovnat každý badatel zabývající se touto tematikou. Záplava titulů na německé straně nám však současně nabízí vodítko, jak dokazují například studie pracovnice Oddělení vzdělávání a výzkumu (*Abteilung Bildung und Forschung*) BStU[4] Moniky Tantzscherové.[5]

Smyslem tohoto příspěvku není předložit čtenáři chronologický vývoj obou státněbezpečnostních složek, nýbrž na základě prostudovaných materiálů MfS, uložených v BStU a v Archivu Matthiase Domaschka v Berlíně, nastínit formy vzájemné spolupráce, které měly v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století pro obě složky prioritní význam. Studii nelze chápat jako souhrnné pojednání o všech formách spolupráce či jako dějiny československé a východoněmecké politické policie v tomto období. Ve skutečnosti se jedná o první pokus systematicky zpracovat tuto problematiku a autor si je velmi dobře vědom nutnosti dalšího výzkumu. Na druhé straně však množství prostudovaných materiálů dovoluje nejen identifikovat jednotlivá oddělení, která se podílela na této spolupráci, ale umožňuje i rekonstruovat jejich činnost a přihlédnout k jejich významu. Rozsáhlejší zhodnocení dopadu činnosti Státní bezpečnosti na životy lidí v Československu či NDR však zatím není v silách autora této studie.

Spolupůsobení (*Zusammenwirken*) MfS a StB mělo velmi různorodé formy a zahrnovalo širokou škálu problémů, od předávání údajů o oboustranně zajímavých osobách, které se nějakým způsobem zapojily do aktivit údajně režimu nebezpečných, přes informace o ekonomické, ekologické či sociální situaci po dohody řešící nezákonné narušování hranic a výměnu zadržených, případně likvidování pašeráckých band. Stranou pozornosti nezůstal ani poštovní styk a radioamatérské vysílání.[6]

---

pokyny politické policie z let 1978–1989. Praha, Votobia 2001, 269 s.

4 Toto oddělení, sídlící přímo v budově BStU v Berlíně, má na starosti komplexní výzkum historie Stasi a pořádá také pravidelné odborné semináře.

5 Zvláště je třeba zmínit dvě studie, které mapují spolupráci tajných služeb ČSSR a NDR v oblasti ochrany hranic a tzv. Systému sjednocené evidence, v jehož rámci si vyměňovaly informace o občanech obou států: TANTZSCHER, Monika: *Die verlängerte Mauer: Die Zusammenarbeit der Sicherheitsdienste der Warschauer-Pakt-Staaten bei der Verhinderung von „Republikflucht"*. Berlin, BStU 1998, 161 s. V přílohách je zde otištěno několik smluv ze 70. a 80. let o vzájemné výměně zadržených osob a zajištění „bezpečnosti" turistů při vzájemných zájezdech do ČSSR či NDR; WEGMANN, Bodo – TANTZSCHER, Monika: *SOUD: Das geheimdienstliche Datennetz des östlichen Bündnissystems*. Berlin, BStU 1996, 104 s.

6 Při sledování poštovních zásilek si obě instituce pravidelně vyměňovaly informace o dopisech občanů svých zemí. Měly tak například přehled o mínění Čechoslováků, kteří během dovolené v NDR ve svých dopisech vyjadřovali sympatie k Rádiu Svobodná Evropa. V jednom z nich (z března 1988) stojí: „Bijte je, lumpy, ať se snaží blafovat lidi sebevíc, to není jenom inteligence, ale i prostí dělníci, kteří tu hloupou komedii zvanou přestavba, glasnosť atd. dříve či později pochopí." Viz *BStU*, MfS, Abteilung X, 1688, list 4 (111). – Archiv BStU se vyznačuje tím, že byl veden pro účely MfS, a v současnosti je zachováno jeho původní strukturování na jednotlivá oddělení. V záznamu o uložení dokumentu za zkratkou „BStU" tedy následuje vždy označení příslušného hlavního oddělení a „nižšího" oddělení, následující číslo má pak význam signatury, jež umožňuje vyhledání dotyčné složky. Pokud se složka skládá z více kartonů, je uvedeno ještě

Objektem zájmu, vzájemné korespondence a případně dalšího „rozpracování" (*Aufarbeitung*) ze strany Stasi a StB se mohl stát kdokoli. Obě bezpečnostní služby si totiž pečlivě vedly a vyměňovaly evidenci o všech osobách, které se třeba zcela náhodně setkaly s někým, kdo byl již tak či onak sledován.[7] Zvláštní pozornosti se ovšem těšili především aktéři takzvané politicko-ideologické diverze (*politisch-ideologische Diversion* – PID). Podle slovníku MfS, který byl vydán za účelem sjednocení dosud používaných pojmů poprvé v lednu 1970 a jehož poslední korektura byla provedena v roce 1985, spočívala PID v „rozkladu socialistického vědomí ... v podrývání důvěry širokých vrstev obyvatelstva k politice komunistických stran a socialistických států, v inspirování k antisocialistickým způsobům chování".[8] V terminologii MfS se sice objevuje tento pojem již v roce 1958 a StB jej užívala zejména od poloviny šedesátých let, nicméně opravdu masivního užití se dočkal až v druhé polovině sedmdesátých let v reakci na měnící se politické klima ve světě.

Od represe k rozkladu

Dříve než přikročíme k rozboru činnosti těch oddělení MfS, která nejčastěji vstupovala do bezprostředního kontaktu s StB, je nutné upozornit na základní charakteristický rys ve vztahu politické moci NDR k vlastním občanům od poloviny sedmdesátých let. Podobně jako v Československu nastal i v NDR v důsledku helsinského procesu odklon od represe běžné v padesátých letech, která nejednou obnášela i fyzickou likvidaci „nepřátel státního zřízení". Ačkoli i v druhé polovině sedmdesátých let či v letech osmdesátých docházelo nadále k politickým procesům a užívání násilí zcela nevymizelo z praktik MfS a StB, jejich aparát kladl hlavní důraz na předcházení opozičním aktivitám a snažil se prostřednictvím celoplošné kontroly společnosti odhalit v předstihu záměry oponentů. Vedle prevence zejména v NDR vystoupila do popředí metoda „rozkladu" (*Zersetzen*), která spočívala v systematickém zneužívání poznatků z oblasti psychologie. Oponenti tak byli vystaveni četným nátlakovým opatřením, která měla sloužit k jejich profesní i osobní diskreditaci. Cílem bylo izolovat dotyč-

patřičné číslo svazku. Číslo v závorce vychází z číslování zavedeného v rámci archivního pořádku BStU; nemá tedy nic společného s vlastní archivní prací MfS, používá se však pro jednodušší vyhledání dokumentu.

7 Jako jeden příklad za všechny je možné uvést následující šetření z roku 1983. Po návratu z letní dovolené v ČSSR několik východoněmeckých občanů bylo vyslýcháno v souvislosti se slečnou Lenkou, která pracovala nedaleko Prahy v jednom z četných kempů. Jako recepční s nimi celkem přirozeně navázala kontakt, ovšem podle informace StB, která došla na 10. oddělení MfS v Berlíně 1.7.1983, se jednalo o osobu, jež se snaží organizovat mezinárodní spolupráci v oblasti dodržování lidských práv, a tudíž „bojuje proti komunistickým režimům v socialistických zemích". Vzájemná korespondence v této věci pokračovala do podzimu 1983, kdy byla dotyčná na základě udání Maria z Freitalu, který dobrovolně předal její dopis se stanovami nově vznikající punkové skupiny The high human ultra punk (H.H.U.P), 7.9.1983 zadržena. Viz *BStU*, MfS, HA XX/AKG (Auswertungs- und Kontrollgruppe), 5899, list 1–78.

8 SUCKUT, Siegfried: *Das Wörterbuch der Staatssicherheit: Definitionen des MfS zur „politisch-operativen Arbeit"*. Berlin, BStU 1993, s. 323.

ného člověka od jeho přátel a pracovního kolektivu, podlomit jeho sebedůvěru či rozšířit pověsti o jeho údajné spolupráci s politickou policií.

„Změněná represivní praxe měla nejen vnitropolitické příčiny, nýbrž je zapotřebí ji odvozovat rovněž ze zahraničněpolitických ambicí Honeckera," píše autorka jedné z nejnovějších knih zabývajících se konkrétními důsledky „rozkladných opatření" pro jednotlivé osoby berlínské opoziční scény.[9] Ačkoliv vývoj v obou zemích byl v té době spíše protichůdný – zatímco Honeckerův *Zick-Zack-Kurs* procházel až do vyhoštění písničkáře Wolfa Biermanna na podzim 1976 svou liberalizační fází, v Československu se „normalizátoři" bezohledně snažili vypořádat s „nezdravými" silami –, musely bezpečnostní složky reagovat na změny v mezinárodní politice. Režimy v Praze i východním Berlíně se snažily vylepšit svůj mezinárodní kredit v souvislosti s politikou uzavírání bilaterálních smluv se západními státy na počátku sedmdesátých let, musely se přizpůsobit sovětské propagandistické strategii „boje za mír" a brát v úvahu prosazování konceptu lidských práv v mezinárodním měřítku. Na setkání tajemníků pro mezinárodní a ideologické otázky ústředních výborů komunistických stran v Praze v červenci 1984 přesto vyjádřil šéf východoněmecké propagandy Kurt Hager přesvědčení, že „se politicky vyvíjejí mocenské poměry v náš prospěch".[10]

„Dnešní nátlak má formy jemnější a vybranější, a i když existují politické procesy ... reprezentují už jen hrozbu krajní, zatímco hlavní váha je přenesena do oblasti nátlaku existenčního," psal Václav Havel v otevřeném dopise Gustávu Husákovi v dubnu 1975,[11] čímž trefně charakterizoval tehdejší situaci. Režimu šlo skutečně zejména o „sebepacifikaci"[12] jeho odpůrců a fyzická likvidace disidentů, byť mnozí z nich byli vyšetřováni a někteří mladí a neznámí zaplatili dokonce svou aktivitu i v osmdesátých letech životem, byla již ojedinělým jevem.[13] Tento přístup je patrný například ze zprávy o poradě funkcionářů bezpečnostních služeb obou zemí konané od 23. do 25. února 1977, na níž referoval vedoucí československé delegace soudruh Stárek

---

9 SCHLIEMANN-PINGEL, Sandra: *Zersetzen: Strategie einer Diktatur.* Berlin, Robert-Havemann-Gesellschaft 2002, s. 88.

10 Podle jeho názoru bylo zapotřebí sledovat zejména dva hlavní cíle: kontinuálně uplatňovat „vojenská protiopatření v naší společné mírové politice" a přesvědčit světové veřejné mínění, že v případě konfliktu dojde k zániku civilizace. Viz *Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR in Berlin-Bundesarchiv* (*SAPMO-Barch*), signatura DY 30/40476, fond ZK SED, Kurt Hager: Rede aus der Beratung der Sekretäre für internationalen und ideologischen Fragen der ZK von Bruderparteien sozialistischer Länder, Prag 9.7.1984, list 3–4.

11 HAVEL, Václav: Dopis Gustávu Husákovi. In: TÝŽ: *O lidskou identitu: Úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979.* Praha, Rozmluvy 1990, s. 9–49, zde s. 22.

12 Vilém Prečan v roce 1981 popsal celkem pět základních rysů „reálného socialismu". V rámci druhého z nich upozorňuje na změnu funkce teroru, který přestal být nástrojem masové fyzické likvidace nepohodlných osob, jako tomu bylo v 50. letech. Srv. PREČAN, Vilém: Kultivační a průzkumný význam Charty 77. In: TÝŽ: *V kradeném čase: Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993.* Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1994, s. 206–222, zde s. 207–211.

13 Asi nejznámější obětí v tehdejším ČSSR byl Pavel Wonka, který ve věku pětatřiceti let zemřel 26.4.1988 ve věznici v Hradci Králové. Obdobným případem v NDR byla smrt Matthiase Domaschka 12.4.1981 ve vyšetřovací vazbě v Geře, které předcházely dva výslechy. Ne náhodou nese archiv, v němž jsou soustředěny materiály o východoněmecké opozici, právě jeho jméno.

o opatřeních provedených v souvislosti se vznikem Charty 77. Nejenže jednotliví signatáři byli podrobeni výslechům a vůči osmi z nich bylo zavedeno trestní řízení. Mnohé chartisty postihly i jiné způsoby šikany, jako „odebrání řidičského průkazu, povolení k honitbě, odebrání telefonu ... [povolení] k výměně pracovního místa, odebrání státních vyznamenání a [znemožnění] povýšení či otevření možnosti vycestovat z ČSSR".[14] Smyslem všech těchto opatření, která ve své vynalézavosti zacházela ještě mnohem dále (jak dokazují například vzpomínky Václava Havla na takzvané NP neboli neznámé pachatele),[15] bylo „izolovat nepřátelské elementy a znemožnit jejich kontakty k podnikům a ke studentským a církevním kruhům".[16]

Během sedmdesátých a osmdesátých let reakce režimu v Praze a východním Berlíně na měnící se mezinárodní situaci nespočívala v liberalizaci poměrů, nýbrž v přizpůsobení mocenských instrumentů. Komunistický stát se tak stával jistou formou „subtilní" totalitní diktatury (*„subtile" totalitäre Diktatur*),[17] v jejímž rámci bylo opakování případů typu Laušman či Fricke již jen stěží představitelné.[18] Základním principem činnosti bezpečnostních služeb obou zemí se tedy stala snaha předcházet jakýmkoli protirežimním vystoupením, i nadále interpretovaných priz-

---

14 *Matthias-Domaschk-Archiv-Berlin* (*MDA*), karton Charta 77, list 1–19, zde l. 13, Bericht über die Beratung mit den Sicherheitsorganen der CSSR in der Zeit vom 23.2. bis 25.2.1977, HA XX, Berlin 28.2.1977.

15 Běžné bylo propichání kol u Havlova automobilu či sypání cukru do nádrže. Na jeho chalupě „neznámí pachatelé" pravidelně poškozovali topení či čerpadlo ve studni. Srv. HAVEL, Václav: Zpráva o mém domácím vězení. In: TÝŽ: *O lidskou identitu*, s. 308. Podrobněji k podobným opatřením proti signatářům a sympatizantům Charty 77 viz FIEDLER, Martin: Akce Prevence. In: *Securitas Imperii: Sborník k problematice bezpečnostních složek*, č. 5. Praha, Vydavatelství MV ČR 1999, s. 173–190.

16 Viz pozn. 14 (l. 13).

17 Pojem užívá již zmíněná autorka práce o metodách rozkládání opozice. Poukazuje na skutečnost, že sice došlo ke zmírnění represivních metod, nicméně odmítá hovořit o jejich „sametovosti". Prostě se jen přeorientovaly z masy osob na jednotlivce, z výhrůžek smrtí k vydírání kompromitujícími materiály všelijaké povahy. Srv. SCHLIEMANN-PINGEL, S.: *Zersetzen*, s. 69–70. Klasickým případem je osud neoficiálního spolupracovníka pro zvláštní nasazení (*Inoffizieller Mitarbeiter für besonderen Einsatz* – IME) „Klause", který kromě výuky na Humboldtově univerzitě udržoval kontakty s několika osobami z prostředí evangelické církve v Československu, o jejichž aktivitách také nepříliš dobře referoval. Přestože jako důvod jeho patnáctileté spolupráce s tajnou policií (od roku 1970) je uvedeno politické přesvědčení, nelze přehlédnout skutečnost, že byl vydírán pro svou bisexuální orientaci, o níž jeho žena, jež se pokusila již předtím několikrát o sebevraždu, vůbec netušila. Dotyčný v rámci vázacího aktu kladl velký důraz na to, aby se o jeho orientaci manželka nedozvěděla. Viz *BStU*, MfS, AIM 11104/85B, list 225–231, Auskunftsbericht BV Suhl, Abt. XX, 10.12.1973, IME „Klaus Elke". Zkratka AIM označuje, že se jedná o informace o archivovaném neoficiálním spolupracovníkovi MfS a jeho akci (*archivierter IM-Vorgang*).

18 Bývalý ministr průmyslu za sociální demokracii ve vládě Národní fronty Bohumil Laušman se v roce 1953 stal obětí únosu z Rakouska pracovníky StB a v roce 1957 byl odsouzen k sedmnácti letům vězení. Rovněž novinář, právník a neúnavný kritik poměrů v NDR Karl Wilhelm Fricke byl v dubnu 1955 unesen, tentokrát ze západního Německa, a odsouzen. Po kratší době byl však vyhoštěn zpět do Spolkové republiky. Cílem těchto operací bylo nejspíše vyvolat strach u emigrantů a zabránit tak jejich případnému zapojení do aktivit směřujících proti režimu v ČSR či NDR.

matem třídního boje a ideologických klišé, byť jim i samotní vykonavatelé moci přestávali věřit.

S přihlédnutím k rozsahu se tento příspěvek zaměří v následujících řádcích zejména na tři oddělení, která se na základě dosud prostudovaných spisů jeví jako nejdůležitější z hlediska spolupráce MfS s StB. Stranou však nezůstane ani operativní skupina MfS v Praze, která představovala pro východoněmeckou politickou policii velmi důležitý zdroj zpráv, sloužící zároveň jako podklad k formulování dotazů adresovaných na StB a k informování Ústředního výboru Jednotné socialistické strany Německa (SED). Přestože získané materiály byly často deformovány již zmíněnými ideologickými postuláty, lze se jejich důkladným studiem dobrat zajímavých poznatků o nazírání východoněmeckých bezpečnostních složek na situaci spřáteleného státu v boji s opozičními silami.

„Politicko-ideologická diverze" a „politická podzemní činnost"

V již citované zprávě o poradě s československými bezpečnostními orgány[19] jsou rozlišeny čtyři vývojové etapy „nepřátelské aktivity proti socialistickému zřízení v ČSSR" po roce 1968. Jestliže podle pisatelů zprávy v první etapě v letech 1970 a 1971 „bylo úsilí pravicových sil viditelné na frontálním vystupování proti ČSSR", pak v druhé etapě v letech 1973 a 1974 se „nepřátelské elementy" zaměřily na to, „aby si vynutily na vedoucích funkcionářích KSČ a státním aparátu dialog". V období od konce roku 1974 do poloviny roku 1976 se pak údajně orientovaly na navázání styků se západními komunistickými a socialistickými stranami, v čemž vynikal prý především Zdeněk Mlynář, který „udržoval kontakty na FKS a IKS[20] a k vedoucím funkcionářům ideologických center". V poslední, v době vyhotovení zprávy aktuální etapě byla pozorována „zvýšená aktivita nepřátelských sil", které se snažily zejména získat důkazy o nedodržování lidských práv v Československu.

Uvedený dokument, jehož závěry jsou pochopitelně velmi zkreslené a který je zde zmíněn zejména kvůli ojedinělému pokusu o etapizaci aktivit opozičních sil v Československu po roce 1968, vypracovalo dvacáté hlavní oddělení (*Hauptabteilung XX* – HA XX). Toto oddělení v rámci MfS udržovalo nejčilejší kontakty s StB, konkrétně s desátou správou SNB (Správou kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli).[21]

---

19 Viz pozn. 14 (list 5–8).

20 Francouzské a italské komunistické strany.

21 Jak je možné dočíst se v „Základních úkolech" této správy, bylo její povinností „odhalovat, předcházet a zamezovat na území ČSSR činnosti osobám, jež ohrožují vnitřní pořádek a bezpečnost v ČSSR nebo v zemích socialistického společenství (ZSS)". V písmenu f), článku 3 se uvádí, že „se podílí na zpracování a zabezpečuje realizaci dohod s bezpečnostními orgány ZSS, zaměřených k ochraně ČSSR a ZSS proti vnitřnímu nepříteli a ideologické diverzi". Srv. „Výtah z organizačního řádu správy kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli" z 21.11.1980. In: ŽÁČEK, Pavel: *Přísně tajné*, s. 200–209, zde s. 201. Po 1.8.1988 byla X. správa sloučena s II. a XI. správou SNB pod II. Hlavní správu kontrarozvědky FMV.

Zabývalo se vším, co souviselo s „politicko-ideologickou diverzí" a „politickou podzemní činností" (*politisch-untergrund Tätigkeit* – PUT). Jako takové plnilo hned dva ze čtyř hlavních úkolů MfS, spočívající v „objasnění plánů a záměrů nepřítele" a v „zajištění vnitřní státní bezpečnosti".[22] Podle nařízení číslo dvě z roku 1985 jeho „úkol spočíval v preventivním zabránění aktivit, popř. snah vnějšího nepřítele a nepřátelsko-negativních sil vytvořit na území NDR účinnou ideologickou a personální základnu pro politickou podzemní činnost".[23]

Dvacáté hlavní oddělení sídlilo v rozsáhlém komplexu v berlínské čtvrti Lichtenberg, kde měl svou kancelář i Erich Mielke. V jeho čele stál generálporučík Paul Kienberg, který v tomto oddělení působil již od roku 1965. V letech 1966 až 1968 absolvoval dálkově studium na Právnické vysoké škole (*Juristische Hochschule* – JHS) MfS v Postupimi-Eiche[24] a s touto kvalifikací vykonával funkci až do svého definitivního odvolání v prosinci 1989. Kromě jednotlivých sekretariátů bylo HA XX rozděleno na celkem deset dalších oddělení (*Abteilung*) nižší úrovně (HA XX/1–10), která se zase skládala z jednotlivých referátů (*Referat*), představujících nejnižší stupeň v organizační struktuře.[25] Dvacáté hlavní oddělení sice nebylo zdánlivě příliš veliké, neboť zde pracovalo pouze 461 osob, jeho jednotlivá oddělení však fungovala rovněž v patnácti krajských a dvou stech jedenácti okresních služebnách. V této souvislosti jsou zajímavá dvě specifika: HA XX služebně podléhalo jednomu ze čtyř náměstků ministra vnitra, Rudimu Mittigovi, který byl Kienbergovým spolužákem z Právnické vysoké školy a narodil se v Liberci v roce 1925, jednotlivá krajská oddělení byla podřízena přímo ministrovi vnitra. Druhé specifikum spočívalo v tom, že HA XX nejintenzivněji spolupracovalo s řadou dalších hlavních oddělení, z nichž zejména oddělení vyšetřování (HA IX) a zahraniční zpravodajské služby (HVA) patřila k těm nejvýznamnějším.

Jednotlivá oddělení druhé nejvyšší úrovně věnovala pozornost zejména problematice NDR; například páté oddělení (HA XX/5) mělo na starosti odhalování „politicko-ideologické diverze" a „politické podzemní činnosti" v rámci příslušné operační oblasti a deváté oddělení (HA XX/9) pod vedením plukovníka Wolfganga Reutera její potírání. V souvislosti s výměnou informací s StB je důležité zmínit existenci Vyhodnocovací a kontrolní skupiny (*Auswertungs- und Kontrollgruppe* – AKG)[26] s velitelem Wolfgangem Schmidtem, která byla v organizační hierarchii nadřazena

22 SUCKUT, S.: *Das Wörterbuch der Staatssicherheit*, s. 164.

23 Dienstanweisung Nr. 2/85 zur vorbeugenden Verhinderung, Aufdeckung und Bekämpfung politischer Untergrundtätigkeit. In: FRICKE, W. K.: *Macht, Strukturen, MfS intern*, s. 149.

24 Škola byla zřízena v roce 1951 v prostorách bývalé pruské důstojnické policejní školy a jejím hlavním cílem bylo rozšiřovat teoretické poznatky jednotlivých pracovníků MfS a také zprostředkovávat zkušenosti sovětských důstojníků, kteří na této škole rovněž působili.

25 Ke struktuře MfS srv. SUCKUT, Siegfried – VOLLHALS, Clemens – ENGELMANN, Roger: *Anatomie der Staatssicherheit: Geschichte-Strukturen-Methoden. MfS-Handbuch*. Berlin, BStU 1995, 500 s.

26 Tato skupina však nepůsobila pouze v rámci HA XX, ale i v ostatních hlavních odděleních. Na základě rozkazu č. 6/78 se jednalo o jednotku, „která byla činná jako funkční orgán velitele krajské správy, popř. nějakého hlavního oddělení nebo samostatného oddělení v MfS". Srv. *Abkürzungsverzeichnis: Häufig verwendete Abkürzungen und Begriffe des Ministeriums für Staatssicherheit*. Berlin, BStU 2003, s. 12.

i zmíněným deseti oddělením. Z celkem pěti pracovních oblastí (*Arbeitsbereich*) bylo v kompetenci poslední z nich vyhodnocování získaných informací a také předávání informací o zpravodajských službách ostatních socialistických států. Byla to právě tato skupina, která vypracovávala roční plány pracovních porad s bezpečnostními orgány spřátelených států, které vytvářely „jízdní řády" pro následnou spolupráci s StB. V plánu pro rok 1984 nalezneme například zmínku o tom, že v jeho druhém čtvrtletí mělo dojít k setkání pracovníků dvacátého hlavního oddělení MfS a desáté správy StB v Berlíně za účelem „vyhodnocení stavu plnění perspektivního plánu spolupráce 1981–1985 k potlačení PUT a PID".[27]

Z obsahu perspektivního pětiletého plánu spolupráce obou složek na léta 1981 až 1985[28] jsou zřejmé tři základní oblasti společného zájmu, které se odrážejí i v plánech pro následující období. V úvodu se s uspokojením konstatuje, že důležité body plánu spolupráce na léta 1979 a 1980, vycházející z dohody obou ministrů vnitra z 9. března 1977, byly splněny. První z hlavních úkolů pro období 1981 až 1985 byl formulován jako „rozpracování subverzivních ideologických center a organizací nepřítele, jakož i určitých antisocialistických elementů".[29] V jeho rámci se kladl důraz na proniknutí (*Eindringen*) do těchto nepřátelských center, k čemuž mělo HA XX využívat informací o činnosti Rádia Svobodná Evropa, o skupině osob kolem exilových časopisů *Listy* a *Svědectví* a v neposlední řadě i o rozhlasové stanici Deutsche Welle. Kromě klasického sledování institucí zabývajících se bádáním o východní Evropě a NDR (*Ost- und DDR-Forschung*)[30] se v dalších bodech objevuje návrh na kontrolu poštovních kanálů či imperativ „zavedení aktivního předcházení a rozkladných opatření k zabránění opozičním aktivitám, ke kompromitování opozičních sil a k likvidaci jejich spojení se zahraničními nepřátelskými centry".[31]

Z druhého bodu plánu, jehož hlavní náplní byla „likvidace politicko-ideologické diverze nepřítele využívajícího klerikálních organizací", je patrné, že obě strany měly někdy rozdílné priority. Zatímco StB dala najevo zájem zesílit výměnu informací, jež

---

27 *BStU*, MfS, HA XX/AKG, 5886, list 1–5 (64–68), zde 3 (66), Plan der Arbeitstreffen mit den Sicherheitsorganen der befreundeten sozialistischen Staaten / Besuch internationaler Veranstaltungen in den sozialistischen Staaten durch Angehörige des MfS-1984, Berlin 16.8.1983, podepsán Kienberg.

28 *Tamtéž*, 5894, list 1–11, Perspektivplan für die Zusammenarbeit zwischen der Hauptabteilung XX des MfS der DDR und der X. Verwaltung des Korps für Nationale Sicherheit der CSSR für die Jahre 1981–1985. Součástí tohoto dokumentu z roku 1981 je i příloha o „koordinaci opatření při společně vypracovávaném postupu". Plán vstupoval v platnost podpisy ministrů vnitra Ericha Mielkeho a Jaromíra Obziny na dobu do 31.12.1985.

29 *Tamtéž*, list 2.

30 V březnu 1979 zaslala StB přímo Mittigovi přes desáté oddělení, které mělo na starosti překlady a mezinárodní vztahy, informaci, že v SRN aktuálně působí celkem sedmdesát osm institucí, jež se zabývají situací v ČSSR, většinou formou vyhodnocování periodického tisku a odborných publikací. Dalších osmdesát institucí se údajně věnovalo ostatním socialistickým státům. Viz *BStU*, MfS, HA XX/AKG, 5895, list 1–5 (88–92), Information der Sicherheitsorgane der CSSR: Orientierungsbericht zu westlichen Institutionen, die sich mit der Untersuchung der Lage in der CSSR befassen. Datováno 23.3.1979, překlad z češtiny.

31 Perspektivplan für die Zusammenarbeit..., list 5.

by mohla využít k potlačení aktivit Vatikánu, zajímalo se MfS především o „opatření k vzájemnému kontrarozvědnému rozpracování protestantských církevních center". Desátá správa SNB se poté zavázala „podpořit Hlavní oddělení XX při operativně-bezpečnostním zajištění příprav a provedení akcí a opatření u příležitosti oslav 500. výročí narození Martina Luthera 1983 v NDR".[32]

V závěru plánu se zdůrazňovala důležitost vzájemné podpory při likvidaci „politicko-ideologické diverze" v oblasti vědy, kultury, při studentských a sportovních výměnách. Důkladné přípravy vyžadoval zejména blížící se Den přátelství mezi mládeží NDR a ČSSR, který se měl konat v roce 1982, stejně jako chystané setkání Světové federace demokratické mládeže, naplánované na únor 1982 do Prahy. Mimo zřetel obou služeb nezůstaly pochopitelně ani mezinárodní sportovní akce nebo setkání vědců na konferencích se západní účastí.

Z jedenácti svazků (*Vorgang*) uváděných v příloze tohoto plánu je možné přiblížit jen některé. Nepodařilo se totiž zatím získat souhlas s jejich zveřejněním od jednotlivých osob, které jsou v těchto svazcích „rozpracovány", což vyžaduje Zákon o dokumentaci Státní bezpečnostní služby bývalé NDR z prosince 1999 (*Stasi-Unterlagen-Gesetz* – StUG).[33] Vzhledem k tomu, že se jedná o osoby vystavené represi a že zmíněné dokumenty místy obsahují informace osobní povahy, podléhá jejich případné užití k vědeckým či publicistickým účelům poměrně přísným pravidlům. Na základě dosavadního studia autora tohoto článku je však možné říci, že v sedmdesátých a osmdesátých letech bylo v rámci spolupráce MfS a StB „rozpracováno" více než dvacet svazků, které shromažďovaly údaje o několika desítkách osob (téměř všechny svazky referují o větším počtu sledovaných osob či institucí).

První svazek, nazvaný „Splendit-Vridlo" a „Kongres", zahrnuje dvě navzájem propojené kauzy, které mělo na starost čtvrté a sedmé oddělení MfS (HA XX/4 a 7). Cílem bylo vysledovat aktivity „sionistů" v Karlových Varech a Piešťanech. Evidentní zájem na této akci měla StB, jež nabízela, že bude současně předávat informace o „emisarech", kteří údajně pravidelně navštěvovali lázeňské komplexy v těchto městech a podíleli se na vývozu a dovozu „ilegálních materiálů". Východoněmecká strana však neprojevovala v tomto směru přílišnou horlivost; zavázala se sice, že bude předávat všechny relevantní informace o pohybu „sionistů" na území NDR, ovšem s výhradou, že „boj se sionismem nepředstavuje v NDR hlavní bod zájmu".[34]

V souvislosti s dovozem zakázané literatury do Československa se materiály obou složek v roce 1979 mnohokrát zmiňují o „kanálech", které byly k těmto účelům využívány. Jedním z významných kanálů byla takzvaná západoberlínská cesta (*Vorgang „West/Berlin Weg"*).[35] Podle přílohy perspektivního plánu pro období 1981 až 1985 měly na ní účast osoby, jež „byly neoficiálně operativně rozpracovány a které

32 *Tamtéž*, list 7.

33 Zákon je k dispozici *on-line* na internetových stránkách BStU: *http://www.bstu.de/bifo/index.*

34 *BStU*, MfS, HA XX/AKG, 5894, list 1–6, zde l. 2, Stellungnahme des MfS, Berlin 27.5.1981.

35 Jan Hanzlík dokládá, že tato cesta, odhalená v roce 1979, byla organizována Milanem Horáčkem a Janem Skálou. Viz HANZLÍK, Jan: Československá emigrace očima tajných materiálů. In: *Securitas Imperii*, č. 9. Praha, Vydavatelství MV ČR 2002, s. 269–306, zde s. 296.

se v NSR podílely na spojovacích kanálech do ČSSR".[36] K dubnu 1979 je datován dokument věnovaný této cestě, který vznikl v Praze ve čtvrtém odboru desáté správy a posléze byl odeslán dvacátému hlavnímu oddělení MfS. Podle něj se „jedná o spojovací kanál, který má vést přes území NDR a samotnými opozičními elementy je nazírán jako jeden z nejbezpečnějších".[37] Za tímto zhodnocením následuje ve čtyřech bodech návrh společných opatření, jejichž jediným cílem byla jeho likvidace. Nejprve se měla provádět systematická kontrola vyjmenovaných osob[38] při jejich cestách do Československa. Následovat mělo odhalení osob žijících ve východním či západním Německu, které navazovaly kontakty s československými občany. Pod úkolem číslo tři se skrýval návrh sledování a „rozpracování" hlavního organizátora, za nějž byl označen Jan Skála. Získání informací o vzájemně zajímavých „objektech sledování" bylo uvedeno jako poslední krok.

Jiný ze svazků dokládajících spolupráci uvedených složek MfS a StB registroval potenciální styky opoziční scény v Československu s jedním z nejznámějších východoněmeckých disidentů, autorem takzvaného Berlínského apelu[39] z 25. ledna 1982 Robertem Havemannem. Zpráva ze závěru porad dvacátého hlavního oddělení MfS a desáté správy SNB sepsaná v roce 1982, jen tři měsíce před jeho smrtí, poukazovala na důležitost nasazení neoficiálního spolupracovníka MfS (*Inoffizieller Mitarbeiter* – IM) „Carmen" ke zjištění Havemannových kontaktů v Československu.[40] Úkol byl o to důležitější, že Havemann podle MfS v poslední době stupňoval svou aktivitu, jak dokazovalo jeho prohlášení k zavedení výjimečného stavu v Polsku či dopis adresovaný Leonidu I. Brežněvovi.

Není nutné reprodukovat jednotlivé oblasti společného zájmu obou složek z „plánu spolupůsobení" na období 1986 až 1990,[41] jelikož se neliší od toho, co bylo popsáno v předcházejících řádcích. Za pozornost ovšem stojí přílohy k tomuto plánu.

---

36 *BStU*, MfS, HA XX/AKG, 5894, list 1–4 (23–26), zde list 1 (23), Koordinierung der Maßnahmen bei gemeinsamen bearbeiteten Vorgänge.

37 *Tamtéž*, 5895, list 1–5, zde l. 2, Plan zur Bearbeitung der Verbindung von Zentren der ideologischen Diversion in die CSSR, des sogenannten „Berliner Weges", Prag 13.4.1979.

38 Milan Horáček ve spisu sice není uveden, zato zde nalezneme jména Jana Skácela a Jiřího Boreše, kteří opustili ČSSR v 70. letech. Na těchto aktivitách se údajně podílela i Borešova manželka, která s ním žila v Západním Berlíně. Kromě nich se do zorného pole StB a MfS dostali ještě dva jiní obyvatelé svobodného Berlína, Jürgen a Detlef. Horáček je společně s dalšími osobami jmenován v dokumentu, jehož datace není bohužel zcela jasná, zřejmě však pochází až z roku 1982. *Tamtéž*, list 1(6), Vorgang „Berliner Weg" (rukou připsáno „asi 2.4.1982").

39 Druhým autorem byl bývalý odpírač vojenské služby, berlínský farář Rainer Eppelmann. Heslo apelu „Frieden schaffen ohne Waffen" vyjadřovalo důraz kladený na mírové řešení bipolarity světa a na vytvoření bezatomového pásma ve střední Evropě. Srv. *MDA*, karton „Spuren", Zur Geschichte der Friedensbewegung in der DDR, Januar 1988, s. 1.

40 *BStU*, MfS, HA XX/AKG, 5898, list 1–3 (43–45), zde l. 2 (44), Probleme zur individuellen Beratung mit dem Leiter der X. Verwaltung des Korps für Nationale Sicherheit des FMdI der CSSR, Berlin 15.1.1982.

41 *Tamtéž*, 5894, Plan des Zusammenwirkens und der Zusammenarbeit zwischen der X. Verwaltung des Korps für Nationale Sicherheit der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik und der Hauptabteilung XX des Ministeriums für Staatssicherheit der Deutschen Demokratischen Republik für die Jahre 1986–1990.

Hned v rámci té první, která je do plánu vsunuta jako samostatný dokument z roku 1982, nalezneme žádost Paula Kienberga o zaslání informací o bývalém občanovi NDR, spisovateli a obhájci lidských práv Jürgenu Fuchsovi, který měl spojení nejen s východoněmeckou opozicí ve Spolkové republice, ale i s československými exulanty, jako byl Jiří Pelikán či Milan Horáček, a s Chartou 77. „U Fuchse se jedná o rozhodného organizátora nepřátelského podzemního konání v oblasti NDR, který je kromě toho podezřelý z předávání zpráv nepřátelským organizacím a osobám," uvádělo se v příloze charakteristickou „estébáckou hantýrkou".[42]

Jednotlivé svazky „rozpracované" mezi MfS a StB se nacházejí v druhé příloze,[43] která jich však v tomto případě obsahuje pouze pět – nepočítáme-li spis s názvem „Lýkovec", který je nepochopitelně zařazen před samotný „plán spolupůsobení" a přeškrtnut na první stránce. Není tak zcela jasné, zda byl tento spis skutečně součástí plánu, nicméně nemůže být pochyb o tom, že „rozpracovaná" osoba – profesor Bedřich Loewenstein, který byl a stále je činný na Svobodné univerzitě v Berlíně – byla předmětem zájmu obou bezpečnostních služeb. Důvodem byla jistě nejen jeho všeobecně známá činnost na západoněmeckém velvyslanectví v Praze před emigrací v roce 1979, která mu umožnila dopravit mnoho důležitých písemností do Spolkové republiky, ale i jeho styky s Vilémem Prečanem a v neposlední řadě rovněž neoprávněné podezření StB, že prostřednictvím svých studentů pašoval z Československa dokumenty demokratické opozice. Z těchto poznatků či indicií vyplynul následující návrh opatření, který je pravou snůškou stylistických „skvostů" řeči komunistických tajných služeb: „Přezkoušení operativních možností o objektu spisu s cílem získání kompromitujících materiálů, které by byly využity k přípravě neoficiálně-operativních kombinací, jejichž cílem je rozštěpení mezi bývalými občany ČSSR a okruhem historiků v ČSSR."[44]

Operativní skupina MfS v Praze a „Palachův týden"

Dvacáté hlavní oddělení bylo sice nejdůležitějším partnerem spolupráce s StB, informační tok, který směřoval na toto oddělení, ovšem absolvoval většinou krátkou zastávku na desátém oddělení (*Abteilung X*), jež kromě překladatelské služby mělo za úkol „koordinovat spolupráci a vztahy jednotek MfS s jinými bezpečnostními orgány socialistických, popř. spřátelených zemí".[45] Toto oddělení, v jehož čele stál lipský rodák generálmajor Willi Damm, sídlilo sice ve stejném objektu jako HA XX, podléhalo však přímo Mielkemu. Pouhých šestačtyřicet kádrových příslušníků v roce

42 *Tamtéž*, list 1–2, Zusammenarbeit der Hauptabteilung XX mit der X. Verwaltung der Sicherheitsorganen der CSSR, Berlin 5.5.1982, podepsán Paul Kienberg.

43 *Tamtéž*, list 1–3 (114–116), zde l. 2 (115), Übersicht über inoffiziell-operative Maßnahmen zu interessierenden Personen für Jahre 1987–1990. Součástí této přílohy je i navržené opatření: „zabránění infiltrování měšťáckého pacifismu v ČSSR a v ostatních socialistických státech jako prostředku likvidačních aktivit zaměřených proti politickému systému těchto států".

44 *Tamtéž*, Plan des Zusammenwirkens..., list 1.

45 SUCKUT, S. – VOLLHALS, C. – ENGELMANN, R.: *Anatomie der Staatssicherheit*, s. 136.

1989 mělo na starosti podporu vzájemné spolupráce mezi MfS a StB, a nutno poznamenat, že tuto důležitou úlohu plnilo celkem úspěšně.

Postup byl většinou takový, že Dammovo oddělení přeložilo zprávu StB do němčiny a vypracovalo o daném případu novou zprávu, která byla posléze zaslána Kienbergovi a dalším zainteresovaným osobám. Z porovnání ojediněle zachovaných českých předloh s jejich německými překlady vyplývá, že zprávy StB byly překládány velmi důkladně a nedocházelo v nich k výraznějším obsahovým úpravám. Pokud se nějaké objevily, bylo to zejména z toho důvodu, že do zpráv pro dvacáté hlavní oddělení byly zapracovány i další informace z předcházejících zpráv, které měly bezprostřední souvislost s předávaným sdělením. Tento postup se uplatnil například u zpráv StB o plánu „štvavé kampaně" proti NDR prostřednictvím rozhlasové stanice RIAS (*Rundfunk im Amerikanischen Sektor*) v Západním Berlíně, financované Spojenými státy. Podle údajů StB mělo dojít na podzim 1983 k četným propagandistickým útokům na NDR s cílem vyvolat demonstrace proti instalování sovětských jaderných raket středního doletu SS 20. Jak varovali českoslovenští soudruzi, podněcováním těchto demonstrací „chce RIAS nutit orgány NDR k povolení vycestovat pro účastníky těchto demonstrací z NDR".[46]

Desáté oddělení je však zajímavé ještě tím, že jeho první referát, pověřený koordinačními úkoly, vedl nadporučík Ingeburg Dorfmeister, jenž vykonával v roce 1969 funkci vedoucího operativní skupiny MfS v Praze,[47] umístěné kromě hlavního města ještě v Karlových Varech a Bratislavě. Právě tato skupina, označovaná oficiálně v osmdesátých letech jako Operativní skupina při ministerstvu vnitra ČSSR (*Operativgruppe* – OPG),[48] byla s desátým oddělením v těsném kontaktu, byť zde již působil v té době jiný velitel a podléhala jinému oddělení.

Tato početně nepatrná skupina, čítající v roce 1989 celkem sedm osob (včetně velitele, nadporučíka Dietricha Krauseho a jeho zástupce, majora Bernda Rathfelderа), byla přičleněna k šestému hlavnímu oddělení (HA VI) s více než dvěma tisíci zaměstnanci a sídlem ve východoberlínské čtvrti Treptow. Toto oddělení mělo na starosti snad vše, co se týkalo hraničního provozu, od kontroly pasů přes ukládání informací o osobách do databáze cestovního ruchu až po odhalování osob podezřelých ze špionáže. Služebně přímým velitelem byl pro řídícího důstojníka šestého oddělení, generálmajora Heinze Fiedlera generálporučík Gerhard Neiber, muž, který

---

46 *BStU*, MfS, HA XX/AKG, 5897, list 1 (62), Information der Sicherheitsorgane der CSSR über die Vorbereitung des RIAS auf eine Hetzkampagne gegen die DDR, Berlin 23.9.1983, Abt. X, Damm Willi.

47 Dotyčný zasílal v roce 1970 desátému oddělení četné zprávy, ve kterých informoval o pobytu podezřelých občanů NDR v ČSSR. Srv. *BStU*, ZA (centrální archiv), AP (všeobecný osobnostní pořadač – *Allgemeine Personenablage*), 6584/84. Byly zde uvedeny osoby, jež byly zapsány v některé z bezpečnostních akcí. Viz TANTZSCHER, Monika: *„Maßnahme Donau und Einsatz Genesung": die Niederschlagung des Prager Frühlings 1968/69 im Spiegel der MfS-Akten*. Berlin, BStU 1994, s. 7.

48 Operativní skupina měla v druhé polovině 80. let v Praze k dispozici dva byty. Jeden byl v ulici Nad Šárkou 63, druhý se nacházel v ulici Dlouhá 38/715. Viz. *BStU*, MfS, Abt. X, 1074, list 1–2 (165–166).

společně s Rudi Mittigem, Wolfgangem Schwanitzem a Wernerem Grossmannem patřil po ministrovi vnitra k nejvyšším osobám v hierarchii MfS.

Přestože se zatím nepodařilo získat všechny materiály o operativní skupině MfS v Praze, je možné na základě dosavadního výzkumu přiblížit její činnost v období, které bylo pro vedení Komunistické strany Československa a Státní bezpečnost velmi napjaté. Jedná se o demonstrace, které se v Praze odehrávaly v lednu 1989 během takzvaného Palachova týdne.[49]

Celkově lze říci, že jednotlivé zprávy operativní skupiny přebíraly velmi často informace od československých bezpečnostních orgánů, ale i z tisku, zejména *Rudého práva*. Uváděné počty demonstrantů se pochopitelně poněkud liší, což však s ohledem na celkově velmi rozdílné údaje, které v té době bylo možné získat oficiální cestou či ze západních médií, není nikterak udivující. Nic na tom nezměnila skutečnost, že operativní skupina vysílala mezi demonstrující i své vlastní neoficiální spolupracovníky MfS. V zásadě však platí, že její údaje o počtech demonstrantů jsou velmi podobné údajům československých bezpečnostních orgánů; ty kupříkladu 19. ledna 1989 uváděly, že se v 17 hodin kolem sochy svatého Václava vytvořil dav přibližně dvou až dvou a půl tisíce lidí, kteří postávali předtím na chodnících po stranách Václavského náměstí.[50] Podle informace operativní skupiny číslo 38/89 byly ve stejnou dobu v těchto místech dva tisíce lidí. Většina zpráv OPG přitom upozorňovala na značný podíl mladých lidí mezi účastníky demonstrací. Neoficiální spolupracovník MfS ještě neopomenul zmínit, že československá média vysílala či uveřejnila řadu rozhovorů s umělci a dělníky, „v nichž se dotázaní vyslovili proti aktivitám demonstrantů".[51]

Hlášení majora Rathfeldera z 20. ledna jednoznačně dokazuje, že operativní skupina MfS nebyla v Praze přítomna pouze v období dovolených, jak stojí v jejích stanovách, a že se zdaleka nezajímala jen o pohraniční styk a východoněmecké turisty. Major totiž referoval o tom, jak se skupině za pomoci cíleného nasazení vlastních neoficiálních spolupracovníků podařilo zjistit mínění lidí o policejních zásazích ze 14. až 19. ledna 1989. Podle jeho hodnocení se občané v Československu dělili na dva

---

49 Demonstrace v souvislosti s dvacátým výročím sebeupálení Jana Palacha trvaly od neděle 15. ledna do čtvrtka 19. ledna a konaly se převážně v prostoru Václavského náměstí v Praze. Bezpečnostní orgány proti nim zasahovaly s nevídanou brutalitou, způsobily újmu mnoha nezúčastněným lidem a vyvolaly u obyvatelstva velmi kritické ohlasy. V sobotu 21. ledna pak byli policejně perzekvováni účastníci vzpomínkové pouti k Palachovu hrobu do Všetat. Srv. TŮMA, Oldřich: *Zítra zase tady! Protirežimní demonstrace v předlistopadové Praze jako politický a sociální fenomén*. Praha, Maxdorf 1994; Informace FMV pro schůzky vlády ČSSR o protispolečenských akcích vnitřního protivníka a průběhu bezpečnostních opatření ve dnech 15.–22. ledna 1989 v Praze a ve Všetatech, 25.1.1989, František Kincl. In: *Securitas Imperii*, č. 4. Praha, Vydavatelství MV ČR 1998, s. 284–289; VLADISLAV, Jan – PREČAN, Vilém (ed.): *Horký leden 1989 v Československu: Mimořádná publikace k znovuobnovení časopisu Reportér*. Praha, Novinář 1990.

50 Informace FMV pro schůzky vlády ČSSR o protispolečenských akcích vnitřního protivníka..., s. 286.

51 *BStU*, MfS, ZAIG/13009, list 1–2 (34–35), zde list 2 (34), Operative Information 38/89 über die Lage in Prag am 19.1., Berlin 20.1.1989, HA VI.

základní tábory. První z nich odmítal podobné formy veřejného vystupování a vcelku tedy sympatizoval se samotným zásahem, byť i jemu se zdála míra brutality poněkud nepřiměřená. Mnozí dávali najevo strach, že podobné akce nepřinesou nic dobrého, spíše naopak ztíží aktuální proces přestavby. Mezi kritiky podobných akcí major řadil také starší občany, kteří bydleli v místech demonstrací či v jejich bezprostředním okolí a kteří byli rozhořčeni častými uzavírkami.[52] Druhá skupina lidí prý nejenže pociťovala častou kontrolu osobních dokladů a zapisování jejich jmen do policejních bločků jako omezení „svobody pohybu", ale domnívala se současně, že „stát dokázal svou neschopnost, když postupoval proti pár 'potřeštěncům' (*'Verrückte'*) s tak velkým nasazením policejních sil". V samotném závěru se však přesto konstatovalo, že „jen ojediněle získali provokatéři souhlasné mínění od pražského obyvatelstva".[53]

Jiná zpráva, která dorazila do Berlína až s měsíčním zpožděním v březnu 1989, je zajímavá zejména z toho důvodu, že narozdíl od předcházejících, pro politiku KSČ celkem pozitivně laděných sdělení hned v úvodu konstatuje: „Na samém začátku musí být řečeno, že všeobecná nálada obyvatelstva nevyznívá příliš ve prospěch vlády a strany."[54] Mezi lidmi prý kolují vtipy o KSČ a jejích vedoucích funkcionářích. Vystopovat je možné rovněž sympatie k Václavu Havlovi a jiným čelným představitelům opozice. Navzdory varování před odlivem sympatizantů k současné politice KSČ je však Praha (společně s Mělníkem) hodnocena stále jako bašta režimu.

Pracovníci operativní skupiny MfS neměli ovšem na starosti pouze události spojené s takzvaným Palachovým týdnem a jejich pole působnosti nebylo omezeno pouze na Prahu, jak dokazuje informace o situaci v chomutovské nemocnici pocházející od IMS[55] „Dietra Müllera". Tento informátor, patřící do kategorie zjišťující především informace o jednotlivých členech opozičních skupin či obstarávající jejich prohlášení a letáky, sice ostře odsoudil výhrůžky bombovými útoky na významné objekty všeho druhu, o nichž v té době neustále informoval režimní tisk, ve svém hodnocení situace mezi chomutovskými lékaři byl však velmi otevřený, a snad až příliš kritický. Pacientům nemocnice se prý nedostávalo léků, což mělo podle jeho názoru za následek úmrtí několika z nich. Sami lékaři údajně o negativní situaci ve zdravotnictví zcela otevřeně hovořili, a dokonce radili pacientům, aby si některé nedostatkové léky obstarali raději sami na Západě. Obzvláště prekérní podle „Müllera" bylo zastarávání lékařské techniky. Jeho přesvědčení, „že ČSSR se nachází [ve zdravotnické péči] vůči ostatním zemím, a také vůči NDR, o 2–3 desetiletí pozadu",[56] bylo ovšem motivo-

---

52 *Tamtéž*, list 1–2 (36–37), zde list 2 (37), Operative Information 41/89 über 20.1.1989, Berlin 21.1.1989, HA VI. Jak se zde pravilo, „podle informací operativní skupiny MfS v ČSSR došlo k zesílenému vyjádření nespokojenosti staršími občany proti konání demonstrantů".

53 *Tamtéž*, list 1–2 (23–24), zde list 2 (24), Information über Reaktion der Bevölkerung von Prag zur Vorgehensweise der Miliz und anderer Sicherungskräfte, Prag 20.1.1989.

54 *Tamtéž*, list 1 (62), Bericht über einige Wahrnehmungen zu den Ereignissen mit den Ausschreitungen auf dem Wenzelsplatz, Prag, den 22.02.89. Do HA VI v Berlíně došla tato zpráva až 20.3.1989.

55 Jednalo se o neoficiálního (tajného) spolupracovníka MfS, který byl pověřen sledováním určité společenské oblasti (např. kultura, mládež) či objektu (RIAS).

56 *Tamtéž*, list 1 (63), IMS-Bericht „Dieter Müller" vom 02.03.1989, Prag 3.3.1989.

váno spíše snahou vyvolat u vedení v Berlíně pocit, že tamní situace je zcela bezproblémová (což se rozhodně nezakládalo na pravdě). To však neznamená, že by jeho tvrzení o neustále stoupající nespokojenosti mezi obyvatelstvem, a zvláště mezi lékaři, bylo nějak přehnané.

V souvislosti s operativní skupinou MfS v Praze je zapotřebí zmínit ještě působení minimálně jednoho pracovníka kontrarozvědky (*Hauptabteilung II* – HA II), který podával informace svému nadřízenému v Berlíně, nadporučíkovi Siegfriedu Neubertovi, řídícímu vyhodnocovací a kontrolní skupinu druhého hlavního oddělení. Podle tohoto pracovníka se „aktivity antisocialistických elementů" soustředily koncem osmdesátých let zejména na Prahu, kde se jim však zatím nepodařilo proniknout do jednotlivých podniků. Kritizoval přitom pražskou členskou základnu KSČ za pasivitu během „Palachova týdne" a výčitek neušetřil ani vedení komunistické strany, když soudil, že proces přestavby má za následek nikoli zlepšení situace ve společnosti, ale naopak její polarizaci. Miloš Jakeš se podle něj sice postavil za činnost bezpečnostních složek, byl však v tomto ohledu spíše výjimkou. „Analýza událostí ukázala, že antisocialistickým silám se musí čelit aktivní politickou prací a nasazení bezpečnostních sil by mělo být až tou poslední možností,"[57] znělo jeho závěrečné hodnocení lednových událostí.

Měsíční zprávy o situaci v Československu a centrální evidenční systém

Dalším samostatným oddělením MfS se specifickou náplní práce byla Centrální vyhodnocovací a informační skupina (*Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe* – ZAIG), podřízená díky své důležitosti bezprostředně ministru vnitra. Tento nejdůležitější informační orgán MfS, zřízený rozkazem ministra číslo 299 z roku 1965, nahradil dřívější informační centrály východoněmecké politické policie.[58] Její význam spočíval zejména v tom, že „ukládala, vyhodnocovala a analyzovala informace, aby vypracovávala zhodnocení situace pro stranické i státní vedení".[59] Skupina čítala celkem 423 osob a jejím velitelem byl již od roku 1965 generálporučík a absolvent Právnické vysoké školy MfS Werner Irmler.

Přestože by si tato skupina zasloužila rozsáhlejší zpracování, jsou v centru pozornosti této studie pouze dvě oblasti bezprostředně spjaté s Československem a StB. Nahlédneme nejdříve do obsahu „Měsíčních zpráv o aktuálních problémech vývoje situace v socialistických zemích",[60] kde se vedle Československa objevuje také Polsko,

---

57 *Tamtéž*, list 1–3 (80–82), zde list 1 (80), Bericht-Mitarbeiter des HA II, Operativgruppe in Prag. Není uvedeno datum. Do Berlína zpráva došla 20.4.1989.

58 Do roku 1953 existovala pracovní skupina s názvem „Informace", jež byla reformována v roce 1960, kdy došlo k založení Centrální informační skupiny (*Zentrale Informationsgruppe* – ZIG).

59 GILL, D. – SCHRÖTER, U.: *Das Ministerium für Staatssicherheit*, s. 47.

60 V rámci této studie se skutečně jedná jen o krátké nahlédnutí, byť všechny zprávy z let 1984–1989 jsou autorovi k dispozici. Jedná se o poměrně velké množství materiálů v rozsahu několika tisíc stran. Důkladný rozbor těchto zpráv, které spíše než nové informace mohou přinést zajímavý průhled do vnímání StB ze strany MfS, by však výrazně překročil rozsah této studie.

Maďarsko a Rumunsko, poté se budeme věnovat „Systému sjednocené evidence poznatků o nepříteli" (*System der vereinigten Erfassung von Informationen über den Gegner*), pro nějž se v materiálech MfS používala ruská zkratka SOUD.

V průvodním dopise k první z měsíčních zpráv shrnuje Irmler jejich cíl těmito slovy: „Celkově mají být představeny základní problémy politiky, stranického a státního vedení, tak jako důležité vývojové tendence, politicky a politicko-operativně významné případy a jevy v rozličných společenských oblastech těchto zemí, zejména komplikované vnitřní problémy, potíže a nedostatky."[61] Materiál měl dle něho sloužit k orientaci v politicko-operativní práci.[62] Jistý podiv vyvolává Irmlerův důraz na bezpodmínečné zajištění toho, „že se bratrské orgány v žádném případě nedozvědí o obsahu materiálů".[63] Co vlastně chtělo MfS před svými partnery utajit, není z charakteru zpráv zřejmé. Informace, které dostával na stůl Erich Mielke, ve valné většině případů neobsahovaly nic, co by StB sama nevěděla či co by nebylo možné zjistit z vysílání západních masmédií.

Zprávy jsou co do obsahu velmi různorodé a ve své struktuře proměnlivé. Najdeme zde informace o politice KSČ, jejích cílech pro nastávající období či významných stranických akcích, z valné části převzaté z oficiálních tiskových zpráv a usnesení stranických grémií (třeba vyjádření Gustáva Husáka na zasedání ÚV KSČ ve dnech 17. a 18. dubna 1984, že „vnitropolitická situace je dobrá a konsolidovaná"[64]). Zato informace o „činnosti vnitřního a vnějšího nepřítele na území Československa" jsou zpravidla opatřeny vlastními závěry a hodnocením. Pisatelé jedné ze zpráv například v březnu 1984 soudili, že Západ zahájil nový útok formou propagandistického ovlivňování různých skupin obyvatelstva, zvláště mládeže a věřících občanů, a pokusili se přitom o srovnání činnosti Svobodné Evropy a Hlasu Ameriky: „Zatímco 'Hlas Ameriky' usiluje o stále lepší, seriózně působící linii propagandy, používá 'Svobodná Evropa' více hrubších útoků a urážek."[65]

Všeobecně se dá říci, že „problematika nepřítele" se objevuje ve zprávách velmi často a tvoří přibližně polovinu všech předkládaných informací. Obavy z nového směru opozice, která se začala orientovat na „demokratické změny", zahrnující „svobodné podnikání" a návrat k „měšťáckému parlamentarismu",[66] se střídají se sebejistými výroky, z nichž je možné uvést prohlášení ministra vnitra Vratislava Vajnara ke čtyřicátému výročí vytvoření Sboru národní bezpečnosti. Podle jeho názoru došlo v roce 1985 sice ke „zintenzivnění činnosti nepřítele zaměřené proti ČSSR", a zejmé-

---

61 *BStU*, MfS, ZAIG, 5325, list 1–2, zde list 1, Monatsübersicht über aktuelle Probleme der Lageentwicklung in sozialistischen Staaten, Berlin 22.2.1984.

62 Podle slovníku MfS byla politicko-operativní práce součástí bezpečnostní politiky SED a jednalo se v podstatě o všechny aktivity vedoucí k ochraně a posílení NDR. Politicko-operativní práce pak sloužila zejména k „odhalování plánů nepřítele, předcházení a potírání podvratné činnosti nepřátelských osob uvnitř či mimo NDR". Srv. SUCKUT, S.: *Das Wörterbuch der Staatssicherheit*, s. 24–26.

63 *BStU*, MfS, ZAIG, 5325, list 2 (2).

64 *Tamtéž*, list 1–5 (95–99), zde list 2 (96), Monatsübersicht 4/84, Berlin 15.5.1984.

65 *Tamtéž*, list 1–7 (39–45), zde list 3 (41), Monatsübersicht 2/84, Berlin 15.3.1984.

66 *Tamtéž*, 5326, list 1–10 (30–40), zde list 2 (31), Monatsübersicht 8/84, Berlin 18.9.1984.

na západní tajné služby zesílily své úsilí navázat kontakty s občany republiky, stále se však jednalo o nevýznamné pokusy spojit se s „malými skupinkami odpadlíků", které byly podle ministra „politicky zcela izolované".[67]

Jako červená nit se ve zprávách objevuje popis aktivit Charty 77, představujících nejčastější předmět zájmu MfS. Zvýšenou pozornost věnovali jejich pisatelé zejména hodnocení Charty 77 ze strany západních médií a pokusům učinit z hnutí za lidská práva či mírových iniciativ mezinárodní fenomén. Podle jednoho z nich nebezpečí spočívalo především ve vyzvedávání údajných zásluh této iniciativy o to, „že se vůbec někdo v represivním a totalitárním státě zasazuje o lidská práva, o nezávislost myšlení a jednání, o pluralitu mínění".[68] Chartě 77 pracovníci ZAIG (podobně jako StB) připisovali také organizování „provokací" v lednu 1989 v Praze, kdy se podle aktuální zprávy opakovaně pokusila společně s dalšími čtyřmi disidentskými skupinami „vyprovokovat antisocialistické projevy v centru Prahy".[69] Zaměstnanec velvyslanectví NDR v Praze uváděl, „že jsou v ČSSR v současnosti četné malé, avšak organizované antisocialistické skupiny, které jsou díky pomoci západních médií schopny mobilizovat určitý existující potenciál politicky indiferentní mládeže, ale také starších obyvatel, k provokativnímu jednání".[70]

Měsíční zprávy se nezaobíraly pouze činností KSČ či opozice, ale poměrně velkou pozornost věnovaly i vývoji ekonomiky v Československu. Upozorňovaly hlavně na drobné negativní odchylky od plánovaného růstu národního důchodu, pro jejichž odstranění však již československé vedení údajně podniklo patřičné kroky: „Jde především o snížení ztrát, které vznikají z nedostatečné kvality. Odpovědnost vedoucích za pokles ztrát a škod bude zvýšena tím, že budou i oni voláni k materiální odpovědnosti."[71] Zdá se oprávněná domněnka, že vlastním smyslem informací o ekonomické situaci v Československu bylo předložit vedení v Berlíně materiály, jež ukazovaly na údajně větší dynamiku východoněmeckého hospodářství. Za jednotlivými ekonomickými ukazateli se totiž téměř bez výjimky objevují v závorce povzbudivé údaje o tom, jak tehdy vypadala situace v NDR.

Měsíční zprávy ZAIG si rovněž všímaly styků Československa s jinými zeměmi „socialistického tábora", ale i se Spolkovou republikou Německo či Vatikánem, který se ocitá v ohnisku zájmu zejména v souvislosti s aktivitami katolické církve a osobně kardinála Františka Tomáška. Ačkoliv je vztah mezi touto církví a státem hodnocen jako vcelku pozitivní, za palčivý problém je považována malá ochota mladých duchov-

---

67 *Tamtéž*, 5327, list 1–10 (115–124), zde list 5 (119), Monatsübersicht 5/85, Berlin 15.5.1985.

68 *Tamtéž*, 5332, list 1–6 (198–203), zde list 1 (198), Monatsübersicht 5/87, Berlin 15.5.1987.

69 *Tamtéž*, 5336, list 1–5 (15–19), zde list 3 (17), Monatsübersicht 1/89, Berlin 26.1.1989.

70 *Tamtéž*, list 4 (18).

71 *Tamtéž*, 5332, list 1–8 (12–19), zde list 5–6 (16–17), Monatsübersicht 1/87, Berlin 21.1.1987. Ideologický tajemník ÚV KSČ Vasil Biľak například otevřeně sdělil svému protějšku Kurtu Hagerovi při jeho návštěvě Prahy v říjnu 1987, že československé hospodářství trpí velkými problémy, které by mohly být překonány užší spoluprací s NDR. Viz *SAPMO-Barch*, sign. DY 30/JNL 26/11, fond ZK SED, Kurt Hager: Bericht über Gespräche des Genossen Kurt Hager, Mitglied des Politbüros und Sekretär des ZK der SED, vom 28. bis 30. Oktober 1987 in Prag, Berlin 2.11.1987, s. 1–9, zde s. 3.

ních a studentů teologie podílet se na státní mírové politice. Valná většina z nich totiž „odmítá spolupůsobení v hnutí 'Pacem in terris' tím, že se dovolávají papeže".[72]

Přestože Gustáv Husák ani Erich Honecker v druhé polovině osmdesátých let nezpochybňovali potřebu zavádět reformy hospodářství a oficiálně přiznávali váhu podnětům přicházejícím ze Sovětského svazu, nelze si nepovšimnout společné nechuti obou zemí k opravdovým změnám.[73] Ozvuky tohoto vzájemného srozumění lze vyčíst i z měsíčních zpráv ZAIG. Tu a tam se v nich přesto objevily kritické informace a hodnocení, které by mohly zatížit vzájemné vztahy, kdyby se s nimi českoslovenští soudruzi seznámili, jako kupříkladu v oblasti ekologie,[74] o jejímž stavu v ČSSR si MfS nedělalo iluze. Důvod utajování těchto zpráv před „bratrskými orgány" však mnohem spíše spočíval v tom, že se jednalo o skutečně ojedinělý soubor informací, který byl, jak se z dosavadního výzkumu jeví, svého druhu unikátní v zemích socialistického společenství. Měsíční přehledy hrály roli přinejmenším v tom, že vedení NDR umožňovaly určité srovnání se sledovanými zeměmi.

Náčrt „Systému sjednocené evidence poznatků o nepřiteli"[75] může vyvolat oprávněnou otázku, zda vůbec patří do této studie. Zatímco totiž dosud probírané organizační struktury měly v prvé řadě v popisu práce bilaterální spolupráci mezi MfS a StB (která byla tu a tam doplňována vyžádanými informacemi od sovětských, polských či maďarských kolegů), v případě evidenčního systému se jednalo o multilaterální spolupráci, jejíž počátky v druhé polovině sedmdesátých let jsou bezprostředně spjaty s potřebou přehodnotit metody práce bezpečnostních orgánů východního bloku.

---

72 *BStU*, MfS, ZAIG, 5332, list 1–7 (62–68), zde list 2 (63), Monatsübersicht 2/87, Berlin 16.2.1987. Jan Pavel II. v březnu 1982 vyjádřil svou nelibost nad existencí sdružení Pacem in terris vydáním dekretu *Quidam episcopi*, který je sice výslovně nezmiňoval, nicméně kritizoval organizace, jež pod rouškou humanity vyvolávají roztržky a nesvornost mezi věřícími. Že šlo o Pacem in terris, potvrdil později kardinál Silvio Oddi. Srv. HARTMANN, Jan – SVOBODA, Bohumil: *Kardinál Tomášek: Svědectví o dobrém katechetovi, bojácném biskupovi a statečném kardinálovi*, Praha, Zvon 1994, s. 98.

73 „Soudruzi poukázali na to, že pro přestavbu v ČSSR byly dány podněty ze SSSR. Nemůže však docházet ke kopírování. ČSSR má vlastní podmínky a zkušenosti, jež musí být dobře analyzovány a udržovány." Srv. *BStU*, MfS, ZAIG, 5336, list 1–5 (15–19), zde list 2 (16), Monatsübersicht 1/89, Berlin 26.1.1989.

74 V jedné ze zpráv je možné se dočíst o zhoršujícím se znečištění životního prostředí, jež stále více znepokojuje obyvatelstvo. „Zatímco před několika lety stály viditelné škody na životním prostředí v centru diskuse mezi obyvatelstvem, vedou současné zdravotní následky k rostoucímu znepokojení." Srv. *tamtéž*, 5325, list 1–6 (64–69), zde 3 (66), Monatsübersicht 3/84, Berlin 17.4.1984.

75 O vytvoření společné informační databáze se jednalo již od prosince 1973, příslušná smlouva však byla podepsána až v listopadu a prosinci 1977 a systém byl uveden do provozu až v prosinci 1980. V 80. letech se konala řada multilaterálních porad a jednání, z nichž nejdůležitější byla asi konference v květnu 1988 v Sofii. Systém fungoval až do pádu jednotlivých komunistických režimů, centrální evidence údajů zůstala poté v Moskvě. Úředním jazykem byla ruština, což si vynucovalo při jednáních účast překladatelských oddělení bezpečnostních orgánů zapojených států. Smlouvu z roku 1977 podepsala ministerstva vnitra či státní bezpečnosti Bulharska, Československa, Kuby, Maďarska, Mongolska, NDR, Polska, SSSR, v roce 1984 k ní přistoupil i Vietnam.

Velmi podrobně popsala vývoj systému již citovaná autorka, podle níž lze hledat příčiny vzniku této formy spolupráce ve změnách politického klimatu po Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v létě 1975. Přinesla mimo jiné usnadnění cestovního ruchu a rozšíření mezinárodních kontaktů, což si z hlediska totalitní moci přirozeně vynucovalo „užší spolupráci států východního bloku v oblasti vnitřní bezpečnosti".[76]

Přestože bylo do výměny informací zapojeno více struktur MfS, jako například desáté oddělení či druhé hlavní oddělení, systém zajišťovala zejména Centrální vyhodnocovací a informační skupina a konkrétně její čtvrtá a pátá „pracovní oblast". První z nich měla pod vedením plukovníka Lothara Schwocka kromě jiného na starosti realizaci úkolů plynoucích ze smluv se socialistickými zeměmi či spolupráci s mezinárodním počítačem, do kterého se ukládaly informace o celkem patnácti kategoriích osob,[77] jež byly pro bezpečnostní orgány operativně zajímavé. Pátá pracovní skupina (ZAIG/5), které velel nadporučík Fritz Heinecke, kromě prosazování spolupráce při zdokonalování systému zodpovídala za „spolupráci s hlavními odděleními, samostatnými odděleními a krajskými správami [MfS] k zajištění zpracování a přichystání operativně významných informací pro evidování v systému 'SOUD'".[78]

Je těžké zhodnotit, nakolik se podařilo komunistickým bezpečnostním orgánům vybudovat systém, který opravdu splnil jejich očekávání. Z dosavadních poznatků se zdá, že tento systém příliš nefungoval, neboť jednotlivé země, s výjimkou NDR, postupovaly při zasílání informací do centrální evidence v Moskvě s poměrně malým zanícením. Ačkoliv na zmiňované poradě v Sofii v roce 1988 odkazovali účastníci na jeho stále větší význam pro operativní činnost bezpečnostních orgánů, omezovala se jejich skutečná aktivita většinou na všeobecná prohlášení a návrhy na zdokonalení spolupráce. Na sofijské schůzce byly předloženy tři návrhy v tomto směru:[79] První z nich vycházel z potřeby zavedení objektové databáze,[80] jež by doplnila už nepostačující evidenci, omezenou převážně na osoby. Druhý návrh kladl důraz na zavádění progresivnějších metod výměny informací mezi jednotlivými aparáty, které by zvýšily úspěšnost „součinnostních akcí".[81] Posledním projednávaným návrhem bylo

---

76 WEGMANN, Bodo – TANTZSCHER, Monika: *SOUD: Das geheimdienstliche Datennetz des östlichen Bündnissystems*. Berlin, BStU 1996, s. 11.

77 Podle statistických údajů bylo do konce roku 1987 evidováno nejvíce osob (celkem 102 223) v první kategorii (*Personen Kategorie* – PK 1), která zahrnovala „spolupracovníky a agenty nepřátelských tajných služeb, jakož i osoby, které byly podezřelé z příslušnosti či napojení na tyto služby". Celkem 31 528 osob bylo evidováno v rámci „PK 9", zahrnující osoby, „které byly vyhoštěny ze států socialistického společenství, respektive kterým bylo z důvodů státní bezpečnosti zakázáno přicestovat". Srv. *tamtéž*, s. 22–32.

78 SUCKUT, S. – VOLLHALS, C. – ENGELMANN, R.: *Anatomie der Staatssicherheit*, s. 50.

79 *BStU*, MfS, Abt. X, 154, list 1–5 (163–167), Abschlußdokument der multilateralen Beratung der Teilnehmer des SOUD-Abkommens, přeloženo z ruštiny bez uvedení data.

80 Pod pojmem „objektová databáze" si je možné představit například rozhlasové stanice RIAS či Svobodná Evropa.

81 Jednalo se například o výměnu informací o osobách, které se svým chováním – pohybem v blízkosti státní hranice – staly podezřelými z přípravy trestného činu opuštění republiky.

rozšíření databáze osob a zvýšení odpovědnosti jednotlivých pracovníků při předávání dat do centrální evidence.

Ačkoliv systém nezískal skutečnou podporu jednotlivých zemí, nebyl zcela bezvýznamný, jak dokazuje kupříkladu koordinace společné akce mezi MfS a StB z dubna 1982. Jednalo se o zadržení tří anglicky hovořících mužů v blízkosti sochy svatého Václava v Praze, kteří se zde pokusili vystoupit s rozměrným transparentem s nápisem „Mír, chleba, odzbrojení". Dotyční u sebe neměli žádné doklady a jejich cílem bylo dosáhnout přijetí u Gustáva Husáka. V příloze zprávy adresované desátému oddělení je vysloveno poděkování StB, která se o úmyslu Itala, Belgičana a Francouze protestovat proti hladu a zbrojení ve světě dozvěděla od MfS se sedmidenním předstihem. Tito tři studenti byli zadrženi, zařazeni mezi nežádoucí osoby v Československu na dobu deseti let a 22. dubna 1982 vyhoštěni. „Informace o provokativní akci byla předána prostřednictvím Systému sjednocené evidence poznatků o nepříteli 'SOUD' do Moskvy", zní dovětek této zprávy.[82]

Pokus o stručnou bilanci

V závěru příspěvku je třeba se alespoň zmínit ještě o jedné velmi důležité složce MfS, která se na spolupráci s StB rovněž podílela. Bylo to deváté hlavní oddělení (*Hauptabteilung IX* – HA IX), které řídil generálmajor Rolf Fister, působící zde již od roku 1953. Podléhalo opět přímo Mielkemu a bylo vlastně vyšetřujícím orgánem MfS. S jistým zjednodušením lze tvrdit, že se asi nejvíce ze všech bezpečnostních složek podílelo na deformaci každodennosti v totalitním státě, jakým východní Německo a Československo bezesporu byly. Toto oddělení by si zasluhovalo zpracování v samostatné studii, zatím tomu však brání potřeba souhlasu dotyčných osob se zveřejněním některých citlivých údajů, který se doufejme podaří časem získat.

Deváté hlavní oddělení sloužilo především k výměně informací o aktérech opozičních skupin, kteří se dostali do policejní a soudní mašinerie komunistického Československa či NDR. Šlo o osoby vyšetřované nebo podezřelé, že provozují „nepřátelskou aktivitu" vůči státu, či dokonce spolupracují se západními tajnými službami. Oddělení kladlo velký důraz na pokusy o nelegální překročení hranic. Tak například ve zprávě z roku 1973 se uvádělo, že ačkoliv porušování hraničního režimu států socialistického společenství východoněmeckými občany není nikterak novým jevem, důležitost spolupráce mezi MfS a StB odůvodňuje již to, že v roce 1972 představovaly právě „útoky na hranice" mezi Československem a Spolkovou republikou či Rakouskem sedmdesát procent všech případů. Přes určité problémy při předávání zadržených osob, způsobené především organizačními chybami na některých služebnách, si pisatel zprávy spolupráci v této oblasti pochvaloval, a zvláště vyzvedl „dobrou spolupráci hraničních

82 *Tamtéž*, HA XX/AKG, 5896, list 1–2 (103–104), zde list 2 (104). Provokative Aktion von Mitglieder einer radikalen Partei – Information zu Nr. C/597/82. Tato příloha byla součástí zprávy určené Willi Dammovi a datované k 18.5.1982.

bezpečnostních složek s příhraničním obyvatelstvem ČSSR, a to jak na státních hranicích s Rakouskem, tak s NSR".[83]

Východoněmecký ministr vnitra při setkání s delegací správy vyšetřování StB v květnu 1980 v Berlíně, jehož záznam nalezneme rovněž ve složce devátého hlavního oddělení, zdůraznil nejen potřebu ještě užší spolupráce, odůvodněnou mimo jiné neustále stoupající snahou opozičních skupin internacionalizovat svou činnost, ale vyslovil zde i větu, jejíž část dala název této studii: „Mluvíme spolu jako čekisté mezi čekisty, a ne jako občané NDR a ČSSR."[84]

Východoněmecká a československá politická policie v sedmdesátých a osmdesátých letech vyvinuly velmi široké a rozmanité formy spolupráce, které měly bezesporu za následek rozsáhlou perzekuci a omezování práv občanů obou zemí. Zhodnotit účinnost jednotlivých opatření však není v tomto rámci snadné. Přes jistou míru zjednodušení lze alespoň upozornit na několik oblastí, kde se spolupráce rozvíjela ke spokojenosti obou stran anebo kde naopak poněkud vázla. Jak MfS, tak StB věnovaly mimořádnou pozornost vzájemnému informování o stycích občanů svých zemí se západními cizinci. Na mnoha tisících stran korespondence, uložené v BStU většinou ve svazcích desátého oddělení, jsou zaznamenány rozličné případy. Návštěvy veletrhů či výstav pořádaných v jednotlivých zemích, dovolená u Baltského moře či v lázeňských městech tehdejšího Československa, prohlídka Berlína či Prahy a mnoho dalšího vstupovalo do informačního koloběhu. Podíváme-li se na jednotlivé dopisy podrobněji, objevíme dva nápadné rysy.

Tím prvním je zjištění, že jednoznačně převažují informace o občanech NDR, kteří z nějakého důvodu vzbudili při svém pobytu v Československu pozornost tajné policie. Naprostá většina z nich byla podezřelá buď z navazování styků s občany Spolkové republiky nebo z plánování nelegálního přechodu západních hranic Československa. V osmdesátých letech výrazně sílil tok informací o pokusech emigrovat na Západ přes československé území a sledování styků se západoněmeckými občany se ocitlo poněkud na vedlejší koleji. Zdá se, jako by se MfS s touto skutečností jednoduše smířilo a svou aktivitu v této oblasti projevovalo teprve tehdy, když podle něj hrozilo nebezpečí vyzrazení důležitých státních tajemství nebo byl dotyčný občan podezřelý z činnosti pro cizí tajné služby.

Zadruhé nelze přehlédnout, že MfS bylo ve vzájemné korespondenci podstatně čilejší než StB. Východní Němci se československých soudruhů neustále dotazovali na jednotlivé osoby a posílali jim informace o stavu jejich „rozpracování" či jejich krátké životopisy. Neznamená to pochopitelně, že by se StB nezajímala o aktivity československých občanů v NDR, jak dokazují četné dotazy na chování a postoje našich studentů na východoněmeckých univerzitách, nicméně těžiště jejího zájmu bylo jinde.

---

83 *Tamtéž*, ZA 267, list 1–9, zde list 9, Bericht über die Zusammenarbeit der Linie Untersuchung des MfS mit der Linie Untersuchung des MdI der CSSR im Jahre 1972, Berlin 17.1.1973.

84 *Tamtéž*, MfS, HA IX, 5606, list 1–7 (214–220), zde list 2 (215), Mitschrift des Gesprächs des Genossen Minister mit der Delegation der Untersuchungsverwaltung des FMdI der CSSR am 15. Mai 1980.

Státní bezpečnost se snažila získat především informace, které se týkaly exulantských středisek ve Spolkové republice a v Rakousku. Do popředí se dostala především takzvaná Skupina Listy (*Gruppe Listy*) kolem Jiřího Pelikána, který společně s Pavlem Tigridem a Milanem Horáčkem patřil zřejmě k trojici nejsledovanějších exilových osobností. Státní bezpečnost adresovala MfS četné žádosti o zjištění kontaktů východoněmeckých občanů s touto trojicí a v dlouhých souhrnných zprávách se rozepisovala o jejich nebezpečnosti a sdělovala nejaktuálnější poznatky. Informační hodnota odpovědí německých soudruhů byla však velice nízká, neboť pro MfS nepředstavovaly exilové skupiny větší problém. Priority obou tajných služeb se tak do značné míry míjely. Zatímco MfS kladlo důraz na zdokonalování ochrany hranic NDR, StB se soustředilo na sledování a narušování československé politické emigrace. Žádosti jedné či druhé strany v tomto směru byly sice standardně vyřizovány, nikoli však uspokojeny sdělením kýžených informací.

Jednou z oblastí, kde součinnost naopak zaznamenala viditelný úspěch, byl takzvaný boj proti internacionalizaci nepřátelských sil v Československu a NDR. Pod touto ideologickou frází se skrývalo úsilí zabránit kontaktům mezi představiteli jednotlivých opozičních skupin – jako účinný nástroj k tomu sloužil v prvé řadě zákaz vycestování, hojně užívaný zejména ve druhé polovině osmdesátých let. Zdá se, že při hledání odpovědí na otázku, proč tyto nezávislé iniciativy nedokázaly navázat bližší vztahy a propojit svou činnost, je třeba – vedle dosavadních úvah o odlišném dějinném a kulturním vývoji – více zohlednit i negativní roli koordinace bezpečnostních služeb.

Přestože materiály tajné policie je nutno brát vždy s patřičnou rezervou a kritickým odstupem, neboť u nich velmi záleželo na tom, pro jakou instanci byly vyhotovovány či k jakým úkolům měly sloužit, nelze pominout jejich význam pro lepší pochopení fungování totalitního systému, který se opíral o politickou policii jako o jeden z hlavních pilířů. Mnohé policejní výpovědi či zachycené dopisy mohou rovněž obohatit naši dosavadní znalost každodennosti v Československu a NDR. Podrobné zpracování této tematiky je důležité nejen pro vypořádání s minulostí, ale mohlo by sehrát významnou úlohu i v řadě případů odškodnění režimem pronásledovaných lidí.

Recenze

Sborníky Securitas Imperii

ÚDV mezi kriminalistikou, dokumentaristikou a historií[1]

Karel Sieber

Mezi českými institucemi, které se zabývají československou minulostí, má Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV) zvláštní postavení. Je dáno specifickým určením, s nímž byl ustaven – spojil stíhání trestných činů vymezených pojmem „zločiny komunismu" s dokumentaristikou, tedy s prací *de facto* badatelskou. Spojení je to zvláštní – ÚDV je vlastně součástí ministerstva vnitra, úřadem bez jakékoli nadsázky policejním, zároveň však má zcela zjevně i ambici provádět vědecký výzkum. Než se podíváme na poslední čísla *Securitas Imperii*,[2] sborníku, který ÚDV nepravidelně vydává, popřemýšlejme ještě o tom, co s tímto spojením souvisí.

Mají kriminalisté a historici něco společného? Snad cosi v pracovním postupu – to, co jedna profese identifikuje jako „důkazy", jsou pro ty druhé „prameny". Přesto je tu zásadní rozdíl – cílem historikovy činnosti zpravidla nebývá dosáhnout vynesení rozsudku nad některým z aktérů minulého dění, kdežto policista má právě takovou věc v popisu práce. Výhody (i nevýhody) obou profesí pracovníci ÚDV spojili. Výsledkem je kromě jiného skutečnost, že jako prakticky jediní získali přístup ke klíčovým archivním fondům, zejména pak fondům archivu ministerstva vnitra, a zvláště dokumentaci vzniklé z činnosti Státní bezpečnosti.

Dilema „vyšetřovatel versus historik" je jedním z metodologických problémů, které zatím autoři sborníků *Securitas Imperii* nijak blíže netematizovali. Nabízí se

---

1 Recenze byla v kratší verzi zveřejněna v letošním lednovém čísle internetového časopisu *Pražský web pro studenou válku* (*http://www.coldwar.cz*).

2 KREMLIČKOVÁ, Ladislava (ed.): *Securitas Imperii*, č. 7: *Sborník k problematice bezpečnostních služeb*. Praha, ÚDV 2001; TÁBORSKÝ, Jan (ed.): *Securitas Imperii*, č. 8: *Sborník k problematice bezpečnostních služeb*. Praha, ÚDV 2001; TÝŽ (ed.): *Securitas Imperii*, č. 9: *Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu*. Praha, ÚDV 2002; TÝŽ (ed.): *Securitas Imperii*, č. 10: *Sborník k problematice vztahů čs. komunistického režimu k „vnitřnímu nepříteli"*. Praha, ÚDV 2003.

řada souvisejících otázek – namátkou: Připouští věda, aby součástí řešení úlohy bylo politické zadání? Spočívá smysl ÚDV v morálním, komunistický režim odsuzujícím apelu (jaký v úvodu k sedmému číslu *Securitas Imperii* přináší Václav Veber, označující „dosavadní [českou] historiografii" za „komunistický popis událostí"),[3] nebo spíš ve výzkumu jednotlivých součástí mechanismu totalitního systému (jak o to v detailně zaměřených studiích usilují jednotliví přispěvatelé *Securitas Imperii*)? Historický výzkum zatím málokdy (nikdy?) došel k jinému závěru, než že komunistický režim byl zločinný. Jenže i jeho „zločinnost" byla v čase i místě rozrůzněna – nebude tedy další bádání spíš zkoumat tuto rozrůzněnost než po tisící prvé empiricky testovat tisíckrát prokázanou tezi o komunistických zločinech?

Jedna věc budiž řečena zcela jasně – to, že jejich přístup k těmto klíčovým archivům byl a v řadě případů stále je prakticky monopolní, není vina pracovníků ÚDV, ale důsledek neschopnosti vedení Archivu Ministerstva vnitra ČR a Archivní správy Ministerstva vnitra ČR (dokonce i přijatý zákon o zpřístupnění svazků bývalé Státní bezpečnosti se ministerstvo vnitra rozhodlo nerespektovat s nepůvabným odkazem na „nedostatek kádrů"). Sami pracovníci ÚDV navíc některé spory o zpřístupnění dokumentů vzdali, zvláště když samo vedení úřadu rezignovalo například na systematické studium archiválií bývalé první správy ministerstva vnitra, dnes uložených v Archivu Úřadu pro zahraniční styky a informace. Přesto narozdíl od akademické veřejnosti mají pracovníci ÚDV nesrovnatelně větší možnosti pracovat s jinak nepřístupnými písemnostmi. Ptejme se tedy, jak s odpovědností, která z tohoto zvýhodnění plyne, nakládají a jak se toto zvýhodnění zúročuje ve výsledcích jejich práce, pochopitelně hlavně té badatelské. Ptejme se tím spíše, že zvláště v několika posledních číslech *Securitas Imperii* je zřetelně znát vzrůstající zájem ÚDV o zahraniční a „studenoválečné" souvislosti československého komunistického režimu.

* * *

Britský historik Timothy Garton Ash získal po pádu východoněmeckého komunistického režimu přístup k osobnímu svazku, který na něho Stasi vedla. Nahlédnutí do jeho „personálky" pro něj bylo jistě zdrojem pobavení (nejenom proto, že jeho svazek nesl označení „Romeo"), ale také poučení; svou zkušenost s prací východoněmecké bezpečnosti popsal v knize vydané před pěti lety také v češtině pod názvem *Svazek*.[4] Podle jeho údajů byli pracovníci Stasi odpovědní za „jeho případ" velmi zvláštní lidé – byli schopni ho někdy i nepřetržitě sledovat, vést přesné záznamy o tom, kde byl, jakou restauraci navštívil, s kým mluvil, co měl na sobě (s. 10–11), někdy ale nedokázali správně napsat jeho jméno (s. 23, 98), domnívali se, že píše pro časopis „Spacktator" (s. 23), a BBC pokládali za „centrum politicko-ideologické diverze" (s. 140). Krátce řečeno – v přístupu ke všem nepodstatným údajům se nijak

3 VEBER, Václav: Padesátá léta v Československu – komunismus na domácí scéně. In: *Securitas Imperii*, č. 7, s. 5–11, zde s. 9.

4 GARTON ASH, Timothy: *Svazek*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1998.

neomezovali, takže je nic nenutilo si uvědomit, jak je jejich duchovní obzor, vyměřený obsahem jejich spisů a absolvovaným marxistickým školením, ve skutečnosti uzoulinký.

Personál československé Státní bezpečnosti na tom patrně nebyl (až na výjimky) o mnoho lépe, a právě tuto skutečnost se vyplatí mít na paměti. Dokumenty archivu ministerstva vnitra patří jistě k významným historickým pramenům, neposkytují však nikdy úplný obraz reality a – stejně jako jakékoli jiné prameny – musí být dále zpochybňovány a ověřovány. Právě tuto omezenost a podmíněnost všech soudů vycházejících jen ze znalosti dokumentace ministerstva vnitra zdůrazňuje Prokop Tomek. V sedmém čísle *Securitas Imperii* najdeme dvě jeho studie – v první z nich se zabývá jedním střípkem z mozaiky souvislostí atentátu na nekomunistické ministry v září 1947, a sice vazebními podmínkami osob zadržených v případu Krčmaň,[5] ve druhé pak popisuje fungování tajné operativní věznice Státní bezpečnosti ve Wintrově ulici v Praze, v níž byli umisťováni zadržení „agenti-chodci". Tomek doslova říká: „Dodnes, téměř padesát let po těchto událostech, nejsou většinou zpřístupněny oficiální informace o skutečných záměrech, objemu a úspěšnosti tehdejších operací zpravodajských služeb Západu. Obraz o těchto operacích, vytvořený za pomoci informací jen jedné strany (navíc silně ideologicky pokřivený), je nutně zkreslující; a tuto skutečnost musíme mít stále na paměti."[6] A dále: „Dosud ale chybí informace z 'druhé strany', tzn. jak z archivů cizích zpravodajských služeb, tak i od samotných agentů-chodců. (...) Proto je výsledný obraz prozatím nutně jednostranný; tak je k němu třeba přistupovat." (s. 297)

Zájemce o dějiny československé rozvědky zaujmou především dvě studie, které Tomek vydal v osmém čísle sborníku. Zabývá se v nich československým defektorem Josefem Frolíkem-Florianem[7] a zřejmě nejzávažnějším případem, který Frolík po svém útěku na Západ vyzradil – kauzou Karla Zbytka, československého agenta s krycím jménem „Light".[8] Autor pečlivě ověřuje jednotlivé pasáže Frolíkovy knihy *Špión vypovídá* (jejím autorem jistě nebyl jen Frolík, ale to je v daném případě vcelku vedlejší), upřesňuje, nebo naopak vyvrací konkrétní tvrzení v ní obsažená. Zjišťuje, že mnohé Frolíkovy údaje zjevně pocházejí spíše z doslechu, někdy jde o beletrizované pomluvy a někdy o vyslovené lži. „Na základě prověření některých tvrzení lze tedy snad konstatovat, že svědectví Josefa Frolíka sice vycházejí ze skutečných událostí, bývají ale nepřesná či nadnesená," zní autorův závěr, podložený srovnáním s archivními prameny (s. 199).

Zároveň se ale Tomek s rezervou staví i ke kritice (obvinění z neschopnosti, nezodpovědnosti, alkoholismu atd.), kterou byl Frolík zahrnut na ústředí rozvědky po svém útěku: „Nepochybně je třeba brát tuto kritiku ex post jako tendenční, vždyť

5 TOMEK, Prokop: „Případ Dr. Doležel a spol." – vazební podmínky osob „Případu Krčmaň", s. 12–35.

6 TÝŽ: Tajná operativní věznice Státní bezpečnosti ve Wintrově ulici v Praze v letech 1951–1955, s. 286–318, zde s. 287–288.

7 TÝŽ: Josef Frolík – muž na nepravém místě, s. 183–202.

8 TÝŽ: Agent LIGHT – tajný spolupracovník v britské rozvědné službě, s. 149–182.

těžko si lze představit, že by osoba s tak nevhodnými osobními vlastnostmi mohla dlouho působit na důležitém pracovišti." (s. 189)

Kromě toho, že jde o první kritické vyrovnání s „vypovídajícím špionem" (Frolíkova kniha byla přitom nesmírně vlivná, a to nejen mezi antikomunisty), je tato studie cenná ještě v jednom ohledu – popisuje také osudy dalších, ve srovnání s Josefem Frolíkem, Ladislavem Bittmanem a Františkem Augustem méně známých československých defektorů z posrpnového období – Antonína Nenka, Zdeňka Šindeláře, Václava Marouše, Stanislava Kaplana a Milana Štafla.

Prokop Tomek si velice přesně uvědomuje, že důležité není jen to, co v dokumentech československého ministerstva vnitra je, ale také to, co v nich není. Mezi ostatními autory sborníku *Securitas Imperii* je ale spíše výjimkou. Z některých jiných textů jako by se občas zdálo, že v dokumentech Státní bezpečnosti (a dalších písemnostech z produkce bezpečnostního aparátu) je vlastně obsažena ta nejpravdivější a nejúplnější pravda a že není třeba nad nimi dále uvažovat nebo je konfrontovat s jinými prameny.

Ve studii „Generál Jan Šejna – předmět zájmu vojenské kontrarozvědky" cituje Jan Kalous kromě několika výjimek právě jen dokumenty vojenské kontrarozvědky.[9] Například údaje ze Šejnových vzpomínek vydávaných na Západě přebírá z přísně tajných zpráv, které o těchto vzpomínkách, publikovaných v novinových článcích v *The Sunday Telegraph*, zasílali do ústředí českoslovenští úředníci. O Šejnových memoárech bylo ve spisu zjištěno následující: „O knize Jana Šejny s názvem Pohřbíme Vás informoval monitor ČTK 27. 6. 1982 s tím, že by měla vyjít 8. 7. 1982 v nakladatelství Sidgwick a Jackson (s odvoláním na The Sunday Telegraph)."[10] Samotnou knihu už ale autor necituje.[11]

Srovnání s dokumenty z jiných archivů pak ukazuje, že pohled vojenské kontrarozvědky – kupodivu – nebyl vždy ten nejzasvěcenější. Kalous píše, že Šejna „vzhledem k vlastnictví diplomatického pasu mohl volit cestu kratší přes Rakousko nebo NSR" (s. 144), což neodpovídá skutečnosti. Jak vyplývá ze zpráv předložených předsednictvu Ústředního výboru KSČ,[12] Šejnův pas byl sice diplomatický, umožňoval ale cestování jen do socialistických zemí. Šejna proto musel volit komplikovanou cestu přes Maďarsko a Jugoslávii a v Terstu pak přesvědčit italské celníky, že ho mají do země vpustit i s pasem s omezenou platností – jak to ostatně popsal také v jedné z uvěřitelnějších pasáží svých pamětí.[13]

Obsáhlejší studii o Jaroslavu Hodačovi, agentovi vyslaném komunistickou rozvědkou k infiltraci exilové sociální demokracie, napsal Patrik Virkner.[14] Zarážející je však

---

9 In: *Securitas Imperii*, č. 8, s. 95–148.

10 Tamtéž, s. 111, pozn. 72.

11 SEJNA, Jan: *We Will Bury You: The Soviet Plan for the Subversion of the West by the Highest Ranking Communist Ever to Defect*. London, Sidgwick and Jackson 1982.

12 *Státní ústřední archiv*, Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 02/1 (Předsednictvo ÚV KSČ), 1966–71, sv. 66, arch. jedn. 75, bod 5, Podíl odpovědnosti některých státních orgánů za útěk Šejny, s. 6.

13 SEJNA, J.: *We Will Bury You*, s. 193 n.

14 VIRKNER, Patrik: Agent LEV – tajný spolupracovník v exilové ČSSD. In: *Securitas Imperii*, č. 8, s. 203–258.

to, že editoři sborníku přehlédli (na straně 239) tvrzení, podle nějž byl ministr vnitra Rudolf Barák zatčen 23. června 1961 – stalo se tak přitom až o více než půl roku později, v červnu Barák pouze přešel z funkce ministra vnitra na post místopředsedy vlády. Konají se při přípravě sborníků *Securitas Imperii*, zdarma distribuovaných vědeckým pracovištím, knihovnám a školám, také recenzní řízení (zahrnující vypracování lektorských posudků), jak je to jinde u podobných publikací běžné? O jakémsi lektorování se mluví v úvodu osmého čísla, kde se píše, že „studovat problematiku zahraničních aktivit čs. bezpečnostního aparátu je dnes nemožné bez spolupráce s Úřadem pro zahraniční styky a informace. Jeho pracovníkům tímto děkujeme za poskytnutí informací a recenzi textů." (s. 5)

O případu Australana Iana Milnera, který se na začátku padesátých let ukryl před stíháním za špionáž ve prospěch Sovětského svazu v Československu, píše Petr Hrubý.[15] Kromě dokumentů z archivu českého ministerstva vnitra a ministerstva zahraničí cituje také australské dokumenty, a zejména zahraniční literaturu, která se k osobě bývalého sovětského agenta s kódovým označením „Bur" vztahuje. Přesto je Hrubého stať poněkud nejasná – proč o Milnerovi v podtitulu tvrdí, že byl agentem „ve službách StB a KGB", když sovětský Výbor pro státní bezpečnost (KGB) vznikl až v době, kdy už byl Milner několik let v Praze? V poněkud přepjatých tvrzeních autora studie (například prapodivná rovnice „spolupracovník = kolaborant = agent" na straně 78) chybějí důkazy o tom, že by pro sovětskou tajnou službu Milner pracoval i v době, kdy byl učitelem na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Práce s jazykem, důsledné rozlišení citací, parafrází a vlastního textu je jednou z největších slabin příspěvků ve sbornících *Securitas Imperii*. Patrik Virkner ve výše zmíněné studii o Jaroslavu Hodačovi používá z dokumentu převzatý termín „organizovaná veřejnost" (s. 224), aniž by jej opatřil uvozovkami – není ale „'organizovaná veřejnost'" něco jiného než „organizovaná veřejnost"? V už zmíněné studii o Janu Šejnovi se hned na první straně hovoří (opět bez uvozovek) o „třídně nespolehlivých důstojnících" – těžko ale uvěřit, že by autor studie Jan Kalous vyznával marxistickou ideu „třídní spolehlivosti".

Občas totalitní *newspeak* přechází do „vnitráckého" slangu. „Vnitrák" ze Státní bezpečnosti snad mohl napsat, že agent „Repo" „vykazoval styky ... na italskou manželku spisovatele Ladislava Fuchse Gullianu Limmiti",[16] neměl by ale Jiří Bašta ve studii o Tomášu Řezáčovi dát najevo odstup od výrazu „vykazování styků" uvozovkami a taky si zjistit, jak se jméno Fuchsovy manželky správně píše? Konstatování, že Řezáčova manželka měla „antisocialistický postoj" (s. 10), až příliš zavání slovníkem *Rudého práva* – stejně jako když Bašta opakovaně používá neuvozený pojem „pravicoví exponenti" (s. 45 a 47). Cílem překladu Solženicynových *Pruských nocí* prý bylo „prohloubení nenávisti v podvědomí českého národa vůči sovětským vojákům a podnícení roztržky se SSSR" (s. 13) – to si autor studie opravdu myslí, nebo jen (opět bez uvozovek) přejímá názor některého z pracovníků StB?

15 HRUBÝ, Petr: Agent JÁNSKÝ – Australan ve službách StB a KGB. In: *Tamtéž*, s. 70–94.

16 BAŠTA, Jiří: Agent REPO – spisovatel ve službách komunistické propagandy. In: *Tamtéž*, s. 6–69, zde s. 7.

Asi nejnepochopitelnější je způsob, jakým s dokumenty (buď přímo s dokumenty ministerstva vnitra nebo s dokumenty předkládanými ministerstvem předsednictvu ÚV KSČ) zachází Jan Hanzlík v textu „Československá emigrace očima tajných materiálů".[17] Údaje, které v těchto dokumentech jsou, s ničím nekonfrontuje – takže ve výsledku nic nenabourává dojem, že „vnitrácké" zprávy o exilu jsou vlastně pravdivé. V dokumentech se píše třeba o tom, že prý „vláda Izraele ... skrze Světovou sionistickou organizaci podporovala odchod Čechoslováků židovského původu" (s. 275). Autor studie to tudíž zcela nekriticky a bez uvozovek opíše, takže se nakonec dovídáme: „V tom se podle poznatků rozvědky angažoval i spisovatel Ladislav Mňačko, jemuž se nejspíš také podařilo zlákat svého kolegu Arnošta Lustiga." Co znamená to „nejspíš"? Že to komunističtí špioni napsali do spisu? Pokoušel se autor ověřit si taková tvrzení – třeba přímo u Arnošta Lustiga? „Židovské kruhy ostatně rozšířily svou kampaň po celém světě a po všech organizacích..." (Tamtéž.) K tomu už zřejmě není co dodat. Tady už autor, jakkoli dost možná sám nechce, promlouvá jazykem Andreje Kepperta.

Velice různý je způsob, jakým jednotliví autoři zacházejí s údaji o uváděných osobách. Ve stati „Agenturní činnost Mileny Markové" přivede Martin Pulec na několika stránkách na scénu doslova desítky nejrůznějších jmen, aniž by bylo jasné, proč tak vlastně činí.[18] Někteří se skutečně jen mihnou, například vedoucí plzeňské skupiny Vřešťál, vlastník turistické chaty v Churáňové nad Stachami Hořejší, „jistý Haviar", zaměstnanec plzeňské Škodovky Vladimír Wurfel nebo třeba „jakýsi Křepelka z Písku" (to vše jen na stránkách 264 a 265). Sedmý díl *Securitas Imperii* ovšem jmenný rejstřík bohužel postrádá, takže vyznat se v té džungli agentů, double-agentů, agentů převerbovaných tam a někdy zase zpátky nebo nešťastníků, kteří se do toho jen nějak přimotali, je velmi obtížné. Z nejasných důvodů pak byly na internetové stránce Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování (*www.mvcr.cz/udv*) v textech studií osmého sborníku *Securitas Imperii* veškeré poznámky k nim vynechány.[19]

Ukázkou toho, jak se z výsledku vyšetřování obsaženého ve vyšetřovacím spisu stává historická práce, je kolektivní text autorů ÚDV s názvem „Aktivity československých institucí v jihovýchodní Asii v době korejské a vietnamské války".[20] Podrobně se tu zkoumá činnost úřadů ministerstev zahraničí, obrany, zdravotnictví a školství ve Vietnamu a v Koreji (v tomto ohledu je název trochu matoucí, protože do jihovýchodní Asie je to z Koreje přece jen trochu daleko). Pracovníci ÚDV nashromáždili z Vojenského historického archivu, Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR i Státního ústředního archivu (a dokonce i z dokumentů bývalé Zpravodajské správy Generálního štábu ČSLA) velké množství dat, na jejichž základě se pokusili ověřit tvrzení o československé účasti při pokusech na amerických válečných zajatcích z obou zmíněných válek. Jako pramen pro tato tvrzení použili jednak Šejnovo svědectví přednesené v polovině devadesátých let před podvýborem amerického

17 In: *Tamtéž*, č. 9, s. 269–306.
18 In: *Tamtéž*, č. 7, s. 252–285.
19 Srv. např. *http://www.mvcr.cz/policie/udv/securita/sesit8/sejna.html*.
20 In: *Tamtéž*, č. 9, s. 7–57.

Kongresu, jednak na Šejnu se odvolávající text Josepha D. Douglasse.[21] Douglassovy údaje jsou vyšetřováním pracovníků ÚDV odstavec po odstavci vyvraceny.

Na tom samozřejmě není nic divného – ať už v článcích západního tisku, v memoárech *We Will Bury You*, v Douglassově knize *Red Cocain* nebo ve svědectví před kongresovým výborem si Šejna zoufale vymýšlel, někdy tak pitomě, že nad tím zůstává rozum stát. Douglass, který Šejnu po jistou dobu po jeho útěku vyslýchal, lžím „semínkového generála" (měl na starost proviant pro československou armádu) zcela nekriticky podlehl, a navíc je ještě zřetelně dezinterpretoval. Šejnovo svědectví můžeme snad brát vážně tam, kde hovoří o poměrech v československé stranické elitě (protože na důvěrných vztazích s touto elitou založil svou kariéru), naprosto nedůvěryhodný je však tam, kde se rozbíhá k popisu sovětské strategie – například ve *We Will Bury You* na jednom místě (s. 151) hovoří o sovětském plánu na infiltraci australských ozbrojených sil a následném využití Austrálie k pronikání do Asie. Smyšlenky o osudu amerických zajatců, který byl a je ve Spojených státech mimořádně horkým tématem, patrně Šejna pokládal za způsob, jak zaujmout své „vytěžovatele".

Co do nedůvěry k Šejnovým žvástům tedy nejsme s Úřadem pro dokumentaci a vyšetřování ve sporu – jde však o to, jakým způsobem se při jejich ověřování interpretují jiné prameny. Respektive neinterpretují; co si například pomyslet o idylickém popisu života amerických zajatců, vysloveném československými vojenskými lékaři:[22] „Nevím, kdo je přivedl ani z jakého důvodu byli do nemocnice přivedeni, určitě jsme však na nich neprováděli žádné zákroky, musel bych o tom vědět. Byli naprosto zdraví, v nemocnici hráli stolní tenis, a jak již jsem uvedl, byli zde velice krátkou dobu." (s. 55) Nebo: „...na počátku roku 1953 se v nemocnici zastavili dva američtí váleční zajatci (nemocní TBC), kteří byli dvěma vojáky severokorejské armády pěšky eskortováni do nemocnice v hlubokém týlu. Při krátké zastávce v čs. nemocnici hráli stolní tenis se svými strážci i s jedním z čs. chirurgů a šoférem nemocnice. Všichni se přátelsky bavili a po občerstvení v nemocnici pokračovali dál." (Tamtéž.) Patrně není větší radosti než být v době korejské války americkým zajatcem v Severní Koreji. Autoři tato tvrzení uvádějí (ve druhém případě dokonce ani ne jako uvozovkami opatřenou citaci), aniž by se k nim vyjádřili – znamená to, že se s nimi ztotožňují?

Kdyby byly údaje nashromážděné k této věci vyšetřováním vydány v podobě edice dokumentů nebo edice svědectví, pak by snad nebylo bezprostředně nutné připojit ke každému z pramenů komentář. Tady ale nejde o edici, nýbrž o analytickou studii, ve které po fázi heuristiky nutně musí následovat kritické hodnocení pramenů. Taková kritická analýza by jen stěží umožnila bez komentáře obsáhle citovat propagandistickou zprávu majora L. Franty z roku 1952 o Američany používaných bakteriologických zbraních (s. 54), což je tvrzení na základě studia dokumentů

---

21 DOUGLASS, Joseph D.: *Missing American Servicemen: Sacrificed To Avoid Interfering With „Foreign Policy"?* Text byl publikován na internetové stránce *http://aiipowmia.com/koreacw/czechpw.html*.

22 Citován je Vyšetřovací spis Policie ČR, č. MVV-03151/94-Kv, s. 131 a 135, z čehož lze soudit, že jde o výpovědi pořízené v 90. letech.

zpřístupněných v devadesátých letech (například sovětských) dávno vyvrácené – stačí si jen projít studie publikované v rámci Projektu mezinárodní historie studené války (*Cold War International History Project* – CWIHP)[23] a dostupné ostatně i na internetu.[24]

Se sekundární literaturou autoři uvedeného textu nijak nepracují. Zdá se, že jim dokumenty z archivů zcela postačují a že nepotřebují vědět, že třeba o československé angažovanosti v Koreji psal Martin Píša v *Historickém obzoru*[25] a že o československých vojenských lékařích působících v Koreji už před lety v *Historii a vojenství* obsáhle referoval Vladimír Pilát.[26] Nemluvě o rozsáhlé, co do kvality velmi různé, ale rozhodně nepominutelné západní literatuře o korejské válce a o problematice amerických zajatců. Píša, Pilát a dokumenty zveřejněné v rámci CWIHP se zkrátka „do spisu" nedostali.

Zarážející je už fakt, že v devátém sborníku *Securitas Imperii* byl publikován jen výtah z pořízené „Zprávy o přešetření informací o údajné účasti československých komunistických institucí na nehumánním zacházení s americkými válečnými zajatci v průběhu korejské a vietnamské války" (s. 8 a další). Srovnáme-li tento výtah s původním textem zprávy, kterou je možno získat neoficiálně, zjistíme, že při pořízení výtahu vypadla řada údajů, například těch, které se týkají činnosti československé vojenské rozvědky. Z publikovaného textu ovšem není zřejmé, kdo a podle jakých pravidel výtah vlastně pořídil.

Bez práce s literaturou se v devátém čísle *Securitas Imperii* naneštěstí obešly i některé studie. Z pera Martina Pulce pochází studie o československých aktivitách v Guineji a Guineji-Bissau, ve které je guinejský prezident Ahmed Sekou Touré překřtěn na „Sekou Turé" a jako takový nejméně desetkrát (včetně jmenného rejstříku) uváděn – českoslovenští „vnitráci" prostě jeho jméno zkomolili a autor už správný tvar jména (dohledatelný v každé slušnější encyklopedii) neověřoval. V obsahu tato studie s názvem „Československá pomoc Guineji a Portugalské Guineji ve vojensko-bezpečnostní oblasti" (s. 307–325) figuruje z neznámých důvodů pod názvem „Pomoc národně osvobozeneckému hnutí v Guineji", jako by i tady autor trochu terminologicky tápal.

---

23 O podvodech s bakteriologickými zbraněmi psala Weathersbyová a Leitenberg v rubrice „New Evidence on the Korean War" v 11. čísle bulletinu: WEATHERSBY, Kathryn: Deceiving the Deceivers: Moscow, Beijing, Pyongyang, and the Allegations of Bacteriological Weapons Use in Korea. In: *Cold War Flashpoints* (*CWIHP Bulletin*, č. 11, zima 1998), s. 176–185; LEITENBERG, Milton: New Russian Evidence on the Korean War Biological Warfare Allegations: Background and Analysis. In: *Tamtéž*, s. 185–199.

24 Kathryn Weathersbyová a další zde představili nové poznatky již v roce 1995. In: *Cold War in Asia* (*CWIHP Bulletin*, č. 6–7, zima 1995–1996), s. 30–125. Dotyčné číslo bulletinu je zveřejněno na internetové adrese *http://wwics.si.edu/topics/pubs/ACF1A6.pdf*. Stránky „The Korea Initiative", koordinované právě Weathersbyovou, jsou k nalezení na adrese *http://wwics.si.edu/index.cfm?fuseaction=news.item&news_id=12853*.

25 PÍŠA, Martin: Československo a korejská válka. In: *Historický obzor*, roč. 8, č. 3–4 (1997), s. 81–84.

26 PILÁT, Vladimír: Českoslovenští vojenští lékaři v korejské válce, 1–2. In: *Historie a vojenství*, roč. 43, č. 2 a 3 (1994), s. 132–161 a 89–106.

Prokop Tomek v témže čísle na základě studia fondů bývalé první správy StB rozkryl jednu z rozsáhlejších operací československé rozvědky s krycím jménem „Manuel" (s. 326–333), během které českoslovenští špioni pomohli kubánským kolegům legalizovat v Latinské Americe dokonce několik desítek osob angažovaných v partyzánském hnutí. Stejný autor pak popsal dějiny třiceti šesti let rušení zahraničního rozhlasového vysílání pro Československo (s. 334–367). Technický a byrokratický aspekt tohoto rušení je ovšem tématem natolik novým, že k němu zatím rozsáhlejší literatura opravdu neexistuje – tím spíš buďme za Tomkovu studii vděčni.

Po formální stránce zřejmě nejdokonalejší jsou studie obsažené v zatím posledním, desátém čísle *Securitas Imperii*. Jejich autoři už nespoléhají jen na „vševědoucí" archiv ministerstva vnitra; například studie „Cenzura československého filmu a televize v letech 1953–1968" Milana Bárty (s. 5–58) vděčí za mnohé pracím o Hlavní správě tiskového dohledu, které publikoval Dušan Tomášek.[27] (Dost ahistoricky ovšem působí Bártovo závěrečné konstatování, že českoslovenští komunističtí cenzoři „svou činností napáchali obrovské škody, srovnatelné snad jen s působením legendárních 'českých knížek hubitelů lítých', jezuitů" – s. 50.)

Šárka Rokosová ve studii o „administrativních opatřeních" na základě dokumentů Státního ústředního archivu ukazuje, že perzekuce českých a slovenských sedláků komunistickým režimem se neuskutečňovala výhradně prostřednictvím státobezpečnostního aparátu, ale i subtilnějšími, i když o nic méně účinnými metodami (s. 147–194). Vedle práce Daniela Povolného zpřístupňující údaje o „operativní technice" využívané Státní bezpečností (s. 73–146) najdeme také mimořádně zajímavou studii Jiřího Šťastného o „činných zálohách", tedy pracovnících ministerstva vnitra „vysazených" do dalších československých institucí (s. 195–234).

Slabinou některých textů ovšem zůstává občasné přebírání terminologie obsažené v dokumentech (neuvozené použití pojmů jako „boj o vesnici" – s. 147, nebo „vnitřní nepřítel" – s. 242). Jazyku ubírá na srozumitelnosti i časté užívání pro laika nerozluštitelných zkratek – ne každý ví, že pod zkratkou „FMZO HTS" (s. 211) se skrývá Hlavní technická správa Federálního ministerstva zahraničního obchodu a že tato správa je fakticky shodná s podnikem zahraničního obchodu Omnipol. To samé platí i pro zkratku „OMS VOS FMV" (s. 208), kterou nenajdeme ani ve slovníku na konci. Pod pojmem PÚV, který je „přeložen" jako „plénum ústředního výboru" (s. 77), se ve skutečnosti skrývá předsednictvo ÚV KSČ.

Překvapuje i to, že žádný z autorů (jak na to upozornily už v recenzi *Lidové noviny*) se nesnažil získat stanoviska aktérů popisovaných událostí. Nejcitelnější je absence *oral history* u studie Jiřího Plachého „Akce KNĚZ a ZAHRADNÍK" (s. 59–72), popisující případ mladé tajné spolupracovnice Státní bezpečnosti, jež v březnu 1982 udala své spolužáky, studenty střední školy, kteří se tajně scházeli s katolickým duchovním nepohodlným režimu – dá se přece předpokládat, že pamětníci z té doby ještě žijí a mohli by být ochotni o svých vzpomínkách hovořit. Oralistika se ovšem až dodneška

27 TOMÁŠEK, Dušan: *Pozor, cenzurováno! aneb Ze života soudružky cenzury*. Praha, Vydavatelství MV ČR 1994; KAPLAN, Karel – TOMÁŠEK, Dušan: *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 22.) Praha, ÚSD AV ČR 1994.

na ÚDV příliš neujala – tedy alespoň pokud pod tímto pojmem nerozumíme policejní výslech. Tato skutečnost je přitom mnohem mrzutější než lapsus, který se editorovi sborníku Janu Táborskému přihodil v resumé studie Oldřicha Tomka „Akce JAZZ" a kvůli kterému byl ÚDV nucen vydat tiskovou opravu (s. 343 a 349).

Žádný z těchto nedostatků není určitě důvodem k tomu sborníky *Securitas Imperii* paušálně zatracovat. V situaci, kdy vzniká jen málo monografických studií zabývajících se československými nejnovějšími dějinami a možnosti místních archivů jsou pořád využívány nedostatečně, zůstává prakticky každá publikace na toto téma přínosem. Těžko můžeme dokumentačnímu odboru ÚDV upřít, že v minulosti publikoval mnoho materiálů, které by jinak zpřístupněny nebyly. Otázkou ale je, jaký smysl dá ÚDV této „zpřístupňovací" dokumentaristice po skutečném otevření archivu rozvědky a Státní bezpečnosti. Nebudeme potom pod pojmem „dokumentaristika" nakonec zase rozumět obor dokumentárního filmu?

Recenze

Pozoruhodné srovnání tajných služeb tří postkomunistických zemí[1]

Petruška Šustrová

WILLIAMS, Kieran – DELETANT, Dennis: *Security Intelligence Services in New Democracies: The Czech Republic, Slovakia and Romania*. Basingstoke, Palgrave 2001, 291 + ix stran.

Tajné služby tvoří oblast, která přitahuje pozornost všude, ale v postkomunistických zemích větší než jinde. Nejen proto, že každé tajemství vzbuzuje zájem, ale i proto, že občané – či spíš poddaní – bývalého sovětského bloku dobře věděli, že je tajné služby států, ve kterých žijí, sledují a že mohou kdykoli velmi citelně zasáhnout do jejich životů. Tato skutečnost by mohla knize Kierana Williamse a Dennise Deletanta *Tajné bezpečnostní služby v nových demokraciích* (respektive jejím případným překladům) zajistit slušnou čtenářskou obec zejména v České republice, v Rumunsku a na Slovensku, jejichž tajnými službami se zabývá. Williams zpracoval pasáže týkající se Československa, respektive Česka a Slovenska, Deletant se věnoval Rumunsku.

Kterýkoli obyvatel kterékoli postkomunistické země měl jistě posledních třináct let mnoho příležitostí číst a slyšet o nejrůznějších spiknutích či rejdech bývalých nebo současných tajných služeb, ale většinou zůstávalo na jeho úvaze, zda nad tím mávne rukou a prohlásí to všechno za nesmysl, zda propadne spiklenecké teorii, podle které tajné služby řídí většinu dění ve státě, nebo si na škále mezi těmito dvěma krajnostmi vybere jinou možnost.

Autoři knihy působí v Británii na Škole slovanských a východoevropských studií Londýnské univerzity a ke svému tématu přistoupili velmi seriózně. Jejich poznatky vycházejí většinou z tisku zmíněných tří zemí, ale také z rozhovorů s různými lidmi,

---

1 V poněkud jiné verzi vyšla tato recenze ve varšavském časopise *Polski Przegląd Dyplomatyczny*, roč. 3, č. 3 (2003).

jejichž jména neuvádějí. Vznik, organizační přeměny i vývoj bývalé československé Státní bezpečnosti i rumunské Securitate jsou zpracovány podrobně a bez zbytečné senzacechtivosti, ale pro čtenáře v postkomunistických zemích nepochybně budou nejzajímavější pasáže věnované transformaci služeb v jednotlivých zemích po pádu komunismu.

V úvodu Kieran Williams rozebírá, jak tajné služby obecně fungují a jak jsou kontrolovány, přičemž pečlivě rozlišuje „kontrolu" (*control*) a „dohled" (*oversight*). Nakonec zde velmi výstižně shrnuje, co je pro teoretický pohled na problém transformace tajných služeb (ale možná vlastně celých postkomunistických společností) nejdůležitější. Základní odlišnost postkomunistických společností od demokratických vidí jednak v tom, že postkomunistické společnosti trpí nedostatkem důvěry v instituce vůbec, a jednak ve zpolitizování státní správy. Této analýze není co vytknout, naopak: přesně a bez jakýchkoli hodnotících aspektů vystihuje daný stav.

V popisu vlastní transformace ovšem už Williams akademický odstup příliš důsledně neudržuje. Občas používá termínů, jichž by se podle mého soudu měl akademický pozorovatel spíš vystříhat (například „Havlova klika"), jinde západnímu čtenáři podsouvá místo objektivního popisu vlastní hodnocení. To se týká například jeho tvrzení, že takzvanou Kavanovu aféru nejlépe zpracoval a objasnil Lawrence Weschler ve dvou článcích, které vyšly na podzim 1992 v magazínu *The New Yorker*.[2] Jak naznačují již jejich názvy, jde o texty značně zaujaté, které Kavanovu aféru hodnotí jednostranně. Je to pochopitelné: jde-li o problém lustrací, dělí se každá společnost ve dva nesmiřitelné tábory a skoro nikdo z těch, kteří promluví, není schopen objektivního soudu. K lustracím prostě nikdo není lhostejný, v řadách lidí, kteří se k nim jakkoli vyslovili, existují jen jejich příznivci a odpůrci.

Zmíněné drobné vady však Williamsovu práci nikterak neznehodnocují; srovnání jeho obšírného vyličení české a slovenské situace v tajných službách od rozpadu Československa do roku 1999 totiž poskytuje velice názorný obraz. Ten může odpovědět na část obav, jež se v postkomunistických zemích s bývalými tajnými službami tradičně spojují.

Snaha o dokonalou očistu služeb, popřípadě o jejich úplné zničení a vybudování nových, byla nesena dvojí obavou. Ta první se týkala spojení bývalých služeb se sovětskou KGB, druhá směřovala do budoucnosti: vládl strach, že služby budou tajně ovlivňovat politický život nebo že by je popřípadě k takovému účelu mohli noví politici zneužívat. Taková podezření se, jak Williams ukazuje, v České republice objevovala poměrně často. Vznášeli je novináři i politici, ale nikdy se nepodařilo je prokázat. Vlastně to bylo spíš naopak: politici koaličních nebo opozičních stran v devadesátých letech svá podezření vyslovovali s největší pravděpodobností proto, aby jejich prostřednictvím útočili na Občanskou demokratickou stranu, která měla až do roku 1997 ve vládě nejsilnější pozici.

---

2 WESCHLER, Lawrence: The Velvet Purge: The Trials of Jan Kavan. In: *The New Yorker*, (19.10.1992); TÝŽ: From Kafka to Dreyfus. In: *Tamtéž*, (2.11.1992).

Kontrola tajných služeb i dohled nad nimi v nové České republice procházely mnoha peripetiemi a o službách se psalo daleko víc, než je obvyklé v zavedených demokraciích. O politickém zneužití služeb se však dalo mluvit jen stěží: aféry, kterými se sdělovací prostředky zabývaly, měly různé důvody i průběh, v podstatě však vždy šlo o nešikovnost, neschopnost nebo zneužití funkce, k jakým dochází i jinde.

Všichni příslušníci kontrarozvědky Státní bezpečnosti museli projít prověrkami v roce 1990, které prováděly takzvané odborné a občanské komise. Kontrarozvědka byla oddělena od ministerstva vnitra a v podstatě postavena úplně znovu a z nových lidí jako Bezpečnostní informační služba (vznikající a proměňující se instituce nesla předtím i jiné názvy). Ti bývalí důstojníci Státní bezpečnosti, kteří v ní nějakou dobu působili, byli předmětem stálých sporů jak uvnitř nové služby samotné, tak v médiích. Bylo jich pramálo, postupem času jen několik jednotlivců. A samozřejmě se ukázala i úskalí tohoto řešení: Někteří noví lidé, kteří do této služby nastoupili, mnohdy neměli potřebnou disciplínu, a pokud jim něco nevyhovovalo, ochotně o tom informovali novináře. To byl také hlavní důvod, proč média tuto službu tak často přetřásala.

Při studiu pasáží, které se týkají Slovenska, si však čtenář rychle uvědomí, v jak velké míře byly tajné služby závislé na politickém prostředí. Vladimír Mečiar, který se po rozpadu Československa rychle dostal na Slovensku k moci, Slovenskou informační službu zcela bezohledně zneužíval k boji se svými politickými protivníky. Podobně ovšem zacházel i s dalšími státními úřady. Zneužívání pravomoci ve službách Mečiara a jeho lidí bylo běžné, stejně jako nesmírné osobní obohacování.

Slovenská informační služba, která vznikla na místě bývalé kontrarozvědky Státní bezpečnosti, se faktícky stala mocenským nástrojem, který sloužil osobním zájmům Vladimíra Mečiara a jeho několika spolupracovníků. Zajímavé je, že se do ní bez ohledu na lustrační zákon vrátili po Mečiarově nástupu mnozí příslušníci a spolupracovníci bývalé Státní bezpečnosti, protože na Slovensku se lustrační zákon neuplatňoval. A byli to právě tito lidé, kteří jsou spoluodpovědni například za únos syna prezidenta Kováče, za vraždu Róberta Remiáše a za mnohé další trestné činy. Mečiar však bránil potrestání viníků a v době, kdy na Slovensku nebyl zvolen prezident, vyhlásil z pravomoci předsedy vlády amnestii, která se vztahovala mimo jiné na „jeho" ředitele Slovenské informační služby Ivana Lexu. Mečiarova moc sice skončila na podzim 1998 a Lexa byl koncem roku 2002 už poněkolikáté zatčen, ale stále ještě není jasné, zda bude skutečně potrestán za činy, za které nese přímou odpovědnost.

Srovnáme-li mafiánské postupy Slovenské informační služby a zneužití pravomoci, k nimž tam docházelo, s českými skandály kolem Bezpečnostní informační služby, bije rozdíl do očí. Jedno se však shoduje: i na Slovensku se informační službě věnovali novináři – a odhalovali zločiny. Policie byla stejně jako velká část státní správy ochromená, vyšetřovatelé, kteří se kauzami spjatými se Slovenskou informační službou zabývali, byli jeden po druhém odvoláváni.

Transformaci rumunské Securitate shrnuje Dennis Deletant tak výstižně, že si dovolím ocitovat jeho slova: „Po svržení Ceaușeska byl postup Rumunska na cestě k přechodu rozpačitý. Z rozmanitých výsledků postupných vlád za posledních deset let je obtížné se vyhnout závěru, že vládl nedostatek politické vůle k reformě. Události

ukázaly, že tlak na reformu přicházel spíš zvenčí než zevnitř. Hlavními katalyzátory reformy byly Mezinárodní měnový fond, Rada Evropy a Evropská unie, a reformní proces v Rumunsku poháněla a řídila potřeba vyhovět požadavkům těchto institucí, aby Rumunsko dosáhlo integrace do takzvaných euroatlantických struktur. Nikde to neplatilo víc než v oblasti tajných služeb."

Deletant popisuje, jak byla Securitate rozdělena celkem do devíti služeb, přičemž rozdělení proběhlo v podstatě podle schématu daného vnitřním uspořádáním tajné služby za Ceauşeska. Z jednotlivých složek (například rozvědky, kontrarozvědky, ochrany prezidenta, správy vyšetřování atd.) vznikly nové instituce. Ty se však nezbavily naprosté většiny bývalých zaměstnanců ani velitelů, přestože se mnozí důstojníci činně podíleli na krveprolití ve snaze potlačit rumunskou revoluci v zimě 1989.

I přes četné hlasy sdělovacích prostředků se poměry ve službách (stejně jako v celé státní správě) začaly podstatněji měnit až v době vlády prezidenta Emila Constantineska, to znamená ve druhé polovině devadesátých let. A v lednu 1990 přešli mnozí bývalí členové Securitate přímo do Fronty národní spásy, takže se v politickém životě země fakticky mnoho nezměnilo. To vedlo mimo jiné k tomu, že lidé, kteří veleli střelbě do demonstrantů, celá léta unikali potrestání a že příslušníci Ceauşeskovy tajné služby ovládli například celá odvětví zahraničního obchodu.

Až do nástupu Emila Constantineska se nedalo mluvit o žádné účinné parlamentní kontrole tajných služeb – jejich aktivity se v té době odehrávaly v tajnosti a zřejmě ve srozumění s politickým vedením země. Činnost to byla v mnohém podezřelá – přílohu Deletantova textu tvoří tři po sobě jdoucí prohlášení univerzitního učitele z Jasů Ungureana, podaná na podzim roku 1994. Pan Ungureanu v nich popisuje, jak ho navštívil důstojník bezpečnostní služby, vyptával se ho na jeho kontakty se zahraničními kolegy a snažil se ho získat ke spolupráci. Popis jako by téměř doslova opakoval výjevy, které za komunismu poznal téměř každý odpůrce režimu, netypické je jen to, že se setkání odehrálo na podzim 1994.

Na základě Williamsovy a Deletantovy analýzy lze nastínit tři modely transformace komunistických tajných služeb – český, kde byla kontrarozvědka vybudována fakticky úplně z nových lidí; slovenský, který ukazuje, jak snadno se daly zvrátit křehké změny provedené v posledních třech letech existence Československa; a rumunský, kde v první polovině devadesátých let nedošlo ke změnám prakticky vůbec. A je zřejmé, že klíčové momenty pro reformu byly dva: jednak a především politická vůle, od které se změny odvíjely, a na druhém místě nezbytné personální změny ve vedení i obsazení služeb.

Dodnes jsem přesvědčena, že cesta radikálního rozchodu s minulostí, kterou se vydala Česká republika, byla správná a že přes všechny skandály, které českou Bezpečnostní informační službu pronásledovaly, je to instituce, která – narozdíl od svého slovenského a rumunského protějšku – nezasahovala do politického života a neměla žádné skryté vazby s organizovaným zločinem.

Nutno ovšem dodat, že radikální očistou prošla z českých tajných služeb vlastně jen jedna. Transformaci civilní rozvědky uskutečňovalo ministerstvo vnitra, do kterého je tato instituce začleněna, a veřejnost se o ní nedozvěděla nic. Podobně tomu bylo

i s vojenskou kontrarozvědkou a rozvědkou, které resortně patří do ministerstva obrany. (Vojenská kontrarozvědka byla na jaře 1990 na základě rozhodnutí vlády převedena z ministerstva vnitra pod ministerstvo obrany.)

Williamsova a Deletantova kniha podle mého soudu velmi názorně ukazuje, jak velký význam měla v prvních letech budování demokratického systému transparentnost transformačního procesu. Československá veřejnost měla k dispozici sice neoficiálně vydaný, ale v podstatě spolehlivý seznam bývalých důstojníků i spolupracovníků Státní bezpečnosti, takže dostal-li se někdo z nich do důležité funkce, mohli to novináři snadno odhalit.

Recenze

Rudí vládcové Hradu

Jiří Křesťan

PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli: Komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili*. Praha, Brána 2003, 328 stran + 32 stran obrazové přílohy.

Stojí asi za zamyšlení, proč u nás tradičně osobnosti prezidentů přitahují mnohem větší pozornost než postavy předsedů vlád, ministrů, předsedů politických stran a dalších významných činitelů politického života, disponujících mnohdy silnějšími nástroji moci než muži na Hradě. Snad hledání zřetelného, hmatatelného a pevného symbolu státu vyvažuje či doplňuje tradiční českou skepsi, antiautoritářství a poněkud plebejskou tvářnost demokratismu. Dehonestace úřadu prezidenta republiky, k níž došlo v otevřené podobě zejména za působení Antonína Novotného a znovu pak Gustáva Husáka, kdy se prezidentský stolec stal téměř trapným přívažkem funkce nejvyššího představitele Komunistické strany Československa, byla současníky pociťována jako zřetelný symptom úpadku politické kultury v naší vlasti. O to intenzivněji se oživovaly reminiscence na první prezidenty Republiky československé, Tomáše Garrigua Masaryka a Edvarda Beneše, a o to dychtivěji byli vítáni nástupci obou nepopulárních „poloprezidentů" – Ludvík Svoboda v roce 1968 a Václav Havel v roce 1989. Nadějeplná očekávání přecházela ovšem v obou případech nejednou do poloh poněkud vzdálených tvrdé realitě politického života.

Obsáhlá publikace vědeckého pracovníka Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR Jiřího Pernese se zaměřuje na osobnosti vládců Hradu, kteří byli v době výkonu úřadu prezidenta republiky vybaveni rudými legitimacemi členů komunistické strany. Je nutno říci, že postavy komunistických prezidentů zůstávaly po roce 1989 mimo centrum pozornosti historické obce (ostatně jako celé dějiny KSČ). Obrovského badatelského a publikačního boomu se naopak dočkaly především osobnosti Tomáše Garrigua Masaryka a Edvarda Beneše. Výzkumy v tomto směru se mohly opřít o pevnou institucionální základnu, především v podobě Masarykova ústavu Akademie věd ČR (respektive Ústavu T. G. Masaryka, o. p. s.) či velice agilní Společnosti Edvarda Beneše i několika „masarykovských" společností a muzeí. Kvalita

mnohačetné produkce je pochopitelně nestejná (její byť jen stručné shrnutí není pochopitelně možné), pohybovala se od seriózních studií a edic až někam k „analýzám" opírajícím se o „vědy" okultní a astrologii,[1] jež nyní zaplňují regály obchodů s levnými knihami.

Jako bývalí občané společného československého státu musíme bezpochyby alespoň zmínit zvýšený zájem slovenských historiků, badatelů a editorů po roce 1989 o postavu prezidenta Slovenské republiky Jozefa Tisa.[2] Osobnost Tisova se stala na Slovensku určitě krystalizačním bodem závažných historických diskusí v mnohem větší míře než v českých zemích osobnost protektorátního prezidenta Emila Háchy.[3] Objevila-li se u nás tázání naléhavá potřebou nového historického výkladu, spjatá s aktuálními politickými souvislostmi, pak byla příznačně spojena spíše s osobností Edvarda Beneše (problémy omezené demokracie, taktického postupu vůči totalitním tendencím, postojů k národnostní otázce vůbec a odsunu Němců z ČSR zvláště) a odbývala se v první řadě na kolbištích publicistických.

Zájemci o osobnosti prezidentů Klementa Gottwalda (1896–1953), Antonína Zápotockého (1884–1957), Antonína Novotného (1904–1975), Ludvíka Svobody (1895–1979) a Gustáva Husáka (1913–1991) zůstali po roce 1989 odkázáni – kromě starší literatury většinou oslavného rázu a některých pozoruhodných nových prací tematicky šířeji nastavených (je nutno zmínit alespoň inspirující díla Karla Kaplana) – pouze na několik prací z oblasti literatury faktu[4] a hrstku biografických příruček nestejné úrovně.[5] Objevnými se staly jen některé ediční počiny, z nichž je možno

---

1 Jako historické kuriózum i ve středovýchodoevropských souřadnicích je možno zaznamenat, že tímto směrem se vydal i muž, který svého času zastával nanejvýše odpovědnou funkci ministra obrany ČR. Srv. BAUDYŠ, Antonín – BAUER, Jan: *Čeští vládcové očima astrologie*. Praha, Hart 2001.

2 ČULEN, Konštantín: *Po Svätoplukovi druhá naša hlava*. Partizánske, Garmond 1992; HOFFMANN, Gabriel: *Zamlčaná pravda o Slovensku: Prvá Slovenská republika, prvý slovenský prezident, tragédia slovenských židov podľa nových dokumentov*. Partizánske, Garmond 1996; KAMENEC, Ivan: *Tragedia polityka, księdza i człowieka*. Warszava, Meriton 2001; KLEŇ, Milan: *Spory o Jozefa Tisu*. Martin, M. Kleňová 2002; KOREC, Ján Chryzostom: *Svedectvá pravdy o Slovensku*, sv. 2: *Vojnový zločinec alebo svätec*. Sereď, Reprint 1998; MURÍN, Karol: *Spomienky a svedectvo*. Partizánske, Garmond 1992; TISO, Jozef: *Prejavy a články*, sv. 1. Bratislava, Academic Electronic Press 2002; TÝŽ.: *Zamlčaná pravda o Slovensku*, sv. 2: *Dr. Jozef Tiso o sebe*. Bratislava, S-G-T Plus 1996; VRBA, *Jozef: Muž, ktorý sa vzoprel Hitlerovi*. Bratislava, Konfederácia politických väzňov Slovenska 1999.

3 MACHÁLEK, Vít: *Prezident v zajetí*. Praha, Regulus - Společnost Emila Háchy 1998; PASÁK, Tomáš: *JUDr. Emil Hácha*. Praha, Horizont 1997; TOMÁŠEK, Dušan - KVAČEK, Robert: *Causa Emil Hácha*. Praha, Themis 1995.

4 BUDÍNSKÝ, Libor: *Deset prezidentů*. Praha, Knižní klub 2003; HUTAŘOVÁ, Ivana: *Povolání otce: Prezident republiky*. Praha, Petrklíč 2000; KADLEC, Vladimír: *Podivné konce našich prezidentů*. Hradec Králové, Kruh 1991; KOSATÍK, Pavel: *Devět žen z Hradu*. Praha, Mladá fronta 1999; PSŮTKOVÁ, Zdeňka – VAHALA, Zdeněk: *I nám vládli nemocní?* Praha – Liberec, Práh – King 1992.

5 BARTLOVÁ, Alena: *Panovníci a prezidenti na území Slovenska*. Bratislava, 1. PB-Press 1997; ČORNEJ, Petr – LOCKEROVÁ, Jiřina – MAJOR, Pavel: *Panovníci českých zemí*. Praha, Fragment 1998; LOUŽEK, Marek: *Československí a čeští prezidenti*. Praha, Centrum pro ekonomiku a politiku 2002.

zmínit především vydání druhého dílu vzpomínek Ludvíka Svobody,[6] jež před rokem 1989 nesměly vyjít, a dvou publikací agilního říčanského nakladatelství Orego, jež přinesly edici pramenů významných pro poznání osobností Antonína Zápotockého a Antonína Novotného.[7] Řadu zajímavých skutečností zachycují i vzpomínky bývalého prezidentského kancléře Ladislava Nováka.[8] Zaznamenat je nutno v neposlední řadě publikaci slovenského historika Viliama Plevzy přibližující často nečekaným způsobem osobnost Gustáva Husáka.[9]

Recenzovaná práce Jiřího Pernese vstupuje tedy na území, kde je určitě nutno ještě mnohé probádat a nově interpretovat. O to více mrzí, že nakladatelství Brána vydalo Pernesův opus bez odkazů na literaturu a prameny, čímž byly poněkud znehodnoceny výsledky jeho bádání v archivech a knihovnách i práce se svědectvími pamětníků. Zároveň se tím i snižuje šance, že Pernesova práce poslouží jako užitečný směrovník pro další badatele. Vedou-li v pekelném mocnářství pečlivě knihy hříchů českých nakladatelů (a oni je určitě vedou!), neusínalo by se mi od nynějška na místě majitele zmíněného nakladatelství pokojně.

Absence odkazů ochuzuje citelně užitnou hodnotu recenzované publikace. Například si zájemce přečte, že články a dopisy Klementa Gottwalda z dvacátých let byly uchovány v archivu bývalého Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ (s. 35), ale již se nedoví, že v současnosti jsou k dispozici badatelům ve Státním ústředním archivu v Praze. Dojmem spekulace pak mohou působit i některá závažná tvrzení, jež nedoprovázejí odkazy na příslušné hodnověrné prameny: mám na mysli kupříkladu sdělení o existenci seznamu devíti set funkcionářů KSČ, jimž sovětské úřady údajně odmítly po roce 1938 poskytnout útočiště (s. 71), nebo o indiciích naznačujících, že Husákův režim se prý snažil „urychlit" úmrtí prezidenta Ludvíka Svobody (s. 301). Nedbalá práce s citacemi pak plodí i takové záhady, jako když například ve vzpomínce připsané Janu Křivánkovi oslovuje před skleněnými dveřmi bývalé Leninovy pracovny v Kremlu šeptem Antonín Zápotocký pamětníka slovy „soudruhu Brožíku" (s. 29). Pernesova obsahově bohatá práce by si zasloužila nejen řádné odkazy, podrobnější seznam literatury a archivních pramenů, ale i jmenný rejstřík.

Je nutno říci, že kniha byla sestavena s promyšlenou koncepcí. Máme před sebou v zásadě paralelní životopisy pětice komunistických prezidentů Československa, jež se vzájemně proplétají a prolínají. Odvíjejí se od roku 1884 (narození Antonína Zápotockého) a gradují v roce 1991, kdy zemřel Gustáv Husák. Přísný čtenář si určitě bude všímat proporcionality výkladu, jež koneckonců závisí na pramenné základně, kterou měl autor k jednotlivým periodám a aktérům k dispozici. Ochuzen se mi zdá v tomto směru například výklad let 1935 až 1938 a potom období od květnových

6 SVOBODA, Ludvík: *Cestami života*, sv. 2. Praha, Prospektrum 1992. Na přípravě vzpomínek se na počátku 70. let podíleli historici Karel Richter, Josef Janeček a Miloslav Moulis.

7 ZÁPOTOCKÁ, Marie: *Můj život s Antonínem Zápotockým*. Říčany, Orego 2001 (jedná se o reedici práce vydané poprvé v roce 1985 v pražském nakladatelství Mona); ČERNÝ, Rudolf: *Exprezident*, sv. 1–3. Říčany, Orego 1998–1999 (srv. rovněž TÝŽ: *Antonín Novotný – pozdní obhajoba*. Praha, Kiezler Publisher 1992).

8 NOVÁK, Ladislav: *Kancléřem tří prezidentů*. Praha, Petrklíč 2002.

9 PLEVZA, Viliam: *Vzostupy a pády: Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava, Tatrapress 1991.

voleb v roce 1946 do únorové revoluce v roce 1948. Obě periody měly přitom pro hlavní protagonisty určitě klíčový význam.

Všechny části recenzované knihy nemohou mít přirozeně stejnou míru originality a inovace, ve více než stoletém záběru, který si autor zvolil, to ani nebylo možné. Najdeme v ní však určitě pasáže, které by neměly uniknout pozornosti profesionálních historiků. Za vynikající si v tomto smyslu dovolím označit především kapitoly zaobírající se postoji Antonína Zápotockého a Antonína Novotného k hospodářské situaci Československa po roce 1953 a jejich snahou (nejednou se vzájemně křížící) o formování hospodářské politiky KSČ. Pernes přitom poukazuje na mezinárodní souvislosti koncepcí obou mužů, především pak na jejich spojitost s vývojem v Sovětském svazu. Inspirativní pro čtenáře může být i výklad o válečné kariéře Klementa Gottwalda za první světové války a bezprostředně po ní[10] či poukaz na důležitost Gottwaldova působení na Ostravsku v letech 1924 až 1926, kdy navázal úzkou spolupráci i vztahy osobního přátelství s Václavem Kopeckým, Rudolfem Slánským, Viliamem Širokým či Bruno Köhlerem (srv. s. 52–55 a 72). Velmi plasticky je podáno rovněž úsilí Gustáva Husáka o prosazení rovnoprávnosti Slovenska po roce 1945 (s. 121 n.), které mělo mít i v pozdějších letech pro utváření jeho politického profilu zásadní význam.

Jiří Pernes zasazuje životní příběhy pěti prezidentů komunistického Československa do širších historických souvislostí, zejména vývoje sociálnědemokratické a později komunistické strany. Pozornost u zmíněné pětice mužů věnuje nejen jejich roli v dobových politických zápasech, využití pramenů privátní povahy mu dává příležitost i k exkurzům do přímí soukromého života (čtenář se například doví i to, že nejoblíbenějším jídlem Antonína Zápotockého zůstali i po nástupu do funkce prezidenta utopenci). Pernesova hodnocení nejsou zcela oproštěna od některých rezolutních, spíše vnějškově efektních závěrů, ale v zásadě staví na faktech a snaží se poctivě pochopit motivy jednání jednotlivých aktérů. Například Antonín Zápotocký je sice autorem představen jako „neústupný, fanatický komunista, který své názory odmítal v čemkoli revidovat nebo mírnit" (s. 39), ale v dalším výkladu nalezneme řadu psychologizujících postřehů, které vedou čtenáře k zamyšlení nad nejednoduchou osobností „druhého dělnického prezidenta". Pernes dokáže uznat i některé v dobovém kontextu pozitivní Zápotockého rysy: snahu po bezprostředním kontaktu s lidmi (s. 13), nezkorumpovanost mocí, zachování jistého stupně vnímavosti vůči problémům a schopnost sebekritického pohledu na vlastní úlohu (s. 172–173). Přitom nezastírá temné stránky Zápotockého osobnosti, jako například stupňující se netoleranci k názorům jiných, ani jeho osobní podíl na politických procesech (s. 201). Měl-li bych označit některý z pěti paralelně se odvíjejících životopisů jako nejplastičtější, zvolil bych asi právě biografii Antonína Zápotockého.

Recenzovaná kniha usiluje zjevně o to, aby se čtenář zamyslel nad smyslem konání jednotlivých aktérů jejího vyprávění i nad často tragickými dilematy, jež museli řešit. Jiří Pernes vede čtenáře dlouhými desetiletími k závěru, který není prost značné míry

10 Zde Jiří Pernes s úspěchem využil především cenných a dosud málo známých výsledků bádání historičky Lenky Bobíkové: BOBÍKOVÁ, Lenka: O vojenských letech Klementa Gottwalda jinak. In: *Historie a vojenství*, roč. 39, č. 6 (1991), s. 118–129.

moudrého nadhledu, jejž doufáme nalézt spíše u historiků dříve narozených: „Oněm pěti mužům tedy nelze upřít jistou dávku statečnosti, ochotu obětovat se pro ostatní, pro celek. (...) Všichni tito pozdější českoslovenští prezidenti byli současně muži ctižádostivými, kteří politikou naplňovali své osobní ambice. Bezesporu byli také lidmi bezohlednými, kteří za svým cílem šli za každou cenu. (...) Každý z nich dříve či později rozpoznal, že mezinárodní komunistické hnutí je při volbě prostředků, jichž hodlá použít, zcela nevybíravé a že mu za oběť padají nevinní lidé. Přesto žádný z nich necouvnul a na komunistických krutostech se podíleli všichni. (...) A jsem si také jist, že všichni odcházeli z tohoto světa jako lidé nešťastní, prostoupení pocitem nespokojenosti a zmarněného života." (s. 313–314) Posledně naznačený směr úvah, navozující otázku sebereflexe politiků, bych ovšem po jistých osobních zkušenostech, které jsem získal, opatřil malým otazníčkem.

Z celkem klidného a věcného Pernesova hodnocení se poněkud vymykají především některé jeho hodnotící soudy o Ludvíku Svobodovi. Ten se zjevně netěší autorově přízni. Jiří Pernes jej neváhá označit (znovu bez náznaku odkazu na věrohodný pramen!) za poslušného, zlomeného agenta NKVD (s. 89 a 319), za „Gottwaldova muže", který za války „podporoval vše, co upevňovalo pozici komunistické strany" (s. 95), a v neposlední řadě za v podstatě hlavního strůjce kapitulace československého vedení před Sovětským svazem po 21. srpnu 1968 a viníka následného opuštění cesty demokratizace (s. 281). Také Svobodův příklon ke komunistické straně interpretuje Pernes jako oportunní akt: „Členem komunistické strany se stal až na sklonku svého života a spíše z donucení než z přesvědčení." (s. 23) To podle mého názoru zastiňuje jistou dějinnou logiku vnitřního přerodu legionáře a stoupence demokratického zřízení v komunistu. Podobný vývoj nebyl přece v období po roce 1938 jen zvláštností samotného Ludvíka Svobody, odehrával se v prostředí české inteligence (a nikoli pouze v něm) v podstatě v masovém měřítku. Dodejme, že některé rezolutní, fakty nepříliš podložené soudy Pernes vyslovuje i na adresu jiných osob než komunistických prezidentů. Například tvrdí, že režisér Otakar Vávra svou „kariéru založil na prostituování se s komunistickým režimem" (s. 235), což nepovažuji za úplně spravedlivé a korektní hodnocení muže, který se zajisté zapsal do dějin naší kultury mnohými tvůrčími počiny.

Uživatele knihy je nutno nakonec upozornit na několik drobných omylů či problematických závěrů, na něž při četbě narazí. Ministra financí Aloise Rašína nezastřelil „příslušník Komunistické strany Československa" (s. 70), v době spáchání neblahého činu atentátník Šoupal členem KSČ nebyl. Přesné není ani Pernesovo tvrzení, že Klement Gottwald prožil v SSSR období největšího teroru druhé poloviny třicátých let (s. 72). Ve skutečnosti opustil Moskvu, kam se uchýlil v srpnu 1934 před hrozbou uvěznění za protistátní činnost, již v únoru 1936. A dále: v roce 1939 nebylo v Praze sovětské velvyslanectví, ale jen vyslanectví (s. 77). Zdeňka Nejedlého bych určitě necharakterizoval jako jednoho z „vůdčích činitelů KSČ" v Moskvě za války (s. 72). Do komunistické strany byl Nejedlý přijat až za svého pobytu v SSSR a vedoucími představiteli strany nebyl jako špičkový partner přijímán, což sice na jedné straně vnímal s uraženou nelibostí, na druhé straně mu to ale otevíralo prostor ke hře na nezávislou osobnost celonárodního významu (tuto hru hrál s podporou So-

větů i vůči Edvardu Benešovi), v jejímž cíli toužil vidět vysněnou prezidentskou funkci.[11] V neposlední řadě chci vyjádřit rozpaky nad tím, že Jiří Pernes označuje procesy, v nichž byli v roce 1945 (?) souzeni bývalí exponenti pravicové politiky ČSR za kolaboraci s nacisty, paušálně za „politické" a „vykonstruované", mající za účel zastrašit veřejnost (s. 124). Národněsocialistický ministr Prokop Drtina i další strážci právního řádu zajisté vyvinuli nemalé úsilí, aby soudní procesy po roce 1945 nebyly masově ovlivněny politickým radikalismem a bezhlavou touhou po odplatě.

Logika příklonu Klementa Gottwalda k práci v aparátu komunistické strany určitě měla řadu motivů, jež by neměly být redukovány pouze či především na důvody pragmatické („práce stolaře mu nevoněla" – s. 314, srv. též s. 44–45); určitě by to stálo za širší zamyšlení, dotýkající se kořenů masivního zájmu o radikálněsocialistická východiska společenského vývoje po roce 1918 v Československu. Nejsem si jist tím, že se Gottwald odmítal oženit s matkou své dcery, protože váhal, zda právě ona je „tou pravou" (s. 53) – hodnověrnost svědectví zaujaté Josefy Slánské bych více zvažoval. Ve dvacátých letech komunisté považovali obvykle institut manželství za odporný měšťácký přežitek,[12] tato ignorace dokonce představovala jednu z cest, jak dát najevo odhodlání radikálně skoncovat s panujícím řádem. Chci ještě poukázat na hodnocení Bohumíra Šmerala v době konání ustavujícího sjezdu KSČ v květnu 1921, kdy se podle autora „již zcela vzdal představ o možnosti nějaké specifické cesty československého dělnictva ke komunismu a přistoupil na všechny podmínky Moskvy" (s. 38). Hovořit při výkladu o roce 1921 o koncepci specifické cesty ke komunismu se mi zdá poněkud ahistorické, ale budiž. Především však měl autor dodat, že Šmeralův odpor či váhání při přijímání linie Kominterny nekončily rokem 1921. Vzdělaný, vnímavý a tolerantní Bohumír Šmeral vnášel (přestože se vždy v kritických momentech poslušně „zařadil") do komunistického hnutí občas i v pozdější době dizonantní tóny, jež byly s nelibostí registrovány Moskvou i tuzemskými levičáky.

Práce Jiřího Pernese měla být možná v první řadě poutavým říkáním na atraktivní téma. Tomu se zdá nasvědčovat i komerčně přitažlivý hlavní titul knihy, vybavené mimochodem velmi kvalitní, byť nepříliš rozsáhlou fotografickou přílohou. Zásluhou autora zůstane, že čtenáři nádavkem poskytl řadu metodologických podnětů, námětů k přemýšlení i o zdánlivě samozřejmých věcech a úctyhodnou masu faktografických informací. To vše může být přínosné a inspirativní i pro odbornou historickou obec. Přes smutnou skutečnost, že hodnota publikace značně utrpěla úplnou absencí odborného aparátu, ji lze vřele doporučit všem zájemcům o moderní české a československé dějiny, jmenovitě pak o dějiny Komunistické strany Československa. Nakladatelských počinů v tomto směru není nikdy dost.

---

11 Zájemce odkazuji na svou práci: KŘESŤAN, Jiří: „Výjimečnost není štěstí": Z válečného deníku a korespondence Marie Nejedlé. In: *Kde je domov: Sborník k životnímu jubileu Raisy Machatkové*. Praha, Státní ústřední archiv 2002, s. 115–130.

12 Srv. HOLÁ, Věra: *Jan Šverma*. Praha, Svoboda 1985, s. 21.

Recenze

Sumář komunistických zločinů na Slovensku

Jaroslav Cuhra

MIKLOŠKO, František – SMOLÍKOVÁ, Gabriela – SMOLÍK, Peter (ed.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*, sv. 1; TAKÁČ, Ladislav (ed.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*, sv. 2. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška 2001, 743 a 575 stran, CD ROM.

Tři roky práce a třicet spolupracovníků jsou v pozadí více než třináctisetstránkového díla s ambiciózním názvem *Zločiny komunizmu na Slovensku*. Nedlouho po vydání a slovenském překladu *Černé knihy komunismu* (1999) vystavili slovenští historici i pamětníci jeden konkrétní národní „účet" komunistickému režimu – minimálně 705 mrtvých, nejméně 71 168 odsouzených za politické trestné činy, přinejmenším 15 956 deportovaných a vystěhovaných... Na přiloženém CD se nachází více než sto dva tisíc jmen popravených, vězněných, internovaných a podobně, přičemž ani toto číslo nepostihuje všechny oběti přímé perzekuce. Grafy a tabulky ukazují, kdy teror vrcholil, jaká byla průměrná délka věznění, internování či pobytu v sovětském Gulagu. Mimochodem, podle získaných údajů bylo po druhé světové válce odvlečeno do Gulagu 6 973 osob žijících či pracujících na Slovensku, z nichž 528 přišlo o život a poslední se vrátili až v roce 1956. To je pečlivá statistika, jeden z výstupů tohoto díla.[1]

Tím zásadním jsou ale odborné studie shromážděné v prvním svazku. Po třech úvodních statích od významných slovenských osobností – kardinála Jána Chryzostoma Korce a dvou dalších bývalých politických vězňů, Štefana Paulínyho a Antona Neuwirtha – které nevolají po pomstě, ale přimlouvají se za pokání a odpuštění, neboť „zlo je nedostatok dobra" (jak napsal posledně jmenovaný), jich svazek skrývá celkem

---

1 Se statistikou však bývají vždy stejné problémy – Mečislav Borák ve své poslední studii odhadl počet deportovaných ze Slovenska na šest tisíc a počet obětí z jejich řad na dva tisíce. Srv. BORÁK, Mečislav a kol.: *Perzekuce občanů z území dnešní České republiky*. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 38.) Praha, ÚSD AV ČR 2003, s. 126.

dvanáct a k tomu závěrečné shrnutí. Postupně se autoři věnují, vždy ve slovenském prostředí, politickým procesům v letech 1948 až 1989 (Jan Pešek), pronásledování křesťanů v téže době (Róbert Letz), násilnému odvlékání do SSSR (Ladislav Boroň), pracovním táborům a táborům nucených prací v letech 1945 až 1953 (Eva Vrabcová), Pomocným technickým praporům (Ján Štaigl), akci Jih (Emília Hrabovcová), akci B (Ľubomír Báťa), ilegálním útěkům z Československa v letech 1948 až 1989 (Ľubomír Morbacher, Teodor T. Pekarovič), ve dvou statích kolektivizaci (Viera Hlavová a Jozef Žatkuliak), perzekuci živnostníků (Peter Zelenák) a učitelů (Jozef Žatkuliak), závěrečné shrnutí připravil Róbert Letz. První svazek doplňují obrazové přílohy, fotokopie dokumentů a dobové momentky. Šíře témat tak naznačuje, že čtenář se setkává s různým stupněm perzekučních opatření, od procesů a násilných zásahů po projevy každodenní režimní šikany, a tomu odpovídá i rozsah jednotlivých statí. Páteří svazku jsou tři velké statě – o politických procesech, perzekuci křesťanů a ilegálních odchodech – přestože nelze přehlédnout ani studii o zavlékání osob do SSSR, burcující zvláště pro české prostředí.

Jan Pešek se otázce politických procesů věnuje dlouhodobě, jeho texty o činnosti Státní bezpečnosti a procesech jsou dobře známy i českým historikům, takže v tomto případě nejde o zásadně nové poznatky. Na čtyřiceti stranách shrnul jak výsledek svých dosavadních výzkumů, tak i dostupnou literaturu včetně prací Karla Kaplana, připomněl nejznámější procesy padesátých i začátku šedesátých let, charakterizoval úlohu procesů v systému i mechanismus jejich výroby. Autor se pohybuje v tématu natolik dlouho, že těžko lze něco této stati vytknout, nicméně na jeden problém si dovolím upozornit. Je totiž charakteristický pro řadu podobných studií, a to i v českém prostředí. Vyšší stupeň odborného zpracování prvního dvacetiletí komunistického režimu se vždy odráží v asymetrickém pojetí textu, kdy období takzvané normalizace se stává jen jakýmsi stručným přívěskem k tragické historii Československa před „pražským jarem". Na dvou až třech stranách se tak shrne dvacet let, v nichž sice většinou nepadaly drakonické tresty, avšak pojem „politický proces" neztratil na aktuálnosti, a to i ve slovenském prostředí. Jakkoliv je perzekuci křesťanů věnována následující stať, i zde by měli mít své místo, stejně jako roční vyšetřování zástupce maďarské menšiny na Slovensku Miklóse Duraye. Přijímá-li se teze, že režim nemohl bez procesů existovat, je třeba ukázat, v jaké konkrétní rovině platí.

Pozoruhodným a inspirujícím příspěvkem je studie Róberta Letze „Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948–1989". I on stál před podobným problémem odlišné formy a míry násilí stejně jako nerovnoměrného poznání o jednotlivých etapách. Způsob, jakým se s tématem vyrovnal, je příkladem skutečné odborné poctivosti. Na dvou stech sedmdesáti stranách shrnul nejen veškerou dostupnou literaturu (s podrobnou znalostí českých textů), ale v mezích možností využil i dostupné archivní materiály. Těžko z „ciziny" posuzovat míru nových poznatků, ale pro českého čtenáře jde o stať, která poskytuje více než základní informaci o perzekuci církví na Slovensku, o fungování „proticírkevního" aparátu i o hlavních trendech a postojích zvláště katolické církve ve sledovaném období. Obdiv je nutně o to větší, že obdobná, byť třeba stručnější stať o církvích v českých zemích vůbec neexistuje (pokud za ni nechceme vydávat krátké nebo víceméně nepůvodní texty). I Letzovi by se pochopi-

telně dala vytknout řada drobností, jako že některé příběhy zůstávají v půli cesty, tak jak je zachytil dobový samizdatový či zahraniční pozorovatel, nebo že jsou přebírané údaje polovičaté a žádají si dovysvětlit. Nashromážděná fakta jsou však bezpochyby působivá a dokazují, jak významnou roli hrálo křesťanství ve slovenském odporu vůči komunistickému režimu a s jakou intenzitou je tento režim potíral, bez ochoty ke skutečnému kompromisu.

Třetí stať, která se pokouší sumarizovat celé čtyřicetiletí, se věnuje ilegálním odchodům do zahraničí. Autoři popisují systém zabezpečení hranic, od likvidace Finanční stráže a vytvoření vojenských pohraničních jednotek přes „zadrátování" hranic až po rafinovaný systém smrtících nástrah a bezohledné užívání střelných zbraní i smrtí končících útoků psů. Pozornost věnují i jednotlivým lidským osudům, vynalézavosti prchajících, odvaze převaděčů i zlovůli nejrůznějších pomahačů režimu, vyžívajících se v roli dobrovolných pomocníků Pohraniční stráže. Zvláště tato pasáž, dokumentující znetvoření širokého příhraničního pásu v místo, kde každý neznámý byl podezřelý a stával se terčem perzekuce vojenských orgánů i samozvaných strážců hranic, štvoucích za odměnu vyčerpané lidi, je tragickým a varujícím čtením (aktuálním i dnes, kdy se objevují pokusy ustavit nové udavačské a ozbrojené sítě, údajně na ochranu hranic či přírody). Autoři nezůstávají jen u popisu samotného přechodu hranic, přibližují i situaci ve „svobodném" světě, zvláště v Rakousku, s jeho otřesnými případy nové zrady a vrácení uprchlíka nazpět. Statistika, která se přitom týká jen slovenských hranic, je děsivá – šestapadesát mrtvých, z toho šest žen a čtyři děti.

Není možné věnovat se všem jednotlivým statím, které ve své většině představují velice solidní příspěvek k poznání toho či onoho tématu. K prvnímu dílu tedy už jen jednu poznámku: Nepochybně působivý a nesmírně zajímavý text Ladislava Boroně o deportacích slovenských občanů do SSSR je postaven na tezi, že nešlo o svévolný akt sovětské moci, proti kterému sice měla československá vláda protestovat, ale jinak byla celkem bezbranná. Autor přichází s jiným vysvětlením – deportace vyplývaly z tajného dodatku ke smlouvě o československo-sovětském přátelství z prosince 1943. Podle něj byly výsledkem přímého požadavku Edvarda Beneše, jakési formy potrestání „za to, že sa Slováci zbavili aspoň na pár rokov pražskej vlády" (s. 339). Neodkazuje však přitom na žádný dokument, který by přímo tuto tezi podporoval. Ačkoliv souhlasím s kritikou minimálního zájmu tehdejší vlády o osud deportovaných, a to nejen Slováků, ale i třeba občanů ruské národnosti, tvrzení o takovéto osobní mstě Beneše nepůsobí přesvědčivě. Pokud jde o Benešův rozhovor se sovětským ministrem zahraničí Vjačeslavem Molotovem, na který Boroň odkazuje, prezident tehdy požadoval sovětský tlak na potrestání Slováků vinných válkou proti SSSR a až podlézavě poukazoval na to, „jak by nám Čechům samotným nebo i Slovákům bylo těžko potrestat všechny viníky".[2] Volnou ruku k deportacím však podle dostupných záznamů nedal (a možná na ně ani nepomyslel), jeho výpady vůči Slovákům

2 Citace pochází ze záznamu o rozhovoru Beneše s Molotovem dne 16.12.1943 v Moskvě, který si pořídil prezidentův kancléř Jaromír Smutný. Viz MASTNÝ, Vojtěch: Benešovy rozhovory se Stalinem a Molotovem. In: *Svědectví*, roč. 12, č. 47 (1974), s. 490.

ovšem zjevně předznamenaly lhostejnost k právu při přechodu fronty touto částí obnovujícího se Československa.

Druhý díl práce je antipodem prvního svazku. Namísto odborných studií je zde 127 původních i převzatých osobních svědectví o různých formách perzekuce. Jakkoliv by takové spojení „odtažitého" odborného přístupu a emocí vzpomínek mohlo působit neorganicky, zdá se mi, že zvolený postup se ukázal jako užitečný. Připomíná jak zvolání Naděždy Mandelštamové: „Každý zlikvidovaný člověk ještě řekne své slovo", tak (slovy jednoho z autorů svazku) i skutečnost, že za konkrétně pojmenovanými oběťmi se skrývá konkrétní odpovědnost. Příběhy, které se před čtenářem otevírají, jsou různorodé, od vzpomínek na měsíce v cele smrti, či dokonce na popravu blízkého člověka, až po nezapomenutou každodenní šikanu, „jen" ztrpčující život. Výběr svědectví zachovává dostatečnou pestrost, střídají se osudy vězněných, šikanovaných, věřících, komunistů i bezpartijních, z let poúnorových i „normalizačních". Upřímně řečeno, není to souvislá četba, od níž by se člověk neodtrhl, ovšem namátkové otevírání jednotlivých příběhů donutí přečíst nakonec všechny. Svazek uzavírá nejprve bibliografická dokumentace ve zpracování Rudolfa Lesňáka, a pak zvláště seznamy obětí, od popravených přes zabité na hranicích, zemřelé ve věznicích, vězněné, internované, vystěhované až po částečný seznam převaděčů. Zatímco v některých případech je publikovaný seznam úplný, větší seznamy jsou z prostorových důvodů součástí přiloženého CD-ROMu, který umožňuje vyhledat jednotlivá jména.

Každé tak rozsáhlé dílo se neobejde bez drobných chyb, autorské nevyváženosti a podobně. *Zločiny komunizmu na Slovensku* jsou v tomto směru neobyčejně zdařilým dílem, které si udržuje minimálně standardní úroveň vědeckého díla, schopného přitom oslovit veřejnost. Slovenská historiografie a editoři práce (první díl sestavili František Mikloško, Gabriela Smolíková a Peter Smolík, druhý Ladislav Takáč) odvedli dobrou práci. Jako český čtenář a zároveň historik se nemohu zbavit rozpaků, že obdobná práce je v českých zemích teprve hudbou budoucnosti. Nemusí se přitom jmenovat „Zločiny komunismu v českých zemích", ale co aspoň sumarizovat naše znalosti o represi a odporu vůči komunistickému režimu? (Nejlepší by snad bylo zapomenout přitom na rozdělení státu a pustit se do díla společně se slovenskými kolegy, koneckonců šlo o československé dějiny.) Mohli bychom se pak alespoň seriózně ohradit proti některým „protičeským" náznakům; vždyť tak jednoduché, že by Praha poručila a bylo hotovo, věci nebyly.

Recenze

Historie jedné „spolupráce" s komunistickou rozvědkou

Petr Blažek

ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Moje střetnutí s rozvědkou StB*. Šenov u Ostravy, Nakladatelství Tilia 2003, 196 stran.

Když historik a publicista Bořivoj Čelovský v roce 1996 popisoval dobrodružné okolnosti svých kontaktů s komunistickou rozvědkou v Kanadě, neopomněl dodat: „S napětím čekám na den, kdy si budu moci přečíst zprávy těchto výtečníků."[1] Měl na mysli hlášení diplomatů československého vyslanectví Milana Kleníka a Miroslava Čecha, ve skutečnosti důstojníků ottawské rezidentury československé rozvědky, s nimiž se na konci padesátých let scházel. Na prostudování dokumentů však musel čekat několik let, než se změnil příslušný zákon o zpřístupnění svazků bývalé Státní bezpečnosti. Krátce poté se Čelovský rozhodl, že se ke kanadské životní epizodě opět vrátí v nové knize, kde otiskne upravené pasáže ze svých pamětí a zveřejní získané archivní prameny, které celou historii popisují z druhé strany. Jako jeden z hlavních důvodů uvedl snahu o vysvětlení skutečnosti, proč mezi tisíci jmény v seznamu spolupracovníků StB, zveřejněném 20. března 2003 ministerstvem vnitra, figuruje pod krycím jménem „Red".[2]

Všechny osoby uvedené ve zmíněném seznamu spojuje jediná konkrétní věc – jejich evidence v registru StB, případně v archivním protokolu. Jak napsal bývalý pracovník Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Radek Schovánek, najdeme mezi nimi osoby, které „ve skutečnosti nikdy s StB nespolupracovaly, vedle jiných,

---

1 ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Šel jsem svou cestou*. Opava, Vademecum 1996, s. 135.

2 Číslo svazku: 42 599; datum evidence: 25.9.1959; název svazku: „Red"; příjmení a jméno: Čelovský Boris; datum narození: 8.9.1923; kategorie spolupráce: A[gent]; příslušný odbor: 11; archivní číslo: AS-3951. Viz Seznam spolupracovníků vedených na I. správě SNB. In: *Zveřejnění evidenčních podkladů a seznamu personálních spisů § 7, odst. 1 zákona č. 107/2002 Sb.*, 12. díl. Praha, Ministerstvo vnitra ČR 2003, s. 5538.

které mají doslova na rukou krev".[3] Do první skupiny patří také někteří spolupracovníci komunistické rozvědky, neboť s ní ve skutečnosti udržovali kontakty pod předem domluveným dohledem západních zpravodajských služeb. Obdobným „agentem" StB byl také Bořivoj Čelovský. V druhé polovině padesátých let navázal s vědomím Královské kanadské jízdní policie (*Royal Canadian Mounted Police* – RCMP)[4] kontakty s důstojníky rozvědky z československého vyslanectví v Ottawě.[5]

Jak Čelovský vzpomíná, jeho postup byl jednoduchý. Požádal o výjezdní povolení pro svou matku, kterou po svém odchodu do exilu v roce 1948 neviděl dlouhých deset let. Upoutal tím zájem komunistických rozvědčíků a postupně získal jejich důvěru. Vše dělal podle svých slov s jediným cílem – „odhalit síť pražské rozvědky v Kanadě" (s. 22). K rozhodnutí zahájit zpravodajskou hru s StB jej přivedl pocit, že dosavadní formy exilového boje proti komunistickému režimu byly spíše projevem trpké nemohoucnosti, zakrývané silnými slovy, než skutečně efektivní činností s konkrétními výsledky. K jeho rozčarování napomohly malicherné osobní spory mezi představiteli jednotlivých exilových organizací, zejména Rady svobodného Československa.[6]

O svém plánu nejdříve informoval bývalého československého diplomata Miloše Křupku, s jehož pomocí kontaktoval pracovníka kontrašpionážního oddělení RCMP seržanta Murrayho Sexsmitha. Kanadský důstojník byl sice skeptický, ale nechal Čelovskému volný prostor. Jako „řídící orgány" mu přidělil inspektora Charlese Sweeneyho a desátníka Boba Frasera. Čelovský naplánovanou akci zahájil 7. ledna 1958, kdy přišel do jedné z vilek v ulici Clemow, kde sídlilo československé vyslanectví. Přijal

---

3 SCHOVÁNEK, Radek: Ti, kteří v seznamech nejsou. In: *Lidové noviny*, (29.3.2003), příloha *Orientace*, s. 13.

4 Rozvoj kanadských tajných služeb nastal v období druhé světové války. Krátce po jejím skončení byla kontrašpionážní ochranou pověřena Zpravodajská sekce, ustavená v rámci Kriminálního vyšetřovacího odboru Královské kanadské jízdní policie (*Intelligence Section of the Royal Canadian Mounted Police Criminal Investigation Branch*). K jejímu vzniku významně přispěla předchozí defekce Igora Gouzenka, šifranta sovětského velvyslanectví v Montrealu, který při vytěžování předal rozsáhlé informace o sovětské špionážní síti v Kanadě. Viz RICHELSON, Jeffrey T.: *Foreign Intelligence Organizations*. Cambridge, Ballinger Publishing Company 1988, s. 70.

5 Československá rozvědka byla v tomto období vymezena jako první správa ministerstva vnitra. Její úkoly byly v září 1953 popsány dobovým slovníkem ve zprávě pro předsednictvo ÚV KSČ: „Provádí v kapitalistických státech agenturní rozpracování emigračních center, špionážních center a provádí agenturně-operativní ochranu československých zastupitelských úřadů v cizině." (KOUDELKA, František: *Státní bezpečnost 1954–1968: Základní údaje*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993, s. 17–19.) Ke statutu první správy (rozvědky) ministerstva vnitra z 22.5.1954, který platil až do 25.2.1963, viz *První správa: Československá rozvědka v dokumentech, 1945–1990*. Praha, ÚZSI 2000, s. 25–33; FROLÍK, Jan: Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. In: *Sborník archivních prací*, roč. 52, č. 2 (2002), s. 371–520.

6 K historii poúnorového exilu viz ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Politici bez moci: První léta exilové Rady svobodného Československa*. Šenov u Ostravy, Tilia 2000; JIRÁSEK, Zdeněk – TRAPL, Miloš: *Exilová politika v letech 1948–1956: Počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa*. Olomouc, Centrum pro československá exilová studia 1996; LUŽA, Radomír: *Československá sociální demokracie: Kapitoly z let exilu 1948–1989*. Praha – Brno, Československé dokumentační středisko – Doplněk 2001.

jej rezident československé rozvědky Milan Kleník (krycí jméno „Kolda"), legalizovaný v Ottawě jako diplomat ve funkci třetího sekretáře. Návštěva, při níž Čelovský jako údajně zneuznaný emigrant žádal o umožnění příjezdu své matky z Ostravy, splnila svůj cíl. Kleník o rozhovoru napsal obratem zprávu do Prahy, v níž dobovým žargonem požádal o sdělení, zda se má „pokusit o udržení styku s perspektivou dalšího rozpracování" (s. 29).

Z publikovaných archivních dokumentů je zřejmé, že centrála rozvědky nebyla Kleníkově snaze o „rozpracování" neohlášeného návštěvníka vyslanectví nakloněna. Nařizovala naopak využít nabízenou příležitost k diskreditaci Čelovského v exilovém prostředí. Ve své nedůvěře vycházela z dosavadních zpráv několika agentů v Kanadě, v nichž byl Čelovský charakterizován jako organizátor „různých provokačních akcí proti ČSR". Pracovník ottawské rezidentury se přes nedůvěru centrály začal s Čelovským scházet stále častěji. Z konspirativních důvodů většinou jezdili do některého z městeček za Ottawou. Čelovského barvité vzpomínky ukazují, že Kleník nebyl typem chladného rozvědčíka. Mezi jeho neřesti patřila náklonnost k alkoholu, pod jehož vlivem často porušoval základní pravidla konspirativní práce. Jak autor popsal již před několika lety ve svých pamětech, Kleník ho dokonce pozval k sobě do bytu: „Jednoho večera – přes mé námitky – mě přivedl do svého domu na 625 Echo Drive, kde jsme pokračovali v pití ve společnosti jeho ženy. Musel jsem naplno využít své vynalézavosti, abych přežil její opětovné pokusy líbat mne *à la parisienne*."[7]

V dubnu 1958 Kleník na jedné ze schůzek získal od Čelovského stručné prohlášení, ve kterém jeho pisatel uvedl, že je ochoten vypracovat „obsažnou a pravdivou zprávu o celkové situaci v čs. exilu podle svých nejlepších vědomostí výměnou za udělení výjezdního povolení mé matky do Kanady" (s. 111). Kleníkova souhrnná zpráva o schůzkách s potenciálním agentem však vyvolala v Praze zcela jinou odezvu, než důstojník ottawské rezidentury zřejmě předpokládal. Místo očekávané pochvaly centrála jeho pokus o získání nového agenta opět odmítla. Čelovského iniciativní jednání popsala jako podezřelé a připomněla několik neúspěšných případů zverbování agentů v Kanadě: „Máme proto důvod pochybovat o jeho seriózności a není možné vyloučit, že to byl záměr policie ověřit si jednu z našich metod práce (na podobném principu byl rozpracovávaný CIRMAN, OREL, BIVOJ)." (s. 117) Zároveň však souhlasila s výjezdem Čelovského matky. Kleník se měl podle zaslaných instrukcí sejít s Čelovským a oznámit mu kladné vyřízení jeho žádosti. Další kontakty centrála zakázala a později v říjnu 1958 stáhla Kleníka do Prahy.

Komunistická rozvědka skutečně splnila svůj slib. V červenci 1958 Čelovský po příletu své matky ztratil jeden z původních motivů pro další „konspirativní činnost". Hlavní cíl – odhalení sítě komunistických agentů v Kanadě – byl navíc stále v nedohlednu. Čelovský proto vážně zvažoval, že celou věc ukončí. Pro svou činnost se alespoň snažil získat „oficiální statut", aby z něho spadla nálepka „dvojitého agenta". Kanadský důstojník mu však místo jmenování do hodnosti mimořádného strážmistra pouze domluvil večeři u šéfa kanadské tajné služby superintendanta Josepha M. Belly.

---

7 ČELOVSKÝ, B.: *Šel jsem svou cestou*, s. 131.

Ten svého hosta šokoval bodrým prohlášením, že si za obětavou činnost pro Kanadu zaslouží mít každý den pořádnou večeři. Čelovského také iritovalo zjištění, že kanadským důstojníkům je ve skutečnosti zcela lhostejné, co poví komunistickým rozvědčíkům o exilovém prostředí. Jejich pragmatický zájem byl výhradně zaměřen na informace, které se bezprostředně dotýkaly bezpečnostních zájmů Kanady. Po jejich naléhání Čelovský ovšem dále pokračoval ve zpravodajské hře.

Místo odvolaného Kleníka se jeho protějškem stal druhý tajemník kanadského vyslanectví Miroslav Čech (krycí jméno „Čada"). Nový rozvědčík vyslaný z Prahy měl snad z důvodu svých zdravotních problémů zcela jiné chování než jeho předchůdce. Podle vzpomínek Čelovského zásadně odmítal alkohol, byl také mnohem bystřejší a snažil se získat podrobnější informace. Podle dochovaných dokumentů je zřejmé, že nechával Čelovského před schůzkami pečlivě sledovat. Nikdy však nezjistil nic podezřelého. Začátkem listopadu 1958 napsal Čech o možnostech obnovit kontakty s potenciálním agentem rozsáhlou zprávu pro pražské ústředí. Stejně jako Kleník odmítl podezření, že by Čelovský mohl být provokatérem. Naopak vyzdvihl jeho možnosti při působení v exilovém prostředí a očekávaný kariérní postup. Právě šance získat atraktivnější zaměstnání v kanadských státních službách se na dalších schůzkách stala leitmotivem vzájemných rozhovorů. V lednu 1959 konečně centrála rozvědky souhlasila, aby ottawská rezidentura získala nového agenta. Po posvěcení tehdejším ambiciózním ministrem vnitra Rudolfem Barákem byl tento úkon svěřen Čechovi.

Ke „spolupráci" se Čelovský zavázal na schůzce 31. března 1959. O několik měsíců později náčelník rozvědky plukovník Jaroslav Miller hlásil ministru vnitra splnění zadaného úkolu. K perspektivám nového agenta uvedl, že se před časem přihlásil na několik zajímavých konkurzů, mimo jiné na údajnou pozici ředitele historické sekce kanadského ministerstva zahraničí: „Na základě těchto skutečností jsou vytvořeny všechny předpoklady k tomu, aby se REDOVA práce pro nás neustále zkvalitňovala, zvláště po linii kanadských objektů, k čemuž je RED soustavně vychováván a řízen." (s. 156) Je paradoxní, že právě Čelovského hledání nového zaměstnání, od kterého si komunistická rozvědka slibovala lepší informace, bylo nakonec bezprostřední příčinou rychlého ukončení celé kauzy.

Na počátku roku 1960 začala být pražská centrála opět nespokojená. Místo zpráv o exilu opakovaně požadovala, aby se další spolupráce soustředila na získávání informací o kanadské státní administrativě. Dvouletý život s „tajnými" schůzkami Čelovského stále více vyčerpával. Vytoužený cíl – proniknout do agenturní sítě StB – se ani po dalších měsících nepřiblížil. V této situaci vzbudila zájem „řídícího orgánu" Čelovského poznámka, že uvažuje o přestěhování do USA, neboť prý dostal nabídku na zaměstnání v Hlasu Ameriky. Představa působení agenta v tak atraktivním prostředí Čecha nadchla – hlavním bodem schůzek se stala „Akce Washington". Čelovský podpořil stoupající očekávání předáním mikrofilmu s přefocenými „tajnými" německými dokumenty, ve skutečnosti volně přístupnými v americkém archivu. Ačkoliv příslušný pražský odbor rozvědky správně hodnotil předané materiály jako „zpravodajsky bezvýznamné", informoval o nadějných možnostech „agenta REDA" sovětskou KGB (s. 66).

Čelovského snaha o přestěhování do sousedního státu naopak u kanadské tajné služby vyvolala odpor. Čelovský se nevzdal a rozhodl se bez vědomí Kanaďanů vyhledat rezidenta CIA v Ottawě. Jediným výsledkem pohovoru však bylo, že si hned druhý den nespokojeného exulanta zavolal inspektor Sweeney a oznámil mu, že jejich spolupráce je u konce. Kanadská kontrarozvědka se také sama postarala o ukončení Čelovského kontaktů s komunistickou tajnou službou. Jeden z pracovníků RCMP zavolal anonymně na československé vyslanectví a nechal vzkaz Čechovi. Uvedl v něm, „že pan Boris Čelovský nejel do knihovny Kongresu ve Washingtonu vzhledem k tomu, že mu to nepovolily kanadské úřady" (s. 58). Je pochopitelné, že se ottawská rezidentura snažila svou blamáž zlehčit. Ve vyhodnocení situace uvedla, že odhalení spolupráce souviselo zřejmě s cestou Čelovského do USA.

Možnost, že by spolupráce byla od samého počátku provokací, nebyla v prvních hlášeních do Prahy vůbec zmíněna. Naopak se Čech snažil o „provalu" svého agenta získat bližší informace. Výsledkem byla pro něho jistě potupná skutečnost, že se po svém odjezdu do Československa na dovolenou již do Ottawy nemohl vrátit, neboť jej kanadské ministerstvo zahraničí 10. října 1960 označilo za *personu non grata*. Není divu, že jeho „vyhoštění" označila 6. února 1961 souhrnná zpráva ottawského vyslanectví pro pražské diplomatické ústředí jako jednu z hlavních událostí, jež nepříznivě poznamenaly vztahy mezi oběma státy: „Bylo to vyhoštění II. tajemníka vyslanectví soudruha Čecha, které spolu s oprávněným vyhoštěním pracovníka kanadského vyslanectví v Praze z Československa, zatčením emigranta Čopa v ČSSR a jednáním o povolení konzulární návštěvy u zatčeného v době vyšetřovací vazby – v rozporu s čs. zákony – se stalo nejvážnější událostí ve vzájemných stycích v posledním období."[8]

Rozhodnutí podniknout zpravodajské dobrodružství souviselo s Čelovského bouřlivou osobní povahou, projevující se jeho sklonem k přímočarému jednání. V roce 1958, když již rozehrál partii s ottawskou rezidenturou StB, popsal v dopise Ivanu Herbenovi, jak by měla vypadat efektivní exilová práce: „Účel světí prostředky. Abyste si nemyslel, že jsem jezuita, tož říkám, že se demokraticky a priori musíme dohodnout o účelu – myslím, že jsme se shodli na demokracii. Tož za demokracii zabít, lhát a krást (nevím, kde by se dalo pro takový účel smilnit). Menším zlem předejít většímu."[9]

---

8 *Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR*, Praha, fond Zprávy ZÚ [Zastupitelského úřadu] Ottawa 1961, Zpráva československého vyslanectví v Ottawě o československo-kanadských vztazích. O povaze československo-kanadských vztahů na počátku 60. let vypovídá již skutečnost, že oba státy tehdy udržovaly diplomatická zastoupení pouze na úrovni vyslanectví. Pracovníci ottawského vyslanectví si ve zprávách do Prahy často stěžovali na přístup kanadské strany, která tvrdošíjně odmítala československou snahu o změnu statutu zastupitelských úřadů na velvyslanectví. Na okraj poznamenejme, že se v 60. letech podařilo pracovníkům deváté správy ministerstva vnitra namontovat v budově kanadského vyslanectví v Praze prostřednictvím agenta StB Ludvíka Rozkurze (krycí jméno „Batler") dlouhodobý odposlech. Akce „Atom" byla v tomto období jednou z mála výjimek, kdy nebyly nasazené technické prostředky pracovníky zastupitelského úřadu západního státu „poměrně brzy odhaleny". Viz SCHOVÁNEK, Radek: Vývoj technických složek MV 1948–1963. In: *Securitas Imperii: Sborník k problematice bezpečnostních služeb*, č. 1. Praha, Vydavatelství a nakladatelství MV ČR 1994, s. 22.

9 ČELOVSKÝ, B.: *Šel jsem svou cestou*, s. 62–63.

V souvislosti s tímto pragmatismem je ovšem nutné zdůraznit, že Čelovský odmítal od kohokoliv zúčastněného ve zpravodajské hře přijímat finanční prostředky. Drobné částky vyplacené Kleníkem či Čechem předával při svých schůzkách s kanadskými důstojníky do složky, kterou pro jeho případ vedla RCMP. Pro Čelovského představovala jedinou hmotnou odměnu od StB (vedle zaslání několika vyžádaných historických knih z Československa) pouze oprava malého fotografického aparátu. Od Čecha sice dostal také náramkové hodinky značky Omega, za ně však vyplatil příslušný obnos do zmíněného fondu kanadské kontrarozvědky. Po skončení své „spolupráce" s StB věnoval předanou částku od RCMP ve výši dvou tisíc dolarů redakcím exilových časopisů. Vypracované zprávy o exilu také konzultoval s bývalým předúnorovým národněsocialistickým poslancem Otou Horou, po němž v roce 1956 převzal na tři roky vedení ottawské pobočky Československého národního sdružení: „Strávil jsem s ním dlouhé hodiny ve sklepě jeho domu vymýšlením pohádek, které jsem pak soudruhům 'prodával'. Nebylo to snadné, neboť materiál musel mít v sobě zrnko pravdy, abych neztratil věrohodnost." (s. 48)

Publikované archivní dokumenty čtenáře vybízejí k soudu, že Čelovského původní verze okolností jeho údajné spolupráce s StB, autorem zveřejněná již před několika lety v jeho pamětech, je věrohodná. O tomtéž částečně vypovídají také dobové zprávy ottawského velvyslanectví pro Černínský palác (Čelovský je ve své práci nevyužil), které jsou uloženy v archivu ministerstva zahraničí. Jak však autor napsal, důkaz o své činnosti ve prospěch kanadské tajné služby získal pouze nepřímý. Bylo to teprve v roce 1977, poté co si nahrál svůj telefonický rozhovor se „starým známým" z RCMP. Původní seržant Murray Sexsmith v té době již zastával v kanadské bezpečnostní službě zcela jinou funkci – byl jejím šéfem. Bezprostředním podnětem k nahrávce byly problémy, které měl Čelovského syn v profesní kariéře. Bez udání důvodů byl záhy po absolvování výcviku propuštěn z armády, kde chtěl dále působit jako důstojník. Navíc měl ve svém osobním spise poznámku o nevhodnosti kandidáta pro jiné povolání ve státních službách. Po důrazné hrozbě Čelovského, že předá nahrávku médiím, získal od ministra, který měl kanadskou policii na starost, písemné potvrzení, kde bylo uvedeno, že „RCMP nemá žádné informace, jež by naznačovaly něco jiného než to, že Vy a Váš syn jste Kanadě loajální" (s. 83).

Je možné pouze litovat, že tento důležitý dokument Čelovský neotiskl jako reprint vedle několika tímto způsobem publikovaných stránek ze získaného osobního svazku, který na jeho osobu vedla StB. Autor se také nepokusil podrobněji vyložit, jak vypadala ottawská rezidentura československé rozvědky a její agenturní síť v době popisovaných událostí. Je však otázkou, zda by mu případný pokus o její historickou rekonstrukci dnes přístupné archivní dokumenty vůbec umožnily.[10] O původním cíli jeho

10 K dispozici jsou dnes obecné údaje, navíc pouze pro jiné období. V roce 1955 působilo v Severní Americe celkem 17 operativních a 6 neoperativních příslušníků československé rozvědky. V téže době vedení rozvědky zde vykazovalo 16 agentů a 67 tipů na spolupráci (44 na rezidenturách a 23 v pražské centrále). V Kanadě československá rozvědka měla dvě rezidentury (na vyslanectví v Ottawě a na generálním konzulátu v Montrealu). V roce 1963 působili v Montrealu jako legalizovaní diplomaté tři důstojníci (dva z politické rozvědky a jeden z nelegální rozvědky).

„spolupráce", kanadských agentech StB, se čtenář dozví – s výjimkou stručně popsaných osudů Jiřího Škvora (pseudonym Pavel Javor, krycí jméno „Orel")[11] a Ivana Bujny (krycí jméno „Bivoj") – velmi málo. Čelovský odbyl celou věc několika odstavci, ačkoliv při studiu osobního svazku v archivu ministerstva vnitra podle svých slov poznal, že se „před padesáti lety nehonil za přízrakem" (s. 89).

Snad je jedním z důvodů zmíněného nedostatku pro autora možná příliš bolestná skutečnost, že ke kanadským agentům (či „agentům", respektive v různém životním období postupně agentům i „agentům"?) StB patřili někteří jeho přátelé či známí. Pod krycím jménem „Direktor" se v druhé polovině padesátých let krátkodobě setkával s pracovníky ottawské rezidentury z poúnorových měsíců proslulý provokatér Vlastimil Chalupa, spoluzakladatel Československého zahraničního ústavu v exilu, s nímž si autor v druhé polovině padesátých let často dopisoval.[12] Na druhou stranu je nutné dodat, že o výkonnosti ottawské rezidentury nepřímo hovoří publikované archivní dokumenty. Výmluvně naznačují, že nebyla příliš oslnivá.[13]

---

a v Ottawě čtyři důstojníci (tři z politické rozvědky a jeden z vědecko-technické rozvědky). Ve stejném období vykázala československá rozvědka v Kanadě 12 spolupracovníků různého typu a 3 budoucí „nelegály" připravované centrálou k vysazení (montrealská rezidentura vykázala 3 tajné spolupracovníky po linii nelegální rozvědky a 2 osoby k vysazení centrálou; ottawská rezidentura vykázala po linii politické rozvědky 3 styky, z toho 1 osobu v důvěrném styku, 1 informátora a 8 agentů, po linii vědecko-technické rozvědky 4 tajné spolupracovníky a 1 osobu k vysazení). Poskytnuté informace pocházejí z připravované edice o první správě ministerstva vnitra od Pavla Žáčka.

11 Údajnou spoluprací Jiřího Škvora s československou rozvědkou se však Bořivoj Čelovský zabýval již v předchozím období: „Myslel jsem na vlastní zkušenosti s komunistickou rozvědkou a na štěstí, že jsem mohl svou činnost vysvětlit, zatímco bezbranný Jiří Škvor zůstane obviněn, možná neprávem, navěky. Rozhodl jsem se na případ přítele Jiřího podívat zblízka." Na základě získaného torza dokumentů z kanadského archivu, zpřístupněných po uplynutí předepsaných dvaceti let od smrti Jiřího Škvora, nabyl Čelovský přesvědčení, že kontakty stejně jako v jeho případě fungovaly v rámci spolupráce s RCMP. Viz ČELOVSKÝ, Bořivoj: Exilový básník české hroudy – agent StB? In: KRATOCHVIL, Jan a kol.: *Český a slovenský exil 20. století*. Brno, Meadow Art 2002, s. 46–51; ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Kdo navrátil se, neutíká: Dovětek ke knize Šel jsem svou cestou*. Šenov u Ostravy, Tilia 2003, s. 51–53.

12 Podle historika Jiřího Málka poslal Vlastimil Chalupa, vystupující na přelomu 40. a 50. let pod jménem major Král jako nasazený agent StB, do vězení okolo 700 osob, z nichž 15 skončilo na šibenici. Srv. MÁLEK, Jiří: JUDr. Vlastislav Chalupa, agent StB. In: *Securitas Imperii*, č. 2. Praha, Ústav pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu 1996, s. 72–116. Čelovský nejdříve napsal, že byl Málkovým obviněním překvapen: „Kdybych o těchto obviněních nevěděl, považoval bych Vlastíka Chalupu, hned po Otovi Horovi, za nejspolehlivějšího protikomunistu našeho exilu. (...) Často mne cosi nutí napsat Vlastíkovi Chalupovi a žádat ho o vysvětlení. Ale vždy mne odradí obava, že se dozvím to nejhorší." (ČELOVSKÝ, B.: *Šel jsem svou cestou*, s. 122–123.) Později Čelovský na základě prostudovaných dokumentů z archivu ministerstva vnitra a Chalupovy rozsáhlé obhajoby prohlásil, že „i když přijmeme Chalupovu verzi o jeho konspiraci s disidenty z řad StB, musí se poukázat na Chalupovu naivnost, těžko u něho představitelnou". Svůj postoj k celé kauze shrnul ve dvou lakonických větách: „Kdyby autor věděl o Chalupově poúnorové historii v ČSR (v jakékoliv verzi), rozhodně by odmítl spolupracovat s ním v Čs. zahraničním ústavu. A v tom se autor cítí osobně zrazen." (TÝŽ: *„Emigranti": Dopisy politických uprchlíků z prvních let po „Vítězném únoru" 1948*. Šenov u Ostravy, Tilia 1998, s. 118–120.)

13 Jak ukazují nedávno zveřejněné archivní dokumenty, neměla v popisovaném období čes-

Čelovský vybral ze svých pamětí takřka výhradně pasáže, které měly bezprostřední vztah k popisovanému tématu. Neinformovaný čtenář se proto v knize dozví pouze útržkovitě, jak vypadal ve „špionážním" období osobní a profesní život autora. V roce 1958 vydal svou první a na dlouhá desetiletí poslední historickou monografii – rozsáhlou a dodnes velmi ceněnou studii o Mnichovské dohodě, kterou původně psal jako doktorskou práci a jež okamžitě po svém vydání získala (zejména v západoněmeckém prostředí) značnou pozornost.[14] Zároveň však znamenala ochlazení jeho vztahu k některým představitelům poúnorového exilu, kteří jeho knihu ponechali bez většího povšimnutí. S nelehkou životní situací se autor potýkal zpočátku také v Kanadě, kde se na dlouhá desetiletí usadil v polovině padesátých let. Znechucen poměry v prostředí tamní historické obce, jež nechtěla mladého českého historika mezi sebe přijmout, Čelovský nakonec rezignoval na dráhu profesního historika a rozhodl se pro kariéru v kanadské státní administrativě. Pouze mezi řádky je možné vytušit tragický rys osudu exulanta odloučeného od svých příbuzných. Čelovský se setkal se svou dcerou, která zůstala v Československu, až po zhroucení komunismu.[15]

Pro čtenáře by jistě byl zajímavý také podrobnější popis kariéry důstojníků z obou tajných služeb, kteří v líčené kauze osobně figurovali. Pestré životní osudy měla jedna z hlavních postav, příslušník československé rozvědky Miroslav Čech. V období „pražského jara" byl představitelem reformního křídla důstojníků pražské centrály a na krátký čas se dokonce stal jejím šéfem. Při „normalizačních" čistkách byl podplukovník Čech propuštěn ze služeb ministerstva vnitra. Jeho „strmý pád" prohloubila těžká cukrovka, v jejímž důsledku dokonce před svou smrtí v roce 1989 oslepl.[16]

Závěrem lze shrnout, že původní pasáže Čelovského pamětí se využitím archivních dokumentů značně posunuly směrem od autobiografie k historické studii. Nová publikace si však díky literárnímu talentu autora ponechala pro čtenáře vítané napětí a atraktivnost. V tomto kontextu představuje specifickou mikrosondu nejen do života exilu a československé rozvědky, ale především do krátkého životního období konkrétního jednotlivce, který si vybral „svou cestu". O její výjimečnosti svědčí také skutečnost, že Čelovský jako první „agent" komunistické rozvědky zveřejnil dokumenty

---

koslovenská rozvědka dobrou pozici ani v některých dalších státech. Ztělesněním neúspěchů se v roce 1959 stala defekce vojenského přidělence ve Washingtonu plukovníka Františka Tišlera, který v USA požádal o politický azyl. Pražská centrála v červnu 1961 uvedla ve zprávě pro KGB, že „většina úkolů po linii emigrace není plněna, a to pro dočasné přerušení činnosti v USA, Kanadě a v západoevropských zemích". V dalším vyhodnocení své činnosti pro „přátele" z listopadu 1961 zmínila v souvislosti s Kanadou pouze jediného agenta, který se také objevuje v Čelovského kauze: „Informace, které OREL [tj. Jiří Škvor] dodává, se však převážně dotýkají problémů čs. emigrace." Viz SIEBER, Karel: Spolupráce československé a sovětské rozvědky na začátku šedesátých let. In: *Pražský web pro studenou válku*, č. 7 (duben 2003), *www.coldwar.cz*.

14 CELOVSKY, Boris: *Das Münchner Abkommen 1938*. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1958; česky: ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Mnichovská dohoda 1938*. Šenov u Ostravy, Tilia 1999.

15 Srv. TÝŽ: *Šel jsem svou cestou*, s. 99–112; TÝŽ: *Kdo navrátil se, neutíká*, s. 72.

16 Srv. PACNER, Karel: *Československo ve zvláštních službách: Pohledy do historie československých výzvědných služeb 1914–1989*, sv. 4: *1961–1989*. Praha, Themis 2002, s. 346, 370–373.

ze svého svazku a podrobně přiblížil široké veřejnosti důvody, které ho k údajné spolupráci vedly.[17]

Pro historiky představuje nejnovější Čelovského publikační počin především výzvu, aby přistupovali k dokumentům StB kriticky. Vybízí také k podrobnějšímu studiu dosud málo známých dějin poúnorového exilu, které tvoří nedílnou součást české moderní historie. Již z těchto důvodů patří recenzovaná kniha v dlouhé řadě publikací, které autor v posledních letech vydal, mezi nejzajímavější.

17 ZÍDEK, Petr: Příběh dvojitého agenta: Historik Bořivoj Čelovský odhaluje, v čem spočívala jeho „spolupráce" s StB. In: *Lidové noviny*, (17.5.2003), příloha *Orientace*, s. 14. Srv. reakci autora v rubrice dopisů čtenářů: ČELOVSKÝ, Bořivoj: Nepodložené spekulace. In: *Tamtéž*, (29.5.2003) s. 14.

Recenze

Moudré svědectví manželů Bernardových o vlasti i exilu

Jiří Křesťan

VOLÍNOVÁ-BERNARDOVÁ, Růžena: *Pohled zpět: Život ve vírech 20. století*; BERNARD, Vilém: *Kde básníkům se poroučí: O české literatuře za komunistické nadvlády*. Praha, Akropolis 2003, 224 s.

Nebude snad netaktní uvést, že v recenzované knize se čtenáři dostává do rukou literární debut, jímž se prezentuje autorka, která v době vydání díla dovršila jedenadevadesátý rok svého žití. Kdo však jen letmo přehlédne základní životopisná data Růženy Volínové, provdané Bernardové, rychle pochopí, že tento počin je jen dalším pozoruhodným krokem ženy, jež si nezaslouží pozornost jen proto, že se stala manželkou a spolupracovnicí čelného představitele sociálnědemokratické strany v Československu v letech 1945 až 1948 a poté i exilové sociální demokracie. Růžena Bernardová prostě nebyla nevýraznou „ženou ve stínu". Připomeňme, že záhy po absolvování Vysoké školy obchodní se stala vůbec první dámou, jež byla jmenována samostatnou referentkou Ústředního svazu československých průmyslníků. Angažovala se v řadách intelektuální levice v druhé polovině třicátých let, zapojila se posléze do protifašistického odboje, několik měsíců protrpěla v německých kriminálech. V květnu 1945 byla postavena do čela národohospodářské komise Ústřední rady odborů a stala se i členkou jejího prezidia. Brzy po únorovém převratu zhodnotila tato členka Komunistické strany Československa svou zkušenost s mocenskou politikou komunistů i s jejich „sovětským vzorem" a uprchla do zahraničí se svým manželem Vilémem Bernardem, za něhož se provdala v červnu 1945. Jen s obtížemi bychom asi hledali další případy „útěku od praporu" právě slavně zvítězivší komunistické strany (autorka připomíná případ jiného komunisty, básníka Ivana Blatného, který se na jaře 1948 nevrátil ze studijního pobytu v Anglii a s nímž se později osobně sblížila – s. 85). Zaznamenáníhodná je určitě i adaptace této pozoruhodné ženy na životní poměry v Anglii a nelehkou situaci exulantů z Československa.

Vyprávění rodačky z Teplic se vine často klikatými zákrutami dějinného proudu minulého století. Vzpomínky nám plasticky přibližují atmosféru i každodenní radosti a starosti v česko-německém pomezí za první světové války i bezprostředně po ní, jak je vnímala školačka a dospívající dívka (její profesorkou na obchodní akademii byla mimo jiné Ludmila Jankovcová, pozdější ministryně průmyslu). Zásadní zlom znamenal odchod vypravěčky do Prahy v roce 1931, který jí přinesl nejen zaměstnání v již zmíněném svazu průmyslníků, ale i možnost studia. V recenzované knize najdeme velmi barvité líčení života studentů ve Studentské kolonii na Letné, pověstné „Kolonce". Ta představovala podle autorky „názorovou křižovatku současného politického a kulturního dění" (s. 26). Účast ve studentské samosprávě i vstřebávání kulturního dění třicátých let napomohly politické krystalizaci mladé dívky. V téže době se začalo odvíjet i její dlouholeté přátelství s Vilémem Bernardem, předákem sociálnědemokratického studentstva. Vyprávění o letech válečných je poněkud ochuzeno tím, že autorka považovala zřejmě své statečné konání za naprostou samozřejmost, o níž není třeba se podrobněji rozepisovat (intenzivně spolupracovala například s komunistickým novinářem Václavem Sinkulem). Velký význam pro Růženu Volínovou mělo její zapojení do ilegálního odborového hnutí na konci války ve spolupráci s Evženem Erbanem, náležícím tehdy mezi levicové sociální demokraty.

Poněkud kvapně uskutečněný sňatek s Vilémem Bernardem, který se právě vrátil z exilu, měl osudově ovlivnit další život mladé ženy: „Neuvědomila jsem si tehdy, že jsem tímto dnem skutečně ztratila svou svobodu a že od té doby mé počínání bude vždycky omezeno mým sňatkem." (s. 56) Lze hodnotit s povděkem, že na podnět vydavatelů autorka rozšířila své původní vzpomínky také o zkušenosti Viléma Bernarda z válečného života mezi sovětskými lidmi, jež jí později vyprávěl, i o hodnocení svého působení po roce 1945 v Ústřední radě odborů a některé postřehy spojené s politickou činností svého manžela. Únorový převrat v roce 1948, při němž byla Růžena Bernardová „vyakčněna" z ÚRO svým sekretářem a stranickým soudruhem Ladislavem Novákem, pozdějším dlouholetým prezidentským kancléřem, a následující dramatický útěk z vlasti, připravený Radomírem Lužou, uzavřely jeden úsek života Bernardových a otevřely jiný – život v exilu. Upřímně autorka vyznává, s jakým pocitem do zahraničí odcházela: „Připadala jsem si jako sirotek, který ztratil rodiče, jako loď bez vesel na jezeře." (s. 125) Překonání tohoto drtivého pocitu, navazování lidských kontaktů, ale i některá zklamání, jež přinášel život exulantů, uzavírají vyprávění autorky.

Šťastným nápadem editorů bylo doplnit paměti Růženy Bernardové dvěma texty Viléma Bernarda: nepříliš rozsáhlým a dosud nepublikovaným rukopisem obsahujícím jeho vzpomínky na léta 1938 až 1948 (zde postrádám alespoň základní ediční poznámku vydavatele, který se například vůbec nepokusil editovaný text datovat) a studií uveřejněnou v roce 1982 v časopise *Proměny*, která nese název „Střední a východní Evropa ve spektru doby" a tematicky se vztahuje především k vývoji exilové sociální demokracie v jeho mezinárodních souvislostech.

Milovníci dějin každodennosti zajisté s lítostí přijmou fakt, že v prvně uvedeném textu Vilém Bernard prakticky opominul léta 1940 až 1942, kdy pracoval jako skladník v jednom sovchozu Stalingradské oblasti a bankovní účetní v Čeljabinsku. (Tuto mezeru ovšem zčásti zacelují příslušné pasáže v pamětech Růženy Bernardové, která

čtenáři zprostředkovala některé zážitky a hodnocení, jež vyslechla od svého manžela po roce 1945.) Bernardovým stručným poznámkám k letům válečným dominují glosy k činnosti a postojům komunistických předáků v SSSR (Václav Kopecký, Klement Gottwald), a především jeho hodnocení Zdeňka Fierlingra. Ten byl od února 1943 nadřízeným Viléma Bernarda, jenž působil v té době jako kulturní atašé československého velvyslanectví. Oba muži se rovněž setkávali na zasedáních redakční rady *Československých listů*, kam velvyslanec pravidelně docházel. Hodnocení Zdeňka Fierlingra prostupuje i zápisky k poválečnému období. Přínosné je, že vývoj sociální demokracie zařazuje Vilém Bernard do mezinárodních souvislostí. Zamýšlí se například nad vztahem ČSSD k německé sociální demokracii po roce 1945 a upozorňuje, jak vývoj československé sociální demokracie ovlivňovali zahraniční (především polští, maďarští a italští) levicoví sociální demokraté. Pasáž na posledně uvedené téma (s. 142–146) by určitě našim historikům uniknout neměla.

Mezinárodním souvislostem, jak již bylo řečeno, se věnuje i text „Střední a východní Evropa ve spektru doby", který byl s „pekařovským" podtitulem „Z historie stýkání a potýkání v Socialistické internacionále" uveřejněn v roce 1982 v newyorském čtvrtletníku *Proměny*. Je zajímavé, že Bernard se důsledně vyhýbá vnitřním pnutím v exilové československé sociální demokracii, jejímž předsedou v letech 1973 až 1989 byl (poté se stal čestným předsedou této strany). Oproti tomu bohatě zúročil své zkušenosti s prací ve funkci předsedy Socialistické unie střední a východní Evropy, jež sdružila exilové sociálnědemokratické představitele z Bulharska, Československa, Jugoslávie, Maďarska, Rumunska, Polska, Ukrajiny a pobaltských států. Čelné postavení v této organizaci Bernard zaujímal celé půlstoletí, v letech 1949 až 1989. Hodnocení postavení exilových sociálních demokratů v Socialistické internacionále je střízlivé, věcné, chtělo by se napsat přísně diplomatické. V pozadí však čtenář vycítí hořkou pachuť, vyplývající z poznání mezí solidarity, kterou byli ochotni v závislosti na mezinárodní situaci západoevropští sociální demokraté projevit svým kolegům ze střední a východní Evropy. Cenná je rovněž reflexe problematiky třetího světa v Socialistické internacionále. Chci v neposlední řadě upozornit na pasáž věnovanou dilematům mezinárodního sociálnědemokratického hnutí, jež vyvolal příchod československých reformních komunistů do exilu po roce 1968. Nad celým výkladem jako by se klenulo chápavé porozumění Viléma Bernarda nad postoji aktérů historických dějů, rys zajisté stále poněkud deficitní v naší politické kultuře.

Posledním textem zařazeným do recenzované publikace je studie Viléma Bernarda *Kde básníkům se poroučí*, jež byla poprvé (s podtitulem *O české literatuře za komunistické nadvlády*) uveřejněna jako samostatná publikace ve švédském Lundu v roce 1957 (jako 19. svazek edice Sklizeň svobodné tvorby). Autor si v ní všímá vývoje „tápající literatury" v Československu po únorové revoluci v roce 1948. Text byl pochopitelně psán s odstupem člověka, který již nemohl žít bezprostředně problémy, jež popisuje, přesto však pro jejich dilemata projevil značné pochopení, neboť řadu jejich aktérů důvěrně znal. Z publikace se bohužel čtenář nedoví, proč se Bernard začal intenzivně zabývat literaturou v Československu (ještě jednou postrádám detailnější ediční poznámku). Odpověď možná naznačuje v úvodu ke své studii sám autor editovaného textu: téma literárněvědné chápal jako materii, na níž chtěl demonstrovat vývoj a proměny komunistického zřízení v Československu.

Nebudeme určitě daleko od pravdy, pokud budeme dedukovat, že Bernardův zájem o literaturu v Československu podnítil druhý sjezd Svazu československých spisovatelů v dubnu 1956, který přinesl dalekosáhlou a ve své době ojedinělou kritiku stalinského socialismu. O dobrém vkusu Bernardově zajisté svědčí, že za klíčová pro jednání sjezdu označil vystoupení Jaroslava Seiferta a Františka Hrubína. Prozíravě si všímá ovšem i vystoupení mladých tvůrců (Jiří Šotola, Karel Šiktanc, J. V. Svoboda, Zdeněk Slabý). Výklad druhého sjezdu spisovatelů představuje ovšem vyvrcholení Bernardova textu. Ten se v předcházejících pasážích věnuje reakcím spisovatelů na politickou linii komunistické strany po roce 1948 a analyzuje důsledky vlivu Sovětského svazu na československou kulturu. Vilém Bernard s moudrým nadhledem, který ovšem není prost ironických a naléhavých tázání, dává ve své studii defilovat postavám Vítězslava Nezvala, Konstantina Biebla, Jana Drdy, Jarmily Glazarové a dalších. Pasáž o posledně uvedené spisovatelce (s. 185 n.) je o to cennější, že Bernardovi se s Glazarovou důvěrně znali a úzce se stýkali od setkání spisovatelky s Růženou Bernardovou v Moskvě v roce 1946 (srv. s. 76). Pro Bernardovy představovalo zdroj pochyb odhodlání Glazarové na jedné straně v soukromí otevřeně odhalovat stinné stránky sovětského života, které bohatě poznala za svého působení ve funkci kulturní atašé československého velvyslanectví v Moskvě (zastávala ji v letech 1946 až 1948, přičemž pravidelně zajížděla do Prahy a navštěvovala Bernardovy), a na straně druhé publikovat nadšené reportáže ze Sovětského svazu.

Tam, kde později jiný exilový autor – Antonín Kratochvil – viděl jen bezútěšnou Biafru ducha padesátých let a registroval především represálie mocenského aparátu komunistického státu vůči tvůrcům,[1] spatřuje Vilém Bernard i pokusy o vzepětí tvůrčího ducha, jakkoli potlačované, osobní dramata, z jejichž neodbytné palčivosti se zdála vyrůstat naděje. Rozdílný přístup obou autorů je určitě podmíněn odlišnou dobou vzniku srovnávaných publikací (chruščovovské „tání" kontra vítězící „normalizace"), vyplývá však asi i z jejich rozdílného naturelu.

Publikace, připravená renomovaným nakladatelstvím Akropolis za spolupráce s vynikajícím editorem Josefem Tomešem, se stane zajisté titulem, který bude vyhledáván zájemci o dějiny naší vlasti v letech 1918 až 1948 i badateli o dějinách československého exilu po únoru 1948, jmenovitě pak o dějinách exilové sociální demokracie. Shromážděné texty manželů Bernardových představují v posledně zmíněném směru nezanedbatelný doplněk nedávno vydaných vzpomínek Radomíra Luži na exilovou sociálnědemokratickou stranu.[2] Kniha, postihující nejen „velkou politiku", ale i všední dny svých aktérů (to platí především o textu Růženy Bernardové), dokládá nezastupitelný význam memoárové literatury pro poznání našich dějin. Publikace s barevně poněkud kýčovitě vyvedenou obálkou je vybavena kvalitní fotografickou přílohou.

---

1 KRATOCHVIL, Antonín: *Žaluji*, díl 2. Haarlem, CCC 1975, s. 6–28 (reedice: Praha, Dolmer 1990).

2 LUŽA, Radomír: *Československá sociální demokracie: Kapitoly z let exilu 1948–1989*. Praha – Brno, Československé dokumentační středisko – Doplněk 2001. V této knize nalezne čtenář i odkazy na starší literaturu věnovanou exilové sociální demokracii.

Recenze

Dvojí pohled

Česká krajní pravice optikou specialisty a aktivisty

Jan Rataj

MAREŠ, Miroslav: *Pravicový extremismus a radikalismus v České republice*. Brno, Barrister & Principal, Centrum strategických studií 2003, 655 stran + fotografické přílohy.
SEDLÁČEK, Pavel: *Nic než národ: Integrace české ultrapravice před parlamentními volbami 2002*. Praha, Národní strana 2003, 93 stran.

Současný nárůst krajní pravice na evropské scéně od osmdesátých let je jedním z nejtypičtějších znaků politického vývoje globalizované epochy. Radikální krajně pravicové strany se dostávají do středu politického dění a získávají relativně silnou volební podporu v západní Evropě. V různé podobě se tyto strany vyskytují i v nově demokratizovaných zemích střední a východní Evropy po pádu komunistických systémů. Krajní pravice vytváří své integrující střechové organizace i na mezinárodní úrovni. Aktivizují se rovněž antisystémové, krajně pravicové formace skinheadského, neofašistického a neonacistického typu. Také české krajní pravici, přes přetrvávající roztříštěnost a politicky marginální postavení, se pozvolna daří překonávat své zpoždění za západoevropskými souputnicemi, které bylo dáno zejména diskontinuitou jejího vývoje v letech 1945 až 1989. Z tohoto hlediska vydání obsáhlé monografie Miroslava Mareše přichází v pravý čas. Dosavadní jediná obsáhlejší a komplexnější práce ke sledované problematice[1] byla totiž překonána hektickým vývojem české krajní pravice, v níž na počátku revitalizace docházelo stále k novým fúzím, přeskupování a proměnám ideového zaměření. Zvláště ústřední, materiálově cenná studie tohoto sborníku z pera Michala Mazela „Oponenti systému" (s. 117–277) je dnes již historickým dokumentem.

---

1 FIALA, Petr (ed.): *Politický extremismus a radikalismus v České republice*. Brno, Masarykova univerzita 1998, 303 s.

Pomineme-li úvod a závěr, Marešova monografie je rozdělena do čtyř hlav s řadou kapitol. Vlastnímu popisu a analýze předchází teoretická část (první hlava). Autor v ní podává informace o stávajících výzkumech krajní pravice v západní Evropě (osobnosti, týmy, instituce, vydavatelství, koncepční modely). Zatímco v západní Evropě se ke sledované problematice utvořila specializovaná vědní disciplína, v České republice se teprve obdobný výzkum rodí. Nicméně, jak upozorňuje autor, ani v rámci západní Evropy nenastala shoda v základních teoretických a metodologických postupech; nebyla přijata ani obecně uznávaná terminologie. Mareš se identifikoval s přístupem německých politologů Uve Backese a Eckharga Jesseho, kteří problematiku krajní pravice řadí do širokého konceptu „teorie extremismu". Autor upozorňuje na příliš volné a neodborné užívání pojmů vztahujících se ke krajní pravici v mediální a politické sféře, které mnohdy vede k jejich zneužívání. Hrozí tak diskreditace nového vědního zaměření v jeho samotných počátcích. Z těchto důvodů monografie programově precizuje z hlediska obsahu a kvality řadu termínů: pravicový extremismus, radikalismus, populismus, terorismus, politické násilí, občanská neposlušnost, fundamentalismus, konzervativismus, totalitarismus, antisystémovost, organizovaná intolerance, (neo)fašismus, (neo)nacismus, nová pravice, historický revizionismus, nacionalismus, etnocentrismus, etnopluralismus, šovinismus blahobytu, rasismus, charitativní rasismus, antisemitismus, xenofobie, extremismus cizinců, náboženský, ekologický, etnický extremismus. Vedle novinek v pojmosloví monografie seznamuje českého specialistu s řadou realizovaných výzkumných témat mezi kolegy na Západě, například o způsobech, jimiž získává krajní pravice společenský vliv, o formách vzájemné ultrapravicové kooperace či o modernizačních posunech tradičních ultrapravicových aktivizačních témat. Podnětná je i kapitola sledující různorodé interpretace příčin současného oživení krajní pravice v globalizované západní i východní Evropě. Marešův přehled aktuálního stavu západoevropského výzkumu přináší řadu teoreticky inspirujících podnětů. Na druhé straně potvrzuje neexistenci obecné shody ve způsobech uchopení problematiky, rozvolněnost metodologie, nerozvinutost komparatistiky a jistou pojmoslovnou „vyumělkovanost", která se neopírá o odpovídající míru pramenné základny. Česká politologie, před kterou teprve stojí úkol vyplnit stávající badatelskou mezeru, se tak nemůže omezit na pouhé dotváření a doplňování příslušnými specifiky, ale musí rozvíjet své komparace na základě vlastní hlubší badatelské činnosti.

Druhá hlava je věnována historickému vývoji identity české krajní pravice od konce 19. století do roku 1989. V monografii má své opodstatnění. Současný krajně pravicový historický revizionismus usiluje opravit přetrvávající nepříznivou reputaci v dějinném povědomí většiny české společnosti a být posilou, nikoli břemenem, při současné politické restauraci.

Jádro práce tkví v rozsáhlé a obsahově hutné třetí hlavě „Ultrapravicové spektrum v České republice po roce 1989". Představuje detailní popis všech stávajících českých krajně pravicových struktur i jejich klasifikaci podle antisystémového (extremistického – Mareš) či radikálního zaměření. Obsahuje důležité informace o vzniku, vývoji, organizační výstavbě, personáliích vedení, sociálním složení členů, popřípadě sympatizantů a voličů, programotvorbě a ideologii, mediální působnosti, vnitropo-

litických aktivitách a zahraničních kontaktech příslušných formací skinheadského i neskinheadského ultrapravicového zaměření. Zvláštní kapitola se týká i krajně pravicového terorismu. Za nejmilitantnější a nejnebezpečnější složku české krajní pravice pokládá Miroslav Mareš vedle Národního odporu českou pobočku nadnárodní organizace Anti-Antifa. Cenná je aktuálnost údajů, neboť je autor dovádí až do roku 2003.

Faktograficky a argumentačně bohatá čtvrtá hlava se zamýšlí nad prostředky eliminace krajní pravice v demokratickém státě, nad spory o míře svobod pro činnost extremistů. Mareš hledá odpovědi na často nastolované otázky: Je demokracie hájitelná demokratickými prostředky proti jejím odpůrcům? Platí demokratické svobody jen pro demokraty, nebo i pro ty ostatní? Autor není stoupenec levicové antifašistické varianty obrany demokracie, která krajní pravici zásadně svobody nepřiznává. Protiextremistickou politiku spojuje s konceptem lidských práv, která platí pro všechny. Varuje před inkvizičními hony na čarodějnice, které v následcích svého fanatismu zlikvidují s extremisty i svobodu a demokracii jako takové. Přiklání se k německému modelu „bojové demokracie", která poskytuje svobodu i svým nepřátelům, což neznamená, že by rezignovala na obranu sebe sama. Aktivně totiž omezuje ty, kteří ji chtějí omezit, a nečeká až na překročení trestního zákona extremisty (s. 96, 104). Autor zde nastiňuje vývoj politiky státní správy České republiky vůči pravicovému extremismu, její právní i institucionální zabezpečení. Vysvětluje i příslušné smlouvy a opatření v mezinárodním kontextu. Zveřejňuje postoje českých parlamentních politických stran a na základě výzkumů veřejného mínění také občanů ke krajní pravici a podává přehled o příslušných aktivitách a návrzích nestátních organizací, jednotlivců, médií a akademických kruhů na zamezení pronikání krajně pravicových konceptů a hodnot do širší veřejnosti. Text monografie doplňuje impozantní a smysluplný poznámkový aparát s velkou výpovědní hodnotou i vhodně volená fotodokumentace.

Již tento stručný výčet problémů, s nimiž Marešova monografie pracuje, ukazuje na ambicióznost autorského záběru a značnou využitelnost pro praxi ve státní správě a v politických institucích i pro pregnantnější informovanost médií a širší veřejnosti. Protože obsahuje četné teoretické exkurzy v textu a poznámkách, může plnit úlohu ve vzdělávacích institucích, například i jako vysokoškolská učebnice pro specializované kurzy.

Autor založil svůj spis na studiu tištěných pramenů (ultrapravicové a ostatní tiskoviny, internetové stránky, úřední tištěný materiál aj.), na záznamech orálních výpovědí různé provenience (krajní pravice, specializované bezpečnostní složky ČR, monitoring nestátních aktivistických organizací). Prostudoval také rozsáhlou českou odbornou literaturu z oblasti právně-kriminologické, politologické, psychologické, sociologické a historické. Své názory při tvorbě monografie konfrontoval v cílené diskusi s relativně úzkým okruhem badatelů, kteří se v České republice krajní pravicí zabývají. Zvláštní přínos pro teoretickou část práce spočívá v systematickém využití a rozboru příslušné zahraniční literatury. Mareš v úvodu deklaroval jako svou devizu snahu o nezávislost vědeckého výzkumu krajní pravice, který by neměl být účelovým nástrojem státní administrativy a jejích případných represivních opatření. Nejde totiž o jakýsi registrující a vyhledávací popis krajně pravicové scény, ale o rozbor příčin

ohlasů nedemokratických koncepcí ve veřejnosti, které mohou být následkem krize vládnoucího establishmentu či chybné státní politiky v řadě oblastí. Jedině nezávislý vědecký výzkum je s to nastavit soudobé demokracii zpětné zrcadlo tak, aby mohla volit optimální společenská opatření.

Marešova práce je věcně objektivní až na jeden moment. V jeho hodnotících soudech z minulosti i soudobého vývoje je – ke škodě věci – čitelná snaha tlumit blízkost antisystémové či radikální pravice a autoritářského konzervativismu. Text monografie ovšem vyvolává i další otazníky.

Miroslav Mareš patří mezi ty české politology, kteří akceptují jako ústřední termín pro výzkum krajní pravice mediálně a politicky frekventovaný pojem *extremismus*. Praktická použitelnost tohoto termínu je nesporná. Stal se pochopitelným pomocným rámcovým termínem pro základní orientaci státní a veřejné správy a podobně. Jeho vědecká hodnota je však zpochybnitelná. Zahrnuje totiž do jednoho celku dva myšlenkově a filozoficky diametrálně odlišné póly – krajní pravici a krajní levici. Svým způsobem limituje či deformuje výsledky výzkumu, neboť v popředí zájmu jsou shody sekundárního či formálního charakteru (antisystémová militantnost), zatímco odlišné kořenné znaky jsou přehlíženy či zpracovány v obecně vágní poloze. Z těchto důvodů se domnívám, že pro vědeckou publikaci je vhodnější neutrálnější a odborně věcnější termín *antisystémová krajní pravice*, umožňující větší vyváženost zpracování a komplexnost heuristického záběru než autorem preferovaný pojem. Mimoto sám autor si je vědom, že užívání ryze novodobého termínu „extremismus" v druhé hlavě pro 19. a 20. století do roku 1948 je necitlivé a ahistorické.

Výzkum předchůdců současné krajní pravice v 19. a na počátku 20. století nelze omezovat pouze na projevy antisemitismu, jak činí autor, ale je vhodné sledovat je ve vazbě na pojetí demokracie, národního programu, identity a politických metod v kontextu s dosaženým stupněm politické kultury české společnosti a jejich politických elit. V prehistorii české krajní pravice by neměl chybět rozbor specifik českého nacionalismu, zejména pak zformování jeho integrálního proudu v devadesátých letech 19. století pravicovými státoprávními pokrokáři, kteří proti reformnímu ideálu „práce drobné", systematickému ekonomickému a vzdělanostnímu soutěživému vyrovnávání vůči privilegovanému německému národu, postavili imperativ branného Čecha, nevyhýbajícího se ve jménu národního zájmu fyzickým střetům. Mareš se domnívá, že v dobovém kontextu nelze politickou skupinu české historické šlechty (*Vaterland*) a fundamentálního katolicismu s restauračním programem, zaměřeným proti úhelným kamenům moderní společnosti od Velké francouzské revoluce, hodnotit jako krajně pravicovou (respektive extrémní – s. 112). Poměřujeme-li však tuto politickou skupinu vzhledem k tehdejšímu dosaženému stupni demokratické vyzrálosti české politiky, pak zařazení na její nejkrajnější pravicový pól je adekvátní. Hledáme-li dobový kontext v kuloárech vídeňského dvora, můžeme dospět k odlišnému závěru.

Miroslav Mareš jako právník a politolog pochopitelně neprováděl vlastní historický výzkum krajní pravice, ale shrnul dosavadní výsledky historických studií a monografií. Problém tohoto přístupu, zejména pro dobu první republiky a pozdější období do roku 1945, spočívá v tom, že tematika české krajní pravice jako citlivé nežádoucí politikum se dlouhodobě netěší pozornosti historiků. Doposud neexistuje solidní vědecká mo-

nografie, která by zpracovala tento fenomén v časové i problémové souvislosti. Mimoto historická produkce nezasazuje výzkum politických stran a hnutí dostatečně do kontextu myšlenkových pohybů, koncepčních střetů, společenských příčin a evropských souvislostí. Minulost české krajní pravice je též zpracována nevyváženě. Česká fašistická hnutí jsou s uvedenými výhradami analyzována a monograficky popsána. Badatelským zájmem nedotčen zůstává český konzervativní, autoritářský integrálně nacionalistický či fundamentálně katolický proud české politiky uvnitř československých demokratických politických stran (lidové strany, republikánské neboli agrární strany, národnědemokratické strany) i takzvaně nepolitických katolíků. Tato výzkumná blokace umožňuje setrvávat na představě o neexistenci českého radikálního autoritářského konzervativismu, který se ovšem aktivizoval v podmínkách „krize československé demokracie" v druhé polovině třicátých let. Vnášel autoritativní a antisystémové tendence do pravicových demokratických stran a zatlačoval zde stoupence parlamentní liberální demokracie do defenzivy. Nicméně výzkumné vakuum umožňuje, aby na tyto radikálně konzervativní proudy byly uplatňovány demokratické hodnotící stereotypy.

Příkladem podobného postupu je i autorovo hodnocení takzvaného prosincového bloku z roku 1935, kde vychází z interpretace Miloše Trapla[2] (s. 115–116), nebo pojetí druhé republiky, která představuje v českých dějinách jediné období, kdy se krajní pravice chopila moci. Mareš znovu oživuje těžko udržitelné klišé o druhé republice jako režimu především vnuceném zvenčí. Odpovědnost za protiústavní demontáž parlamentní demokracie se tak přenáší na sousední třetí říši a revoltu domácích fašistů. Očistná lázeň pro skutečné odpovědné veličiny autoritářského režimu – premiéra a předsedu Strany národní jednoty Rudolfa Berana a prezidenta Emila Háchu – kulminuje v jejich označení za demokraty (s. 138). Mnohem blíže realitě jsou však některá soudobá ultrapravicová seskupení (dokonce i neonacisté), která si z Háchy učinila dnes předmět svého pietního kultu. Druhorepublikový režim měl svou vlastní budovatelskou antiliberální existenci a domácí kontinuitní kořeny. Rudolf Beran nebyl žádná oběť nátlaků krajní pravice, ale tvůrce takzvané podzimní konzervativní revoluce (v níž dal těm fašistickým seskupením, která jeho nabídku přijala, podíl na moci) a autoritářského, programově protidemokratického systému. Následný konflikt mezi konzervativní krajní pravicí a českými fašisty, kteří požadovali novou, „autentickou" fašistickou revoluci, není tak paradoxní, jak soudí autor. Spíše se zde uplatnil klasický evropský vzorec iluzí konzervativních autoritářů, kteří se často stávali zajatci svých dynamičtějších fašistických spojenců, jimž zpočátku přiznávali jen podřadnější účelovou roli při efektivní eliminaci svých liberálních a levicových odpůrců. Obdobně Marešova obhajoba nezpochybnitelnosti demokratické politiky republikánské (agrární) strany je statická (s. 116, 221), neboť nepřihlíží k zásadním proměnám v druhé polovině třicátých let. Lapidárně řečeno, republikánská strana Švehlova není totéž co republikánská strana Beranova. Nejen v Německu, Rakousku,

2 TRAPL, Miloš: *Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu 1918–1938*. Praha, SPN 1990.

Francii a Belgii, ale také v Československu se stal německý a český agrární tradicionalismus a egoistická stavovská politika (nalézající nové, modernizované opodstatnění v pronikání mýtu krve a půdy – viz například revue *Brázda*) zdrojem pro autoritářské protisystémové ataky. České kolaboraci v protektorátních letech 1939 až 1945 věnuje autor značný prostor. Protože se však toto období stalo aktuálně diskutovaným předmětem krajně pravicové mystifikace radikálně konzervativního, neofašistického i neonacistického zaměření, domnívám se, že popis háchovského konzervativního, fašistického i česky nacistického novoevropanského proudu by precizovala hlubší analýza jejich národního programu.

Novum představují informace o činnosti krajně pravicových skupin a jednotlivců uvnitř komunistického Československa. Autor bohužel přejímá rozšířené tvrzení o údajném antisemitismu Václava Černého (s. 167). Černý si ve svém sžíravém kriticismu nestanovil žádná autocenzurní tabu – tedy ani vůči Židům. Ve skutečnosti byl odpůrcem antisemitismu, zvláště jeho biologicky rasové formy. Vyzýval Čechy a Slováky, aby nalezli odvahu ke zkoumání antisemitismu ve svých dějinách. Problematika vztahu české majority k Romům, menšinám a cizincům v letech 1945 až 1989 si vyžaduje větší prostor, diferencovanější pohled a méně zkratkovitý záběr, než činí recenzovaná publikace (s. 167–168).

Achillovou patou ústřední třetí hlavy je její členění. Klíčem k diferenciaci krajní pravice nejsou její ideově-politické proudy, ale typy organizací podle jejich charakteru bez ohledu na specifický ideový profil a souvislosti: politické strany a hnutí, zájmové skupiny, samostatná média, subkultury, militantní a teroristické organizace. Hlava nabyla podoby specializovaného slovníku encyklopedického typu. Organizace jednoho ideově-politického proudu jsou tak roztříštěny v několika kapitolách. V mozaice organizací se rozplývají významné vedle marginálně bizarních, formace se skutečnými politickými ambicemi vedle zájmových skupin, internetových stránek a podobně. Pro předem nezasvěceného čtenáře je tak obtížné získat ucelený obraz o hlavních politických směrech soudobé české krajní pravice. Krajně pravicové myšlení, hodnotová paradigmata, ideová mnohotvárnost se tím dostaly do pozadí autorova zájmu, i když u jednotlivých organizací uvádí základní popis příslušné programotvorby. Hledá-li však čtenář jednotlivou organizaci, může být takto zvolený přístup výhodou. Autor zdůvodňuje, proč upustil od členění podle ideologické profilace (například podle elementárního vzorce: autoritářský konzervativismus, neofašismus, neonacismus), údajnou nevyzrálostí, neuchopitelností, přechodností, prostupností a podobně ideových atributů české krajní pravice. Pokusil se pak formou tabulek s hesly vytvořit určitou klasifikaci ideového zaměření (s. 177–179), ta je však podle mého soudu nadměrně atomizována bez zřetelné vůle k syntéze.

Sporné tvrzení se vyskytuje u Vlastenecké fronty, kde v její charakteristice autor poznamenává, že se snaží navazovat na tradice nekonfesijní, ačkoli má zřetelnou katolickou orientaci (s. 327). Pochybnosti vzbuzuje i označení dogmaticky ortodoxní Akce národní obnovy (ANO) za demokratickou organizaci, která se jen přibližuje pravicově radikálnímu prostoru (s. 338–339). Jaká jsou kritéria klasifikace demokratičnosti či antidemokratičnosti? Týkají se též ideových konceptů, respektive přijímání či odmítání obsahu a principů soudobého moderního evropského pojetí demokracie?

Má ANO, která nepřipravuje násilné převzetí moci, demokratický charakter, když principiálně odmítá soudobou občanskou a demokratickou společnost od Velké francouzské revoluce jako dílo Satana, KGB, zednářů...?

V závěru se Miroslav Mareš zamýšlí nad perspektivami české krajní pravice. Jako historik nemohu příliš sdílet jeho optimismus. Nedomnívám se, že česká krajní pravice nemůže být českou veřejností akceptována a že, narozdíl od západoevropských zemí, nemá již možnost perspektivně uspět v parlamentních volbách i ve sférách neformálního vlivu. Její stávající politická minimalizace není totiž projevem příkladné konsolidace českého stranického systému a fungující demokracie, ale paradoxně spíše projevem nedozrálosti a opožděných podmínek. Řešení mnohých palčivých a konfliktních témat, na nichž vyrostla západoevropská krajní pravice, stojí teprve před námi.

Marešova monografie obohatila česká politologická i historická studia. Systematicky zmapovala aktuální stav české krajně pravicové scény a jejího vědeckého výzkumu a představuje zásadní přínos pro další potřebný výzkum české krajní pravice.

* * *

Útlá tmavomodrá publikace představuje názorový a metodologický protiklad Marešovy analýzy. Neaspiruje na nadstranický vyvážený výklad. Přináší naopak cílenou a vášnivě zaujatou filipiku českého integrálního nacionalismu radikálně konzervativního typu. Apriorně postavený národní normativ nepředpokládá diskusi ani jiné alternativy. Opakováním dominantního hesla „Nic než národ" v záhlaví každého listu publikace je vyznavačsky cementována nezpochybnitelnost základní ideje. Hloubku svého emocionálního prožitku v zápase za fundamenty vlastního přesvědčení Pavel Sedláček neskrývá, včetně svých slz nad politickými neúspěchy své strany. Opravdovost, horoucnost, idealismus přesvědčení mají verifikovat čistotu úhelných kamenů krajně pravicového politického vyznání. Pro historika i politologa je Sedláčkova práce zajímavým pramenným průzorem do specifického způsobu myšlení. Pavel Sedláček vede ostrou dělicí čáru mezi aktivními stoupenci českého národního povědomí (sem řadí proudy české ultrapravice, vyjma árijsky, pangermánsky a evropansky orientovaného Národního odporu, polurdajícího českým národovectvím) a ostatními (etablované parlamentní politické strany aj.), pro něž je v zásadě vyhrazena kategorie bezpáteřné národní zrady. Neudivuje tedy, že vedle věcných faktografických připomínek se zásadní Sedláčkovy výhrady k Marešovu spisu týkají jeho údajné „růžové multikulturní odnárodněné ultraliberální a pseudohumánní" tendence. Marešův pohled na svět je ve skutečnosti spíše pravicově konzervativní a rovněž ve vztahu k národním hodnotám nezastává kosmopolitní nihilistické postoje.

Publikace, jak zdůraznil autor v úvodu, není interní tiskovina, jak je tomu u vydavatelských počinů krajní pravice obvyklé. Chce být „malým mostem" k „bloudícím badatelům" a české veřejnosti vůbec a zprostředkovat jim „ideály českých národovců" (s. 13–14). Autor, čelný činitel a zakladatel české krajně pravicové Národní strany (ustavující sněm byl 1. března 2003), se hlásí ke kontinuitě s nejstarší českou politickou stranou staročeskou z dob Františka Palackého a Františka Ladislava Riegra.

Věří, že návrat k modernizaci českého politického života překonaným archetypům (hodnotový tradicionalismus, jedna politická strana s národním programem, státoprávní nacionalismus) může být posilou a jediným řešením i při dnešním zápase o českou státní a národní svébytnou budoucnost. Sebestylizace do postavení jediného oprávněného dědice kořenů české novodobé politiky dává Národní straně do vínku zvláštní kredit. Krajně pravicové ideologii odpovídá i chápání veškeré levice jako z podstaty antinárodní a „rudě" internacionální a vnímání procesu evropské integrace jako socialistického velmocenského konceptu německo-francouzské Evropské unie, despoticky ničícího práva a svobody národů a jejich států. Autor nastiňuje fatální vizi, která připomíná Palackého rozchod s habsburskou monarchií z let 1872 až 1874, podle níž Evropskou unii smetou „nové revoluce, ne sametové, ale ty, které známe z doby zrodu evropských národních států. Národy budou opět bojovat o sebeurčení, brát si zpět to, co obětovaly Evropské unii." (s. 11)

V první kapitole autor podává svou interpretaci zásadních termínů. Na prvním místě jde o ústřední jednoticí pojem – národ. Sedláček odmítá liberální výklad národní příslušnosti jako možnosti svobodné volby každého jednotlivce. Uzavřené kmenové pojetí národa, odpovídající protipřistěhovalecké blokaci soudobé evropské ultrapravice, uznává jako směrodatné pouze kritérium zrození z domácího obyvatelstva.

Velkou část knížky zabírá mapující popis mnohotvárných konceptů soudobé české krajní pravice. Autor oprávněně odmítá mediálně rozšířené ztotožňování české ultrapravice pouze s hnutím rasistických *skinheads* a neonacisty. Z pravicově konzervativních schematických východisek řadí neonacisty pro jejich sociální aktivismus spíše k levici. Za kvalitativně větší nebezpečí než neonacismus pokládá komunismus. Do popředí zájmu veřejnosti chce jako legitimní reprezentanty české ultrapravice postavit spíše stoupence konzervativního českého integrálního nacionalismu, kterému přičítá nikoli expanzivní, ale obranný charakter. Tento nacionalismus zabezpečuje „český národ a jeho vlast před útoky nejen z vně, ale i zevnitř" (s. 25). Ve vztahu k demokratickému systému preferuje postoje radikálního, krajně pravicového proudu před postoji otevřeně antisystémovými (neofašismus, neonacismus). Ze zásadních důvodů požaduje pro celou ultrapravici včetně kritizovaných neonacistů mnohem širší svobodu projevu, než připouští současná protiextremistická státní politika České republiky.

V dalších kapitolách autor dokumentuje peripetie několika českých krajně pravicových subjektů (Národní strana, Národní sjednocení, Vlastenecká republikánská strana – Pravá alternativa, Republikáni, Republikáni Miroslava Sládka, Národněděmokratická strana) a přibližuje jejich snahy o postup do vyšších pater české stranické politiky i o vzájemnou integraci a získání veřejnosti ve volbách v letech 2000 až 2002. Práce obrací pozornost i k několika dalším pravicovým stranám, které nelze klasifikovat jako krajně pravicové, ale které jsou pro Národní stranu přijatelné: České straně národně-sociální, Volbě pro budoucnost, České pravici, Demokratické straně Československa.

Závěrečné stránky publikace analyzují věcně a kriticky příčiny neúspěchu krajně pravicových stran ve volebním roce 2002. Přetrvávající deficity jsou podle Pavla Sedláčka jen potvrzením oprávněnosti jeho úsilí o integraci celé české ultrapravice

v jednu silnější formaci. Z tohoto důvodu autor předkládá i konsenzuální témata, při jejichž řešení by mohla ultrapravice nalézti společnou řeč. Na prvním místě je to všeobecně sdílený odpor proti Evropské unii. Nedomnívám se ovšem, že cesta do vyšších politických pater pomocí jednoty ultrapravice je realizovatelná, neboť stávající česká krajní pravice je již dnes, přes některé společné ideologické znaky i charakteristické metody politické činnosti, jasně diferencovaná a doktrinálně i lidsky řevnivě nesmiřitelná.

Knížku symbolicky uzavírá apel Františka Palackého k české mládeži z jeho posledních veřejných slov z dubna 1876. Grafické ztvárnění publikace je na dobré úrovni.

Recenze

Hledání klíče k alternativní kultuře

Kateřina Bláhová

ALAN, Josef a kol.: *Alternativní kultura: Příběh české společnosti 1945–1989*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001, 610 stran, fotografická příloha a CD-ROM.

Pod vedením sociologa Josefa Alana vznikla před dvěma lety obsáhlá práce nazvaná *Alternativní kultura: Příběh české společnosti 1945–1989*.[1] Na více než šesti stech stranách se čtrnáctičlenný autorský kolektiv této vlastně první monografie o alternativní kultuře v socialistickém Československu pokouší vyhranit, pojmenovat a popsat tento fenomén.

Editor a autor statě o alternativní kultuře jako tématu sociologie však již v úvodu upozorňuje, že autoři této práce rezignovali na široké chápání pojmu kultura (jako souhrnu duchovních a materiálních hodnot) i na analýzu každodennosti v komunistické společnosti a soustředili se na sledování uměleckých a intelektuálních aktivit i jejich sociokulturních souvislostí. Upustili též od chronologického výkladu a zaměřili se pouze na klíčová témata. Příběh české společnosti se tak rozpadl do příběhů a epizod jednotlivých uměleckých oborů – hudby, výtvarného umění (se samostatnou kapitolou o fotografii), filmu, divadla, dramatiky a písemnictví – jako alternativy nejen ke „kulturní nadstavbě", určované a usměrňované státní a stranickou kulturní politikou, ale zároveň také – zcela současně – ke kultuře masové (jako součásti kultury oficiální).

Pojem „alternativní" má shrnout všechny rozmanité počiny v uměleckém, respektive kulturním prostoru, které byly aktuálně i zpětně označovány jako paralelní, neoficiální, nezávislé, zakázané, ale i nonkonformní, specificky též podzemní, disidentské, samizdatové či undergroundové. Společným znakem je jim právě odklon od převládajícího kulturního proudu, pohybují se na sociálním, kulturním, ekono-

---

1 Pozměněnou verzi této recenze autorka současně otiskla v časopise *Slovenská literatúra*, roč. 49, č. 5 (2003), s. 423–425.

mickém i prostorovém okraji společnosti. Jejich zdroje tkví v nacionálním tázání, v myšlenkovém střetávání se západoevropskou kulturou i slovanským Východem, a zvláště v odkazu meziválečné avantgardy, s níž se výrazně shodují v nízké sociální recepci (u avantgardy zaviněné vysokými estetickými nároky na uměleckou tvorbu). Alternativu charakterizuje především jistá exkluzivita – umělecká, společensko-politická i etická.

Zaměříme-li se na kritéria umělecká, všechny studie v této práci prostupuje základní požadavek svobody tvorby, jenž spojoval různě orientované umělce a intelektuály v různých desetiletích poválečného vývoje. Již tato premisa s sebou však neodlučně nesla vymezování se vůči oficiální kulturní politice, jejímu pojetí socialistické kultury a z něj plynoucím nárokům (například surrealisté svůj názor na uměleckou tvorbu nemohli až na krátká období veřejně projevovat a veškerá jejich umělecká činnost se musela omezit na soukromí). Také v rámci veřejného kulturního prostoru se sice prosazovaly proudy, které k rigidní stranické kulturní politice přistupovaly polemicky, pod pojem „alternativní" se však zahrnují jen aktivity, jež byly vylučovány z oficiální komunikace. Předpoklad, že vše, co se odehrávalo na veřejné půdě, se muselo vyrovnávat s mocenskými požadavky a přistupovat na kompromisy, vede ovšem ke zjednodušujícím a zužujícím závěrům.

Na druhé straně vyloučení z oficiálního kulturního života nebylo vždy otázkou umělcovy osobní volby, důvody nespočívaly ani tak v jeho postojích uměleckých jako spíše politických. To pak svádí ke ztotožnění „alternativního" s „neoficiálním". Zvláště v období takzvané normalizace se tak „alternativním" stává vše, co bylo vyloučeno z oficiální komunikace – tedy i aktivity, které v šedesátých letech spoluutvářely veřejný kulturní prostor, tedy i jména, jež byla v předchozím desetiletí „prominentní". Zásada svobody tvorby se tak stává vlastně usilováním o možnost tvorby, možnost publikovat.

Od touhy po svobodném uměleckém vyjadřování je jen krůček k požadavku svobody slova a k prosazování komunistickým režimem nerespektovaných základních lidských práv, což v sedmdesátých letech potvrdily postoje signatářů Charty 77. Etický postoj u intelektuálů a umělců, kteří se rozhodli pro alternativní způsob života a uměleckou tvorbu mimo rámec „mainstreamu" (a těch z nich, kteří byli z veřejného kulturního prostoru prostě vyškrtnuti), převládá a ambice umělecké se ocitají až na druhém místě. Etické hledisko by však při vymezování pojmu alternativní kultury nemělo být určující. Přesto tento ústřední pojem poskytuje velmi široký prostor, jehož kontury zůstávají nezřetelné, a autoři jednotlivých studií znovu a znovu pomocí adjektiv „neoficiální", „undergroundový", „nezávislý", „samizdatový" a podobně v titulech statí, v jejich úvodu i během výkladu vymezují předmět svého zájmu. Tento postup jistě svědčí o vrstevnatosti všeho, co se odehrávalo mimo oficiální komunikaci, ale také o pojmových i metodologických rozpacích badatelů.

Každá ze třinácti statí by si zasloužila svůj samostatný komentář; v dosavadních reflexích knihy také recenzenti většinou konkrétní výtky formulovali a jednotlivé statě posoudili z hlediska metodologického i faktografického. A nejen recenzenti – svá *errata* a *corrigenda* uveřejnil i Martin Machovec, který se na knize autorsky

podílel.[2] Při vědomí tematické rozdílnosti jednotlivých textů uveřejněných v této knize, různosti časového vymezení, a především rozmanitosti autorských přístupů nezbývá než každou stať alespoň obecně charakterizovat.

O syntetický výklad usilovali především historici výtvarného umění. Marie Klimešová obsáhla problematiku alternativy a undergroundu ve výtvarném umění v celém období socialistického Československa. Nezávislou fotografii jako artefakt i jako dokument doby v podmínkách dvou totalitních systémů, tedy v rozmezí let 1939 až 1989, sledoval Josef Moucha. Stanislav Dvorský uceleně charakterizoval český postsurrealismus ve čtyřicátých až šedesátých letech ve všech jeho uměleckých projevech. Mezioborově k látce přistupoval i Martin Machovec, jenž se zaměřil na aktivity literátů kolem edice Půlnoc a na undergroundový okruh Plastic People of the Universe a jemně rozlišil společensko-politická i myšlenková východiska podzemí sklonku čtyřicátých a první poloviny padesátých let a „normalizací" formovaného undergroundu. Specifickým podmínkám divadla a dramatiky bez publika, respektive s velmi úzkým kruhem diváků se věnovali Vladimír Just a Lenka Jungmannová. Obě statě jsou však spíše úvodem do problematiky a podnětem k dalším analýzám.

Problémy české samizdatové literatury přehledovým způsobem popsal Jiří Gruntorád. Jeho stať doplňují poznámky o technickém zabezpečení nezávislého literárního provozu z pera Tomáše Vrby. Těžiště obou textů tkví v období takzvané normalizace a reálného socialismu sedmdesátých a osmdesátých let, alternativa tak téměř splývá s literárním undergroundem a disentem. Informaci o nezávislých komunikačních médiích na sklonku osmdesátých let rozšiřuje výklad Alice Růžičkové o Originálním Videojournalu. Na oblast nezávislé kinematografie se zaměřil Michal Bregant, jenž účelově upustil od charakteristik takzvané nové vlny a těch filmů, jež sice vznikly ve státních ateliérech, ale které z těch či oněch důvodů byly zakázány, a obrátil se k tvorbě amatérské a jejím osudům v sedmdesátých s osmdesátých letech, jejímž publikem byli návštěvníci amatérských filmových přehlídek a festivalů. Atmosféru alternativní hudební scény (rockové, jazzové, punkové i folkové) v tomto období se pokusil plasticky zachytit Josef Vlček. Zvláště ve srovnání s touto statí však sociologická analýza recepce alternativního rocku z pera Tomáše Bitricha odhaluje ošidnost metody rozhovoru (s níž tak ráda pracuje *oral history*), jež – není-li kombinována s dalšími metodami a konfrontována s prameny jiné povahy – svádí k rychlým soudům a přímočarým závěrům.

Těžiště většiny textů tkví v sedmdesátých a osmdesátých letech, druhým ohniskem je přelom let čtyřicátých a padesátých. Z celého pole alternativní kultury proto výrazně vystupuje tvorba surrealistů a okruhu Egona Bondyho, Jiřího Koláře a Vladimíra Boudníka v období před rokem 1968 a aktivity undergroundu a disentu ve dvacetiletí následujícím. Jiným proudům, které se neslučovaly s oficiální kulturou (například spirituálně zaměřeným), je v celé knize věnováno minimum místa. Přestože knihu

---

2 MACHOVEC, Martin: Opravy ke knize Alternativní kultura – Příběh české společnosti 1945–1989. (Praha, NLN 2001, editor Josef Alan, redaktorka Eva Lorencová). In: *Kritická příloha Revolver Revue*, č. 26 (2003), s. 106–130.

doplňuje výbor dokumentů ke kulturnímu životu v alternativním kulturním prostoru a kalendárium významných kulturních i politických událostí (1945–1989), souhrnné poučení o dění v neoficiálním komunikačním okruhu ve všech uměleckých odvětvích práce nenabízí. Procesům, jež se na tomto poli odehrály, chybí širší kontext, komparace s vývojem na Slovensku i se situací v dalších státech východního bloku. Široký a ne zcela ujasněný předmět alternativní kultury tak propojuje různorodý soubor samostatných textů o jednotlivých problémech českého kulturního života v totalitním systému socialistického Československa. Tento sborník statí rozdílného zaměření, s rozdílným metodologickým východiskem není syntézou, nevypráví „příběh české společnosti 1945–1989", jak slibuje podtitul. Staví alespoň vedle sebe problémy českého poválečného kulturního života, jež prozatím nebyly detailněji reflektovány.

Recenze

Polské historické časopisy v roce 2002 o poválečných dějinách

Jaroslav Vaculík

Polská historiografie věnovala i v roce 2002 pozornost poválečným národním i světovým dějinám. Nejvíce článků k této problematice najdeme ve čtvrtletníku *Dzieje Najnowsze*, který vydává Historický ústav Polské akademie věd ve Varšavě. Tematika jednotlivých příspěvků je velmi různorodá. Asistent Historického ústavu Slezské univerzity v Katovicích Kazimierz Miroszewski přibližuje vznik a existenci ústředního pracovního tábora v Jaworznie v letech 1945 až 1949. Komunistický režim zde zřídil v blízkosti kamenouhelných dolů komplex táborů nucené práce, v nichž zneužíval politické vězně jako levnou pracovní sílu. Poláci obvinění z kolaborace s nacistickými okupanty zde museli pracovat spolu s vězni odsouzenými za kriminální činy i s německými válečnými zajatci. Nejvíce táborů nucené práce bylo na území slezsko-dąbrowského a krakovského vojvodství. Tábor v Jaworznie vznikl na místě předchozí filiálky koncentračního tábora v Osvětimi. Od okolního světa byl oddělen dvojím pásem ostnatých drátů pod vysokým napětím. V dřevěných a částečně zděných barácích byli odděleně umístěni političtí vězni, internovaní říšští Němci a *Volksdeutsche*, zajatí němečtí vojáci a poddůstojníci, němečtí důstojníci a zajatí příslušníci SS.

Docentka Historického ústavu Polské akademie věd Maria Pasztorová se zabývá vztahy Polska a Francie na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století. V důsledku špionážní aféry v roce 1949 byly tehdy velmi vyhrocené. Došlo k přerušení kulturní, vědecké a hospodářské spolupráce, vzájemnému vypovídání občanů a ztěžování činnosti diplomatických zastoupení. Politický dialog mezi Varšavou a Paříží se postupně obnovoval až od konce roku 1953 v souvislosti s uvolňováním mezinárodního napětí po Stalinově smrti. Nové sovětské vedení se snažilo využít odporu francouzské veřejnosti proti znovuvyzbrojování Německa a jeho začleňování do evropských struktur k vlastním záměrům. Z článku vyplývá, že meandry polsko-francouzských vztahů v padesátých letech je obtížné pochopit bez znalosti proměn tehdejší mezinárodní situace, a zvláště poměru obou zemí vůči Moskvě.

Asistent Historického ústavu Lodžské univerzity Bartosz Wróblewski sleduje názory Spojených států na egyptsko-sovětské spojenectví v letech 1971 až 1976. Aktivní politika USA vůči Egyptu nakonec vedla ke spektakulárnímu vypovězení smlouvy s Moskvou ze strany Káhiry a k ochlazení vzájemných vztahů v březnu 1976. Vliv SSSR na Blízkém východě tak byl výrazně omezen.

Nad pojmy „fašismus" a „pravicový extremismus" uvažuje profesor Ludvik Haas z Varšavy. Uvádí, že pojem „fašismus" byl od jeho vzniku v roce 1919 v Itálii dosti volně užíván. O jeho mimořádnou frekventovanost v politickém slovníku od konce dvacátých let 20. století se zasloužila především Komunistická internacionála, která za fašistické označovala všechny organizace a režimy, které se nepodřídily její autoritě. Propagandistickou činností antikomunistického podzemí vůči příslušníkům Polského vojska (*Wojsko Polskie*) v době od července 1944 do ledna 1947 se zabývá Rafał Wnuk z Ústavu národní paměti v Lublině. Návštěva kancléře Konrada Adenauera v Moskvě v září 1955 se stala předmětem zájmu asistenta Lodžské univerzity Roberta Łoše. Malverzací v polských státních podnicích v letech 1950 až 1970 si všímá asistent Varšavské univerzity Maciej Tymiński. Úlohu televize v životě Poláků v šedesátých letech sleduje Patryk Pleskot.

Aktuální problematice takzvaných etnických čistek ve 20. století se v obecné rovině věnuje profesor Piotr Madajczyk z Varšavy. Upozorňuje, že řadu otázek, například přesnou výši lidských ztrát, nelze důkladně objasnit. Připomíná, že je nutné přestat považovat za nejdůležitější badatelský postulát popis událostí, a termín „etnické čistky" označuje za silně zpolitizovaný, zvláště v souvislosti s válkami na Balkáně. Samo pojetí etnicity je nejasné, neboť v Evropě se mu dává různý význam, nemluvě o Spojených státech. Do tohoto pojmu bývá zahrnována jak národnost, tak i náboženské vyznání nebo etnická příslušnost.

Příspěvkem k dějinám polské historiografie je studie Rafała Stobieckého o účasti polských exilových historiků na mezinárodních kongresech historických věd. Polská historiografie v exilu se dosud nestala objektem širšího badatelského zájmu, takže se zde jedná o jeden z prvních pokusů vystihnout její roli a zmapovat aktivity jejích zástupců v mezinárodním vědeckém životě. Polští historici v exilu se po válce zúčastnili čtyř mezinárodních kongresů. Poprvé se objevili na devátém kongresu v Paříži v roce 1950, poté v Římě v roce 1955, ve Stockholmu roku 1960 a ve Vídni o pět let později. Nezúčastnili se třináctého kongresu v Moskvě roku 1970, bojkotovaného částečně i západními historiky s ohledem na sovětskou intervenci do Československa.

O spolupráci polských a sovětských historiků po druhé světové válce se rozepsal Zbigniew Romek. Uvádí, že počátky spolupráce měly výlučně ideologický charakter. Sovětští učenci srovnávali ideovou úroveň Polska s poměry v SSSR ve dvacátých letech. Přelomem se měla stát metodologická konference polských historiků v Otwocku u Varšavy na přelomu let 1951 a 1952. Zúčastnili se jí tehdejší vedoucí představitelé sovětské historické vědy Boris D. Grekov, Jevgenij A. Kosminskij a další, kteří za vědeckou označili pouze marxistickou metodologii. V tomto duchu byl koncipován také nově zřízený Historický ústav Polské akademie věd, který měl provádět a koordinovat bádání shodně se zásadami marxismu-leninismu. V letech 1950 až 1956 se polsko-sovětské diskuse týkaly zejména třídních dějin Polska při-

pravovaných Ústavem slavistiky Akademie věd SSSR. Polští historici tehdy vytkli sovětským kolegům, že dostatečně neznají prameny a že se dopustili mnoha interpretačních omylů. Zvláště bouřlivé spory vedli o obsah třetího dílu, když oponovali negativnímu hodnocení meziválečného Polska. Sovětští historikové odmítali polské námitky jako rezignaci na marxistickou metodologii, narušení zásady stranickosti ve vědě a podléhání nacionalistickým elementům.

Také varšavský časopis určený pro učitele dějepisu *Wiadomości Historyczne* přinesl několik studií k soudobým dějinám. Politickými dilematy papeže Pia XII. v letech 1939 až 1945 se ve třetím čísle zabývá Sławomir Stępień z Varšavy. Konkordát s třetí říší z 20. července 1933 nezabránil otevřené válce nacistického režimu s církví, procesům s duchovními, likvidaci katolických organizací, škol a tisku. Nacistická protikřesťanská propaganda vyzývala k masovému vystupování z církve. Bylo uvězněno více než sto katolických duchovních. Papežská encyklika *Mit brennender Sorge* ze 14. března 1937 poukazovala na omyly nacismu a rasismu a protestovala proti narušování konkordátu. Gestapo sice nedokázalo zabránit jejímu čtení, zostřilo však své represivní akce vůči církvi. Podle Vatikánu se ukázalo, že veřejná kritika totalitních režimů přináší více škod než užitku. Ve snaze zachránit světový mír navrhl papež v květnu 1939 svolání konference pěti zainteresovaných států – Francie, Velké Británie, Německa, Itálie a Polska. Nepodařilo se mu však ani odvrátit vstup Itálie do války v roce 1940. Církev poté zdůrazňovala svou neutralitu a nestrannost, nicméně poskytovala morální a materiální pomoc okupovaným národům. Pius XII. tak navazoval na politiku Benedikta XV. za první světové války. Zastával zásadu vyhýbat se údajně nepotřebným gestům, která by jen zhoršila postavení pronásledovaných a překážela další charitativní pomoci. První oficiální informace o likvidaci Židů přišly do Říma v březnu 1942 z Bratislavy a Budapešti. Papež stál před dilematem – říci celou pravdu, anebo zachránit co největší počet lidí díky materiální pomoci. Rozhodl se pokračovat v tiché diplomacii, neboť na papežův protest by podle autora nacistická vláda reagovala nějakou represivní akcí proti místním církvím v okupované Evropě, v Německu například vznikem „národní církve". Po vstupu německých vojsk do Itálie v roce 1943 by pak každá papežova iniciativa vedla k okupaci Vatikánu. Pius XII. se také obával toho, že jedinou alternativou vůči fašismu může být komunismus. Papež, Svatá stolice, nunciové a celá církev zachránili různými cestami (podplácení, tajné útěky, diplomatické intervence) 700 až 860 tisíc Židů. Autor dospívá k závěru, že postup Pia XII. byl v podstatě vynucen politickými okolnostmi.

Zajímavé příspěvky k poválečným dějin[ajdeme i v cizojazyčné revue *Acta Poloniae-Historica*, kterou vydává Historick[av Polské akademie věd. V 85. čísle najdeme mimo jiné anglicky tištěnou studii Dariusze Jarosze o každodenním životě v Polsku ve světle dopisů občanů adresovaných Ústřednímu výboru Polské sjednocené dělnické strany v letech 1950 až 1956. V 86. čísle zaujme stať profesora Piotra Łossowského, která přibližuje sovětsko-litevská jednání v říjnu 1939 o připojení Vilna k Litvě, odstoupení části litevského území u Marjampole a zřízení sovětských vojenských základen u Kovna a Vilna. V 87. čísle vyšla ve francouzštině pozoruhodná studie Tomasze Szaroty o účasti polských Židů na komunistickém odboji v okupované Paříži.

V listopadovém čísle lublinského měsíčníku *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej* najdeme mimo jiné článek Grzegorze Majchrzaka o rozsudcích smrti vynesených na základě výjimečného stavu vyhlášeného 13. prosince 1981. Proti Solidaritě a opozici, která nepřerušila svou činnost, vojenská prokuratura a soudy uplatňovaly tehdy drakonické sankce.

Podnětné články k soudobým dějinám přinášejí i regionální odborné časopisy. Čtvrtletník *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, vydávaný Mazurským ústavem v Olštýně a zasvěcený minulosti severovýchodního Polska, otiskl studii Ryszarda Tomkiewicze o reakci administrativy olštýnského vojvodství na exkomunikaci komunistů z katolické církve v roce 1949. Autor uvádí, že v době relativní demokracie do voleb v roce 1947 se v Polsku na církev otevřeně neútočilo. Situace se změnila po založení Kominformy na podzim téhož roku. Konflikt s církví byl zřejmý od jara 1949, kdy komunistický režim nařídil odstranit kříže ze školních tříd. Na podzim téhož roku režim konfrontaci vystupňoval a pokusil se dosáhnout rozkolu mezi věřícími a duchovenstvem. Byly publikovány materiály o údajné spolupráci duchovních s německými okupanty. Státní orgány pokračovaly v zabírání církevní půdy a připravovaly převzetí církevních škol. Kontrolní „trojky" tvořené pracovníky stranického a státního aparátu vyřazovaly z knihoven „nepotřebné" knihy. Papež Pius XII. byl na základě listu německým biskupům, v němž označil odsun Němců na nespravedlivý, obviněn z germanofilství a nepřátelství vůči Polsku. Jeho dekret z 30. června 1949 o exkomunikaci členů komunistických stran polská vláda označila za protiprávní a v celé zemi byly zorganizovány schůze namířené proti papeži.

Aktuální problematice je věnována stať Edmunda Wojnowského „Evropská unie a Kaliningradská oblast". Zájem o tento region vyvolalo zrušení statutu uzavřené zóny v roce 1991. Už v roce 1988 německé podnikatelské kruhy navrhly tehdejšímu sovětskému premiérovi Nikolaji Ryžkovovi přetvoření Kaliningradské oblasti na svobodnou hospodářskou zónu. Německá vláda přitom odmítla podporovat změny v postavení této oblasti bez souhlasu Moskvy. Nejvíce vítané jsou nyní investice do zdejší infrastruktury z fondů Evropské unie nebo vzájemná spolupráce s Polskem a jinými zeměmi.

Čtvrtletník Štětínské univerzity *Przegląd Zachodniopomorski* přinesl studii Krzysztofa Kowalczyka o formování struktur katolické církve v západním pomoří v letech 1945 až 1956. Autor uvádí, že katolická církev zde po válce musela své struktury budovat od základů. Předtím, když toto území patřilo Německu, zde žilo devadesát procent evangelíků a jen sedm procent katolíků. Většina německých kněží v roce 1945 opustila své farnosti a odešla do Německa. Zůstat mohli jen kněží polského původu ovládající polský jazyk, pokud složili slib věrnosti polskému státu a národu. Noví kněží přicházeli buď ze sousedního Poznaňska nebo z někdejšího východního Polska, připojeného k SSSR. Polský primas obdržel od papeže právo jmenovat na celém polském území apoštolské administrátory, kteří od 1. září 1945 začali působit na takzvaných znovuzískaných územích v Opole, Vratislavi, Chořově, Gdaňsku a Olštýně.

Časopis Západního ústavu v Poznani *Przegląd Zachodni* publikoval v roce 2002 studii Andrzeje Zaćmińského o vztahu polského exilu ve Velké Británii k poznaňským

nepokojům v červnu 1956. K protestním akcím proti represím režimu došlo v mnoha zemích, všude tam, kde byla polská diaspora. Její aktivisté například intervencí na Quai d'Orsay dosáhli odložení návštěvy polského premiéra Józefa Cyrankiewicze ve Francii. Americký prezident Dwight D. Eisenhower požadoval právní garance pro obviněné v poznaňských procesech v září 1956. Autor spolu se studií otiskl třináct dokumentů, většinou pocházejících z archivu Ústavu a muzea Sikorského v Londýně, které dosud nebyly předmětem analýzy. Jedna jejich část ukazuje politické reakce exilu na události v Poznani, druhá vypovídá o stanovisku katolické církve a Svaté stolice. V jiné stati Grzegorz Strauchold píše o kongresu autochtonů, který pod vládní patronací uspořádal v listopadu 1946 Západní polský svaz (*Polski Związek Zachodni*) a Západní ústav v Poznani.

V *Przeglądu Nauk Historycznych*, který v roce 2002 začala vydávat Lodžská univerzita, najdeme rovněž podnětné studie k soudobým dějinám. Paweł Chmielewski z tamní univerzity se zabývá genezí takzvané íránské otázky v Radě bezpečnosti OSN v roce 1946. Íránská krize měla tehdy vážné konsekvence, především utvrdila politiky západního světa, že Sověti, a zvláště Stalin, mají zájem (nehledě na mírumilovnou propagandu) na rozšíření vlivu za svými hranicemi. Chovali se však zároveň velmi pragmaticky a nezašli tak daleko, aby riskovali novou válku. Jakmile narazili na odpor Západu, omezili svůj expanzionismus.

Jiná studie, z pera Krzysztofa Lesiakowského, sleduje na příkladu vzniku všeobecné organizace „Pomoc Polsku" v roce 1948 režimní politiku vůči mládeži. Ta byla od ukončení války vystavena mnohostranné komunistické propagandě. Před mládeží byly vytyčovány perspektivy všestranného rozvoje Polska a vzestupu každého jednotlivce, mládež se měla stát dědicem velkého vítězství, které vrátilo vlasti hranice z doby Boleslava Chrabrého. Stalinistický režim však od ní vyžadoval úplnou uniformitu, organizační a ideovou jednotu, která měla zajistit formování „nového člověka" milujícího Sovětský svaz, věrného vykonavatele vůle strany, nelitujícího sil pro budování komunismu. Důležité místo v politických plánech komunistů vůči polské mládeži zaujímala Všeobecná organizace „Pomoc Polsku". Cílem bylo podchytit veškerou mládež od patnácti let v organizaci branné a tělesné přípravy, která by sloužila jako předstupeň vojenské služby. Dvouletý cyklus branné přípravy měl zahrnout i tu část mládeže, která stála mimo komunistické mládežnické organizace, například harcery, členy YMCA a Katolického sdružení mládeže. Šlo zhruba o dvě třetiny mladých, které dosud nezasáhla komunistická indoktrinace. Příslušný zákon přijal polský Sejm jednomyslně 26. února 1948.

Zapiski Historyzcne, které vycházejí v Toruni, jsou zasvěceny historii Pomoří a pobaltských zemí. Pokusy o vytvoření volebního bloku šesti stran v Pomoří v roce 1946 sleduje A. Makowski ze Štětína. V září 1945 na společné schůzi ústředních výborů Polské dělnické strany a Polské socialistické strany navrhl Władysław Gomułka vytvoření volební koalice těchto stran s Lidovou stranou a Demokratickou stranou. Levicové strany se pokusily začlenit do svého bloku i Mikołajczykovu Polskou lidovou stranu a Stranu práce, čímž by volby dostaly charakter plebiscitu a legitimizovaly hegemonii komunistů a marginalizaci opozice. Po fiasku myšlenky volebního bloku šesti stran, tedy jakési jednotné kandidátky, se komunisté snažili rozložit

Polskou lidovou stranu zevnitř a získat část jejích funkcionářů jak na ústřední, tak na regionální úrovni. Obviňovali přitom lidovce z rozbíjení jednoty národa v době obnovy země a kolonizace „znovuzískaných území". Komunisté a jejich spojenci, kteří měli na těchto územích největší vliv, vyvíjeli nátlak na nové osídlence, aby je přiměli k podpoře své politiky.

Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka, vydávaný ve Vratislavi tamním Sdružením přátel historie, publikoval studii Jana R. Sielezina o květnových událostech roku 1946 v Dolním Slezsku. Autor se rozepisuje o manifestacích studentů 3. května 1946 v Krakově a dalších polských městech, které režim prezentoval jako činy reakce. Oslav polského národního svátku se podle oficiální propagandy snažily využít „reakční elementy" k vystoupení proti vládě národní jednoty. Ve skutečnosti byly tyto demonstrace projevem spontánního a neorganizovaného odporu proti vnucenému politickému a ideologickému pořádku, spojeným s obranou tradičních hodnot. Nelze vyloučit ani provokace ze strany komunisty ovládané státní bezpečnosti a ministerstva informací v souvislosti s blížícím se termínem lidového referenda a se snahou vnutit akademickému prostředí dekret o Radě vysokých škol. Manifestující studenti dávali zřetelně najevo distanci od komunistické Polské dělnické strany a sympatie vůči Mikołajczykově Polské lidové straně. Vlažná reakce lidovců na tuto podporu byla však pro komunisty čitelným signálem, že jakýkoli protest společnosti může být zlikvidován policií. Třetí číslo *Sobótky* je věnováno materiálům z konference uspořádané k třísetletému výročí Vratislavské univerzity, která se konala v říjnu 2002. Zde zaujme příspěvek Teresy Sulejové o pokusech vychovat „nového člověka" v období stalinismu, a to na příkladě Vratislavské univerzity v letech 1949 až 1954. Podle autorky nová, komunistická vláda zpočátku nesměle, v době studené války pak pod silným vnějším tlakem, urychleně implantovala sovětské vzory v různých oblastech života, počínaje zaváděním plánovaného hospodářství přes budování bezpečnostního aparátu až po výchovu nového typu člověka a vytváření zideologizované vědy.

Slezské problematiky se týká i článek Roberta Fudaliho z univerzity v Zelené Hoře o dolnoslezském školství ve stalinské epoše (1948–1956), který publikoval *Przegląd Historyczno Oświatowy*. Autor upozorňuje, že polští komunisté plně akceptovali ideologická východiska sovětských soudruhů ve všech oblastech společenského života. Ideologické indokrinace a přeměny v nástroj politické moci samozřejmě nezůstalo ušetřeno ani školství. Kopírování vzorů vypracovaných v odlišných kulturních podmínkách ovšem nevedlo k jejich skutečnému zakořenění a na jejich vnucování do života polské společnosti existovaly odlišné pohledy i v komunistické straně.

Českého čtenáře zaujme stať docenta Ostravské univerzity Tadeusze Siweka věnovaná Moravanům a publikovaná ve dvacátém čísle časopisu *Sprawy Narodowościowe*. Autor zdůrazňuje, že značná část obyvatel Moravy cítila a dodnes cítí odlišnost od obyvatel Čech. Rozdíly vidí autor například v lidové kultuře, stylu života a religiozitě. Zatímco na Moravě se čtyřiačtyřicet procent obyvatel hlásí k nějakému náboženskému vyznání, v Čechách je to pouze šestadvacet procent.

Diskuse

Perspektivy „pražského jara"

Karel Hrubý

Před deseti lety zahájil časopis *Soudobé dějiny* své první číslo několika články vztahujícími se k událostem roku 1968.[1] Zhroucení komunistického systému, k němuž došlo čtyři roky předtím, vytvořilo pro diskusi o „pražském jaru" příznivější situaci, než měla historiografie během dvaceti let „normalizace", kdy ani pojednání vycházející v samizdatech či v zahraničních časopisech a nakladatelstvích nemohla ještě čerpat z rozsáhlé dokumentace k celému takzvanému obrodnému procesu,[2] okolnostem invaze vojsk Varšavské smlouvy a následné transformaci mocenských a ideologických faktorů v roce 1969 a později. To se po pádu „starého režimu" v listopadu 1989 začalo podstatně měnit. V následujících letech jsme byli obohaceni nejen o edice dokumentů, ale také o řadu studií a článků, které přispěly k transparentnějšímu poznání „pražského jara", třebaže se tím celkové hodnocení jeho

---

1 Vedle příspěvku Jana Měchýře s programovým titulem „Na okraj legendy roku 1968" (*Soudobé dějiny*, roč. 1, č. 1 (1993), s. 11–23) a článku Antonína Benčíka „Ludvík Svoboda a srpen 1968" (*tamtéž*, s. 24–43) tu byla otištěna i převážně teoretická studie Františka Grause z roku 1969 upozorňující na nebezpečí koncentrace moci ve společnosti (respektive v politickém systému), jež nepochybně reflektovala jevy a události z předcházejících let. Také Vančurův „Poslední projev Františka Kriegla" z 30.5.1969 (*tamtéž*, s. 83–86) stejně jako „Příběh zvacího dopisu" autorské dvojice František Janáček a Marie Michálková (s. 87–101) dokumentovaly děje související s „pražským jarem". K Měchýřovu článku se hned v následujícím dvojčísle vyjádřil autorský kolektiv Josef Belda, Antonín Benčík a Václav Kural diskusním příspěvkem pod titulem „Místo tzv. legend legendy?" (*tamtéž*, č. 2–3 (1994), s. 338–349). K otázce se vyslovil i Lubomír Brokl v zamyšlení „Čím byl a čím zůstal osmašedesátý?" (*tamtéž*, s. 350–356) a Jiří Vančura v poznámce „K legendě 1968" (s. 357–358). Jan Měchýř na některé výtky reagoval článkem „O něčem jiném(?)" (*tamtéž*, s. 359–364). Diskuse pokračovala i v následujícím dvojčísle 4–5 (1994) příspěvky Karla Hrubého „Co je demokratický socialismus?" (s. 598–602) a Emanuela Mandlera „Poločas Pražského jara 1968" (s. 603–622).

2 Zejména vydatná je ediční řada „Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970", kterou připravil Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a vydává od roku 1993 v nakladatelství Doplněk v Brně.

významu v historii naší společnosti také současně problematizuje a pozice autorů se polarizují.

To všechno je pochopitelné. Listopad 1989 a následující proměny politické, ekonomické i sociální, změna kulturní a hodnotové orientace vtáhly téma „pražského jara" do nového kontextu. Do listopadového převratu se „pražské jaro" poměřovalo hlavně vůči dřívějším poměrům let padesátých a šedesátých až do pádu Antonína Novotného. V tomto světle se jevilo převážně jako pozitivní proces rozšiřování autonomie politických, hospodářských i občanských subjektů, jako uvolňování systému direktivního řízení z centra komunistické strany a jí ovládaných státních institucí, jako postupné odbourávání mnohých omezení takzvané socialistické demokracie. Ve zpětném zrcadle bylo významným a riskantním krokem na cestě komunismu od stalinismu k novému, na Moskvě méně závislému pojetí vládnoucí strany, socialismu a demokracie, které mělo lépe odpovídat domácím tradicím a podmínkám. Někteří v něm viděli paradigma nového typu socialismu,[3] významnou etapu cesty ke konečnému naplnění socialistických ideálů a plnému osvobození člověka. Jeho pozitiva však jiní zpochybňovali kvůli trvajícímu sešněrování demokratických svobod v rámci Národní fronty ovládané KSČ i kvůli posrpnovému chování stranického vedení a relativizovali je poukazem na trvající zakotvenost ideologických předsudků a dogmat v myšlenkových, politických i ekonomických schématech marxismu-leninismu, který zůstával závazný i pro modifikovaný socialistický systém, nadále směřující k naplnění marx-leninské vize beztřídní společnosti.

Od devadesátých let se otázka po zhodnocení „pražského jara" klade i z jiného hlediska. Jaký význam mělo pro další vývoj společnosti v Československu, případně v celé oblasti ovládané režimy sovětského typu? Může dnešek navazovat na „odkaz pražského jara"? A v čem máme tento odkaz spatřovat? Dokládá to dost zřetelně obnovená diskuse o povaze a významu „pražského jara", která se vede na stránkách posledních čísel *Soudobých dějin*.[4] Impulz k ní dalo nestejné hodnocení osobnosti

---

3 Viz BENČÍK, Antonín – DOMAŇSKÝ, Josef – HÁJEK, Jiří – KURAL, Václav – MENCL, Vojtěch (vedoucí autorského kolektivu): *Osm měsíců pražského jara 1968*. Praha, Práce 1991. Na straně 219 spatřují autoři význam „obrodného procesu" v tom, že se pokoušel rozrazit obruče stalinismu a spojit socialismus s politickou demokracií, začal demontovat centrálně přídělový systém a direktivní plánování ekonomiky, vykročil k syntéze plánu a trhu i k hospodářské demokracii na bázi rad pracujících. „Těmito svými prvky se socialismus v Československu ostře rozešel s modelem sovětským, uměle k nám importovaným po únoru 1948, a začal se vracet k původnímu domácímu projektu demokratického socialismu, který u nás vznikl – na základě zkušeností s hospodářskou krizí 30. let, a zejména s nacistickou okupací a válkou – z myšlenkových výbojů protifašistického odboje a v zásadě byl uplatněn v letech 1945–1947," píší autoři. Shrnující formulace na obálce knihy charakterizuje „pražské jaro" jako „snahu naší společnosti najít novou syntézu socialismu a demokracie. Nebyl to ani návrat zpět, ani pokus o kopírování cizích vzorů, ale pochod po nových a nikým neprobádaných cestách." Redakce sotva formulovala toto shrnutí bez souhlasu autorů.

4 Diskusi vyvolala recenze Benčíkovy knihy *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi: Drama muže, který předběhl svou dobu* (Praha, Ostrov 2001), kterou uveřejnil Jiří Suk pod názvem „Alexander Dubček – velký státník, nebo politický symbol?" v *Soudobých dějinách*, roč. 9, č. 1 (2002), s. 92–103. Antonín Benčík odpověděl na recenzi polemikou „Obrazy historie z petřínského

a role Alexandra Dubčeka, ale v podstatě v ní jde o hodnocení významu takzvaného obrodného procesu z roku 1968.

Odpověď na tyto otázky je nutno hledat nejen v postojích jeho jednotlivých představitelů, nýbrž v samém obsahu základních pojmů, o jejichž vymezení a korekturu, respektive nové pojetí, tehdy šlo. Co se chápalo pod pojmy *socialismus* a *demokracie* před lednem 1968, v následujících měsících až do vysočanského sjezdu KSČ, respektive do dubna 1969, kdy na místo reformně orientovaných funkcionářů v komunistické straně i ve státě nastoupili zastánci politiky Moskvy, kteří navraceli systém do krusty centrálního řízení?

„Pražské jaro" bylo mnohovrstevné a v jednom příspěvku nelze postihnout představy všech proudů o tom, co se tehdy rozumělo pod pojmy *socialismus* a *demokracie*, respektive pod společným heslem *socialistická demokracie*. Omezuji se zde jen na rozbor chápání těchto pojmů v několika základních programových dokumentech KSČ z této doby, v nichž se odráželo smýšlení stranického vedení, a na jejich krátké porovnání s názory liberálních komunistických i nekomunistických intelektuálů a publicistů.

Socialismus stranického vedení

Poté co se v březnu 1968 dala do pohybu také veřejnost a kdy zejména publicistika počala otevřeně kritizovat nedostatky a volat po uvolnění direktivního řízení společnosti i ekonomiky, vyhlásilo nové vedení komunistické strany počátkem dubna Akční program KSČ, v němž se snažilo vyjít kritice i vysloveným požadavkům vstříc, a přitom udržet iniciativu i kontrolu tohoto bouřlivého pohybu ve svých rukou. V historickém přehledu se zde na jedné straně odsuzovaly centralistické a direktivně-administrativní metody, na druhé straně se konstatovalo, že socialistické zřízení zapustilo kořeny v zemi pevně a natrvalo. Charakterizovalo je především společenské vlastnictví výrobních prostředků, které byly převážně v rukou socialistického státu nebo sdružení pracujících. To podle dokumentu umožnilo odstranit kapitalis-

---

bludiště: Několik poznámek a úvah nad recenzí knihy o Alexandru Dubčekovi" (*tamtéž*, č. 3–4 (2002), s. 620–638). Vyjádřil tu názor, že představitelé nově nastupující politické reprezentace, orientující se po listopadu 1989 na Západ a na přechod k tržnímu hospodářství bez přívlastků, rozpoutali masivní až dehonestující kampaň proti dědictví „pražského jara" a jeho nositelům, k níž se připojila i řada historiků, publicistů, politologů, redakcí, nakladatelství a nadací. Základním cílem této kampaně bylo podle Benčíka „vytěsnit reformní představitele z politického života" (s. 621). Tuto tendenci připsal i Jitce Vondrové a Jaromíru Navrátilovi, editorům 2. svazku dokumentů o KSČ za „pražského jara" s názvem *Komunistická strana Československa: Konsolidace (květen–srpen 1968)*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, IX/2.) Jejich společná odpověď na Benčíkovy výtky vyšla v *Soudobých dějinách*, roč. 10, č. 1–2 (2003) na s. 160–168 pod titulem „Čtyři jednou ranou". V následujícím čísle se do diskuse zapojil Václav Kural, jenž věcně oponoval tezi o opuštění reforem Alexandrem Dubčekem a jeho křídlem ve vedení KSČ po drážďanské kritice, kterou zastávala Jitka Vondrová s Jaromírem Navrátilem v polemice proti Antonínu Benčíkovi. Viz KURAL, Václav: K polemice kolem roku 1968 na stránkách Soudobých dějin. In: *Tamtéž*, roč. 10, č. 3 (2003), s. 394–400.

tické vykořisťování i sociální křivdy s ním spjaté a poskytlo občanům právo na práci a na základní sociální jistoty. Slibovalo se zapojení země do procesu vědeckotechnické revoluce ve světě a zavedení takové ekonomické soustavy řízení, která by dovedla prosadit obrat k intenzivnímu růstu.[5] Opatření k rozvoji socialismu formuloval Akční program KSČ jen v obecné rovině, větší pozornost věnoval demokratizaci systému.

Později, v osmém měsíci „pražského jara", tedy už v jeho pokročilejší fázi, byly formulace socialismu už systematičtější. V úvodu připravovaného referátu Alexandra Dubčeka pro mimořádný čtrnáctý sjezd KSČ, v němž jsou některé body akčního programu dále rozvedeny, je socialismus pojímán takto:

„Chceme vybudovat ekonomicky bohatou a demokraticky uspořádanou socialistickou společnost, která bude dnes a denně prokazovat svoji spravedlivou, humánní, skutečně lidskou tvář.

(...)

Chceme očistit, potvrdit a rozvinout *základní hodnoty*, jimiž zakotvil socialismus v naší vlasti, které vítězně prošly obdobím morální a politické krize vyvolané předlednovými poměry a které neztratí svou platnost ani v kterémkoliv příštím období našeho vývoje.

K těmto hodnotám počítáme zejména:

1. Socialistické ekonomické vztahy založené na *společenském vlastnictví výrobních prostředků* a vylučující vykořisťování člověka člověkem.

2. Existenci *politické síly schopné vést společnost na základě marxistického socialistického programu*, na základě mobilizace milionů dělníků a ostatních pracujících a s pomocí vědeckého poznání. O tuto úlohu se uchází komunistická strana."[6]

Socialismus je tu chápán v podobě, jak byl nastolen znárodněním v roce 1945 a dalšími *revolučními opatřeními* po únoru 1948 – státním vyvlastněním nebo jiným způsobem zespolečenštění (družstva, komuny) – jimiž byla postižena buržoazní třída jak politicky, tak ekonomicky i státněmocensky. Na těchto socializačních úhelných kamenech se nemá nic měnit.[7] Dosavadní direktivní řízení podniků má být nahrazeno

---

5 Akční program KSČ. In: VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan (ed.): *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, IX/1). Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1999, dok. č. 50, s. 321–322.

6 Návrh zprávy o činnosti KSČ a vývoji společnosti, kterou měl Alexander Dubček přednést na XIV. sjezdu KSČ. In: VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace*, dok. č. 139, s. 392. (Pasáže zvýraznil autor.) V dalších dvou bodech Dubčekova vymezení socialismu se mluví o takových sociálních a politických vztazích, v nichž se mohou prosazovat společné zájmy pracujících a které zaručují sociální spravedlnost i základní sociální jistoty (bod 3), a dále o svazcích internacionalismu, spojenectví a přátelství se Sovětským svazem a jinými socialistickými zeměmi, v nichž je zabezpečen socialistický rozvoj a samostatná státní existence národů naší země (bod 4).

7 „Otevřeně říkáme – je to obsaženo i v prohlášení vlády –, že revoluční opatření, kterými byla postižena buržoazní třída, ať již jde o opatření ekonomická nebo politická a státněmocenská po únoru 1948, nebudou předmětem žádné revize." Viz Záznam vystoupení Alexandra Dubčeka na květnovém zasedání ÚV KSČ. In: *Tamtéž*, dok. č. 77, s. 38.

delegováním podnikatelských kompetencí na podniky, na jejichž řízení budou mít podíl i dělníci prostřednictvím rad pracujících. Tyto rady budou mít charakter podnikatelských orgánů, jimž náleží i právo kontroly vedení podniků, společenské vlastnictví však bude zřejmě zachováno.[8] Účastnit řízení se mají i nekomunisté, pokud ovšem stojí za programem socialismu, tak jak je zakotven v ústavě i v programu Národní fronty. Dubčekova slova z konce května 1968 měla afirmativní význam: Není možný jiný socialistický program než marxistický, založený na celospolečenském vlastnictví výrobních prostředků.[9] (Ve zprávě pro čtrnáctý sjezd je vedle celospolečenského vlastnictví uvedeno také vlastnictví komunální a družstevní a připouští se nově i drobné individuální podnikání, které má vyplnit mezeru hlavně v oblasti služeb obyvatelstvu.)[10] Mluví se zde také o náročnosti otevřeného trhu, který má pomoci zjednat v hospodářství správné proporce podle skutečných potřeb.[11]

Větší pozornost se nyní věnuje v souvislosti s budováním socialismu také inteligenci, jejíž podíl a význam ve společnosti a výrobě vzrůstá.[12] Inteligence, zvláště umělci a publicisté, posouvala hranice reformy dále, než vedení strany bylo ještě ochotno jít. Proto se v Akčním programu KSČ zdůrazňuje, že *hlavní společenskou silou je nadále dělnická třída, jejímž historickým posláním a nejvlastnějším zájmem je komunistické uspořádání společnosti*.[13] Konečným cílem nadále zůstává vize komunistického uspořádání beztřídní společnosti, jak to postuluje historický materialismus, který je platnou součástí marxisticko-leninské ideologie, k níž se KSČ stále hlásí.[14]

---

8 „Podnik zároveň zůstane celospolečenským vlastnictvím, nepřejde do vlastnictví kolektivu závodu." (Tamtéž, s. 39.) Tato formulace se v Akčním programu KSČ z dubna 1968 neobjevuje (mluví se tu však o odpovědnosti těchto orgánů za výsledky hospodaření se socialistickým vlastnictvím) a nebyla pojata ani do návrhu zprávy Dubčeka pro 14. sjezd. Autoři návrhu se vyhýbali problémům, které dosud nebyly dořešeny, což se týkalo i ekonomické reformy: „Hospodářskou koncepci, která by realizovala tento cíl, naznačil akční program strany. Ale dosud nebyla vypracována v tak konkrétní podobě, aby mohla ovlivňovat každodenní činnost lidí." (Návrh zprávy o činnosti KSČ..., s. 410.)

9 Záznam vystoupení Alexandra Dubčeka na květnovém zasedání ÚV KSČ, s. 41.

10 Srv. Návrh zprávy o činnosti KSČ..., s. 409. Drobné individuální podnikání ve sféře služeb už avizoval Akční program KSČ.

11 V akčním programu byla řeč o socialistickém trhu, který byl současně negativně vymezen vůči trhu kapitalistickému: „Vkládáme hodně naději do obnovení pozitivních funkcí trhu jako nutného mechanismu fungování socialistické ekonomiky a prověrky toho, zda práce v podnicích byla vynaložena společensky účelně. Máme však na mysli nikoliv kapitalistický, ale socialistický trh, a nikoli jeho živelné, ale *regulované* využití." (Akční program KSČ, s. 342. Zvýraznil autor.) V návrhu referátu Alexandra Dubčeka pro 14. sjezd socialistický trh nebyl specifikován, pouze se říkalo, že „podniky musí cítit tlak trhu, neměly by však být stavěny do bezvýchodné situace". (Návrh zprávy o činnosti KSČ..., s. 412.)

12 Viz kapitolu Akčního programu KSČ věnovanou rozvoji vědy, vzdělanosti a kultury, která je kromě výše citované dokumentace separátně otištěna in: PECKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jiří (ed.): *Občanská společnost 1967–1970*, sv. 2: *Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967–1970*. Brno, Doplněk 1998, dok. č. 108, s. 331–336.

13 Viz Akční program KSČ, s. 325.

14 „Komunistická strana Československa vychází ve své činnosti z vědecké teorie a metody marxismu-leninismu." (Návrh stanov KSČ, 10.8.1968. In: VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J: (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace*, dok. č. 132, s. 324.) Ještě výrazněji závislost

Socialismus se tedy v kruciálních programových dokumentech z dílny KSČ za „pražského jara" nadále chápe jako pokračování společenského a ekonomického systému založeného na marxismu, jehož hlavními rysy jsou celospolečenské vlastnictví výrobních prostředků a vedoucí úloha dělnické třídy. Garantem zachování a rozvoje tohoto modelu socialismu zůstává komunistická strana. Tento model socialismu byl po celých osm měsíců „pražského jara" považován za základní pilíř státu a společnosti. Zpochybnit jej znamenalo jít proti platné ústavě – a z minulosti věděl každý, jakými tresty se stranická justice vypořádala s „nepřáteli socialismu", zejména v padesátých letech. Strach z možného návratu k dřívějším metodám ještě zcela nevyhasl. Konformita vůči socialismu byla tedy nejen názorovým vyznáním jeho stoupenců či pasivním přitakáním politicky lhostejných souběžců, ale také taktickou nezbytností nových proudů, které se v roce 1968 vynořily (intelektuální křídlo komunistických reformistů, Klub angažovaných nestraníků, sociální demokracie, K-231 a další), i probuzené veřejnosti včetně dělnictva, jež dlouho chovalo nedůvěru k slibovaným změnám. Různé ankety tvrdící, že nikdo si nepřál odstranění „socialistického" systému, je tedy třeba posuzovat také s tímto zřetelem. Nedůvěra a strach z režimu reprezentovaného stále ještě lidmi, kteří měli i před „lednem" „ruce na pákách moci", nepřestávaly působit.

Demokracie

Z povýšení marxistického pojetí socialismu na jeho jediný model vyplývá i pojetí demokracie jako demokracie *socialistické*. Deklarativně to bylo vyjádřeno v návrhu referátu prvního tajemníka ÚV KSČ na připravovaném mimořádném čtrnáctém sjezdu, který se měl uskutečnit v září 1968:[15]

„Demokracie je neodlučitelným prvkem socialismu. Socialistická společnost potřebuje k svému rozvoji nikoliv méně, ale více reálnějších svobod než kterákoliv dřívější společnost: svobodu slova, projevu, informace, shromažďování a spolčování, pohybu, cestování atd.[16] Vyžaduje nikoliv méně, ale více reálnějších práv člověka: práva na

---

socialismu na ideologickém základě marxismu-leninismu formuluje František Kriegel v referátu o návrhu programových tezí Národní fronty z 18.5.1968: „Základním teoretickým východiskem při výstavbě socialismu je poznání objektivních zákonitostí dějinného společenského procesu. Proto i nadále v Národní frontě při plném uznávání a respektování různých ideových přístupů k výstavbě socialismu zůstává vedoucí ideologií marxismus-leninismus." (PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (ed.): *Občanská společnost 1967–1970*, sv. 1: *Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967–1970*. Brno, Doplněk 1995, dok. č. 3, s. 45.)

15 Návrh zprávy o činnosti KSČ..., s. 402–403. Navazuje se tu na teze Akčního programu KSČ z 5.4.1968, které v otázkách socialistické demokracie byly mnohem propracovanější než teze o obrodě socialismu.

16 Dubčekův výčet svobod, které obrozená a deformací zbavená socialistická demokracie nabídne, je v podstatě totožný s požadavkem zakladatelského břevnovského sjezdu sociální demokracie z roku 1878, kde se rovněž mluví o svobodě projevu, tisku, spolčování, shromažďování, o právu na vzdělání a požadavku nezávislosti soudů atd. Toho bylo v první republice také většinou dosaženo (včetně svobody pohybu a cestování, jejichž postulování v roce 1968 nepostrádá

domov a osobní majetek, na zaměstnání a uplatnění, na vzdělání a příležitost k rozvoji schopností, na sociální péči a zabezpečení, na demokratické zastoupení a hájení svých zájmů, na účast v rozhodování – a to pro každého člověka.

Smyslem společensko-politické soustavy socialismu je tato základní práva a svobody zprostředkovat a zaručit."[17]

Demokracie se tedy chápe jako systém, který zajišťuje trvání a rozvoj socialismu, jak ho definuje KSČ. V žádném případě se nepočítá s obnovením pluralitního parlamentního systému, jakákoli opozice je apriorně vyloučena programem Národní fronty.[18] Drobné politické strany v Národní frontě mohou formulovat zájmy svých členů, nemohou však vstoupit do soutěže o moc, k jaké dochází ve svobodných volbách. Nově se předpokládá, že ve volbách do zastupitelských orgánů bude mít volič možnost rozhodovat mezi více kandidáty, ale stále jen v rámci jednotné Národní fronty.[19] A protože „vedoucí postavení komunistické strany je dnes u nás historickou skutečností",[20] další socialistický vývoj „není myslitelný bez cílevědomého řízení společnosti její avantgardou, komunistickou stranou... Naše strana přesahuje funkci politické

---

absurdity). Po únoru 1948 však byly tyto svobody stejně jako nezávislost justice prakticky suspendovány anebo přidělovány jen podle třídních a stranických kritérií privilegovaným, jak na to poukázalo mimo jiné prohlášení „Sto let českého socialismu", které v roce 1978 zveřejnila skupina chartistů a nezávislých socialistů a které bylo otištěno v mimořádném čísle exilového *Práva lidu*, vydaném v létě 1978 Jiřím Loewym ve Wuppertalu ke stému výročí založení sociální demokracie. Pod zorným úhlem vývoje dělnického hnutí nenabízelo tedy vedení KSČ v roce 1968 nové svobody, nýbrž slibovalo jen obnovit některé z těch, jež v dosavadním systému „socialistické demokracie" v praxi potlačovalo.

17 Mezi tato základní práva nepatřilo podle komunistických kritérií právo na politickou opozici, čímž se pojetí „demokratického socialismu" podstatně lišilo od stanoviska západních socialistů sdružených v Socialistické internacionále, kteří právu na opozici, na nezávislou justici a deklaracím OSN o lidských právech přisuzovali velký význam. (Blíže viz Erklärung der Sozialistischen Internationale, beschlossen 1951 in Frankfurt a. M. In: *Programme der deutschen Sozialdemokratie*. Hannover, J. W. Dietz-Verlag 1963, zejm. s. 106–108.) Právě kvůli přitakání pluralitní parlamentní demokracii a kvůli kritice marxismu-leninismu byli ovšem sociální demokraté komunistickými ideology ostře napadáni. Výmluvná je v tomto směru brožura Zdeňka Jičínského *„Demokratický socialismus" západoněmecké sociální demokracie*, vydaná Vysokou stranickou školou při ÚV KSČ (Praha, SNPL 1960), kde se proti „parlamentárnímu kreténismu" sociální demokracie vyzdvihuje leninské pojetí socialismu a demokracie jako jejich vyšší forma. Toto hodnocení přetrvávalo i v řadách reformních komunistů v roce 1968.

18 „Základním rozdílem mezi buržoazním parlamentarismem a socialistickou demokracií je, že vztah mezi politickými stranami, které zachovávají základnu Národní fronty, musí být vztah partnerství a kooperace, nikoliv vztah boje o přerozdělení moci ve státě, který je příznačný pro buržoazní systém. To neznamená ani vyloučit politickou autonomii, ani vyloučit sporné otázky a oponenturu uvnitř Národní fronty. Střetávání názorů se musí opírat o společný socialistický program. Garantem tohoto programu je vedoucí úloha Komunistické strany Československa, neboť není jiný reálný program výstavby socialismu než program marxistický, opírající se o vědecké poznání a nejprogresivnější sociální zájmy." (Záznam vystoupení Alexandra Dubčeka na květnovém zasedání ÚV KSČ, s. 41.

19 Ještě v květnu prohlašoval Dubček na jednání ústředního výboru, že v příštích volbách bude stát strana na principu společné kandidátky Národní fronty. (Tamtéž.) Později se mluví o přípravě nového volebního zákona, aniž se naznačují jeho hlavní rysy.

20 Tamtéž.

strany v běžném slova smyslu, je zároveň společenskou avantgardou inspirující socialistický rozvoj a vyjadřující progresivní společenské zájmy."[21]

Politická struktura z předlednového období se „obrodou" nemění. Do Národní fronty mohou vstoupit i nově vznikající politické organizace, pokud reprezentují socialistické zájmy a přihlásí se k jejímu programu. Ovšem nesmějí to být strany, které rozumějí socialismem něco jiného než komunisté, jako například sociální demokracie. Žádné nové politické strany mimo platformu Národní fronty nejsou přípustné.[22] Pokud by se „antikomunistické síly" přece jen pokusily o vytvoření politické základny, pak by strana bez váhání zmobilizovala síly lidu a socialistického státu a s veškerou rozhodností by vystoupila na ochranu ústavou a zákony zaručeného socialistického řádu v zemi. Že vedení KSČ nebylo v žádném případě ochotno vzdát se své mocenské nadvlády, ukazuje nejlépe vzrušená rozprava v předsednictvu ústředního výboru na konci června 1968 o manifestu „Dva tisíce slov". Zejména konzervativci hrozili násilím, kdyby proces uvolňování, jak to žádal Vaculíkův text, měl pokračovat.

Alois Indra: „Ať nikdo není na pochybách v této zemi, že když bude zapotřebí, budeme mít dost silnou ruku. Politické kroky je třeba provázet některými mocenskými zásahy, abychom později nebyli překvapeni." A dále: „...neváhal bych uvést v souvislosti s okresními konferencemi do pohotovosti Bezpečnost a vyhlásit domácí pohotovost Lidových milicí." Podobně Miloš Jakeš: „Je třeba to vzít po státní linii do rukou, demonstrovat sílu." Takové mínění měl i Antonín Kapek: „Jsem jednoznačně za to, pokud jde o Lidové milice, dát rozkaz k pohotovosti." Jozef Lenárt otevřeně vyslovil, kdo ve skutečnosti má stále ještě moc ve svých rukou: „Funkcionáři strany a státu mají pořád ještě moc, funkcionáři mají v ruce pořád ještě páky." Proti demonstraci síly nebyl ani Josef Smrkovský: „Považuji manifest v souhlase s Indrou a Koldrem za výzvu k únoru naruby... Je to výzva k ofenzivě proti KSČ... Soudruhu Dubčeku, jestli my teď s tím neskončíme, pak to budou řešit tanky... Teď asi řeknu tvrdá slova, ale jestli teď tomu neučiníme přítrž, bude k našim jménům připsáno, že jsme zradili socialistickou revoluci. Já s tím své jméno spojovat nebudu. Jestli půjde do tuhého, budu stát tam, kde dělníci s flintami." Také Zdeněk Mlynář, který nedoporučoval „jít na to mocensky" dřív, než by k tomu strana byla vyprovokována, žádal „zjevně pohrozit použitím síly". Konečně i Dubček považoval za nutné „provádět rozhodná opatření po linii státních orgánů".[23]

Antonín Benčík sice připomíná, že patnáctého června 1968 Ústřední výbor Národní fronty vydal „Prohlášení hlavních politických organizací Národní Fronty" k novému

---

21 Návrh zprávy o činnosti KSČ..., s. 408; viz též s. 405.

22 V návrhu zprávy pro 14. sjezd Dubček prohlásil, že „formování politických sil mimo Národní frontu a usilujících o popření koncepce Národní fronty je pro naši republiku nepřijatelné" (tamtéž, s. 404). Tato formulace je už v dubnovém akčním programu. Na konci května se k této problematice vyjadřuje Dubček na zasedání ÚV KSČ mnohem ostřeji (viz níže).

23 Srv. Poznámky z diskuse na 81. schůzi předsednictva a sekretariátu Ústředního výboru KSČ k manifestu Dva tisíce slov. In: VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace*, dok. č. 100, s. 150–161. Je ovšem třeba mít na mysli, že členové ÚV KSČ se také snažili utišit kritiku ze strany „spřátelených komunistických stran" a zabránit jejich zásahu.

politickému systému, „v němž si žádná politická strana nemůže monopolizovat mocenské postavení". Dodává k tomu, že v tomto prohlášení si můžeme mimo jiné přečíst: „Pluralistickým pojetím politického systému, vyjádřeným v Národní frontě, bude před celou veřejností potvrzen důsledný rozchod s monopolem politické moci i s tímto starým pojetím Národní fronty."[24] Přehlíží však jiné formulace, které tento „rozchod s monopolem politické moci" (což byl až dosud monopol KSČ) podstatně relativizují. Patří k nim například výše citované věty z diskuse k manifestu „Dva tisíce slov", ale také slovenská verze prohlášení Národní fronty (datovaná 13. června 1968), v níž je před formulací o rozchodu s monopolem politické moci odstavec připomínající, že „vedúce postavenie KSČS je u nás historickým faktom a skutočnosť, že KSČS sama dôsledne hájila proces obrody socialistickej demokracie, získava dôveru Komunistickej strane Československa i dnes".[25]

Už v květnu Dubček na zasedání ústředního výboru definoval základnu Národní fronty a postavení KSČ uvnitř ní. Programovou základnu Národní fronty má tvořit „souhlas se socialistickým, třídním a vlastnickým uspořádáním společenských vztahů a aktivní činnost pro jejich rozvoj". Dalším základním rysem má být „respektování principu, že marxistická koncepce výstavby socialismu je programovou základnou rozvoje naší společnosti a že vedoucí postavení Komunistické strany Československa je u nás dnes historickou skutečností".[26] A aby nebylo pochybnosti, že takzvaná pluralita platí jen pro stoupence programu marxistického socialismu (i když se například malé strany socialistů a lidovců k marxismu jako světovému názoru nehlásí, je marxistický socialismus i pro ně jediným možným socialistickým programem), je třeba přihlédnout i k následující pasáži: „Vylučujeme možnost, že by rozvoj socialistické demokracie u nás v současné době byl možný při vytváření opoziční politické strany, která by stála mimo Národní frontu, neboť je to cesta k obnovení mocenského boje. Naše strana se postaví všemi prostředky proti těmto snahám proto, že by to v našich dnešních podmínkách – nezávisle na přání těch, kteří takové názory hlásají – nakonec vyústilo v pokus zvrátit nejprve pozice Komunistické strany Československa ve společnosti a nakonec i socialistický vývoj. Proto rozhodně odmítáme vytváření opoziční politické strany takového druhu mimo politiku Národní fronty. To je princip, ke kterému jsme dospěli už v roce 1945."[27] Aby pozice KSČ eventuálně neohrozily například nepříznivé výsledky voleb, plánovaných na první polovinu roku 1969, platí jednoznačná zásada: „Budeme stát na principu společné kandidátky Národní fronty."[28]

Socialistickou demokracii tedy stranické vedení chápalo zúženě, tak jak ji nastolily akční výbory po únoru 1948: s Národní frontou vylučující možnost opozice, bez stran vyznávajících jiné než komunistické pojetí socialismu a demokracie. Vývoj rozhodně

24 BENČÍK, A.: Obrazy historie z petřínského bludiště, s. 629.
25 PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (ed.): *Občanská společnost 1967–1970*, sv. I, dok. č. 4, s. 50.
26 Záznam vystoupení Alexandra Dubčeka na květnovém zasedání ÚV KSČ, s. 41.
27 Tamtéž, s. 42.
28 Tamtéž, s. 41. Ve zmíněném prohlášení Národní fronty se o společné kandidátce už nemluví, pozdější dokumenty odkazují na nový volební systém, který má být teprve vypracován.

neměl směřovat k „formální" demokracii liberálního typu,[29] pouze se mělo prosadit liberálnější pojetí vnitrostranického života a pluralita názorových proudů uvnitř KSČ i Národní fronty, zahrnující partnerství a oponenturu nekomunistů; v žádném případě se však nepočítalo se vznikem opozice či nových politických stran, pokud by se jednoznačně nepřihlásily k socialismu definovanému komunisty. Každý pokus o založení či obnovení jiné strany byl ostatně odmítán jako zbytečné „tříštění" sil. A pokud jde o postavení, respektive poslání komunistické strany, nenechávalo její vedení nikoho na pochybách, že KSČ měla nadále zůstat vedoucí silou společnosti a politického systému, i když formy a metody řízení se měly modifikovat ve smyslu takzvané demokratizace.

Demokracie neměla šanci

Omezující hranice „demokratizace" byla v roce 1968 nepřekročitelná hlavně ze tří důvodů: kvůli zaklínění Československa do sovětského bloku, dirigovaného Moskvou; kvůli neschopnosti komunistického vedení vzdát se marxismu-leninismu jako programového východiska; kvůli trvajícímu nároku KSČ na určující roli v dalším vývoji státu a společnosti. V programových dokumentech „pražského jara" lze jistě nalézt mnoho pozitivních tendencí a myšlenek; obsahují však i řadu tezí a formulací, které tyto klady omezují, či dokonce negují. Je jistě také třeba vzít na vědomí, že vedení komunistické strany nebylo ve svých představách jednotné a že dokumenty deklarující postupnou reformu systému vznikaly po dlouhých diskusích jako kompromis mezi nestejnými stanovisky. Opatření směřující k „obrodě" socialistické demokracie nesporně přinášela jisté uvolnění jak do poměrů uvnitř KSČ, tak do jejích vztahů vůči ostatním občanům-nekomunistům. Patřila k tomu například možnost vytváření vnitrostranických názorových proudů (princip demokratického centralismu ovšem platil i nadále), uvolnění kádrového stropu pro nekomunisty, a především liberálněji pojatá svoboda slova, která po zrušení cenzury nejsilněji přispívala k dalšímu rozšiřování občanských svobod. Dosavadní „obrodu" socialistické demokracie prezentovala komunistická strana jako počátek postupné politické reformy,[30] což vzbuzovalo naděje na další otevření systému. Na druhé straně si však Ústřední výbor KSČ ponechával výlučné právo rozhodovat o otázkách týkajících se „práce nekomunistů v orgánech a institucích celostátního charakteru, [jakož i] kádrových otázek těchto orgánů a institucí", jak je to zakotveno v článku 49 nových stanov KSČ, jež

29 Dubček na zasedání ÚV KSČ 29.5.1968 prohlásil, že osou politiky Národní fronty má být prohlubování socialistické demokracie, která otevírá širší prostor pro aktivní účast všech na socialistické výstavbě. „Bylo by však nepochopením domnívat se, že podstatou demokratizace je mechanické přenesení formální demokracie buržoazního parlamentarismu do socialistické společnosti. Současný vývojový proces je ve své podstatě procesem obrody socialismu." Tamtéž, s. 40.

30 Návrh zprávy o činnosti KSČ..., s. 403.

měly být předloženy ke schválení mimořádnému sjezdu.[31] A úzkostlivě trval na spojenectví a „bratrských vztazích" se Sovětským svazem a mezinárodním komunistickým hnutím, z jejichž zajetí při tehdejším rozložení sil nebylo bez ozbrojeného konfliktu východiska. Vyhlídka na další uvolňování poměrů měla tedy své nepřekročitelné meze.

Význam „pražského jara", s jeho pokusem o vytvoření širší občanské základny pro socialistický systém v rámci marxisticko-leninské doktríny, je nesporně pozitivní, byť komunistická strana měla zůstat vrcholným arbitrem v zásadních otázkách, co je a co není socialismus či socialistická demokracie. „Pražské jaro" bylo však pozitivní i proto, že mělo překonat dědictví stalinismu, dát „obrozenému" systému lidštější podobu a poskytnout snesitelnější podmínky i pro nekomunisty, kteří z tohoto důvodu také reformní snahy podporovali. Reformní proces zřetelně signalizoval neudržitelnost komunistického společenského modelu bez obnovení alespoň některých občanských svobod, jak je už dávno znalo nerevoluční, reformistické socialistické hnutí a demokratické systémy vyspělých zemí. V tomto směru pouze „objevoval Ameriku" – ani to však nedělal důsledně. Pokud jde o demokratický systém jako formu vlády občanů prostřednictvím svobodně zvolené politické reprezentace, o politické a občanské svobody nebo o možnost střídání vlád podle výsledku svobodných voleb, měl tento proces totiž spíše retardační povahu, neboť znamenal fakticky návrat do doby, kdy mnohé z těchto svobod (jichž se dožadovalo ve svých počátcích i dělnické hnutí) nebyly ještě v politické rovině probojovány. Špatné vysvědčení pro dvě desetiletí československého komunismu, která „jaru" předcházela – a také rozhodně žádné následováníhodné doporučení komunistické koncepce z roku 1968 pro konec 20. a začátek 21. století.

Jiná podoba „jara"

Diferencovaněji však může vyznít analýza názorů a postojů těch, kteří se ocitli až na pomezí komunistické hereze (někteří z nich byli po čtvrtém sjezdu spisovatelů vyloučeni), stejně jako rozbor názorů nezávislých intelektuálů a občanů, kteří stáli mimo komunistickou stranu. Ti posuzovali dobové události i chování stranického vedení „zvenčí", z jiné perspektivy a hodnotové základny. A právě tyto jiné nebo jinak pojímané hodnoty nacházely zřetelnou rezonanci v široké veřejnosti a vtiskovaly tak občanskému hnutí „pražského jara" perspektivy přesahující restriktivní rámec komunistického myšlení a systému.

Tento segment hnutí „pražského jara", který se brzy vymkl kontrole komunistické strany a který její vedení považovalo za skutečné ohrožení jím definované „obrody" (také už s ohledem na moskevské a berlínské jestřáby), sílil s každým měsícem. Kritika, která se objevovala na stránkách *Literárních novin*, *Reportéra* a jiných časopisů nebo v některých komentářích televizních a rozhlasových redaktorů, směřovala mno-

31 Návrh stanov KSČ. In: *Tamtéž*, dok. č. 132, s. 336.

hem dál než takzvaný demokratizační program KSČ. V pojetí politického systému sice zůstávala v podstatě na platformě státního socialismu, otevírala jej však novým formám i obsahům, jak o tom svědčí například široce reprodukované myšlenky Šikovy ekonomické reformy. Hodnoty demokracie však už tyto kritické hlasy formulovaly odlišně od vládnoucí elity. Neuznávaly axiom vedoucí role komunistické strany, nezbavovaly ji odpovědnosti za „deformace" a zločiny minulých let (Dubček KSČ jako celek exkulpoval a viny přičetl jen jednotlivým jejím složkám, či ještě spíše jednotlivcům ve Státní bezpečnosti, justici a podobně),[32] vznášely požadavky na obnovení a univerzální uplatnění potlačených svobod a občanských práv – včetně skutečné politické plurality, legalizace obnovované sociální demokracie či jiných stran, možnosti vytvářet alternativy ke komunistickému modelu socialismu, zakotvení práva na politickou opozici, zřetelného oddělení vlády a státní správy od vůle a kontroly komunistické strany nebo důsledné rehabilitace všech osob neprávem odsouzených po únoru 1948.[33] V tomto segmentu hnutí „pražského jara" docházelo k renesanci dřívějších autorit, hodnot a symbolů (T. G. Masaryk, demokratický systém první republiky, či alespoň období 1945 až 1948). Jestliže reformní komunisté žádali „obrodu" systému socialistické demokracie, nezávislí intelektuálové požadovali prakticky změnu politického systému. Ale i v tomto nejliberálnějším proudu „pražského jara" si jeho mluvčí ukládali opatrnou rezervu s ohledem na „internacionální solidaritu" a trvající

32 „Musíme však v zájmu pravdy zdůraznit, že za deformace nenese odpovědnost strana jako celek. O represáliích z padesátých let řadoví členové a funkcionáři nevěděli. Bezprostředně za ně odpovídají konkrétní viníci v Bezpečnosti, justičních, státních a stranických orgánech. (...) Komunisté byli iniciátory probíhající obrody socialismu. To jim dává morální i politické právo usilovat o vedoucí úlohu při dalším rozvoji socialismu u nás." (Záznam vystoupení Alexandra Dubčeka na květnovém zasedání ÚV KSČ, s. 37–38.) Tvrzení o tom, že členové a funkcionáři (!) strany nevěděli nic o represáliích z 50. let, je v ostrém kontrastu s publicitou o procesech a rozsudcích (včetně hrdelních) ve sdělovacích prostředcích v době procesů. Podpisy pod peticemi žádajícími smrt či „spravedlivé odsouzení obžalovaných nepřátel socialismu" svědčí naopak o tom, že tyto represálie byly členstvu a funkcionářům KSČ (kteří sami často tyto petice sepisovali a vynucovali si jejich podepsání od lidí, jimž rozum i svědomí velely jinak) dobře známy a že přinejmenším straničtí aktivisté je schvalovali. Ne všichni z nich už byli na pravdě Boží, dokonce i ve vedoucích grémiích bylo stále mnoho těch, kteří v 50. letech zastávali vyšší stranické funkce. Nárok na „morální a politické právo usilovat o vedoucí úlohu při dalším rozvoji socialismu u nás" svědčí naopak o nedostatečném pochopení rozsahu a brutality perzekucí, které měly pro postižené mnohdy osudné následky. Nelze také přijmout tvrzení, že „komunisté byli iniciátory probíhající obrody socialismu" – iniciativa v tomto směru vycházela mnohem spíše od umělců a vědců, a to už před rokem 1968. Stačí se podívat na průběh čtvrtého sjezdu československých spisovatelů v červnu 1967 a na kritické projevy některých spisovatelů z řad komunistů (vzápětí z KSČ vyloučených) i nekomunistů. To nebyly „hlasy strany" – ale „proti straně". Když se po pádu Antonína Novotného zčásti obměnilo stranické vedení, stálo před krizí nejen ekonomickou, nýbrž i společenskou. Ještě než se stačilo zkonsolidovat, hlasy „zdola" požadující rychlé změny zmobilizovaly veřejnost v míře, která je i v této nové sestavě překvapila. Vedení KSČ se rychle – také v zájmu sebezáchovy – této dynamice snažilo přizpůsobit a přebrat iniciativu do svých rukou. U počátků reformního procesu však dozajista nestálo.

33 Dubček ještě ve svém květnovém projevu na zasedání ústředního výboru trval na tom, že tito lidé, z nichž někteří se angažovali v K-231 nebo v jiných „organizacích, které nyní živelně vznikají", byli odsouzeni právem. (Tamtéž, s. 31.)

sepětí československého státu se sovětským blokem, který nebylo radno iritovat otevřenými požadavky po změně systému.

Shrnutí

Měřeno dosavadním vývojem komunistického systému v Československu s jeho excesy v padesátých letech a ztuhlým direktivním řízením státu i společnosti v éře Antonína Novotného, znamenalo „pražské jaro" jistě pokrok takřka ve všech směrech. Tento pokrok byl ovšem jen relativní vzhledem k předcházejícím deformacím a ohraničený co do svých možností i záměrů komunistického vedení. I přes oslabení některých ideologických předsudků a dogmat zde nadále panoval socialistický systém marxistického typu, v němž zůstávala rozhodující moc v rukou komunistické strany, která se nemohla vymanit z pout „socialistického internacionalismu".

Měřeno vývojem demokracií svobodného světa, k nimž se po roce 1989 přiřadilo i Československo, byl však „nový model demokratického socialismu s lidskou tváří" nedostatečný. Zaostával zejména v oblasti dělby moci, kde se vůle vedení komunistické strany – přes všechny jeho minulé chyby, svévoli i zločiny – pevně etablovala jako rozhodující mocenský faktor ve všech institucích, s nimiž byl život společnosti denně svázán. Přes všechny deklarace zamýšlených „obrodných změn" po celé období „pražského jara" tato vůle určovala konání vlády, parlamentu a Národní fronty, relativizovala nezávislost soudnictví a byla překážkou plné občanské emancipace. Rozvoj občanských svobod a práv byl i nadále podřízen politickým a ideologickým kritériím. Opatření, jež měla vylepšit neuspokojivý stav tohoto modelu státního socialismu, vycházela stále ze zastaralého pojetí marxismu, z dogmat historického materialismu o zákonité nutnosti revolučního přechodu k vyššímu stupni organizace a úrovně společnosti a z leninské teorie o roli komunistické strany jako avantgardy neomylně vedoucí společnost k dosažení tohoto cíle. Moc v rukou komunistické strany přitom garantovala, že Československo zůstane pevným členem sovětského bloku. Omezená demokracie pod dozorem KSČ a marxisticky definovaný socialismus nemohly být opuštěny, aniž by to vyvolalo ozbrojený konflikt se Sovětským svazem, úzkostlivě střežícím hranice svého impéria. „Obroda" přinesla jistě uvolnění, nikoli však takovou míru svobod a úroveň lidských práv, jak je obvyklé v opravdové demokracii. V daných podmínkách to jistě nebylo málo. Rozhodně však v tomto směru nemohla splnit očekávání a požadavky nezávi[illegible]ch intelektuálů i masy nekomunistů, na něž dopadala od února 1948 hlavní tíha [illegible]ekucí.[34]

---

34 Že jde o dvě rozdílná pojetí a kritéria hodnocení „pražského jara", která nelze směšovat, připomenul Václav Kural ve svém příspěvku do aktuální diskuse: „Jedno [pojetí] problematiku československého pohybu v roce 1968 hodnotí podle toho, nakolik směřoval k dosažení liberálnědemokratického pluralitního režimu, a z toho odvozuje i postoj k takzvanému dubčekovskému vedení a jeho krokům. (...) Druhé pojetí, vlastní autorům vládní komise historiků včetně mne, vychází z toho, že kritériem společenského pohybu nemohou být sebelepší přání, ale podmínky dané etapy, z nichž zpravidla nelze 'vyskočit'." Podle tohoto kritéria byla možným

Naproti tomu impulzy, kterými byly na jaře 1968 probuzeny k nečekané politické a morální aktivitě široké vrstvy občanů, stojících převážně mimo komunistickou stranu, vycházely z jiných pramenů. Nespočívaly jen na otřesu, který vyvolalo odhalení zločinnosti stalinského režimu mezi komunisty, nýbrž na názorových a mravních základech položených ještě za první republiky – a ovšem i na bolestných zkušenostech s komunistickou diktaturou, nastolenou únorem 1948. Konfrontace ideologické, politické a justiční zvůle v čase „třídního boje" a „upevňování diktatury proletariátu" s mravními normami západní civilizace a s tradicí demokratických pravidel a svobod první republiky, přetrvávajících ještě v prvních poválečných letech, nutila k reflexi, z níž se rodila snaha osvobodit se ze slepé poslušnosti, vymanit se z poručnictví vládnoucí strany a založit život na vlastním úsudku a rozhodnutí. Nezanedbatelné bylo i permanentní působení myšlenek vzešlých z revize marxismu, které vedly k odmítnutí doktríny o nezbytnosti revoluce i utopické vize „posledního cíle" a dávaly přednost pragmatické cestě sociálních reforem, uskutečňovaných nikoli násilím a poroučením, ale procedurami parlamentní demokracie při zachování občanských svobod a práv.

Teze Antonína Benčíka o „vytlačovací kampani" proti reformním myšlenkám a protagonistům „pražského jara" přehlíží skutečnost, že vývoj po listopadu 1989 nenavazuje, a ani nemůže navazovat na představy „pražského jara" o socialismu a (socialistické) demokracii. Dnešní společnost a její politické síly přijaly za své východisko pluralitní parlamentní demokracii. Utopická představa o revoluční cestě k beztřídní společnosti, jak ji postulovala marxistická teorie, utrpěla prakticky v celém světě nezhojitelné rány. V její realizaci věří už jen malá část někdejších stoupenců komunistických stran a možná ještě někteří akademičtí představitelé radikální levice na Západě. Rozžehnat se úplně s těmito iluzemi zřejmě nedokázali ani někteří „osmašedesátníci". Historický vývoj v minulém století však na ně dává pádnou odpověď.

Spolehlivější základnu pro hodnocení významu „pražského jara" poskytuje spíše srovnání, jaký obsah pojmům „socialismus" a „demokracie" dávali různí aktéři tohoto hnutí, než politicky motivované averze či sympatie. Přihlédnutí k těmto diferencím a ke zkušenostem ostatních zemí sovětského bloku s marnými pokusy o reformu komunistického systému nedává „pražskému jaru" naději, že by dnešní společnost mohla jeho odkaz považovat za jeden z kořenů, z nichž vyrůstá polistopadový politický, ekonomický a sociální systém.

To nikterak nesnižuje význam „pražského jara" jako exploze nepotlačitelné touhy Čechů a Slováků po svobodě, demokracii, občanských, sociálních i obecně lidských právech, která na jaře a v létě 1968 překračovala hranice programu „obrody socia-

---

cílem „pražského jara" „přeměna poststalinského modelu takzvaného socialismu na socialismus demokratický, nebo jen demokratizovaný (jak to zmiňují Vondrová a Navrátil), s přece jen ještě uchovávanou, ovšem umírněnou a polidštěnou vedoucí úlohou KSČ v podobě socialistické demokracie". (KURAL, V.: K polemice okolo roku 1968 na stránkách Soudobých dějin, s. 399.) Že tato „polidštěná vedoucí úloha KSČ" nemá nic společného s pluralitní demokracií etablující se po listopadu 1989, je zřejmé.

lismu". Míra nasazení pro život lidsky důstojnější, nezávislý na vůli i zvůli moci a její ideové „maršrůtě", realizovaný ve svobodě a demokracii s rovnými občanskými právy a respektem k lidské osobnosti, která se projevila ve spontánním hnutí veřejnosti, byla před pětatřiceti lety pozoruhodná. Ještě pozoruhodnější pak bylo impozantní vzepětí celého národního společenství proti okupaci. Tehdy už nešlo ani tak o dočasné projekty socialismu a demokracie, ale o trvalé existenciální hodnoty lidské sebeúcty, morálního a právního univerzalismu, hrdosti a vzdoru proti přicházejícímu politickému útlaku a tuposti. Tato angažovanost občanů pro důstojnější život je také nejcennějším odkazem, jímž „pražské jaro" – narozdíl od reformněkomunistické verze – promlouvá i k dnešku.

Bezprostředně po srpnové invazi vyslovil německý romanopisec Heinrich Böll, který právě dlel v Praze na pozvání Svazu československých spisovatelů, politování nad koncem reformního pokusu a výstižně ho přitom zhodnotil: „Vy jste se mohli stát příkladem pro celou Jižní Ameriku, která naléhavě potřebuje novou demokratickou spravedlnost."[35] Možná že měl pravdu. Jižní Amerika před několika desítkami let mohla i z modelu omezené socialistické demokracie ještě profitovat. Pro střední Evropu po implozi komunistického systému už to rozhodně přitažlivý model nebyl.

35 JUNGMANN, Milan: *Literárky – můj osud*. Brno, Atlantis 1999, s. 294.

Kronika

Mezinárodní konference o sovětizaci armád východního bloku

David Kovařík

Ve dnech 12. a 13. listopadu 2003 se v Brně uskutečnila mezinárodní historická konference „Sovětizace armád střední a jihovýchodní Evropy po 2. světové válce". Uspořádala ji katedra sociálních věd Fakulty velitelské a štábní Vojenské akademie v Brně ve spolupráci s katedrou vojenských dějin Ústavu humanitních věd Akademie národní obrany ve Varšavě a Vojenským historickým ústavem v Praze. Jednání konference se orientovalo na dva základní problémové okruhy. První tematický okruh měl postihnout proces sovětizace armád v zemích střední a jihovýchodní Evropy před vytvořením Varšavské smlouvy, druhý okruh se zaměřil na Varšavskou smlouvu jako institucionální rámec podřízení národních armád autoritě Moskvy.

Během dvoudenního jednání, které se odbývalo v konferenčním sále Vojenské akademie, se za řečnickým pultem vystřídalo osmnáct referujících z České republiky, Německa, Polska, Rumunska a Slovenska. Kromě úvodního referátu Jiřího Pernese z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR nazvaného „Sovětizace československé společnosti po roce 1945", který obecně charakterizoval vnitřní i mezinárodní faktory, jež vedly československou společnost k přechodu od západní demokracie do komunistické totality pod patronátem Sovětského svazu, se všechna ostatní témata referátů a příspěvků týkala již zcela vojenské problematiky.

Jiří Bílek z Vojenského historického ústavu se v referátu „Hlavní směry sovětizace československé armády" věnoval období po uchopení moci komunisty, přičemž podrobně zmapoval působení Alexeje Čepičky v úřadě ministra národní obrany a označil právě jeho za hlavního strůjce sovětizace československé armády a její přeměny v poslušný nástroj KSČ. Sylvestr Chrastil z Vojenské akademie v referátu „Resovětizace československé armády v sedmdesátých letech" se naproti tomu pokusil přiblížit situaci v armádě v období takzvané normalizace. Další vystupující z pořadatelské Vojenské akademie Václav Vondrášek se v příspěvku „Činnost KSČ v armádě" zabýval budováním ilegální struktury komunistické organizace přímo v kasárnách a vytvářením sítě stranických důvěrníků mezi vojáky základní služby, a to ještě před únorem

1948, kdy jakákoliv stranická a politická činnost v armádě byla zakázána. Profesor František Hanzlík z Vysoké vojenské školy pozemního vojska ve Vyškově hovořil ve svém příspěvku o činnosti Obranného bezpečnostního zpravodajství, přičemž hlavní pozornost věnoval osudům dvou důležitých představitelů této instituce, Bedřichu Reicinovi a Karlu Vašemu.

Se zajímavými příspěvky k roku 1968 vystoupili dva pracovníci Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. Jan Kalous popsal takzvaný jičínský incident a seznámil přítomné s tragickou událostí, jež se odehrála v Jičíně 7. září 1968, kdy opilý polský voják Stefan Dorna bezdůvodně zastřelil dva české občany města a dalších sedm osob vážně zranil. Daniel Povolný poté přiblížil vojenské cvičení armád Varšavské smlouvy na Šumavě, které proběhlo jen dva měsíce před srpnovou intervencí do Československa. Na oblast československého vojenského zdravotnictví ve svém vystoupení upřel pozornost docent František Dohnal z Vojenské lékařské akademie v Hradci Králové, František Pilát z Vojenského historického ústavu zkoumal možnosti československého válečného průmyslu při případném ozbrojeném konfliktu v době karibské krize na počátku šedesátých let a slovenský účastník Ján Štaigl z Vojenského historického ústavu v Bratislavě promluvil na téma „Unifikace výstroje československé armády".

Pohled do vojenské historie některých dalších zemí Varšavské smlouvy přinesli zahraniční účastníci. Na konferenci se představili dva polští delegáti, pracovníci Akademie národní obrany ve Varšavě. Profesor Janusz Odziemowski vystoupil s referátem „Indoktrinace ve vojenském vzdělávání polské armády" a plukovník Stanisław Jaczyński hovořil konkrétněji o sovětizaci polské armády v padesátých letech. Zabýval se činností vojenských soudů a případy potrestání vojáků za nejrůznější prohřešky, kdy často docházelo k zneužití a záměně nedbalostních a kázeňských trestných činů za politické. Vojáci pak odcházeli od soudu s nepřiměřeně vysokými tresty. Německý účastník Dieter Heinze popsal vývoj Národní armády v NDR a Mihai Macus z Ústavu pro politická studia a vojenskou historii v Bukurešti se zabýval situací v rumunské armádě po roce 1944, kdy zemi obsadila sovětská armáda.

Konference přinesla řadu hodnotných a zajímavých příspěvků a přispěla bezpochyby k bližšímu pochopení úlohy a přeměny armády v zemích bývalého východního bloku. Zklamáním však byla nízká účast posluchačů, v konferenčním sále Vojenské akademie se po oba dny jednání sešlo sotva třicet účastníků. Také po organizační stránce trpěla konference nedostatky. Skutečnost, že pořadí jednotlivých vystupujících bylo oproti předloženému tištěnému programu pozměněné a zpřeházené, se dá pochopit a omluvit. Někdo účast na poslední chvíli odřekl, jiný musel pozměnit časový plán, a tak se jeho příspěvek přesunul na jinou dobu. Méně pochopení bych však měl pro to, že v předloženém programu nebyla uvedena křestní jména referujících, jejich dosažené tituly, u vojenských osob chyběly hodnosti, a především zde byly opomenuty i instituce a pracoviště, na kterých vystupující účastníci konference působí. Čekal jsem, že alespoň moderátoři jednotlivých bloků řečníky blíže představí, avšak marně.[1]

---

1 Na tomto místě bych chtěl poděkovat docentu Václavu Vondráškovi, který mi zaslal po skončení

Nedokonalá organizace, a navíc i celkově „studená" atmosféra provázející konferenci po oba dny jejího jednání jako by se přenesla i mezi hrstku účastníků. Prvním třem referujícím se dostalo ještě alespoň vlažného potlesku, avšak po přednesení zbývajících referátů panovalo v sále již ticho. Stejně tak přítomní rezignovali i na diskuse, které měly následovat po ukončení každého bloku. Pouze bývalý náčelník Vojenské akademie v Brně docent Domňanský využil tento čas k přednesení svých připomínek a rumunský delegát Mihai Macus pro změnu seznámil přítomné s tajným dokumentem z počátku padesátých let, nalezeným nedávno v rumunských archivech, který podle řečníka obsahuje záznam o přípravě zemí východního bloku na třetí světovou válku.

Pořadatelé slíbili vydání sborníku, ve kterém budou uvedeny všechny přednesené příspěvky v plném rozsahu, neboť během vymezených dvaceti minut se museli někteří referující z pochopitelných důvodů ve svém výkladu omezit. Vzhledem ke kvalitě a zajímavým tématům příspěvků se na vydání sborníku upřímně těším a také doufám, že alespoň tento sborník vylepší celkově nepříliš dobrý dojem z této konference.

---

konference seznam všech vystupujících s celými jmény, vědeckými tituly, případně vojenskými hodnostmi a jejich pracovišti.

Kronika

„Alexander Dubček, Itálie, Evropa"

Výstava v italské Boloni

Antonín Benčík

Nejstarší evropská univerzita v italské Boloni (založená v roce 1088) udělila 13. listopadu 1988 Alexandru Dubčekovi (v roce dvacátého výročí „pražského jara") čestný doktorát *honoris causa*. Ocenila tak politika, který stál v roce 1968 v čele největšího z pokusů o vymanění z pout stalinského či brežněvovského pojetí socialismu a o vybudování socialismu demokratického a humánního, který ani navzdory perzekuci bezpečnostních orgánů „normalizačního" režimu nepřestal obhajovat ideály „pražského jara" a žádat odsouzení srpnové intervence armád varšavské pětky do Československa.

Rektor univerzity, profesor Fabio Roversi Monaco v úvodním projevu při udělování doktorátu před patnácti lety mimo jiné řekl: „Svěřujeme dnes poctu Alexandru Dubčekovi ve stejném duchu, v kterém jsme ji svěřili lidem jako Nelson Mandela, který již desetiletí bojuje proti rasismu, lidem jako Andreas Papandreu, jako Juan Carlos Bourbonský, kteří dokáží vracet své národy na cestu demokracie." V následujícím vystoupení děkana fakulty politických věd, profesora Guida Gambetty při zdůvodnění této volby zaznělo: „Nyní je to právě historie československého roku 1968, která prokazuje, že náprava deformací může představovat důležitý přínos k vybudování onoho 'evropského domu', v němž by všechny národy, všechny státy mohly spolupracovat ve skutečné rovnosti. (...) Akční program nového kurzu, jehož byl Dubček iniciátorem a mluvčím jak uvnitř země, tak v konfrontacích s ostatním světem, a který obhajoval proti sovětskému odporu, byl výsledkem zralého kolektivního reformního vědomí, zaměřeného na úplnou demokratizaci společnosti." Přeplněná aula univerzity, v níž se shromáždili rektoři dalších univerzit, členové akademické obce Boloňské univerzity, veřejní činitelé z celé Itálie, zájemci z řad veřejnosti a na tři sta domácích i zahraničních novinářů, poté naslouchala projevu Alexandra Dubčeka, který odměnila několikanásobným dlouhým potleskem.

Následující dva týdny lze bez nadsázky označit jako triumfální cestu Dubčeka po Itálii, při níž se setkal s řadou politických osobností této země včetně papeže Jana Pavla II. Průběh jeho návštěvy v Itálii znamenal jasný důkaz, že Dubček opět vstoupil na půdu mezinárodní politiky.[1]

O patnáct let později, v listopadu 2003, kdy uplynulo pětatřicet let od „pražského jara" a jedenáct let od Dubčekovy tragické havárie a úmrtí, univerzita v Boloni připravila výstavu o životě a díle Alexandra Dubčeka jako politické osobnosti a symbolu evropského směřování. Tak je doslova uvedeno v pozvánce nynějšího rektora Piera Uga Calzolariho: „Boloňská univerzita chce při příležitosti rozšiřování Evropské unie o deset zemí, mezi nimiž je i Slovensko, nabídnout postavu Alexandra Dubčeka jako symbol evropského směřování, které země střední Evropy vždy hluboce vnímaly. Právě pojem 'společného evropského domu', kde hranice mezi státy jsou něčím, co je spojuje, a nikoli rozděluje, byl jádrem projevu Alexandra Dubčeka v listopadu 1988 na Boloňské univerzitě při příležitosti odevzdání čestného doktorátu. Představení osoby Alexandra Dubčeka v tomto historickém kontextu, mezinárodní vyznamenání po roce 1989, zejména cena Sacharova, a vzpomínka, která přetrvává od jeho smrti v roce 1992, budou předmětem výstavy 'Alexander Dubček, Itálie, Evropa'."

Jen několik dnů před otevřením výstavy – 8. listopadu 2003 – se konala v Bratislavě mezinárodní konference na téma „Alexander Dubček a slovenská jar 60. rokov". A profesor Guido Gambetta ve svém vystoupení, uveřejněném v *Literárním týdeníku* z 26. listopadu 2003, zřejmě nikoli náhodou mluvil o proevropské orientaci Alexandra Dubčeka po celý čas od „pražského jara" 1968 až do listopadu 1992, kdy měl promluvit na dvacátém sjezdu Socialistické internacionály (jeho připravený projev v důsledku tragické nehody přednesl místo něj nejstarší syn Pavel).

V dopoledních hodinách 22. listopadu 2003 aulu Boloňské univerzity zaplnily proudy studentů a profesorů z jednotlivých fakult, představitelé města a regionu i další celebrity, včetně předsedy Evropské komise Romana Prodiho (bývalého profesora univerzity), kardinála Giacoma Biffiho a předsedy Evropského parlamentu Renza Imbeniho. Mezi účastníky nechyběl ani početný doprovod slovenského prezidenta Rudolfa Schustera, členové a přátelé Společnosti Alexandra Dubčeka a pochopitelně všichni tři Dubčekovi synové – Pavel, Petr a Milan.

Jako každoročně i tentokrát byla na pravidelné zahájení akademického roku pozvána politická osobnost Evropy. Volba padla na prezidenta Slovenské republiky Rudolfa Schustera, který vstoupil do zaplněné auly provázen rektorem univerzity Pierem Ugem Calzolarim. Po sérii proslovů byla Rudolfu Schusterovi udělena zlatá medaile *Sigilium magnum*, která byla faktickým oceněním Dubčekova evropanství i uznáním politiky současného prezidenta a směřování Slovenské republiky. Tato kontinuita byla zřejmá i ze závěrečného vystoupení Rudolfa Schustera, jehož základním motivem bylo vysoké ocenění života a díla Alexandra Dubčeka i podpory a sympatií, kterých se mu dostávalo od představitelů Itálie.

---

1 O důkladnější popis těchto událostí jsem se pokusil v knize *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi*, Praha, Ostrov 2001, s. 123 n., odkud jsou i uvedené citace.

V odpoledních hodinách byla výstava „Alexander Dubček, Itálie, Evropa", instalovaná v sídle rektorátu univerzity v Paláci Poggi, za účasti všech význačných hostů slavnostně otevřena.

Expozice, rozložená na osmdesáti panelech, začíná zobrazením a popisem aktu udělení čestného doktorátu a jeho mezinárodního ohlasu. Další panely připomínají jednotlivé zastávky triumfální cesty Alexandra Dubčeka po Itálii – Ravennu, Ferraru, Řím, Benátky, Milán a jiná místa (panely 1–22). Následující část expozice se vrací k souvislostem a počátkům „pražského jara", k jeho ohlasům v Itálii, SSSR a dalších zemích „varšavské pětky", k Akčnímu programu KSČ, k reformnímu procesu v roce 1968 a k intervenci armád do Československa (panely 23–49). Dále je zachycena reakce československých obyvatel na intervenci, její zahraniční ohlasy a důsledky pro mezinárodní komunistické hnutí, vysočanský sjezd KSČ, jednání uneseného československého vedení v Moskvě a následky přítomnosti intervenčních vojsk v Československu (panely 50–56). Další panely sledují nástup „normalizace", zápas o Josefa Smrkovského, upálení Jana Palacha, důsledky „hokejové krize" a srpnové demonstrace v roce 1969 (panely 57–59). Fotografie a další materiály pak přibližují mládí Alexandra Dubčeka, jeho pobyt v Sovětském svazu, vstup do politiky a počátek reformního hnutí (panely 60–73). Závěrečné panely dokumentují Dubčekovy osudy po jeho politickém pádu a odstavení do role neplnoprávného občana, jeho aktivity proti „normalizačnímu" režimu i jeho *comeback* v listopadu 1989 (panely 74–80).

Zbývá dodat, že hlavním autorem výstavy je Dubčekův přítel, novinář a publicista Luciano Antonetti a že nezanedbatelný podíl na úspěchu této vydařené akce má i Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, jehož pracovníci Jiří Hoppe, Anna Marková, jakož i autor této zprávy, vyhledali a připravili některé dokumenty a fotografie či přispěli radou. A pokud je mi známo, o výstavě bude pořízen krátký film, vydán katalog a uvažuje se o prezentaci na internetu. Za jedinou „vadu na kráse" této pozoruhodné události považuji neúčast oficiálního představitele českého státu. Vždyť Alexander Dubček, jemuž se v zahraničí – a zvláště v Itálii – dostává takového ocenění, byl především československým politikem.

O archivech

Opomenutá pozůstalost Františka Kriegla

Daniel Štěpánek

Pozůstalosti významných kulturních, společenských a politických činitelů představují pro historiky jedinečný pramen. V této souvislosti stojí za pozornost nově inventarizovaná pozůstalost MUDr. Františka Kriegla, která je nyní uložena v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze.[1]

MUDr. František Kriegel je veřejnosti znám především jako jeden z klíčových reformátorů roku 1968, jako španělský interbrigadista z třicátých let, jako zdravotnický a politický poradce na Kubě v době vrcholící karibské krize či jako uznávaný lékař-revmatolog. V Krieglově fondu se nachází množství písemností, které osvětlují tyto jeho životní etapy, přibližují činnost řady organizací a Krieglových spolupracovníků či zachycují atmosféru jednotlivých historických událostí.

Kriegel se narodil 10. dubna 1908 v haličském Stanisławowu (dnešní Ivano-Frankovsk) na Ukrajině. Židovský původ mu zamezil ve studiu práv na univerzitách ve Varšavě i v nedalekém Lvově. Právnickou fakultu proto začal studovat na Univerzitě Karlově v Praze, odkud záhy přestoupil na medicínu, kde byl v roce 1934 promován

---

1 Inventář pozůstalosti je na internetové adrese *www.usd.cas.cz/win/usdwin/ucw032a.htm*. Z tištěných pramenů a literatury o Krieglovi viz následující tituly: BOUČEK, Jaroslav: Čs. interbrigadisté jako zdroj politických elit po roce 1945. In: KOUTSKÁ, Ivana – SVÁTEK, František (ed.): *Politické elity v Československu 1918–1948: Sborník*. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 20.) Praha, ÚSD AV ČR 1994, s. 173; *Byl to statečný člověk: K nedožitým 72. narozeninám Františka Kriegla*. Praha 1980, 115 s. [samizdat, uspořádala Riva Krieglová]; HAVEL, Václav: Přemýšlení o Františku K. In: TÝŽ: *Do různých stran: Eseje a články z let 1983–1989*. Praha, Lidové noviny 1990, s. 190–198; *K nedožitým osmdesátinám: František Kriegel*. [Praha 1988,] 39 s. [samizdat, uspořádal Jiří Ruml]; KANTŮRKOVÁ, Eva: *Valivý čas proměn*. Praha, Český spisovatel 1995, s. 52–57; *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. Praha, Libri 1994, s. 292–293; VANČURA, Jiří: Muž, který stál v cestě: K úloze MUDr. Františka Kriegla v srpnu 1968. In: PECKA, Karel – PREČAN, Vilém (ed.): *Proměny pražského jara: Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti 1968–69*. Praha, ÚSD AV ČR 1993, s. 67–90; TOMEŠ, Josef a kolektiv: *Český biografický slovník XX. století*. Praha, Paseka 1999, 2. díl, s. 180–181.

doktorem všeobecného lékařství. Studium na pražské německé univerzitě ho seznámilo se dvěma rozdílnými ideologiemi – fašismem a komunismem. Ztotožnil se tehdy s komunismem (roku 1931 vstoupil do KSČ), s nímž byl konfrontován až do konce svého života.

V prosinci 1936 odjel Kriegel coby dobrovolník do Španělska, zmítaného občanskou válkou, a vyznamenal se v ní statečností i odbornými znalostmi. V závěru války přešel jako šéflékař pětačtyřicáté divize Interbrigády do Francie, kde byl zadržován v internačních táborech v St. Cyprien a Gursu. Odtud odcestoval jako lékařský dobrovolník na čínsko-japonskou frontu, kde setrval až do konce druhé světové války.

Do Československa se vrátil v září 1945 a začal pracovat jako závodní lékař v ČKD Sokolovo. Souběžná politická angažovanost mu vynesla jmenování organizačním tajemníkem krajského výboru KSČ. Z tohoto místa při převratových únorových dnech roku 1948 velel oblastním složkám Lidových milicí.

V letech 1949 až 1951 působil František Kriegel na ministerstvu zdravotnictví. Zde se zapojil do zestátnění a centralizace lékařských zařízení podle sovětského vzoru. Brzy byl však pro svůj židovský původ a účast ve španělské občanské válce zbaven všech politických funkcí a zároveň s tím i propuštěn ze zaměstnání. Soudnímu stíhání a následným perzekucím se vyhnul snad jen díky svým společenským kontaktům.

Postupné rehabilitace se dočkal už koncem padesátých let. Nejprve získal místo primáře v revmatologickém ústavu profesora Františka Lenocha (1958) a poté následovala i rehabilitace politická (Řád rudé hvězdy, Řád práce). V roce 1960 odcestoval Kriegel na Kubu, kde jeho úkolem bylo pomáhat s výstavbou systému zdravotnictví. Během svého pobytu (1960–1963) se však vedle toho musel vyrovnávat i s vyhrocující se kubánskou vnitropolitickou situací. Po návratu ze zámoří získal místo primáře ve Výzkumném ústavu chorob revmatologických v Praze a o rok později se stal primářem interního oddělení Thomayerovy nemocnice v Praze-Krči (1965–1969).

Uvolňující se atmosféra umožnila v roce 1964 Krieglovo zvolení poslancem Národního shromáždění, posléze i členem jeho předsednictva. Členem ÚV KSČ byl jmenován před třináctým sjezdem strany. V tomto politickém orgánu od počátku vytvářel opozici vůči konzervativnímu křídlu a prosazoval progresivní společensko-politické změny.

Pod vlivem událostí takzvaného pražského jara ho v dubnu 1968 zvolilo Národní shromáždění předsedou Ústředního výboru Národní fronty. S personálními posuny v předsednictvu ÚV KSČ, které se podařilo prosadit teprve v dubnu 1968, se Kriegel objevil i v této stěžejní instituci. Jeho reformní úsilí přitom vycházelo především ze snahy navrátit KSČ její morální kredit a obnovit její důvěryhodnost u občanů. Postupná demokratizace však stále více narážela na nelibost sovětské moci, která vyústila v srpnovou invazi „spojeneckých" vojsk.

Jednadvacátého srpna 1968 byl Kriegel odvezen z budovy ÚV KSČ na neznámé místo a poté deportován do Moskvy k podpisu takzvaného moskevského protokolu, který znamenal kapitulaci před sovětskými požadavky a částečnou ztrátu státní suverenity. František Kriegel tehdy jako jediný z československé delegace, navzdory vysilujícímu psychologickému nátlaku, odmítl podepsat. Jeho návrat do Prahy zůstal

proto v tajnosti a byl ihned zbaven členství v předsednictvu ÚV KSČ a veškerých funkcí v Národní frontě.

Jako poslanec se stačil ještě postavit proti přijetí smlouvy o dočasném pobytu „spojeneckých" vojsk v Československu. Pak se už proti němu rozpoutala oficiální nenávistná kampaň, založená na antisemitské rétorice a zkreslených informacích o jeho působení ve španělské válce. V květnu 1969 byl Kriegel vyloučen z ÚV KSČ i z komunistické strany a v listopadu byl zbaven poslaneckého mandátu. Zákazem provozování lékařské praxe a ztrátou místa v Thomayerově nemocnici byl potrestán hned následujícího roku.

Morální vytrvalost a neschopnost smířit se s tehdejší politickou situací přivedly Kriegla k opoziční činnosti, od čehož jej neodradilo ani neustálé sledování Státní bezpečnosti a vyvíjený politický nátlak. Písemně protestoval proti nedodržování mezinárodních úmluv o lidských právech ze strany Československé republiky a nakonec se stal jedním z prvních signatářů Charty 77.

František Kriegel zemřel po těžkém infarktu 3. prosince 1979 v pražské nemocnici na Karlově náměstí. Kvůli obavě StB, aby jeho pohřeb nevyvolal nepokoje, popřípadě protistátní demonstraci, bylo jeho tělo v ranních hodinách 6. prosince 1979 v motolském krematoriu bez obřadu zpopelněno.

Zájem ze strany československé Státní bezpečnosti neustal ani po jeho smrti. Veškeré Krieglovy dochované písemnosti musely být ukryty. Aby se snížila pravděpodobnost jejich zabavení, byly rozděleny do balíčků a uschovány u nejbližších přátel, kteří se tím dobrovolně vystavovali hrozbě perzekuce.

Z rozsahu Krieglovy pozůstalosti je patrné, že původce fondu a jeho nejbližší věnovali zachování písemností nemalou pozornost. Nepodařilo se sice zabránit tomu, aby se některé materiály ocitly v rukou Státní bezpečnosti, avšak podstatná část pozůstalosti zůstala před zrakem StB utajena. Písemnosti, které byly přece jen při domovních prohlídkách zabaveny, se pokusila paní Riva Krieglová vymoci soudně v první polovině osmdesátých let. Část z nich státní úřady vrátily a na zbytek si musela jejich majitelka počkat až do roku 1989, kdy byly postupně uvolněny z Archivu ÚV KSČ. Rukopisné poznámky a koncepty dopisů uložené v bytě paní Krieglové byly majitelkou a jejími přáteli strojopisně přepsány a opatřeny průvodními komentáři, což spolu s jejich evidencí (byť neodbornou) umožnilo posléze rychlejší inventarizaci celého fondu.

Jednání o předání pozůstalosti MUDr. Františka Kriegla do Ústavu pro soudobé dějiny byla ukončena v květnu 1992, poté ji zde převzali v lednu 1993 Josef Opatrný a František Cigánek. Materiál v původním balení byl uložen v archivu ústavu, kde čekal na své zpracování. Neinventarizovaný fond byl doplněn jen zevrubným seznamem existujících písemností.[2]

Se samotnou inventarizací Krieglova fondu jsem začal v lednu 1999 pod odborným dohledem Jiřího Hoppeho a dokončil jsem ji v listopadu 2000. Pozůstalost obsahuje 632 inventárních jednotek, jež jsou uloženy v dvaadvaceti očíslovaných

2 ÚSD AV ČR, fond František Kriegel, karton č. 22, inv. č. 632, Předávací protokol.

kartonech. Inventární seznam byl následně umístěn na internetové stránky ÚSD AV ČR, kde je k dispozici badatelům.

Pozůstalost je rozčleněna do pěti základních celků: životopisný materiál; korespondence; vědecká a odborná činnost; písemnosti z veřejné činnosti původce fondu; ilustrační materiál o původci fondu. Osobní doklady a rodinné fotografie prozatím zůstaly v majetku paní Krieglové.

Složka nadepsaná „Životopisný materiál" obsahuje několik významných deníků, deníkové záznamy a diáře. Inventární jednotky v tomto případě tvoří každý jednotlivý sešit, diář, popřípadě souhrn svázaných listů. Časově se tyto materiály vztahují k období šedesátých a sedmdesátých let. Významnou položkou jsou zde deníky a deníkové záznamy, které v úplnosti pokrývají léta 1961 až 1963, kdy Kriegel pobýval na Kubě (inv. č. 1–17 a 19–24). Události v nich jsou zaznamenány částečně česky a částečně španělsky. Pro období kolem roku 1968 se v pozůstalosti nacházejí unikátní čtvrtletní diáře, kam si Kriegel zaznamenával svůj plánovaný program (inv. č. 40–47).

Složka „Korespondence" se člení na korespondenci personální, korespondenci úřadů a institucí a na blahopřání a kondolence. Na konci složky je přiřazena marginální korespondence Rivy Krieglové. Inventární jednotky osobní i úřední korespondence jsou vytvořeny vždy podle jednotlivého odesilatele či adresáta. Blahopřání jsou rozčleněna na přání k jednotlivým životním jubileím a novoroční přání. Za zmínku stojí především gratulace ke Krieglovým šedesátinám, které se časově kryjí s „pražským jarem" v roce 1968 (inv. č. 354 – 212 kusů).

Personální korespondence zahrnuje úctyhodných 245 položek, v nichž jsou zastoupena jak jména veřejně známá, tak vzkazy pacientů a dopisy společensky méně angažovaných občanů. Nejobjemnější položka se vztahuje ke Krieglovu blízkému příteli, jadernému fyzikovi Františku Janouchovi, který byl v sedmdesátých letech donucen emigrovat. Pravidelné měsíční dopisování představovalo pro Kriegla kontakt se západním světem a zároveň sloužilo k výměně informací o aktuálních problémech (inv. č. 111–119). Obálky těchto dopisů nesou výrazné stopy zásahů Státní bezpečnosti (cenzura, rozlepování obálek).

Kriegel korespondoval také s významnými lékaři, jako například s Františkem Englem, Jaroslavem Hořejším, Josefem Charvátem, Jaroslavem Jedličkou, Františkem Lenochem či Josefem Lukášem. Zastoupena je i korespondence s předními československými politiky: například s Júliem Ďurišem a jeho chotí, s Leopoldem Hofmanem či Josefem Pavlem. V sedmdesátých letech se zde pak objevují jména spisovatele Lumíra Čivrného, herečky Vlasty Chramostové, šachisty Luďka Pachmana či herce Jana Wericha, svou položku má v korespondenci i Václav Havel (inv. č. 95). Zajímavý je poměrně velký počet dochovaných konceptů a kopií Krieglových dopisů, které jsou uváděny vždy u jednotlivých jmen v kolonce za počtem přijaté korespondence. Anonymy a blíže neurčené dopisy jsou zařazeny jako zvláštní položka (inv. č. 293–295).

Korespondence úřadů a institucí zahrnuje jednak řadu dopisů týkajících se Krieglova působení na Kubě, jednak politickou korespondenci. Z Kuby se dochovala korespondence s tamními ministerstvy a nemocnicemi, vedle toho za zvláštní zmínku stojí korespondence s československým podnikem Polytechna (inv. č. 329), kam

Kriegel zasílal své hodnotící zprávy. Mezi politickou korespondencí je zastoupen krajský sekretariát KSČ v Praze, Národní (později Federální) shromáždění, středočeský krajský národní výbor, Ústřední výbor KSČ, najdeme zde i dopisy organizací nesouhlasících s vyloučením Kriegla z ÚV KSČ.

Složka „Vědecká a odborná činnost" obsahuje především materiály související s Krieglovou kandidátskou a habilitační prací. Za nimi jsou řazeny jeho jednotlivé odborné projevy a statě. Ke kandidátské práci z oboru revmatologie se v pozůstalosti dochovala její rukopisná podoba i řada rukopisných poznámek. Ve složce je dále uložena velká sbírka podpůrného fotografického a rentgenologického materiálu, fotokopie odborných textů a bibliografické údaje z osobní kartotéky. Habilitační práci na téma „Zdravotnictví v rozvojových zemích" autor nedokončil a v písemnostech se nachází jen drobná připomínka tohoto projektu.

Krieglovy odborné projevy a statě prozrazují široké profesní rozpětí. Vedle tematiky lékařské jsou tu písemně zpracované zážitky ze španělské občanské války a politické reflexe československých dějin po roce 1945.

Z lékařské publikační činnosti je třeba vyzdvihnout kolektivní práci *Polyarthritis chronica progresiva v lymfografickém obraze* (inv. č. 371 a 372). Stejné problematice je věnována i přednáška „Dnešní stav terapie progresivní polyartritídy" (inv. č. 386). Kriegel po sobě zanechal i popis sovětského zdravotnictví v padesátých letech minulého století, ke kterému se v pozůstalosti vztahují dva rukopisy přednášek (inv. č. 374 a 375).

Krieglovy vzpomínky na španělskou občanskou válku nejlépe dokumentuje příspěvek „Zdravotníci mezinárodních brigád", uveřejněný ve sborníku *Bojovali jsme ve Španělsku*.[3] Ze šedesátých let pochází strojopisné pojednání „Úspěchy československé revoluce v letech 1945 až 1960". Sedmdesátá léta zastupuje například otevřený dopis jednomu z nejznámějších východoněmeckých disidentů, profesoru Robertu Havemannovi či zhodnocení československé okupace ve španělském časopisu *Nuestra Bandera* (inv. č. 391).

Životopisu Františka Kriegla se týkají dva uveřejněné příspěvky z roku 1964, v nichž se mu po dlouhé době umlčování dostalo skromné veřejné publicity: první vyšel ve *Zpravodaji pro socialistickou soutěž* na Praze 4 a druhý, s výmluvným názvem „Nazývají ho mužem revolucí", v týdeníku Univerzity Karlovy. Další články o Krieglovi, které vyšly v sedmdesátých letech jako produkt režimní propagandy, byly zařazeny na konec pozůstalosti (inv. č. 592–594).

Písemnosti z Krieglovy veřejné činnosti jsou rozděleny do několika skupin podle dominantních aktivit v jednotlivých životních etapách: vypovídají o jeho činnosti na ministerstvu zdravotnictví a v lékařské praxi (1949–1960), o činnosti na Kubě, v Národním shromáždění, v Národní frontě, v ÚV KSČ a v jiných stranických grémiích a nakonec o jeho opoziční činnosti. Celá tato objemná složka je ještě doplněna takzvaným podpůrným materiálem, který zahrnuje především Krieglovy výpisky a záznamy o soudním vymáhání policejně zabavených věcí z osmdesátých let.

---

3 *Bojovali jsme ve Španělsku*. Praha, SNPL 1957.

Krieglovo působení na ministerstvu zdravotnictví dokumentují zápisy ze schůzí a porad z let 1949 až 1952. Nachází se mezi nimi například i autentický záznam jednání o jeho přeřazení z ministerstva zdravotnictví na místo závodního lékaře v podniku Tatra Smíchov (inv. č. 396). Krieglův písemný rozbor pracovních absencí v Tatře pak měl za následek okamžité propuštění i z tohoto zaměstnání (inv. č. 400). Profesní návrat koncem padesátých let připomínají dochované lékařské poznámky a záznamy z činnosti Výzkumného ústavu chorob revmatologických. Přiložena je i zpráva o konferenci internistů a pediatrů, která se uskutečnila v Sofii ve dnech 22. až 24. října 1959 (inv. č. 406 a 407).

Kubánskou etapu Krieglova života připomíná celá škála dochovaných pramenů. Za zmínku stojí především stopadesátistránková souhrnná zpráva kubánského ministerstva zdravotnictví, zpráva Rudolfa Palce o kubánském zdravotnictví a závěrečné zprávy o kubánských pobytech Františka Kriegla (česky a španělsky) a Jiřího Jirky (inv. č. 410–414). Drobné rukopisné poznámky k příspěvkům na konferencích, k závěrečné zprávě a k některým dalším bodům Krieglova programu prozatím nejsou příliš utříděné (inv. č. 430–434). Ve fondu je též obsažena úmluva o zdravotnictví mezi ČSSR a Kubou z roku 1961 (inv. č. 415). Zajímavý je obrazový materiál z působení na Kubě, kolekce třiadvaceti fotografií uložená v závěru pozůstalosti (inv. č. 614). Zpracování kubánské životní etapy vyžaduje badatelovu elementární znalost španělštiny.

Politická činnost Františka Kriegla v letech 1964 až 1969 je rozložena do částí týkajících se práce v Národním (později Federálním) shromáždění, v Národní frontě a v ÚV KSČ i dalších stranických grémiích. V Národním shromáždění zastával Kriegel během dvou volebních období mandát řadového poslance, účastnil se zasedání jeho předsednictva a vykonával funkci předsedy zahraničního výboru.[4] Kopie základní charakteristiky Krieglova mandátu do pozůstalosti přiložila Riva Krieglová. Z dalších dokumentů se zde nacházejí stenografické záznamy vybraných projevů, rukopisné poznámky k jednání a podpůrné prameny. Z nich se sluší jmenovat například hospodářskou směrnici vlády na rok 1969 (inv. č. 459), ústavní zákon o československé federaci (inv. č. 461) či smlouvu mezi vládami ČSSR a SSSR o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na československém území (inv. č. 455). Význačnou kapitolu Krieglovy práce v Národním shromáždění představuje též účast na řadě zasedání meziparlamentních unií (inv. č. 446–452), kde si poslanci mohli vyměňovat své zkušenosti i se západními politiky.

Krieglova činnost v předsednictvu Národní fronty je ve fondu dokumentována jen fragmentárně. Jako nejvýznamnější se přitom jeví sedm záznamů jeho rozhovorů z června až srpna 1968, a to s americkým senátorem Pellem, se sovětským velvyslancem Červoněnkem a s rumunským velvyslancem. Více materiálu k činnosti Národní fronty v této době se nachází ve fondech Státního ústředního archivu v Praze.

V několika kartonech se může badatel seznámit s Krieglovými stanovisky k různým společenským problémům a s jeho diskusními příspěvky na zasedáních ÚV KSČ. „Per-

---

4 Podrobnější informace k působení v Národním a Federálním shromáždění poskytuje Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR.

lou" v tomto směru je dochovaný diář s poznámkami ze schůzky předsednictev ÚV KSČ a ÚV KSSS v Čierné nad Tisou na přelomu července a srpna 1968 (inv. č. 471).

Kriegel si pečlivě pořizoval stručné rukopisné poznámky z účasti na nesčetných schůzích a zasedáních. Jelikož je však zaznamenával do starších diářů a různých bloků spolu s jinými výpisky bez ohledu na dataci, je vhodné prostudovat i neutříděné materiály (inv. č. 562–585). K základní orientaci slouží přiložené strojopisné přepisy.

Pod položkou „ÚV KSČ a jiné stranické aktivity" se můžeme seznámit se stenografickými záznamy řady Krieglových projevů, včetně proslulého projevu z 30. května 1969 na plénu ÚV KSČ, který pronesl těsně před svým vyloučením z tohoto orgánu.

Poslední okruh písemností se vztahuje ke Krieglově opoziční činnosti, kterou reprezentuje jednak korespondence s Komunistickou stranou Španělska (inv. č. 523, 529, 530), dále poznámky k Chartě 77 a k nedodržování helsinských závazků o lidských a občanských právech československým režimem (inv. č. 525–534). V této souvislosti se Kriegel také často zamýšlel nad politickými postoji v roce 1968 a stavem československé společnosti v následujících letech. Své názory prezentoval v řadě interview pro západní tisk. Nesmiřitelné kritice přitom podrobil dostupné publikace Zdeňka Mlynáře, který se v nich snažil obhájit svůj tehdejší morální a politický postoj.

Ilustrační materiál o původci fondu zahrnuje články, oslavné projevy, nekrology a varia, kde jsou uloženy řády a vyznamenání, některé fotografie, dobový tisk a marginálie, které nebylo možno dříve zařadit. Nachází se zde například pojednání Jiřího Stárka z roku 1969 o sovětské agresi proti Československu (inv. č. 601), deník Bedřicha Rattingera z února 1948 (inv. č. 602) či životopis Josefa Krosnáře (inv. č. 604). Hlubokou výpovědní hodnotu o víře v komunistický ideál má list na rozloučenou básníka Stanislava Neumanna ze září 1970 (inv. č. 606).

Dobový tisk zde zastupují jednak články o Františku Krieglovi, dále články opatřené jeho poznámkami (inv. č. 612) a články o událostech, jichž se Kriegel účastnil (inv. č. 613). Fotografický materiál zachycuje Krieglův pobyt na Kubě, oslavu Krieglových narozenin ve Španělsku, která se odehrála bez oslavencovy účasti, a řadu fotografií z rodinného alba Františka Janoucha. Nalézt zde můžeme i jednu z posledních fotografií Josefa Smrkovského.

Jednotlivé životní etapy Františka Kriegla jsou v pozůstalosti zastoupeny nerovnoměrně. Nejvíce pramenů se vztahuje k závěrečným letům jeho života, oproti tomu k období do roku 1949 jsou zde jen nepatrné střípky. Krieglovy válečné útrapy a působení na frontách připomíná dopis z internace z roku 1939 (inv. č. 259, adresát František Šustr – pozdější ministr vnitra Josef Pavel), prázdné album s věnováním od spoluvězňů z internačního tábora v Gursu (inv. č. 599), dva americké novinové články popisující stav asijské fronty v roce 1944 (inv. č. 592) a okrajově roztroušené vlastní vzpomínky i vzpomínky přátel.

Materiálově bohatá pozůstalost Františka Kriegla není jen mozaikou kariéry jediného člověka. Promítají se v ní osudy mnoha dalších osob, s nimiž Kriegel přicházel do styku, a zrcadlí se v ní události, jichž byl aktérem či svědkem. Tvoří tak jeden z nepřehlédnutelných pramenů ke studiu (nejen) československých dějin 20. století, ale i speciálnějších témat, jako jsou komunistické politické elity či „pražské jaro" 1968.

Anotace

BREITMAN, Richard: *Architekt der Endlösung*. Zürich – München, Pendo 2000, 480 s.

Osobnost šéfa Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (RSHA), SS a německé policie a posléze také říšského ministra vnitra Heinricha Himmlera poutá právem již několik desetiletí pozornost historiků. Výsledkem tohoto zájmu je řada odborných i populárních monografií, které se zabývají z různých úhlů pohledu touto neblahou postavou moderních německých a evropských dějin 20. století. Dlouhou dobu však zůstávala nedostatečně objasněna Himmlerova úloha v nacistickém programu takzvaného konečného řešení židovské otázky. Historici sice uznávali Himmlerovo aktivní a v mocenské hierarchii nacistického státu i nacistické strany vůdčí angažmá v antisemitské politice, ale jeho osobní účast v plánování, organizaci a provedení masového vraždění evropských Židů za druhé světové války zůstávala pro historiografii *šoa* obestřena řadou nejasností a její znalost vykazovala řadu závažných mezer.

Situace se zlepšila v osmdesátých letech minulého století, kdy zahraniční historiografie dějin třetí říše zintenzivnila studium pronásledování Židů nacistickým režimem a svou pozornost více soustředila mimo jiné i na úlohu SS a RSHA v tomto procesu. Jedním z konkrétních výsledků tohoto studia je práce předního znalce německých dějin první poloviny 20. století Richarda Breitmana o roli Heinricha Himmlera v procesu likvidace evropských Židů v letech 1933–1945, která poprvé vyšla anglicky pod titulem *The Architect of Genocide: Himmler and the Final Solution* (New York, Hil and Wang 1991) a do dnešní doby se dočkala dvou německých vydání (třetí se připravuje na příští rok). Tento americký historik, profesor moderních dějin na Americké univerzitě ve Washingtonu a vydavatel prestižních *Holocaust and Genocide Studies* poprvé důkladně analyzoval a doložil na základě dlouholetého studia dobových pramenů v evropských a amerických archivech Himmlerovu centrální roli v antisemitské politice třetí říše.

Již samotný název Breitmanovy knihy *Architekt genocidy: Himmler a konečné řešení* napovídá, že nejde o Himmlerův tradiční biografický portrét, ale že se autor cíleně zaměřil na tu část jeho života a profesionální kariéry, která měla určující význam pro historii nacistické strany i státu – na budování SS a pozdeji RSHA a na jejich zapojení do nacistické protižidovské politiky. V tomto kontextu představuje Himmlera jako jednoho z nejmocnějších mužů třetí říše, který zaujímal centrální postavení i v její protižidovské politice, především při plánování a provedení organizovaného masového vraždění evropských Židů za druhé světové války. Breitmanově

pojetí pak odpovídá i časový horizont knihy, zahrnující léta 1926–1943, tedy období vymezené na jedné straně počátkem Himmlerovy kariéry v nacistické straně a na straně druhé následky konference ve Wansee (leden 1942), která ukončila fázi příprav a plánování masového vraždění evropských Židů a po níž se definitivně roztočila kola nacistické smrtící mašinerie.

Breitmanova práce z roku 1991 se stala jedním z mezníků nejnovější historiografie *šoa*. Jasně, a především na základě precizní znalosti dobových pramenů doložila, že to byl právě Heinrich Himmler, kdo vtiskl nacistickému „konečnému řešení" židovské otázky jeho podobu a dynamiku a kdo v praxi realizoval se šokující byrokratickou důsledností Hitlerův ideologický program, obsažený již v jeho programovém spise *Mein Kampf* z 20. let minulého století. Autor zasvěceně dokládá roli Himmlerem vedených SS jako organizace, která dodala Hitlerovým ideologickým představám strategii, jež vyústila v masové vraždění Židů. Rozměry a definitivní podoba takzvaného konečného řešení židovské otázky přitom nebyly dány odpočátku, ale vyvíjely se především podle Himmlerových plánů. Předem naplánováno také nebylo ani samotné zabíjení, nýbrž se vycházelo ze zkušeností programu eutanázie a vraždění v dobytých východních územích. I v tomto případě se Heinrich Himmler projevil jako výkonný byrokrat, hledající nejefektivnější metody masového vraždění.

Díky detailní znalosti velkého množství archivních pramenů, řady dalších dokumentů a příslušné odborné literatury mohl americký historik Richard Breitman podrobně vylíčit Himmlerovo působení v klíčových letech 1926–1943. A tento rys společně s přesvědčivým podáním celé látky, v němž se odráží autorova metodologická a interpretační akribie, činí z anotované práce jeden z důležitých příspěvků současné historiografie k dějinám *šoa*. Himmlerovu roli v této temné stránce moderních německých a evropských dějin doposud nikdo lépe nevyložil.

Pavel Zeman

GOLDSTÜCKER, Eduard: *Vzpomínky*, sv. 1: *1913–1945*. Praha, Nakladatelství G + G 2003, 150 s.

Po německém vydání pamětí Eduarda Goldstückera (pod názvem *Prozesse: Erfahrungen eines Mitteleuropäers* je vydalo v roce 1989 nakladatelství Albrecht Knaus v Mnichově a Hamburku) se objevila i jejich česká verze. Nejedná se však o překlad, autor se totiž rozhodl zveřejnit své vzpomínky v mateřštině v jiné, širší a faktograficky obsažnější úpravě. První díl přibližuje mládí této významné osobnosti českých kulturních dějin 20. století a další díly budou pro českého čtenáře bezpochyby ještě zajímavější; v současné době se v Goldstückerově pozůstalosti nachází několik nahraných kazet jeho vzpomínek, které snad budou připraveny k tisku již v roce 2004.

Přestože se těžiště Goldstückerova díla a aktivit nachází v poválečném období, nabízí první díl vzpomínek jedinečnou možnost pochopit proces jeho osobního a světonázorového zrání. Zřejmě nejvýznamnějším tématem, které se v jeho pamětech objevuje, je osobní reflexe formování vlastní národní identity. Připomeňme, že Eduard Goldstücker se jako Žid narodil v Uhersku, vyrůstal na Slovensku, studoval v Čechách a válečný exil prožil ve Velké Británii. První okamžik reflexe svého židovství prožívá Goldstücker ve škole. Setkání s „jinakostí" zanechalo na dítěti hluboké stopy a z jejího uvědomění pramenila i pozdější Goldstückerova angažovanost v židovských organizacích. Jak však sloučit utváření židovské identity s pozdějším komunistickým směřováním? Přestože se později stal židovský původ záminkou k politickým perzekucím, Goldstücker se k němu nikdy nepřestal hlásit. V mládí se mu prý zdálo zbytečné nechat si úředně potvrzovat, že je bezvěrec, se zpětnou reflexí však tvrdí, že v podvědomí člověk nechce rezignovat na své kořeny a prostředí, které jej formovalo (s. 40).

Naprosto jedinečný pohled do soukromí osobního hledání národní identifikace pak představuje popis vlivu a důsledků četby his-

torických románů. Byť se zdá, že toto téma spadá spíše do historického výzkumu 19. století, Goldstücker retrospektivně konstatuje, že četbou Jiráskových románů započal „proces mé asimilace k české kultuře" (s. 48). To má bezesporu přímou souvislost s Goldstückerovým nekritickým vztahem k postavě Zdeňka Nejedlého, ve kterém se snoubil zároveň obdiv k nadšenému vlastenectví a komunismu. Komunismus předválečného období je v očích Eduarda Goldstückera především záchranou před hitlerovským Německem, a tudíž i odrazem vlasteneckého smýšlení a cítění.

Fascinace komunismem pak tvoří jeden z hlavních motivů závěrečné části knihy. Stejně jako mnozí jiní i Goldstücker podlehl jeho kouzlu (a kouzlu SSSR) natolik, že v reakci na Gidův *Návrat ze Sovětského svazu* napsal: „Byl jsem hluboce zklamán – Gidem, nikoliv Sovětským svazem." (s. 98) V zamyšlení nad zákruty vlastního osudu, odvíjejícími se pod vlivem komunismu, pak resumuje: „Legitimní výstup z minulosti vlastně neexistuje; jde jenom růst přes ni dál." (s. 40). Goldstücker při vyrovnávání s vlastní komunistickou minulostí nelituje, poněvadž ví, že i tento fakt je integrální součástí jeho osobnosti; snaží se najít jeho vysvětlení, nikoli omluvu (s. 130).

Vzpomínky Eduarda Goldstückera na léta 1913–1945 se sice netýkají pro historika nejzajímavějšího životního období této osobnosti, přesto však představují ojedinělý pramen k pochopení formování jeho generace. Zásadní otázkou, kterou si celá tato generace dnes klade (v literatuře je to například Ludvík Vaculík či Pavel Kohout), je totiž poměr víry a rozumu ve vztahu ke společenskému dění. Odpověď na ni však tito autoři nenacházejí v 60. a 70. letech 20. století, nýbrž ve zpětné reflexi svého mládí.

Doubravka Olšáková

GRAJEWSKI, Andrzej: *Jidášův komplex: Zraněná církev. Křesťané ve střední Evropě mezi odporem a kolaborací.* Praha, Prostor 2002, 308 s. + 16 fotografií.

Polský historik Grajewski se otázkou vztahu komunistických režimů a církví zabývá dlouhodobě, do češtiny již byla přeložena jeho práce *Rusko a kříž* (Praha, ČKA 1997), v Polsku opakovaně vydal knihu o „vyhnání" biskupů z Katovic na počátku 50. let. *Jidášův komplex* je dotažením tématu, které se mu v jeho předchozí práci nutně muselo stále znovu a znovu vracet – nebyly jen církve trpící a mučednické, ale komunistická moc si nalezla vždy svou část „Jidášů", participujících v různé podobě na oslabování své domovské instituce. Grajewski si ovšem neklade za cíl jen popsat tento fenomén, usiluje o předestření širšího obrazu, v němž se ukazuje, jak perfidní moc pečlivě hledala případné spojence (cituje přitom známé úsloví o metodě „špunt, měšec, poklopec"), jak různorodá byla motivace některých selhání a jak složité je vynášet soudy. Grajewski přitom neomlouvá, čtenář cítí, že kolaborace je pro něj kolaborací, podlézavost moci zradou vlastních ideálů apod. Nicméně historická pravdivost mu velí poukázat i na obtížnost a hrůzu některých situací. Za všechny je možné připomenout pasáž o maďarském prorežimním knězi Miklósi Beresztoczym, který seminaristům na závěr své nudné (a jimi ostentativně ignorované) přednášky o mezinárodním imperialismu nezměněným hlasem řekl: „Plně s vámi souhlasím, vážení bohoslovci. Na vašem místě bych se pravděpodobně choval stejně. Ale když mi vytrhali nehty a chvíli na to mi nařídili mýt slanou vodou podlahu a plazit se do latríny, byl bych podepsal i prohlášení, že jsem zabil vlastního otce a matku. Pochválen buď Pán Ježíš Kristus." (s. 100) Pochopitelné ne všechna dilemata byla takového druhu a mnohá lze jen těžko pochopit.

Grajewski provádí čtenáře postupně situací v Československu, Maďarsku, NDR, Sovětském svazu a Polsku, všude kombinuje stručný přehled historických událostí s tématem selhání a kolaborace. Je nutné podotknout, že zvláště v československém a maďarském případě není jeho historická interpretace bez některých nepřesností, a to i navzdory poměrně pečlivé snaze odborného redaktora lapsy odstranit. Naopak pochopitelně silný je v sovětském, a zvláště polském výkladu. Poněkud paradoxní je (až příliš stručný) výklad

o NDR, nekompatibilní s ostatními částmi knihy svým důrazem na evangelické církve, které jinde autor prakticky vynechává.

Grajewského kniha ovšem nekončí rokem 1989. V jejím popředí stojí i otázka „vyrovnávání se s minulostí" s důrazem na církevní prostředí. Pro každý stát i každou místní církev (v Československu již pro dva státy a dvě – katolické – církve) je charakteristický odlišný postup, od německého otevření minulosti, které se týká i církví, až po rozpaky a uhýbání před touto otázkou, patrné zvláště v Maďarsku a bývalém Československu. Z napsaného je poměrně zřejmé, že postoj státní moci, společnosti a církve k minulosti v jednotlivých zemích je v zásadě totožný, a těžko si mohou navzájem něco vyčítat. Autorův výklad občas prozrazuje jeho závislost na denním tisku a podobných zdrojích, z čehož opět plyne řada nepřesností, daných i tím, že v Polsku kniha vyšla již v roce 1999 a nebyla nově přepracována. Přes tyto výhrady je však třeba ocenit jak Grajewského přehled o středoevropských církevních dějinách, tak i samo pootevření tohoto závažného tématu, které se netýká jen církví.

Jaroslav Cuhra

HORSKÁ, Pavla – NODL, Martin – KOSTLÁN, Antonín (ed.): *Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích.* (Cahiers du CEFRES, č. 29.) Praha, CEFRES 2003, 246 s.

Sborník vydaný Francouzským centrem pro výzkum ve společenských vědách (CEFRES), které působí jako prostředník mezi českými, slovenskými a francouzskými vědeckými pracovníky a univerzitami, je součástí ediční řady „Cahiers du CEFRES", která vychází od roku 1992 a soustavně se zabývá problematikou sociálních věd v České republice, ve Francii a jejich vzájemnou komparací. Vznik sborníku byl inspirován pracovním seminářem na téma „Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích v 60. letech 20. století", pořádaným Výzkumným centrem pro dějiny vědy v Praze v říjnu 2002. Účastnili se jej jak pamětníci šedesátých let, tak mladší vědci zabývající se dějinami a metodami české historiografie. Příspěvky pamětníků (například Eduarda Maura a Josefa Války) byly koncipovány většinou jako vzpomínky na kontakty s francouzským prostředím a poněkud se názorově lišily od referátů mladších autorů (například Martina Nodla), vyznačujících se větším odstupem a kritickou analýzou. Informace ze semináře byly následně doplněny průzkumem v archivech Vysoké školy sociálních věd (*École des Hautes Études en Sciences Sociales*) v Paříži a v Archivu Akademie věd ČR o stycích českých historiků s Francií. Shromážděný materiál však daleko přesáhl tematiku šedesátých let 20. století.

Ačkoliv titul knihy hovoří o sociálních vědách obecně, většina z jedenácti příspěvků je věnována historiografii. Ostatní pojednávají o historické demografii (Pavla Horská, Ludmila Fialová) či sociologických aplikacích v historii (Martin Pullmann). Výjimku tvoří stať Petra Horáka o recepci francouzské filozofie minulého století v českých zemích. Francouzský vliv na české sociální vědy, zejména na historiografii, nikdy nebyl a ani nemohl být rozhodující. Českému prostředí byl vždy blíže (ať již geograficky, historicky či jazykově) německý diskurz. Přesto nelze vývoj francouzských sociálních věd a jejich vliv ve 20. století jakkoliv marginalizovat. Již od druhé poloviny 19. století vznikají ve Francii nové vědní obory, jako je sociologie či demografie, a ty zpětně ovlivňují i tradiční obory, jako je filozofie nebo historiografie.

Na poli historiografie se ve světovém měřítku největším zdrojem francouzské inspirace stala škola Annales a její zájem o „novou historii". Díky pracem historiků školy Annales si historiografie vydobyla své místo mezi sociálními vědami, což vedlo k jejímu obohacení o poznatky a postupy těchto věd. Právě možnosti zatím ještě nepříliš rozvinuté aplikace kulturní sociologie Pierra Bourdieu na historii analyzuje ve svém článku Martin Pullmann. Ludmila Fialová zase poukazuje na neobyčejný zájem francouzských historických demografů o populaci českých zemí, mimo jiné pro bohatství církevních matrik od polo-

viny 17. století, které nemá ve střední Evropě obdoby.

Veronika Vyčichlová se v obsáhlém článku věnuje francouzským vlivům na české historiky v meziválečném období. Jako osoby nejbližší francouzskému diskurzu zmiňuje Josefa Šustu a Bedřicha Mendla. Šusta se svým zájmem o obecné dějiny a velké syntézy byl častým kritikem pozitivismu, Mendl působil jako první profesor Univerzity Karlovy pro hospodářské a sociální dějiny, které byly ve středu zájmu francouzské historiografie. Roku 1929 založili ve Francii Marc Bloch a Lucien Febvre revue *Annales d'histoire économique et sociale*. Přes opakované snahy Francouzů o navázání spolupráce s Čechy k publikaci českých příspěvků v revue nedošlo, nicméně Šusta i Mendl články v *Annales H. E. S.* během třicátých let sledovali a podávali o nich zprávy v odborném tisku.

Od roku 1938 vlastně až do počátku šedesátých let byly v důsledku politických událostí kontakty českého prostředí s francouzskými historiky zpřetrhány. Marxismus byl sice ve francouzských společenských vědách po válce populární, a inspirovala se jím i samotná škola Annales, nejednalo se však pochopitelně o stejně dogmatický výklad jako v Československu. První poválečné informace o dílech historiků školy Annales byly „pašovány" jako recenze do *Československého časopisu historického* až začátkem šedesátých let. Recepci této školy v českých historických časopisech v šedesátých letech se věnuje ve sborníku Doubravka Olšáková. Uvádí, že počet příspěvků tohoto zaměření (v roce 1965 přešly v *ČČH* z rubriky zprávy do rubriky recenzí) rostl až do roku 1967, po roce 1970 se však úplně vytratily.

Článek Josefa Války, který na toto téma publikuje pravidelně, patří ve sborníku k nejzajímavějším. Válka totiž náleží jak mezi pamětníky, tak mezi erudované odborníky. Již název jeho statě „Nejen 60. léta" napovídá o přesahu, který je však nejen časový. Své téma pojednává s velikým nadhledem a zaměřuje se na poměry v Brně, které zná z vlastní zkušenosti (situaci v Praze popisuje ve svém příspěvku Eduard Maur). Válka se mimo jiné zamýšlí nad otázkou, zda můžeme hovořit o zániku francouzské inspirace – včetně historiografické – po roce 1968. Mnoho knih očividně reflektujících francouzské podněty, které byly vydány až v devadesátých letech, bylo totiž napsáno v rozmezí let šedesátých až osmdesátých. Obsažný analytický příspěvek Martina Nodla pak srovnává vliv francouzské „nové historie" v Československu, v Polsku a v Německu, přičemž se soustřeďuje na její nejvýraznější témata: totální dějiny, dlouhé trvání a dějiny mentalit. Anotovaná publikace není ojedinělým důkazem současného zájmu o pronikání myšlenek školy Annales do českého dějepisectví, jak o tom svědčí článek Jaroslava Marka a Františka Šmahela „Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví" v *Českém časopise historickém* (roč. 97, č. 1 (1999), s. 1–18) či práce Josefa Války. Podle Martina Nodla se však jedná o ještě nepříliš probádanou problematiku, přičemž dosavadní příspěvky představují spíše pobídku k diskusi než skutečnou analýzu.

David Emler

JÄCKEL, Eberhard: *Das deutsche Jahrhundert: Eine historische Bilanz*. Frankfurt/M., Fischer Verlag 1999, 357 s.

Kniha známého německého historika Eberharda Jäckela *Německé století: Historická bilance*, která se za sedm let od prvního vydání (1996) dočkala již pěti reedicí, patří ke zdařilým analýzám německých dějin ve 20. století. Koncentruje se na podstatné události, které určily vývoj německých, a tím i evropských dějin 20. století, a s imponující znalostí je interpretuje i s přihlédnutím k jejich různým pojetím. Podle autora je *Německé století* knihou politickou. S tímto označením je možné souhlasit, neboť její náplní je hledání odpovědi na otázku, jakou podobu, jaký vnitřní obsah dokázala německá politika na konci 19. a během 20. století vtisknout německému státu v jeho jednotlivých vývojových fázích, tedy v éře císařství do roku 1918, za výmarské republiky let 1918–1933, v Hitlerově třetí říši v letech 1933–1945 a v době existence

poválečné Spolkové republiky Německo a Německé demokratické republiky do jejich sjednocení v roce 1990. Jako červená nit pak celým textem Jäckelovy knihy prostupuje snaha autora o zodpovězení otázky, co způsobilo po druhé světové válce obrat Německa od násilného, totalitního Hitlerova režimu k fungujícímu demokratickému státu.

Eberhard Jäckel začíná svou cestu napříč moderními německými dějinami v éře císařství, které bylo sice podle jeho mínění fungujícím právním státem, ale také státem, jehož vnitřní problémy se nakonec podepsaly na vstupu Německa do první světové války. V dalším výkladu pak odmítá všeobecně rozšířenou představu o takzvané zvláštní cestě německých dějin, kterou lze resumovat tezí, že německé dějiny první poloviny 20. století nevyhnutelně vyústily v režim třetí říše. Nástup Adolfa Hitlera k moci naopak vnímá jako výsledek více faktorů, mezi něž řadí kromě jiného strukturální nedostatky výmarské republiky a krizi jejího politického systému. I když jádro Jäckelovy práce představuje analýza německého historického vývoje do roku 1945, v souladu s jejím názvem sleduje výklad i historii německého státu po druhé světové válce. A zde také vrcholí Jäckelova bilance německých dějin 20. století, která je dovedena až do sjednocení obou německých poválečných států. Stejně jako v předchozích kapitolách své knihy i zde přichází autor s řadou neotřelých myšlenek, jimiž glosuje především poválečné budování Spolkové republiky a její takzvaný hospodářský zázrak. Originální je například jeho analýza zmíněného „hospodářského zázraku" v 50. letech 20. století, jehož příčiny vidí ve ztrátě německých východních území po druhé světové válce a v nárůstu počtu obyvatel příchodem uprchlíků a vyhnanců. Pro západoněmeckou poválečnou hospodářskou politiku bylo ziskem, že se zbavila zátěže zemědělských, ekonomicky zaostalých východních oblastí a že se zvýšením počtu obyvatel získala i více potřebných pracovních sil. Podle Jäckelova mínění se tak takzvaný hospodářský zázrak zrodil nikoli navzdory zničení Německa za druhé světové války, ale právě díky němu.

Jäckelovo *Německé století* se nespokojuje s jednoduchými a obecně sdílenými představami o moderních německých dějinách. V souvislosti s energickým odmítnutím teze o německé „zvláštní cestě" polemizuje autor také se závěrem amerického historika Daniela Goldhagena o Němcích jako „Hitlerových ochotných katanech", který vyvolal v 90. letech 20. století další velkou kritickou diskusi o nacismu a jeho místu v moderních německých dějinách. Čtenářům tím autor naznačuje, že dějiny tvoří složitý komplex problémů a otázek, který není možné správně pochopit tím, že se redukují na jednu interpretační rovinu. A právě tento rys je vedle nesporné odborné erudice jednou z velkých předností Jäckelovy bilance moderních německých dějin 20. století.

Pavel Zeman

KAMIŃSKI, Łukasz – PIOTROWSKI, Paweł (ed.): *Opozycja demokratyczna w Polsce w świetle akt KC PZPR 1976–1980: Wybor dokumentów*. Autor předmluvy Wojciech Wrzesiński. Wrocław, GAJT – Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego 2002, 348 s.

Rozsáhlá kniha přináší celkem 196 doposud nepublikovaných dokumentů k dějinám polského opozičního hnutí druhé poloviny 70. let. Mladí historici Łukasz Kamiński a Paweł Piotrowski, kteří působí na Vratislavské univerzitě a místní pobočce Ústavu národní paměti, čerpali především z varšavských archivních fondů, vniklých z činnosti někdejšího mocenského centra: vybraných oddělení Ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany a Ministerstva vnitra Polské lidové republiky. Editoři opatřili dokumenty velkým množstvím poznámek, mezi nimiž nechybějí četné životopisné údaje o osobách, jejichž jména se v dokumentech vyskytují. Vlastní soubor dokumentů uvozuje předmluva profesora Wojciecha Wrzesińského, krátký ar-

cheografický úvod a podrobné kalendárium událostí.

Polská společnost konzumního socialismu, jejímiž nejviditelnějšími symboly se staly barevné televize a licenčně vyráběný fiat „maluch", se od krvavého potlačení dělnické revolty na severním pobřeží v roce 1970 poprvé diferencovala teprve v souvislosti s návrhem ústavní „socialistické" reformy, definující v polovině 70. let vedoucí úlohu komunistické strany a přátelské vztahy se Sovětským svazem. Publikované dokumenty zachycují následnou několikaletou cestu polské opozice k nezávislému odborovému svazu Solidarita, jehož vznik znamenal zásadní přelom nejen pro Polsko, ale také pro celý sovětský blok. Publikované dokumenty odhalují překvapivě velkou šíři opozičních aktivit: bezpečnostní a stranický aparát sledoval pozorně nejen činnost institucionalizované opozice a její kontakty s exilem (především Výboru na obranu dělníků – KOR a Hnutí na obranu práv člověka a občana – ROPCiO), ale také nezávislá vydavatelství, studentské a církevní prostředí. Dokumenty dokládají, že stranické vedení bylo o aktivitách formujícího se opozičního hnutí informováno poměrně velmi podrobně. Zároveň však také ukazují, že vládnoucí elita výrazně podcenila potenciál opozice a nebyla schopna důkladnější reflexe společenské a ekonomické krize, do níž se Gierkovo Polsko v druhé polovině 70. let dostalo.

O jisté „benevolenci" polského stranického vedení svědčí například okolnost, jakým způsobem přistupovaly polské úřady k osobním kontaktům opozičních aktivistů se signatáři Charty 77. Zatímco československé soudy poslaly do vězení na dlouhou řadu měsíců Jaroslava Šabatu a Tomáše Petřivého, v Polsku nebyl nikdo za kontakty s Chartou 77 odsouzen. Tuto skutečnost sebevědomě připomněl v lednu 1980 náměstek ministra vnitra Bogusław Stachura na setkání s lektory stranického aparátu: „Představitelé KOR i ROPCiO se věnovali organizování společných setkání, vydávali prohlášení a pouštěli se do akcí solidárního charakteru s disidenty v Sovětském svazu, Československu a Maďarsku. Takové zaměření měla tzv. hladovka v kostele sv. Kříže ve Varšavě, uskutečněná (na podporu vězněných členů VONS – pozn. autor) od 3. do 10. října 1979, s reprezentativní účastí představitelů obou směrů, to znamená KOR i ROPCiO. Zkoušeli organizovat setkání s českými disidenty například na hranicích v Sudetech, ale Češi nepustili Čechy, my jsme též neumožnili dojít představitelům našeho směru, a vůbec toto setkání (1. října 1978 v Krkonoších – pozn. autor) se neuskutečnilo. My očividně postupujeme ve vztahu k nim velmi 'citlivě', neboť je zadržujeme pouze na 48 hodin, a Češi, řekněme, těch 48 hodin přetahují a trochu déle to trvá." (s. 283)

Edice doplňuje několik doposud publikovaných sbírek dokumentů opoziční provenience a obrací pozornost na postoje mocenského centra. Přestože nevyšla pod hlavičkou Ústavu národní paměti, je jedním z mnoha konkrétních dokladů, jak pracovníci nové polské instituce dokázali za relativně krátkou dobu jejího trvání využít příhodných badatelských podmínek k zásadnímu rozšíření výzkumu nedávných polských dějin.

Petr Blažek

PELT van, Robert Jan – DWORK, Debórah: *Auschwitz: Von 1270 bis heute*. Zürich – München, Pendo 2000, 469 s.

Robert Jan van Pelt působí jako profesor kulturních dějin na Ústavu architektury Univerzity ve Waterloo v Kanadě a jako jeden ze současných předních znalců historie osvětimského vyhlazovacího komplexu mimo jiné svědčil v roce 2000 ve známém londýnském soudním procesu proti kontroverznímu britskému historikovi a popírači holokaustu Davidu Irvingovi. Americká historička Debórah Dworková působí v současnosti jako profesorka dějin holokaustu a novověkých židovských dějin na Clarkově univerzitě v americkém Massachussets a je známá především jako autorka vynikající práce o osudu židovských dětí v Evropě v letech 1933–1945 *Children With A Star: Jewish Youth in Nazi Europe* (New Haven – London, Yale University Press 1991). Jejich společná práce, vydaná poprvé

anglicky v roce 1996 pod názvem *Auschwitz: 1270 to the Present* (New York – London, W. W. Norton & Company) je věnována historii Osvětimi a jejího okolí od 13. do 20. století se zaměřením na roli osvětimského sídelního prostoru v historii německého *Drang nach Osten* a na konečnou roli Osvětimi jako jednoho z hlavních míst vyhlazování Židů v letech druhé světové války.

Její první část líčí historii Osvětimi, německého města založeného ve 13. století, až do středověku, nastiňuje její dějiny v době trojího dělení Polska v 18. století a přes zachycení jejího místa v germanizačních plánech 19. století dospívá k neblahému vyvrcholení jejích moderních dějin, kterým se stalo vybudování osvětimského koncentračního a vyhlazovacího tábora. Druhá část dokumentuje s velkou přesností zrod a expanzi osvětimského táborového komplexu a popisuje aktivity firmy IG Farben a organizaci a průběh masového vyhlazování Židů. Autoři si kladou otázky, jak se mohlo stát normální město jedním z center nacistického teroru a kdo vymyslel a postavil koncentrační a vyhlazovací tábor. S obdivuhodnou znalostí věci líčí, jak se malé polské město stalo jedním z hlavních bitevních polí nacistického protižidovského tažení. S pomocí architektonických návrhů a plánů, objevených v 90. letech 20. století v polských a ruských archivech, a s použitím řady dalších dokumentů i více než dvou set obrazových příloh kniha Roberta Jana van Pelta a Debórah Dworkové přesvědčivě ukazuje, jak se Osvětim stala středem germanizovaného Polska a centrem nacistického takzvaného konečného řešení židovské otázky. V jejich pojetí vystupuje osvětimský táborový komplex jako jakýsi průkopník nacistické východní kolonizace, současně ale vnímají Osvětim i jako vzor nacistického táborového systému. Jejich syntetická práce, která současně pomáhá pochopit i mentalitu nacistického politického vedení, není jen jednou z prvních knih umožňujících vnímat historii Osvětimi jako německého města středověkého původu i místa jednoho z největších utrpení Židů ve 20. století v kontextu německého tíhnutí k východní expanzi. Zasvěceným vylíčením historie osvětimského vyhlazovacího tábora a jeho místa v nacistické vyhlazovací politice současně nenechává žádný prostor k pochybnostem ohledně skutečné podoby *šoa* a jako taková přesvědčivě vyvrací revizionistické výklady relativizující rozsah židovského utrpení v letech 1933–1945 a popírající existenci Osvětimi jako vyhlazovacího tábora.

Pavel Zeman

REICHEL, Peter: *Der Schöne Schein des Dritten Reiches: Faszination und Gewalt des Faschismus*. Frankfurt/M., Fischer Verlag 1997, 439 s.

Převládajícím stereotypem nacistické třetí říše je obraz násilného, nelidského a zločinného totalitního režimu. Pokud však chceme pochopit skutečnou podobu nacistického režimu v Německu z let 1933–1945, musíme zkoumání rozšířit o další úhel pohledu, který by odkryl, jak se mu podařilo získat poměrně velké sympatie značné části německé společnosti 30. let minulého století a jak tuto společnost dokázal v jistém slova smyslu fascinovat. Vysvětlit se to dá mimo jiné tím, že se snad jako žádný jiný režim ve 20. století snažil sám sebe definovat a legitimizovat s pomocí svého umění a své masové kultury. A právě tato estetizace každodenního života německé společnosti let 1933–1945 a současně fascinace řadových Němců touto stránkou jejich existence je tématem knihy německého historika a profesora politických věd na univerzitě v Hamburku Petera Reichela. Autor chce odhalit nejen kořeny této fascinace, ale i ukázat, jak obratné využívání umění a masové kultury ve veřejném životě třetí říše zastíralo skutečnou povahu nacistického režimu. Zkoumá estetizaci násilí, která je ostatně vlastní všem fašistickým režimům a jeho kulturám, a představuje ji jako jeden ze základních životních principů nacistického Německa. Dále analyzuje úlohu strategií masového psychologického ovlivňování německé společnosti v letech 1933–1945 a všímá si v této souvislosti role masových shromáždění v každodenním životě i vytváření Hitle-

rova osobního kultu. Zvláštní pozornost pak věnuje vedle úlohy propagandy, ideologie, kultury a umění i roli masové kultury.

Kniha Petera Reichela o úloze propojení moci, násilí, ideologie, kultury a umění v Hiterově třetí říši a jeho významu v každodenním životě představuje pozoruhodný příspěvek k historii německé společnosti v nacistické éře, což ostatně dokládají i názvy jednotlivých kapitol – „Politické umění nebo estetická politika", „Kulturní politika nacistického režimu", „Lidové společenství a kult vůdce", „Propaganda a zábava", „Politická magie a vojenská moc", „Práce a zábava", „Stavby a bydlení", „Budování a reprezentace". Předností Reichelovy práce je vedle její přehlednosti a způsobu podání látky zasvěcená znalost, s níž informuje o konkrétních projevech a způsobech zneužití kultury a umění nacistickým režimem k upevnění jeho ideologie a moci. Dalším významným kladem práce je její přínos metodologický, spočívající v syntetizujícím uplatnění metod klasické historiografie politických dějin, kulturních dějin, sociologie i uměnovědy. Tento rys činí z Reichelovy práce svébytný a současně velmi inspirativní příspěvek k dějinám umění a masové kultury třetí říše a jejich funkci v nacistické ideologii a politice. V zahraniční historiografické produkci věnované různým stránkám historie nejen nacistického Německa, ale i dalších totalitních a fašistických režimů ve 20. století, tedy i stalinského Ruska či fašistické Itálie, jen obtížně najdeme obdobně koncipovanou práci o „spojitých nádobách" politiky, ideologie, propagandy, umění a kultury v prostředí totalitního režimu.

Pavel Zeman

Sborník Archivu MV ČR. Editor neuveden. Praha, Odbor archivní a spisové služby MV ČR 2003, 108 s.

Před několika měsíci se zásluhou Archivu Ministerstva vnitra České republiky rozšířila doposud nepočetná řada českých odborných periodik zabývajících se otázkami soudobých dějin. Prostřednictvím nové ročenky hodlá archiv vytvořit – slovy jeho ředitele Jana Frolíka – novou „publikační platformu pro autory materiálových studií vztahujících se k dějinám ministerstva vnitra po roce 1945 jako takového, tak i jeho jednotlivých útvarů". Pětice autorů, kteří přispěli do prvního čísla sborníku, působí jako odborní pracovníci tohoto archivu a ve svých textech z různých stran popisuje činnost ministerstva vnitra v poválečných desetiletích.

Největší prostor (takřka polovinu sborníku) zabírá úvodní studie Dalibora Státníka na atraktivní téma poválečné spolupráce bývalých agentů a příslušníků nacistických bezpečnostních složek se Státní bezpečností. Pozornost veřejnosti nedávno poutaly zejména případy bývalých nacistických válečných zločinců, které komunistická rozvědka získala ke spolupráci (zřejmě nejznámější je kauza Maxe Rostocka, popsaná v roce 2002 v monografii Jiřího Plachého), Státníkova studie je však zaměřena na agenty kontrarozvědky, kteří na československém území působili proti tzv. vnitřnímu a vnějšímu nepříteli. Autor se při popisu osudů několika agentů (na pozadí životního příběhu bývalého úředníka pražské pobočky sicherheitsdienstu Kurta Wilfera) často vrací až hluboko do období první republiky a okupace, kde rozplétá s jistým – a dodejme, že vzhledem k tématu pochopitelným – cynismem těžko přehledné a často velmi temné lidské vztahy. Pokouší se také najít odpověď na otázku, proč se StB snažila o vytvoření (u některých jedinců spíše oživení) konfidentské sítě v bývalém fašistickém a kolaborantském prostředí. Studii doplňuje ojedinělá fotografická příloha, na sedmi snímcích z května 1952 je zachycen hlavní „hrdina" Wilfer při podpisu vázacího aktu v konspirační chatě ministerstva národní bezpečnosti.

Rovněž studie Jiřiny Dvořákové má atraktivní téma. Popisuje okolnosti natáčení seriálu *Třicet případů majora Zemana* a jasně dokládá, že hlavní podíl na jeho vzniku mělo v roce 1973 vedení Federálního ministerstva vnitra. Jak ukazují dobové výsledky sociologických výzkumů, tento propagandistický

výtvor vzbudil velký zájem diváků – jeho sledovanost rostla a dosáhla až neuvěřitelné výše okolo devadesáti procent diváků. Velmi zajímavý je popis „přátelských setkání" tvůrců seriálu (patřil mezi ně režisér Jiří Sequens a dramaturg Jiří Procházka) s funkcionáři ministerstva vnitra. Autorka v tomto kontextu poukazuje na způsoby, jak byla korumpována tehdejší „umělecká elita". Například po shlédnutí prvního dílu seriálu na Barrandově v prosinci 1974 dopravily dva policejní vrtulníky čtyřiatřicet účastníků „výjezdového setkání" (filmový štáb a vedení represivního aparátu včetně ministra Jaromíra Obziny) na zámeček ve Starém Hrozňatově u Chebu. Po slavnostním obědě s přípitky bylo setkání zakončeno „přátelskou besedou" s občerstvením v místní vinárně, kde k poslechu hrálo šest hudebníků Ústřední hudby FMV. Nocleh byl zajištěn v zámeckých prostorách, ráno hosté odletěli vrtulníky zpět do Prahy.

Faktograficky cenné jsou poslední tři příspěvky, které umožní badatelům lepší orientaci v příslušných archivních fondech a organizační struktuře zkoumaných částí ministerstva vnitra. Prvním je podrobný přehled Ivy Kvapilové, která zpracovala vývoj Sboru národní bezpečnosti v druhé polovině 40. let, se zaměřením na Veřejnou bezpečnost (pořádkovou a kriminální složku). Poslední dva příspěvky vznikly při pořádání archivních fondů deponovaných v Archivu Ministerstva vnitra ČR v Brně-Kanicích. Stručný popis organizačního vývoje Vojenské rady Pohraniční stráže na počátku 70. let je od Pavla Vaňka. Autor také zaznamenal personální složení této instituce a snahy o „normalizaci" situace na západní části státní hranice po potlačení „pražského jara". Světlana Ptáčníková se zaměřila na organizační vývoj Správy tělovýchovy a vrcholového sportu FMV a jejích nástupců v letech 1974–1994.

Sborník vyšel nákladem ministerstva vnitra a je neprodejný – případní zájemci se musí obrátit přímo na Archiv Ministerstva vnitra ČR. Z tohoto důvodu by vedení této instituce mělo zvážit zpřístupnění publikovaných studií na internetové síti širšímu čtenářskému okruhu. Aniž by byla zpochybněna záslužnost prvního vydání, další číslo sborníku by si jistě zasloužilo pečlivější přístup editora a v neposlední řadě kvalitnější grafickou úpravu.

Petr Blažek

WEHLER, Hans Ulrich: Das Duell zwischen Sozialgeschichte und Kulturgeschichte: Die deutsche Kontroverse im Kontext der westlichen Historiographie. In: *Francia*, roč. 28, č. 3 (2001), s. 103–110.

Ročenka Německého historického ústavu v Paříži vychází pod názvem *Francia: Forschungen zur westeuropäischen Geschichte* a po více než čtvrtstoletí působení si vydobyla důstojné místo mezi evropskými historickými časopisy. Každoročně shrne ve třech statných svazcích (jeden pro středověk, druhý pro raný novověk a třetí pro 19. a 20. století) nejen studie s německo-francouzskou vztahovou tematikou nebo příspěvky o problémech, které nějak ovlivnily soužití obou velkých sousedů, ale i řadu článků, které se týkají významných, pro druhou národní historiografii zajímavých témat. Většinou tu publikují francouzští historikové německy a Němci francouzsky, a to i v rozsáhlé a cenné recenzní rubrice, není to však závazné pravidlo.

V nepravidelné rubrice „Zur Forschungsgeschichte und Methodendiskussion" tak německy vyšel nerozsáhlý, ale velmi zajímavý příspěvek bielefeldského „guru" moderního německého dějepisectví o vztahu sociálních dějin a „nových kulturních dějin". Wehler podává jednak stručný bibliografický přehled studií a polemik o „nových kulturních dějinách" od počátku devadesátých let do roku 2001, jednak popisuje vznik a vývoj moderních sociálních dějin od jejich „hnědé" porodní fáze ve 30. a 40. letech (Otto Brunner, Gunther Ipsen, Werner Conze, Theodor Schieder) až po jejich vítězné tažení v poslední čtvrtině 20. století. Opírá se přitom do značné míry o své vlastní publikace *Kulturgeschichte Heute* (Göttingen 1996, zvláštní číslo časopisu *Geschichte und Gesellschaft*, č. 16, spolueditor Wolfgang Hardtwig), *Die Herausforderung der Kulturgeschichte* (Mün-

chen 1998) a *Historisches Denken am Ende des 20. Jahrhunderts* (Göttingen 2001). Wehler však také soustavně rekapituluje řadu příspěvků k tomuto tématu, které vyšly na stránkách dnes klíčově prestižního časopisu *Geschichte und Gesellschaft*: od článku Roberta Jütteho „Moderne Linguistik und 'Nouvelle Histoire'" (roč. 16, 1990, č. 1) po stať Georga G. Iggerse „Historiographie zwischen Forschung und Dichtung: Gedanken über Hayden Whites Behandlung der Historiographie" (roč. 27, 2001, č. 2).

Ve dvanácti bodech pak Wehler charakterizuje podmínky etablování a principy „nových kulturních dějin" v Německu. Pro následnou polemiku je snad nejvýznamnější desátý bod: „S plným důrazem je proti sociálněhistorickému preferování sociálně-ekonomických a politických konstelací stavěn klíčový význam kulturního utváření smyslu věcí a dění, význam 'obrazů světa', symbolů a rituálů či obecně 'kultury' ve smyslu hustě utkané sítě významových struktur, které obklopují každého jednotlivce." A v jedenáctém bodě Wehler připomíná, že zájem o kulturní antropologii vzešel mimo jiné z odporu proti postupu přísně vázanému na teorie, proti instrumentalizaci teorií a proti strukturalistické nivelizaci individuálních zkušeností.

Wehler připomíná snahy některých „nových kulturních historiků" nahradit pojem „společnost" etnologickým pojmem „kultury" a snažit se cestou mikrohistorie postihnout totalitu lidské existence. Zmiňuje také zaměňování „nových kulturních dějin" s kulturní antropologií, respektive snahu představitelů tohoto směru nárokovat si vůdčí roli v celém dějepisectví a přitom tiše vyloučit všechna témata, která nelze lehce etablovat na kulturněhistorickém poli (zejména rigorózní vylučování problematiky hospodářství, sociální nerovnosti a politiky jako soustavy rozhodovacích procesů a trvalého boje o moc a vládu). Wehler proto nabízí možnost integrace sociálních a „nových kulturních dějin", tak jak k tomu v 90. letech došlo například při výzkumu vývoje měšťansko-občanské společnosti nebo při bádání o dějinách nacionalismu. To, co zatím postrádá u obou konkurujících si směrů, je pak systematický zájem o komparaci na nadnárodní úrovni.

Svůj polemicko-obranný text (Wehler přece odpočátku patřil ke klíčovým představitelům „vítězné" generace historiků, kteří prosazovali sociálněhistorické pojetí celospolečenských dějin, od dějin obyvatelstva přes hospodářství, sociální nerovnosti až k politice) autor uzavírá míněním, že celospolečenské sociální dějiny mají před „novou kulturní historií" významný předstih, který mohou udržet buď prostřednictvím integrace kulturněhistorických impulzů nebo získáním rozhodující pozice v případě fúze obou směrů.

V českém kontextu se vývoj oboru ubíral poněkud komplikovanějšími cestami, a snad i proto není u nás naznačená debata zdaleka tak vyhrocená, a hlavně dějepisné bádání v tom či onom směru zatím přineslo jen málo metodicky jasně definovaných výsledků. To ale neznamená, že bychom se z polemik o primát sociálních dějin či „nové kulturní historie" nemohli v mnohém poučit.

Jiří Pešek

Summaries

Articles

German Military Counter-espionage in Prague: Referat III F Abwehrstelle Prag and Its Work against Allied Intelligence in the Balkans, 1939–44

Stanislav Kokoška

The article describes how German military counter-espionage (the Abwehr) was established in Prague, its jurisdictional disputes with the Gestapo and its work against the resistance movement in the Protectorate and enemy agents abroad, particularly in the Balkans.

Immediately after the occupation of the rump Czechoslovakia and the setting up of the Protectorate of Bohemia and Moravia in mid-March 1939, a separate Abwehr office was set up in Prague (Abwehrstelle Prag), part of which was Referat III F. Its main job was to work actively against enemy intelligence services, both in the Protectorate and in countries not at war with the Third Reich. Referat III F set up its own network of agents, called the 'Hauskapelle', which it ran till the arrest of the double-agent Paul Thümmel, a civilian Abwehr employee and also agent of Czechoslovak intelligence abroad, in the spring of 1942. Nevertheless, Referat III F had a number of successes in the Protectorate in exposing resistance groups and their courier links with the enemy abroad. Activity in this area, however, was gradually reduced, because it met with the opposition of the Gestapo, which considered the destruction of the Czech resistance to be exclusively its own task. The prestige of the Prague office of the Abwehr was also badly damaged by the affair with 'Agent X' in its ranks, soon identified as Thümmel. In May 1942 Abwehr head Wilhelm Canaris and head of the Sicherheitsdienst (and Reichsprotektor) Reinhard Heydrich signed a new directive for the Hauskapelle, which completely excluded Abwehr activity in this area.

The counter-espionage activities of Referat III F abroad were concentrated particularly on the Balkans. From the beginning the focus was on Czechoslovak émigrés in Belgrade, but other Allied intelligence services in this region gradually also attracted the attention of the Prague office of the Abwehr. One of the most dangerous agents was Antonín Křížek (E 1288, later E 3p, code-named 'Korf') and Bedřich Laufer (GV 1283, later GV 1p, code-named 'Lauterbach'). Both had been assigned to Serbian and Polish courier routes. Referat III F achieved its greatest success, however, against American intelligence in Istanbul, whose spy ring, run by Alfred Schwarz (code-named 'Dogwood'), was infiltrated not only by Laufer but also by two other agents. The Prague office of the Abwehr wound up its work in spring 1944 in connection with the reorganization of German military intelligence, and Referat III F was incorporated into the Sicherheitsdienst.

The Czechoslovak Intelligence Game in Austria in the Early Years of the Cold War: Émigré Groups, Western Intelligence Services, and Their Infiltration by Czechoslovak Agents

Dalibor Státník

The article is based on documents from Defence Intelligence (*Obranné zpravodajství* – OBZ, later československá vojenská kontrarozvědka) and the State Security Forces (*Státní bezpečnost* – StB), which are deposited in the Archive of the Interior Ministry, Prague. It is concerned with the rarely researched activity of Czechoslovak intelligence in Austria after World War II and, particularly, after the Communist takeover in late February 1948. Rather than provide a detailed description and discuss the whole network of Czechoslovak agents in Austria at this time or the results of their work for the 'Third Resistance' at home, the article aims to outline the Austrian field of operations from the point of view of Czechoslovak services, and mainly to focus on the lives of several persons caught up in the intelligence games.

After a general discussion of the sources, including their information value and verifiability, the author moves on to historical analysis. He demonstrates that Military Defence Intelligence was interested in Austria immediately after World War II mainly owing to its interest in catching war criminals who had escaped the Bohemian Lands and in monitoring the Allied intelligence services attached to the armies of occupation particularly regarding their possible collaboration with former Nazis. After the Communist takeover in Prague, its chief aims and methods changed. A stream of Czechoslovaks headed for Austria, and though secondary to the ones who headed for the American zone in Germany, they were nevertheless important. Their complicated organizational and ideological differences are also outlined by the author. The active ones among them, frequently collaborating with American, British, and French intelligence, became the focus of Czechoslovak Military Defence Intelligence and, increasingly, also of the StB, which had absorbed parts of Military Defence Intelligence. The StB considered its penetration into these structures part of the struggle

against the 'enemy within', because agents were sent on missions from Austria to Czechoslovakia to gather intelligence or to organize and coordinate the home resistance as couriers (*agenti-chodci*). The StB was most successful, the article argues, in infiltrating both French civil intelligence (*Sûreté*) and military intelligence (*Sécurité Militaire*), particularly when its agents got control of Anita Moret, Deputy Director of the latter. The author discusses the life of this woman, whose homesickness for her native Czechoslovakia and whose leftist sympathies were successfully taken advantage of by the StB, which persuaded her in the autumn of 1954 to seek 'political asylum' in Czechoslovakia. In addition, the article discusses the careers of František Klimovič, perhaps the most effective Czechoslovak agent in Austria, and Vladimír Smrčina, an adventurer in the service of the StB.

Operation 'Kassel': The Planned Abduction of Jan Vlček in 1960

Prokop Tomek

First, from the historical point of view, the author provides a concise description of the abductions of people abroad, which the Communist régime considered troublesome enough to employ Czechoslovak intelligence and secret police for this unusual, and also illegal, tactic. It was used mainly in the 1950s (the best-known case being the abduction from Vienna of the Czechoslovak Social Democrat politician Bohumil Laušman). The Czechoslovak secret police (*Státní bezpečnost* – StB), however, planned other abductions as late as the 1980s. To illustrate the mechanism of secret-police repression the author uses the example of the planned abduction of Jan Vlček in the early 1970s. One of the reasons Vlček's case is interesting is that he had briefly been an StB agent in the 1950s. After his dismissal from the StB, he managed to escape to the West. After six years of searching, the StB discovered him by chance in a psychiatric clinic in Merxhausen, West Germany, and decided to abduct him to Czechoslovakia. Although the operation was ultimately scrapped, it still serves as an example of StB techniques at the time and of the character of the totalitarian régime.

Materials

Cheka Members in Our Midst: Collaboration between the Czechoslovak and East German Secret Police, 1970–89

Tomáš Vilímek

Based on records in German archives, the article discusses the form and content of collaboration between the Czechoslovak State Security Forces (StB) and East German Ministry of State Security (*Ministerium für Staatssicherheit* – MfS) in the 1970s and '80s. After a summary of the changing priorities and methods of the political police in the two countries at this time, the article describes the departments of the MfS

which collaborated most intensively with the StB. The most important in this respect was Department 20 (*Hauptabteilung XX*), which was concerned with the 'struggle against the enemy within'. It took part in planning collaboration with the StB, focusing on three main areas: the struggle against foreign 'centres of ideological subversion', such as Radio Free Europe and groups of émigrés associated with the Czech periodical *Listy*; stopping of independent religious activity; and maintaining State control of the arts and sciences. The article therefore mentions some of the more than twenty 'files', which were 'started up' together with the StB in this period. They include the exposing of the 'Berlin route' used to smuggle unsanctioned literature from the West into Czechoslovakia and East Germany and keeping an eye on Professor Bedřich Loewenstein's contacts in Czechoslovakia (Operation 'Lýkovec'). The translation of reports and the passing on of information from the StB to the relevant parts of the MfS were the responsibility of Department 10 (*Abteilung X*). An MfS operative group comprising several agents was active in Prague, and the article discusses its reports on the events of 'Palach Week' in January 1989. It concludes with an analysis of the monthly reports on current affairs in the East-bloc countries from 1984 to 1989, which were prepared by the Central Assessment and Information Group of the MfS (*Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe* – ZAIG), and, lastly, the article considers the importance of the central system of secret-police files in the East-bloc countries.

Reviews

Securitas Imperii: The Office for the Documentation and Investigation of the Crimes of Communism as Criminologist, Documentalist, and Historian

Karel Sieber

The review discusses the methods used by the authors of articles in the last four volumes of *Securitas Imperii*, which is published by the Office for the Documentation and Investigation of the Crimes of Communism (*Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu* – ÚDV), Prague. He points out shortcomings that arise when researchers believe the documents in the Archive of the Czech Ministry of the Interior to be the omniscient, and he criticizes the inconsistency in their historical interpretation as well as their adoption of Communist secret-police terminology (and, sometimes, conclusions). The reviewer argues that research on the history of the Communist secret police is impossible without turning to additional sources – namely, documents in other archives and the testimony of eyewitnesses, as well as secondary literature.

A Remarkable Study Comparing the Secret Services of Three Post-Communist Countries

Petruška Šustrová

Kieran Williams and Dennis Deletant, *Security Intelligence Services in New Democracies: The Czech Republic, Slovakia and Romania*, Basingstoke: Palgrave, 2001, 291 + ix pp.

This book is mainly about the transformation of the former Communist secret services in the Czech Republic, Slovakia, and Romania in the 1990s. The reviewer praises the authors' competent analysis, which is used to outline three models of this transformation: the Czech, based on a thorough change of personnel and the principle of the apolitical character of secret services; the Slovak, illustrating the fragility of the changes that were made and the danger of the political misuse of these services; and the Romanian, representing changes of a more or less formal nature.

Red Rulers at the Castle

Jiří Křesťan

Jiří Pernes, *Takoví nám vládli: Komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili*, Prague, Brána, 2003, 328 pp. + 32 pp. of illustrations.

The work under review, *Takoví nám vládli: Komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili* [Those Who Governed Us: The Communist Presidents and Their Times], provides vivid biographical sketches of Klement Gottwald, Antonín Zápotocký, Antonín Novotný, Ludvík Svoboda, and Gustáv Husák. Despite some of the author's precipitous judgements, the reviewer praises his mastery of the facts, lively presentation, attempt to understand the psychological motives for his subjects' behaviour, and nuanced assessment of them. The value of the book, particularly for researchers is, he argues, unfortunately diminished by the absence of scholarly references.

A Summary of Communist Crimes in Slovakia

Jaroslav Cuhra

František Mikloško, Gabriela Smolíková, and Peter Smolík (eds), *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*, vol. 1; Ladislav Takáč (ed.), *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*, vol. 2, Prešov: Michal Vašek, 2001, 743 and 575 pp., CD ROM.

This large, two-volume work, *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989* [The Crimes of Communism in Slovakia, 1948–89] by Slovak historians is, according to the reviewer, the first thorough, reliable, and systematic mapping-out of Communist crimes in Slovakia. Of the twenty articles in the first volume, which consider various aspects of persecution, three stand out owing to their size and comprehensiveness:

Jan Pešek's on the show trials, Róbert Letz's on the persecution of Christians, and an article by a group of authors on escapes from Czechoslovakia. The second volume comprises 127 testimonies by victims of persecution. The work is appended with carefully assembled statistics and a list of the names of more than a hundred thousand persecuted persons, according to separate categories, most of which are included on the CD-ROM that accompanies the volume.

The History of One Man's 'Collaboration' with the Communist Intelligence Services

Petr Blažek

Bořivoj Čelovský, *Moje střetnutí s rozvědkou StB*, Šenov u Ostravy: Tilia, 2003, 196 pp.

During the forty years of Communist rule in Czechoslovakia, the author of this volume, *Moje střetnutí s rozvědkou StB* [My Encounter with Spies of the Czechoslovak Security Forces], historian Bořivoj Čelovský, was an émigré. While a civil servant in Canada in the second half of the 1950s, he set out to expose the ring of Czechoslovak spies in Canada. In the book reviewed here, Čelovský relates the story of his contacts with officers of Czechoslovak intelligence at the Czechoslovak Embassy in Ottawa, which he developed with the knowledge of members of the Canadian intelligence services. Seen in the context of Čelovský's life, this, the reviewer believes, is a reliable and remarkable report, which clears up any question of his 'collaboration' with the Czechoslovak Security Forces, the StB.

Thoughtful Testimonies by the Bernards about Their Native Land and Life as Émigrés

Jiří Křesťan

Růžena Volínová-Bernardová, *Pohled zpět: Život ve vírech 20. století*; Vilém Bernard, *Kde básníkům se poroučí: O české literatuře za komunistické nadvlády*, Prague: Akropolis, 2003, 224 pp.

The publication reviewed here comprises four, originally separate, texts by the Bernards. Růžena Volínová-Bernardová, the author of the colourful, yet modest memoirs, *Pohled zpět: Život ve vírech 20. století* [Looking Back: Life in the Whirlpools of the Twentieth Century], was a leftwing intellectual in Czechoslovakia before World War II. After the war she headed the economics committee of the Central Council of Trades Unions and then, after the Communist takeover in late February 1948, she and her husband escaped the country. Vilém Bernard was a leading Social Democrat after World War II, especially in the émigré Social Democratic party. For forty years he led the association of émigré Social Democratic parties from the countries of central and eastern Europe. The first of the three pieces in his part of the volume, *Kde básníkům se poroučí: O české literatuře za komunistické nadvlády*

[Where Poets Are Ordered What to Do: Czech Literature under Communist Rule], is autobiographical; the second is an essay on the position of émigré parties in the Socialist International; the last is about literature under state supervision in Czechoslovakia in the 1950s.

Two Views: The Extreme Right in the Czech Republic as Seen by a Specialist and an Activist

Jan Rataj

Miroslav Mareš, *Pravicový extremismus a radikalismus v České republice*, Brno: Barrister & Principal and the Centre for Strategic Studies, 2003, 655 pp. + photographs.

Pavel Sedláček, *Nic než národ: Integrace české ultrapravice před parlamentními volbami 2002*, Prague: Národní strana, 2003, 93 pp.

The reviewer notes that the first book reviewed here, *Pravicový extremismus a radikalismus v České republice* [Right-wing Extremism in the Czech Republic], is a high-quality, scholarly monograph, the first to treat systematically the phenomenon of the radical right-wing in Czech politics from the early 1990s. He questions, however, the suitability of the concept 'political extremism' to describe this phenomenon, analyzes several questionable historical connections made in the book, and provides a fairly detailed summary of its contents. The second publication under review, *Nic než národ: Integrace české ultrapravice před parlamentními volbami 2002* [Nothing But the Nation: The Integration of the Czech Far Right before the 2002 General Elections] is by an activist in a far-right political group, and is therefore, the reviewer states, an interesting example of this kind of thinking and a useful source for historians and political scientists.

In Search of the Key to Alternative Culture

Kateřina Bláhová

Josef Alan (ed.), *Alternativní kultura: Příběh české společnosti 1945–1989*, Prague: Lidové noviny, 2001, 610 pp., photographs and CD-ROM.

The reviewer notes that despite its title, *Alternativní kultura: Příběh české společnosti 1945–1989* [Alternative Culture: The Story of Czech Society, 1945–89], the volume is not the full story of alternative culture in Czech society under the Communist regime, but, instead, a collection of thirteen episodes about various areas in the arts, which are linked together by the term 'alternative culture'. She considers problems connected with defining the term and using it analytically in academic work, and then provides a concise description of each of the generally high-quality, factual contributions in the volume.

Post-World War II History in Polish History Journals in 2002

Jaroslav Vaculík

The author provides a summary commentary on the most interesting articles published about contemporary history, particularly after World War II, in Polish history journals. He first discusses the 'flagship' journal in the field, *Dzieje Najnowsze*, before considering eleven other periodicals, including those of a regional nature.

Discussion

The Prospective of the Prague Spring

Karel Hrubý

The article is the latest contribution to the current debate in *Soudobé dějiny* concerning the Czechoslovak reform movement in 1968 and Alexander Dubček's role in it. Analyzing several basic documents of the Czechoslovak Communist Party programme from those days, the article outlines the ideological starting-points and prospective of the process of 'rebirth' (*obroda*). It argues that the leadership of the Communist Party at the time, despite changes and proposals for the better, was unable, even if it had intended (which it did not), to go beyond the key Marxist-Leninist tenets and the closed political system run by a single party. Another variant of reform, an alternative to the 'Prague Spring', the article argues, was provided by the critically-thinking part of the intelligentsia, which was on the margins of the Party or outside it, and expressed the opinion of a considerable part of the public or influenced it. The article concludes that only these positions constitute the current legacy of the 'Prague Spring' from the point of view of the liberal-democratic system being established in Czechoslovakia and, later, the Czech Republic, in the 1990s.

Chronicle

An International Conference on the Sovietization of the Armed Forces of the East Bloc

David Kovařík

An international historical conference was held in Brno, on 12 and 13 November 2003. Entitled 'The Sovietization of the Armed Forces of Central and South-eastern Europe after World War II', it was organized by the Brno Military Academy and the Warsaw Academy of National Defence together with the Military History Institute in Prague. Although the papers were of a high quality and interesting, the author of this report found that discussion weak and the atmosphere of the conference for the most part cold.

'Alexander Dubček, Italy, and Europe': An Exhibition in Bologna

Antonín Benčík

This report first provides a summary of how the University of Bologna awarded Alexander Dubček an honorary doctorate, and then describes Dubček's trip to receive it in 1988. Fifteen years later, in November 2003, the University of Bologna mounted an exhibition about Dubček's life and political career, his role in the Prague Spring, 1968, and his Europeanness. The exhibition was put together by Dubček's friend, the journalist Luciano Antonetti, and included contributions by researchers in the Institute of Contemporary History, Prague.

About the Archives

The Papers of František Kriegel: A Neglected Source

Daniel Štěpánek

This is a report on the Papers of František Kriegel, which are deposited in the Institute of Contemporary History, Prague, an inventory of which was made by the author. A physician, member of the International Brigade in the Spanish Civil War, and a Communist politician (Chairman of the Central Committee of the National Front during the Prague Spring, 1968), Kriegel was the only member of the Czechoslovak delegation who, after the occupation of Czechoslovakia in August 1968, refused to sign the 'Moscow Protocol', a document that legalized the basing of Warsaw Pact forces in Czechoslovakia. After his expulsion from the Czechoslovak Communist Party, Kriegel became involved in opposition activity and signed the human rights document 'Charter 77'. The inventory of the Kriegel Papers can be accessed at www.usd.cas.cz/win/usdwin/ucw032a.htm.

Contributors

Antonín Benčík (1926) is a retired historian, but collaborates frequently with the Institute of Contemporary History, Prague. He is concerned with the Czechoslovak resistance during World War II and Reform Communism during the Prague Spring, 1968. Among publications of which he is author or co-author are *Rekviem za pražské jaro* [Requiem for the Prague Spring] (Třebíč, 1998) and *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi: Drama muže, který předběhl svou dobu* [The Concealed Truth about Alexander Dubček: Drama of a Man Ahead of His Time] (Prague, 2001).

Kateřina Bláhová (1976) is a researcher in the Institute of Czech Literature, Prague, where she is collaborating on the project 'A History of Czech Literature, 1945–1990'. Her main areas of academic interest are Czech historiography and literature in the second half of the nineteenth century and early twentieth century in the European context, as well as Czech cultural history after 1945.

Petr Blažek (1973) is a graduate student in the Institute of Czech History, Charles University, Prague. His research is on Czech history in the second half of the twentieth century. He is co-author of *Ostrůvky svobody: Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu* [Islets of Freedom: Cultural and Civil Activity of the Young Generation in Czechoslovakia in the 1980s] (Prague, 2002).

Jaroslav Cuhra (1971) is a senior researcher in the Institute of Contemporary History, Prague, specialized in the history of the Roman Catholic Church in central and eastern Europe after World War II. He is author of *Československo-vatikánská jednání 1968–1989* [Talks between Czechoslovakia and the Vatican, 1968–89] (Prague, 2001).

Karel Hrubý (1923) is a Czech sociologist, who has been living in Basle, Switzerland, since 1968. In 1983–91, he was Editor-in-Chief of *Proměny*, the quarterly of the Czechoslovak Society of Arts Sciences (New York). His main academic interest is the sociology of change in political systems, both medieval (Hussitism) and in modern.

With Milíč Čapek, he is co-author of *T. G. Masaryk in Perspective: Comments and Criticism* (Ann Arbor, 1981).

Stanislav Kokoška (1959) heads the Department for the History of World War II, the Occupation, and Resistance, at the Institute of Contemporary History, Prague. His chief scholarly interest is the Czech resistance in the Protectorate, the liberation of the Bohemian Lands in spring 1945, and intelligence. Together with Jaroslav Kokoška he published *Spor o agenta A-54: Kapitoly z dějin československé zpravodajské služby* [The Controversy over Agent A-54: Chapters from the History of the Czechoslovak Secret Service] (Prague, 1994).

David Kovařík (1972) is a researcher in the Brno branch of the Institute of Contemporary History and a graduate student in the Institute of History, Masaryk University, Brno. He is researching regional history after 1945 with a focus on life in the Czechoslovak borderlands.

Jiří Křesťan (1957), archivist and historian, is a department head in the Central State Archives, Prague. His research is mainly on the history of Communism and socialism in the Bohemian Lands, with a special interest in the Communist academic and post-war minister of culture Zdeněk Nejedlý, who is the subject of his *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého* [The Conception of the 'Czech Question' in the Work of Z.N.] (Prague, 1996).

Jan Rataj (1951) is Docent of Political Science at the Prague School of Economics. His chief scholarly interest is nineteenth and twentieth-century Czech history, particularly the extreme right, Communism, and Czech-German relations. He is author of *O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939* [An Authoritarian Nation-State: Ideological Change in Czech Politics in the Second Republic, 1938–39] (Prague, 1997).

Karel Sieber (1978) is a student of history and political science at Charles University, Prague, and is employed in the news archive of Czech Television. His chief academic interest is Czechoslovak foreign policy during the Cold War, particularly with regard to the countries of Africa.

Dalibor Státník (1962) is employed in the Archive of the Czech Ministry of the Interior. His chief area of research is the history of trades unions and the cultural-historical contexts of the twentieth century, with a special interest in the life and times of the writer Jaroslav Maria (1870–1942). He is author of *Sankční pracovní právo v padesátých letech* [Sanctions in Czechoslovak Labour Law in the 1950s] (Prague, 1994).

Daniel Štěpánek (1976) is a graduate student of political science at Charles University, Prague. His main research interests are the Reform Communist František Kriegel and central-European integration into the European Union.

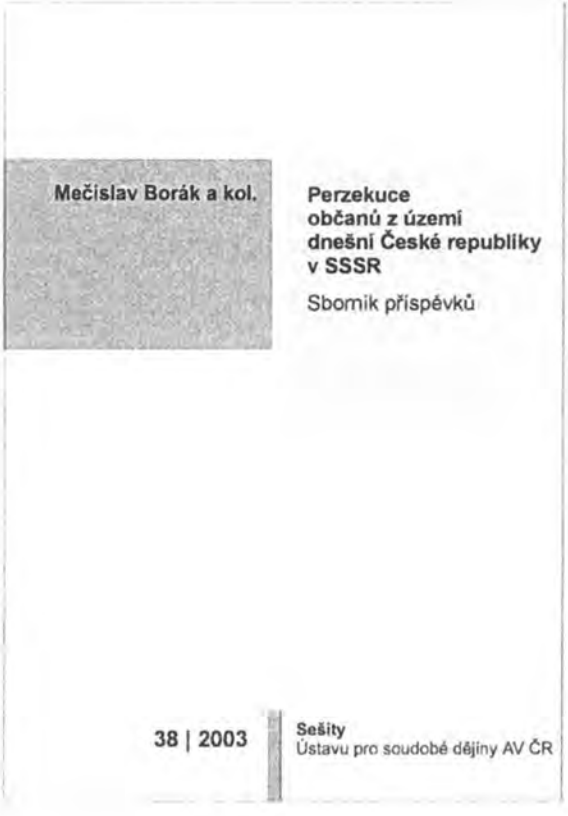
Petruška Šustrová (1947), journalist and translator, was an active signatory of Charter 77, a member of VONS (Committee for the Defence of the Unjustly Prosecuted), and, in the early 1990s, a deputy minister in the Czechoslovak Ministry of the Interior, where she was involved in reorganizing the Czechoslovak secret service.

Prokop Tomek (1965) is in charge of the documentation section at the Office for the Documentation and Investigation of the Crimes of Communism, Prague. His chief professional interest is in the mechanism of repression in Communist Czechoslovakia. His publications include *Československý uran 1945–1989* [Czechoslovak Uranium, 1945–89] (Prague, 1999) and *Dvě studie o československém vězeňství 1948–1989* [Two Essays on the Czechoslovak Prison System, 1948–89] (Prague, 2000).

Jaroslav Vaculík (1947) is Docent of History at the Faculty of Education, Masaryk University, Brno, where he lectures on world history from the seventeenth to the twentieth centuries. His chief professional interest is Czech minorities abroad. His many publications on the subject include the three-volume *Dějiny volyňských Čechů* [A History of the Volhynian Czechs] (Prague, 1997, 1998, and 2001).

Tomáš Vilímek (1976) is a graduate student of political science at Charles University, Prague. He is conducting research on the environmental, social, and economic causes of the collapse of the Czechoslovak and German Communist régimes, and a comparison of the history of opposition in the two countries.

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
vydal v edici Sešity
v roce 2003:



Contents

Articles

Stanislav Kokoška — German Military Counter-espionage in Prague: Referat III F Abwehrstelle Prag and Its Work against Allied Intelligence in the Balkans, 1939–44 . . . 465

Dalibor Státník — The Czechoslovak Intelligence Game in Austria in the Early Years of the Cold War: Émigré Groups, Western Intelligence Services, and Their Infiltration by Czechoslovak Agents 487

Prokop Tomek — Operation 'Kassel': The Planned Abduction of Jan Vlček in 1960 519

Materials

Tomáš Vilímek — Cheka Members in Our Midst: Collaboration between the Czechoslovak and East German Secret Police, 1970–89 532

Reviews

Karel Sieber — *Securitas Imperii*: The Office for the Documentation and Investigation of the Crimes of Communism as Criminologist, Documentalist, and Historian 554

Petruška Šustrová A Remarkable Study Comparing the Secret Services of Three Post-Communist Countries 564

Jiří Křesťan Red Rulers at the Castle 569

Jaroslav Cuhra A Summary of Communist Crimes in Slovakia 575

Petr Blažek The History of One Man's 'Collaboration' with the Communist Intelligence Services 579

Jiří Křesťan Thoughtful Testimonies by the Bernards about Their Native Land and Life as Émigrés 588

Jan Rataj Two Views: The Extreme Right in the Czech Republic as Seen by a Specialist and an Activist 592

Kateřina Bláhová In Search of the Key to Alternative Culture 601

Jaroslav Vaculík Post-World War II History in Polish History Journals in 2002 605

Discussion

Karel Hrubý The Prospective of the Prague Spring 611

Chronicle

David Kovařík An International Conference on the Sovietization of the Armed Forces of the East Bloc 626

Antonín Benčík 'Alexander Dubček, Italy, and Europe': An Exhibition in Bologna 629

About the Archives

Daniel Štěpánek The Papers of František Kriegel: A Neglected Source . . . 632

Annotations 639

Summaries 650

Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na disketě (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce:
   soudobe.dejiny@usd.cas.cz nebo *drapala@usd.cas.cz*.
2. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
3. a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), název a značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.
   b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie**: Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno) – spoluautoři: *Název: Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať ze sborníku**: Autor stati – spoluautoři (viz výše): Název: Podnázev. In: Editor sborníku – spoluediteři (obdobně jako u autora monografie) (ed.): *Název sborníku: Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu**: Autor stati – spoluautoři (viz výše): Název: Podnázev. In: *Název časopisu* (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran. **Stať z denního tisku**: Autor stati (viz výše): Název: Podnázev. In: *Název novin* (kurzivou), přesné datum, rozmezí stran.
   c) Pro recenzi a anotaci: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.).
4. Vyžaduje-li povaha Vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očíslujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
5. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Pro informace o autorech uveďte: rok narození, stručně sdělení o své odborné činnosti (aktuální zaměstnání, oblast specializace, případně název Vaší profilové publikace s místem a rokem vydání).

Soudobé dějiny
budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

KNIHOVNA AV ČR
PE 6387
10 (2003) č. 1-4
1280/04